LL
C5684rS

M. TULLII CICERONIS

DE ORATORE

LIBRI TRES,

DE

CLARIS ORATORIBUS,

ORATORIAE PARTITIONES,

ET

TOPICA.

CURANTE

ALEXANDRO STEWART.

EDINBURGI:
E PRELO ACADEMICO,
IMPENSIS STEWART ET WATSON;
VENEUNT APUD G. GOLDIE.

1812.

11299

M. T. CICERONIS

DE ORATORE

LIBRI TRES.

ARGUMENTUM.

In his libris, in quibus ipse sibi mirifice placuit Cicero, de eloquentia ita praecipit, ut, quod alios docet, ipsum plane assecutum esse appareat. Explicat autem suas de dicendi arte sententias sub Lucii Licinii Crassi et Marci Antonii personis, quod ad hos homines eloquentiae principatum omnes, superiori seculo, detulerant. Et in primo quidem libro Crassus et Antonius de universa oratoris perfecti vi disputant, quorum alter ad Ciceronis mentem de ea re disserit, ita, ut oratori omnium scientiarum et artium cognitionem tribuat; alter vero Antonius, fratris Quinti sententia, eloquentiam ab elegantia doctrinae segregat, et in quodam ingenii et exercitationis genere ponit. Primus disputat Crassus, deinde ejus argumentis quae responderi possunt, affert Antonius. In secundo libro disserendi partes inprimis ad Antonium deferuntur, qui de inventione praecipit, et de collo-

catione rerum locorumque, qua inprimis valuisse credebatur, v. Cic. de Clar. Orat. c. 37. cum contra non elegantissimo sermone uteretur atque diligenter loquendi laude careret. Ad inventionem rerum autem quoniam pertinet etiam de jocis et facetiis locus, et Caesar credebatur omnium facetissimus et in jocando lepidissimus esse, ei de his disputandi partes traduntur.

Redit ad Crassum in libro tertio disserendi munus, induciturque de ornamentis orationis et tota elocutione praecipiens, in qua ceteris omnibus palmam praeripere putabatur. Cic. de Claris Or. c. 38. Docet autem dicendum esse latine, plane, ornate, et apte, in quorum tertio inprimis multus est. Ornatum autem existere ostendit cum e verborum delectu, tum e tropis, figuris, et numero. Adduntur tamen quaedam de actione. Digreditur ad laudes eloquentiae, eique adjungendam esse docet philosophiam, non Epicuream quidem aut Stoicam, sed Academicam et Peripateticam. In exordio Cicero funestam mortem eorum deplorat, qui in his libris disputantes inducuntur. Ernestus.

M. TULLII CICERONIS

AD

Q. FRATREM

DIALOGI TRES

DE

O R A T O R E.

DIALOGUS SEU LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero, et memoria ve- 1.
tera repetenti, perbeati fuisse, Quinte frater, illi 1.
videri solent, qui in optima republica, cum et honoribus, et rerum gestarum gloria florerent, eum vitae cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit quidem, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum praeclara studia referendi, fore justum, et prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, et ambitionis occupatio, decursu honorum, etiam aetatis
flexu, constitisset. Quam spem cogitationum et 2.
consiliorum meorum, cum graves communium temporum, tum varii nostri casus fefellerunt.

Nam, qui locus quietis et tranquillitatis plenis-
simus fore videbatur, in eo maximae moles mo-
lestiarum, et turbulentissimae tempestates ex-
stiterunt. Neque vero nobis cupientibus atque
exoptantibus fructus otii datus est ad eas artes,
quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas, in-
3. ter nosque recolendas. Nam prima aetate in-
cidimus in ipsam perturbationem disciplinae
veteris: et consulatu devenimus in medium re-
rum omnium certamen atque discrimen: et hoc
tempus omne post consulatum objecimus iis fluc-
tibus, qui, per nos a communi peste depulsi, in
nosmetipsos redundarunt. Sed tamen in his vel
asperitatibus rerum, vel angustiis temporis, ob-
sequar studiis nostris, et, quantum mihi vel fraus
inimicorum, vel causae amicorum, vel respubli-
ca tribuet otii, ad scribendum potissimum confe-
4. ram. Tibi vero, frater, neque hortanti deero,
neque roganti: nam neque auctoritate quisquam
apud me plus te valere potest, neque voluntate.

2. Ac mihi repetenda est veteris cujusdam memo-
riae non sane satis explicata recordatio, sed, ut
arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas,
quae viri omnium eloquentissimi clarissimique
5. senserint de omni ratione dicendi. Vis enim,
ut mihi saepe dixisti; (quoniam quae pueris,
aut adolescentulis nobis, ex commentariolis
nostris inchoata, ac rudia exciderunt, vix hac
aetate digna, et hoc usu, quem ex causis,
quas diximus, tot tantisque consecuti su-
mus) aliquid iisdem de rebus politius a nobis

perfectiusque proferri: solesque nonnunquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire: quod ego eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam; tu autem illam ab elegantia doctrinae segregandam putes, et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

Ac mihi quidem saepenumero in summos 6.
homines ac summis ingeniis praeditos intuenti, quaerendum esse visum est, quid esset, cur plures in omnibus rebus, quam in dicendo, admirabiles exstitissent. Nam, quocumque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non mediocrium artium, sed prope maximarum. Quis enim est, qui, 7.
si clarorum hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet, quin belli duces praestantissimos ex hac una civitate pene innumerabiles; in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus?
Jam vero consilio ac sapientia qui regere ac gu- 8.
bernare rempublicam possent, multi nostra, plures patrum memoria, atque etiam majorum exstiterunt: cum boni perdiu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne quis forte cum aliis studiis, quae reconditis in artibus, atque in quadam varietate literarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet; con-

vertat animum ad ea ipsa artium genera, circumspiciatque qui in iis floruerint, quamque multi: sic facillime quanta oratorum sit sem-
3. perque fuerit paucitas, judicabit. Neque enim
9. te fugit laudatarum artium omnium procreatricem quandam, et quasi parentem, eam quam φιλοσοφίαν Graeci vocant, ab hominibus doctissimis judicari; in qua difficile est enumerare, quot viri, quanta scientia, quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestigatione, vel disserendi ratione comprehenderint.
10. Quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quanta in obscuritate rerum, et quam recondita in arte, et multiplici, subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio literarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedidit, quin omnem illarum artium pene infinitam vim, et materiam scientia et cogitatione comprehende-
11. rit? Vere mihi hoc videor esse dicturus; ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse: atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter, et ex nostrorum, et ex Graecorum copia comparare voles, multo ta-

men pauciores oratores, quam poëtae, boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, 12.
quia caeterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur: dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more et sermone versatur: ut in caeteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia sensuque disjunctum; in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis, atque a consuetudine communis sensus abhorrere.

Ac ne illud quidem vere dici potest, aut 4.
plures caeteris artibus inservire, aut majore de- 13.
lectatione, aut spe uberiore, aut praemiis ad perdiscendum amplioribus, commoveri. Atque, ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est, et perfecta: in hac ipsa civitate profecto nulla unquam vehementius, quam eloquentiae, studia viguerunt. Nam postea- 14.
quam, imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod praeceptum artis esse arbitrarentur; tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur. Post autem, auditis oratoribus Graecis, cognitis-

que eorum literis, adhibitisque doctoribus, incre-
dibili quodam nostri homines dicendi studio fla-
15. graverunt. Excitabat eos magnitudo, et varietas,
multitudoque in omni genere causarum, ut ad eam
doctrinam, quam suo quisque studio consecutus
esset, adjungeretur usus frequens, qui omnium
magistrorum praecepta superaret. Erant autem
huic studio maxima, quae nunc quoque sunt,
exposita praemia, vel ad gratiam, vel ad opes,
vel ad dignitatem. Ingenia vero (ut multis re-
bus possumus judicare) nostrorum hominum
multum caeteris omnium gentium praestite-
16. runt. Quibus de causis, quis non jure miretur,
ex omni memoria aetatum, temporum, civi-
tatum, tam exiguum oratorum numerum in-
veniri?

5. Sed nimirum majus est hoc quiddam, quam
homines opinantur, et pluribus ex artibus stu-
diisque collectum. Quis enim aliud, in maxi-
ma discentium multitudine, summa magistro-
rum copia, praestantissimis hominum ingeniis,
infinita causarum varietate, amplissimis eloquen-
tiae propositis praemiis, esse causae putet, nisi
rei quandam incredibilem magnitudinem et diffi-
17. cultatem? Est enim et scientia comprehendenda
rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas
inanis atque irridenda est: et ipsa oratio con-
formanda, non solum electione, sed etiam con-
structione verborum: et omnes animorum mo-
tus, quos hominum generi rerum natura tribuit,
penitus pernoscendi; quod omnis vis ratioque

dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis, expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam, facetiaeque, et eruditio libero digna, celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi, subtili venustate atque urbanitate conjuncta. Tenenda 18.
praeterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis: neque legum, aut juris civilis, scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate, moderanda est: quae sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars, et scena declarat: in qua cum omnes in oris, et vocis, et motus moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium memoria? quae nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiamsi praeclarissima fuerint in oratore, peritura. Quamobrem mirari desinamus, 19.
quae causa sit eloquentium paucitatis, cum ex illis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est: hortemurque potius liberos nostros, caeterosque quorum gloria nobis et dignitas chara est, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut praeceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam, se id, quod expetunt, consequi posse confidant.

6. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse
20. omni laude cumulatus orator, nisi erit omni-
um rerum magnarum atque artium scientiam
consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflo-
rescat et redundet oportet oratio; quae, nisi
subest res ab oratore percepta et cognita, ina-
nem quandam habet elocutionem, et pene pue-
21. rilem. Neque vero ego hoc tantum oneris impo-
nam, nostris praesertim oratoribus in hac tanta
occupatione urbis ac vitae, nihil ut iis putem li-
cere nescire: quamquam vis oratoris, professio-
que ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polli-
ceri videatur, ut omni de re, quaecunque sit
proposita, ab eo ornate copioseque dicatur.
22. Sed quia non dubito, quin hoc plerisque im-
mensum infinitumque videatur, et quod Grae-
cos homines, non solum ingenio et doctrina, sed
etiam otio studioque abundantes, partitionem
quandam artium fecisse video, neque in universo
genere singulos elaborasse, sed seposuisse a cae-
teris dictionibus eam partem dicendi, quae in
forensibus disceptationibus judiciorum aut deli-
berationum versaretur, et id unum genus oratori
reliquisse; non complectar in his libris amplius,
quam quod huic generi, re quaesita, et multum
disputata, summorum hominum prope consensu
23. est tributum: repetamque, non ab incunabulis
nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam or-
dinem praeceptorum; sed ea, quae quondam ac-
cepi in nostrorum hominum eloquentissimorum,
et omni dignitate principum, disputatione esse

versata: non quod illa contemnam, quae Graeci
dicendi artifices et doctores reliquerunt; sed cum
illa pateant, in promtuque sint omnibus, neque
interpretatione mea aut ornatius explicari, aut
planius exprimi possint; dabis hanc veniam, mi
frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa di-
cendi laus a nostris hominibus concessa est, auc-
toritatem Graecis anteponam.

Cum igitur vehementius inveheretur in cau- 7.
sam principum consul Philippus, Drusique tri- 24.
bunatus, pro senatus auctoritate susceptus, in-
fringi jam debilitarique videretur; dici memini,
ludorum Romanorum diebus, L. Crassum, quasi
colligendi sui causa, se in Tusculanum contu-
lissse: venisse eodem, socer ejus qui fuerat,
Quintus Mucius dicebatur, et M. Antonius,
homo et consiliorum in republica socius, et sum-
ma cum Crasso familiaritate conjunctus. Exie- 25.
rant autem cum ipso Crasso adolescentes duo
Drusi maxime familiares, et in quibus magnam
tum spem majores natu dignitatis suae colloca-
rant, C. Cotta, qui tum tribunatum plebis pete-
bat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistra-
tum petiturus putabatur. Hi primo die de tem- 26.
poribus illis, deque universa republica quam ob
causam venerant, multum inter se usque ad ex-
tremum tempus diei collocuti sunt. Quo qui-
dem in sermone multa divinitus a tribus illis
consularibus Cotta deplorata et commemorata
narrabat; ut nihil incidisset postea civitati
mali, quod non impendere illi tanto ante vidis-

27. sent: eo autem omni sermone confecto, tantam
in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti ac-
cubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristi-
tia sermonis; eaque esset in homine jucunditas,
et tantus in jocando lepos, ut dies inter eos cu-
riae fuisse videretur, convivium Tusculani.
28. Postero autem die, cum illi majores natu satis
quiessent, et in ambulationem ventum esset;
dicebat tum Scaevolam, duobus spatiis tribus-
ve factis, dixisse: Cur non imitamur, Crasse,
Socratem illum, qui est in Phaedro Platonis?
nam me haec tua platanus admonuit, quae non
minus ad opacandum hunc locum patulis est
diffusa ramis, quam illa, cujus umbram secutus
est Socrates; quae mihi videtur non tam ipsa
aquula, quae describitur, quam Platonis oratione
crevisse: et quod ille durissimis pedibus fecit,
ut se abjiceret in herbam, atque ita illa, quae
philosophi divinitus ferunt esse dicta, loquere-
tur, id meis pedibus certe concedi est aequius.
29. Tum Crassum, Immo vero commodius etiam;
pulvinosque poposcisse, et omnes in iis sedibus,
quae erant sub platano, consedisse dicebat.

8. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur ani-
mi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum
sermonem quendam de studio dicendi intu-
30. lisse. Qui cum ita esset exorsus: Non sibi co-
hortandum Sulpicium et Cottam, sed magis
utrumque collaudandum videri, quod tantam jam
essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis
solum anteponerentur, sed cum majoribus natu

comipararentur. Neque vero mihi quidquam, inquit, praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit; unde autem velit, deducere. Haec una res in omni libero populo, maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus, praecipue semper floruit, semperque dominata
est. Quid enim est aut tam admirabile, quam 31.
ex infinita multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et perpolita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, senatus gravitatem, unius oratione converti?
Quid porro tam regium, tam liberale, tam mu- 32.
nificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel provocare improbos, vel te ulcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra, curiamque meditere, quid esse potest in otio aut jucundius, aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, et
quod exprimere dicendo sensa possumus. Quam- 33.
obrem quis hoc non jure miretur, summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo

uno homines maxime bestiis praestent, in hoc
hominibus ipsis antecellat? Ut vero jam ad
illa summa veniamus; quae vis alia potuit aut
dispersos homines unum in locum congregare,
aut a fera agrestique vita, ad hunc humanum
cultum civilemque deducere, aut, jam constitu-
tis civitatibus, leges, judicia, jura describere?
34. Ac, ne plura, quae sunt pene innumerabilia,
consecter, comprehendam brevi: sic enim sta-
tuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia,
non solum ipsius dignitatem, sed et privato-
rum plurimorum, et universae reipublicae salu-
tem, maxime contineri. Quamobrem pergite ut
facitis, adolescentes, atque in id studium, in quo
estis, incumbite; ut et vobis honori, et amicis
utilitati, et reipublicae emolumento esse possitis.

9. Tum Scaevola comiter, ut solebat, Cetera,
35. inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Laelii,
soceri mei, aut de hujus generi aut arte, aut glo-
ria, detraham: sed illa duo, Crasse, vereor, ut
tibi possim concedere; unum, quod ab oratori-
bus civitates, et ab initio constitutas, et saepe
conservatas, esse dixisti; alterum, quod, remoto
foro, concione, judiciis, senatu, statuisti orato-
rem in omni genere sermonis et humanitatis
36. esse perfectum. Quis enim tibi hoc concesserit,
aut initio genus hominum, in montibus ac silvis
dissipatum, non prudentium consiliis compulsum
potius, quam disertorum oratione delinitum, se
oppidis moenibusque sepsisse? aut vero reliquas
utilitates, aut instituendis, aut conservandis ci-

vitatibus, non a sapientibus et fortibus viris, sed a disertis et ornate dicentibus, esse constitutas? An vero tibi Romulus ille aut pastores et 37.
convenas congregasse, aut Sabinorum connubia conjunxisse, aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? Quid enim? in Numa Pompilio? quid? in Ser. Tullio? quid? in caeteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rempublicam, numquod eloquentiae vestigium apparet? Quid? exactis regibus, (tametsi ipsam exactionem mente, non lingua, perfectam L. Bruti esse cernimus) sed deinceps omnia, nonne plena consiliorum, inania verborum, videmus? Ego 38.
vero, si velim et nostrae civitatis exemplis uti, et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adjumenta, per homines eloquentissimos importata: sed, ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios; quorum pater, homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias, et maxime censor, saluti reipublicae fuit; atque is, non accurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo, libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rempublicam, quam nunc vix tenemus, jam diu nullam haberemus. At vero ejus filii diserti, et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum civitatem, vel paterno consilio, vel avitis armis, florentissimam accepissent, ista praeclara guber-

natrice, ut ais, civitatum, eloquentia, rempubli-
cam dissipaverunt.

10. Quid? leges veteres, moresque majorum?
39. quid? auspicia, quibus et ego, et tu, Crasse, cum
magna reipublicae salute praesumus? quid? re-
ligiones et caeremoniae? quid? haec jura civilia,
quae jampridem in nostra familia sine ulla elo-
quentiae laude versantur, num aut inventa sunt,
aut cognita, aut omnino ab oratorum genere
40. tractata? Equidem et Ser. Galbam memoria te-
neo, divinum hominem in dicendo, et M. Aemi-
lium Porcinam, et C. ipsum Carbonem, quem tu
adolescentulus perculisti, ignarum legum, haesi-
tantem in majorum institutis, rudem in jure ci-
vili: et haec aetas nostra, praeter te, Crasse,
qui, tuo magis studio, quam proprio munere ali-
quo disertorum, jus a nobis civile didicisti, quod
41. interdum pudeat, juris ignara est. Quod vero in
extrema oratione, quasi tuo jure, sumsisti, ora-
torem in omnis sermonis disputatione copiosissi-
me posse versari, id, nisi hic in tuo regno esse-
mus, non tulissem, multisque praesto essem,
qui aut interdicto tecum contenderent, aut te
ex jure manu consertum vocarent, quod in
42. alienas possessiones tam temere irruisses. A-
gerent enim tecum lege primum Pythagorei
omnes atque Democritici, caeterique in suo
genere Physici vindicarent, ornati homines in
dicendo et graves, quibuscum tibi justo sacra-
mento contendere non liceret. Urgerent prae-
terea philosophorum greges, jam ab illo fon-

te et capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire convincerent: et, cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. Instaret Academia, quae, quidquid dixis- 43.
ses, id teipsum scire negaret. Stoici vero nostri, disputationum suarum atque interrogationum laqueis, te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adjumenta atque ornamenta dicendi, ab se peti vincerent oportere: ac non solum meliora, sed etiam multo plura, Aristotelem Theophrastumque de his rebus, quam omnes dicendi magistros, scripsisse ostenderent. Missos facio 44.
mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate conjungitur. Quamobrem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non censeo: satis id est magnum, quod potes praestare, ut in judiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior, et probabilior esse videatur: ut, in concionibus et sententiis dicendis, ad persuadendum tua plurimum valeat oratio: denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere dicere videaris. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum, facultate posse.

Tum ille, Non sum, inquit, nescius, Scaevo- 11.
la, ista inter Graecos dici et disceptari solere. 45.

Audivi enim summos homines, cum quaestor ex Macedonia venissem Athenas, florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, quod eam Charmadas, et Clitomachus, et Aeschines obtinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Charmadam diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et copiosissimum. Vigebat auditor Panaetii illius tui Mnesarchus; et Peripatetici Critolai Diodorus. Multi erant praeterea praeclari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus, una pene voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina, rerumque majorum scientia, ac tantum in judicia et conciunculas, tanquam in aliquod pistrinum, detrudi et compin-
47. gi videbam. Sed ego neque illis assentiebar, neque harum disputationum inventori et principi, longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo, Platoni, cujus tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam: quo in libro, in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia jam diu torquet Graeculos homines, contentionis cupidiores, quam veritatis.

48. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in jure, aut in judiciis possit, aut apud populum, aut in senatu, copiose loqui; tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum, neque sine le-

gum, morum, juris scientia, neque natura hominum incognita ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest. Qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse, nisi composite, ornate, copiose eloqui; quaero, idipsum quî possit assequi sine ea scientia, quam ei non concedis? Dicendi enim virtus, nisi ei qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, extare non potest. Quamobrem si ornate locutus est, sicut 49.
fertur, et mihi videtur, physicus ille Democritus; materies illa fuit physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est. Et si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes, et in dicendo suaves, atque ornati fuerunt; sint hae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis; oratio quidem ipsa propria est hujus unius rationis, de qua loquimur et
quaerimus. Etenim videmus iisdem de rebus jeju- 50.
ne quosdam, et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse, neque ob eam rem philosophiae non satisfecisse, quod non habuerit ex hac arte alienam dicendi facultatem.
Quid ergo interest? aut quî discernes eorum, 12.
quos nominavi, ubertatem in dicendo, et copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate

et elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferant proprium; compositam orationem, et ornatam, et artificio quodam, et expolitione distinctam. Haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita; aut nulla sit necesse est, aut om-
51. nium irrisione ludatur. Quid est enim tam furiosum, quam verborum, vel optimorum atque ornatissimorum, sonitus inanis, nulla subjecta sententia, nec scientia? Quicquid erit igitur, quacumque ex arte, quocumque de genere, id orator, si, tanquam clientis causam, didicerit, dicet melius et ornatius, quam ille ipse ejus rei inventor,
52. atque artifex. Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas, et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam; fatebor equidem in his magis assidue versari hanc nostram dictionem: sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quae isti magistri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt,
53. nec tenent. Quis enim nescit, maximam vim exsistere oratoris in hominum mentibus vel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis, vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? quare, nisi qui naturas hominum, vimque omnem humanitatis, causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo, quod volet, perfi-
54. cere non poterit. Atqui totus hic locus philosophorum proprius videtur: neque orator, me auctore, unquam repugnabit: sed, cum illis cognitio-

nem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elaborare; tractationem orationis, quae sine illa scientia nulla est, sibi assumet. Hoc enim est proprium oratoris, quod saepe jam dixi, oratio gravis, et ornata, et hominum sensibus ac mentibus accommodata.

Quibus de rebus Aristotelem, et Theophras- 13.
tum scripsisse fateor. Sed vide, ne hoc, Scae- 55.
vola, totum sit a me: nam ego, quae sunt ora-
tori cum illis communia, non mutuor ab illis;
isti, quae de his rebus disputant, oratorum esse
concedunt. Itaque caeteros libros, artis isti suae
nomine, hos rhetoricos et inscribunt, et appel-
lant. Etenim cum illi in dicendo inciderint loci 56.
(quod persaepe evenit) ut de diis immortalibus,
de pietate, de concordia, de amicitia, de com-
muni civium, de hominum, de gentium jure, de
aequitate, de temperantia, de magnitudine ani-
mi, de omni virtutis genere sit dicendum; clama-
bunt, credo, omnia gymnasia, atque omnes philo-
sophorum scholae, sua haec esse omnia propria;
nihil omnino ad oratorem pertinere. Quibus 57.
ego, ut de his rebus omnibus, in angulis, con-
sumendi otii causa, disserant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum omni gravitate et jucunditate explicet. Haec ego cum ipsis philosophis tum Athenis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic noster, qui nunc aedilis curulis est; et profecto, nisi ludos nunc

faceret, huic nostro sermoni interesset; ac jam
tum erat adolescentulus his studiis mirifice de-
58. ditus. Jam vero de legibus instituendis, de bello,
de pace, de sociis, de vectigalibus, de jure ci-
vili generatim in ordines aetatesque descripto,
dicant vel Graeci, si volunt, Lycurgum, aut So-
lonem (quanquam illos quidem censemus in nu-
mero eloquentium reponendos) scisse melius,
quam Hyperidem, aut Demosthenem, perfectos
jam homines in dicendo et perpolitos: vel nos-
tros decemviros, qui XII tabulas perscripserunt,
quos necesse est fuisse prudentes, anteponant
hoc genere et Ser. Galbae, et socero tuo C.
Laelio, quos constat dicendi gloria praestitisse.
59. Nunquam enim negabo, esse quasdam artes
proprias eorum, qui in his cognoscendis at-
que tractandis studium suum omne posuerunt:
sed oratorem plenum atque perfectum esse eum
dicam, qui de omnibus rebus possit varie copi-
14. oseque dicere. Etenim saepe in iis causis, quas
omnes proprias esse oratorum confitentur, est
aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum
oratoribus conceditis, sed ex obscuriore ali-
qua scientia sit promendum atque sumendum.

60. Quaero enim, num possit aut contra impe-
ratorem aut pro imperatore dici, sine rei mi-
litaris usu, aut saepe etiam sine regionum terres-
trium aut maritimarum scientia: num apud po-
pulum de legibus jubendis, aut vetandis; num in
senatu de omni reipublicae genere dici, sine sum-
ma rerum civilium cognitione, et prudentia: num

admoveri possit oratio ad sensus animorum, atque motus vel inflammandos, vel etiam extinguendos, (quod unum in oratore dominatur) sine diligentissima pervestigatione earum omnium rationum, quae de naturis humani generis ac moribus a philosophis explicantur? At- 61.
que haud scio an minus hoc vobis sim probaturus; equidem non dubitabo, quod sentio, dicere. Physica ista ipsa, et mathematica, et quae paulo ante caeterarum artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profitentur: illustrare autem oratione siquis istas ipsas artes velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem. Neque enim, si Philonem illum architec- 62.
tum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum, quam oratoris, fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset. Neque vero Asclepiades is, quo nos medico amicoque usi sumus, tum, cum eloquentia vincebat caeteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae. Atque illud est probabi- 63.
lius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, *omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes.* Illud verius; neque quenquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si id optime sciat, ignarusque sit faciundae ac poliun-

dae orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere.

15. Quamobrem siquis universam et propriam
64. oratoris vim definire complectique vult; is orator erit, mea sententia, hoc tam gravi dignus nomine, qui, quaecunque res inciderit, quae sit dictione explicanda, prudenter, et composite, et ornate, et memoriter dicat, cum quadam etiam
65. actionis dignitate. Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita proposui *quacunque de re*, licet hinc, quantum cuique videbitur, circumcidat atque amputet: tamen illud tenebo, si, quae ceteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret, tantumque ea teneat, quae sint in disceptationibus, atque in usu forensi; tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum cognoverit ab iis, qui tenent, quae sint in quaque re, multo oratorem melius, quam ipsos illos, quorum eae sunt artes,
66. esse dicturum. Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario affini nostro, et, cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario pene hic melius, quam ipse ille scire videatur: sin de jure civili; tecum communicabit, teque hominem prudentissimum et peritissimum, in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte
67. superabit: sin quae res inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit; forsitan, si ei sit visum, (etsi haec quidem nosse debet orator) cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophia, communicarit: hoc pro-

fecto efficiet, ut quamcunque rem a quoque cog-
noverit, de ea multo dicat ornatius, quam ille ipse,
unde cognorit. Sed si me audierit, quoniam phi- 68.
losophia in tres partes est tributa, in naturae
obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in vi-
tam atque mores; duo illa relinquamus, atque
largiamur inertiae nostrae: tertium vero, quod
semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil ora-
tori, in quo magnus esse possit, relinquemus.
Quare hic locus de vita et moribus totus 69.
est oratori perdiscendus: caetera si non didice-
rit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare
dicendo, si modo erunt ad eum delata, et tradi-
ta. Etenim si constat inter doctos, hominem 16.
ignarum astrologiae, Aratum, ornatissimis atque
optimis versibus, de coelo stellisque dixisse;
si, de rebus rusticis, hominem ab agro remotissi-
mum, Nicandrum Colophonium, poëtica quadam
facultate, non rustica, scripsisse praeclare; quid
est, cur non orator de rebus iis eloquentissime
dicat, quas ad certam causam tempusque cog-
norit? Est enim finitimus oratori poëta, numeris 70.
adstrictior paulo, verborum autem licentia libe-
rior, multis vero ornandi generibus socius, ac
pene par; in hoc quidem certe prope idem,
nullis ut terminis circumscribat aut definiat jus
suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate
et copia vagari, qua velit. Namque illud quare, 71.
Scaevola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo
regno esses, quod in omni genere sermonis, in
omni parte humanitatis dixerim oratorem per-

fectum esse debere? Nunquam mehercule hoc
dicerem, si eum, quem fingo, meipsum esse arbi-
72. trarer. Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere,
homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam
causam minus, quam volebat, familiaris, sed ta-
men et doctus, et perurbanus; sic sentio, ne-
minem esse in oratorum numero habendum, qui
non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero dig-
nae, perpolitus: quibus ipsis si in dicendo non
utimur, tamen apparet, atque exstat, utrum si-
73. mus earum rudes, an didicerimus. Ut, qui
pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione arti-
ficio proprio palaestrae, sed indicat ipse mo-
tus, didicerintne palaestram, an nesciant: et
qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil u-
tuntur, tamen, utrum sciant pingere, an ne-
sciant, non obscurum est: sic in orationibus
hisce ipsis judiciorum, concionum, senatus, eti-
amsi proprie caeterae non adhibeantur artes, ta-
men facile declaratur, utrum is, qui dicat, tan-
tummodo in hoc declamatorio sit opere jactatus,
an ad dicendum omnibus ingenuis artibus in-
structus accesserit.

17. Tum ridens Scaevola, Non luctabor, inquit,
74. tecum, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod
contra me locutus es, artificio quodam es conse-
cutus, ut et mihi, quae ego vellem non esse ora-
toris, concederes, et ea ipsa, nescio quomodo,
rursus detorqueres, atque oratori propria trade-
75. res. Haec, cum ego praetor Rhodum venissem,
et cum summo illo doctore istius disciplinae,

Apollonio, ea, quae a Panaetio acceperam, contulissem; irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam, atque contemsit, multaque non tam graviter dixit, quam facete. Tua autem fuit oratio ejusmodi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnes, comites ac ministras
oratoris esse diceres. Quas ego, si quis sit unus 76.
complexus omnes, idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adjunxerit; non possum dicere, eum non egregium quendam hominem, atque admirandum fore. Sed is, si qui esset, aut si etiam unquam fuisset, aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo judicio, et omnium, vix ullam caeteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reli-
quisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in fo- 77.
rensibus rebus, civilibusque versetur, quin scias; neque eam tamen scientiam, quam adjungis oratori, complexus es; videamus, ne plus ei tribuas quam res et veritas ipsa concedat.

Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea, 78.
sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus? quos in foro, quos in ambitione, quos in republica quos in amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis su-
spicari. Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, 79.
quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe, et otium, et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit;

quid censes, si, ad alicujus ingenium vel majus, illa, quae ego non attigi, accesserint? qualem illum, et quantum oratorem futurum?

18. Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista,
80. Crasse, quae dicis: nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturamque com-
81. prehenderit. Sed primum id difficile est factu, praesertim in hac nostra vita, nostrisque occupationibus: deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, et consuetudine dicendi, populari et forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter, aut de natura rerum, aut de humanis rebus, loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum, et laetum; sed palaestrae magis et olei, quam hujus civilis turbae
82. ac fori. Namque egomet, qui sero, ac leviter Graecas literas attigissem, tamen cum proconsul in Ciliciam proficiscens Athenas venissem, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisset, me in causis majoribus, sicuti te, solere versari, pro se quisque ut poterat, de officio et ratione ora-
83. toris disputabat. Horum alii, sicut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios, lingua celeri

et exercitata: oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem: atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem; et, qui unam virtutem haberet, omnes habere; easque esse inter se aequales, et pares: ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio, longeque a nostris sensibus abhorrebat.
Charmadas vero multo uberius iisdem de re- 84.
bus loquebatur; non quo aperiret sententiam suam; (hic enim mos erat patrius Academiae, adversari semper omnibus in disputando) sed cum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur, et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere, neque posse quenquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset.

Disputabant contra diserti homines, Athe- 19.
nienses, et in republica causisque versati; in 85.
quîs erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes meus: qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promtus ab homine abundanti doctrina, et quadam incredibili varietate rerum et copia. Omnes enim partes illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia dicebat, neque ea, quae statuerentur in republica de diis immortalibus, de disciplina juventutis, de justitia, de patientia, de

temperantia, de modo rerum omnium, caeteraque, sine quibus civitates aut esse, aut bene moratae esse non possent, usquam in eorum inveniri
86. libellis. Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur; quaerebat, cur de prooemiis, et de epilogis, et de hujusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri: de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de justitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus, litera in eorum libris
87. nulla inveniretur. Ipsa vero praecepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiae, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut et ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent: et uti eorum, qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, et quibus rebus, et quo genere orationis, in quamque partem moverentur: haec autem esse penitus in media philosophia retrusa atque abdita; quae isti rhetores ne primoribus quidem labris atti-
88. gissent. Ea Menedemus exemplis magis, quam argumentis, conabatur refellere: memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis praeclare scripta pronuntians, dicebat illum in animis vel

judicum, vel populi, in omnem partem dicendo
permovendis, non fuisse ignarum, quibus ea re-
bus consequeretur, quae negaret ille sine philo-
sophia quenquam scire posse.

Huic respondebat, Non se negare, Demo- 20.
sthenem summam prudentiam summamque vim 89.
habuisse dicendi; sed sive ille hoc ingenio po-
tuisset, sive, id quod constaret, Platonis stu-
diosus audiendi fuisset; non, quid ille potuis-
set, sed quid isti docerent, esse quaerendum.
Saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, 90.
ut omnino disputaret nullam artem esse di-
cendi: idque cum argumentis docuerat, quod
ita nati essemus, ut et blandiri, et suppliciter in-
sinuare iis, a quibus esset petendum, et adver-
sarios minaciter terrere possemus, et rem gestam
exponere, et id, quod intenderemus, confirmare,
et id, quod contra diceretur, refellere, et ad
extremum deprecari aliquid, et conqueri; (qui-
bus in rebus omnis oratorum versaretur facultas)
et quod consuetudo, exercitatioque, et intelli-
gendi prudentiam acueret, et eloquendi celerita-
tem incitaret: tum etiam exemplorum copia ni-
tebatur. Nam primum, quasi dedita opera, nemi- 91.
nem scriptorem artis ne mediocriter quidem di-
sertum fuisse dicebat, cum repeteret usque a
Corace nescio quo, et Tisia, quos artis illius in-
ventores et principes fuisse constaret: eloquen-
tissimos autem homines, qui ista nec didicissent,
nec omnino scire curassent, innumerabiles quos-
dam nominabat: in quibus etiam (sive ille irri-

dens, sive quod ita putaret, atque ita audisset) me in illo numero, qui illa non didicissem, et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse; in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar.
92. Artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis, penitusque perspectis, et in unum exitum spectantibus, et nunquam fallentibus, rebus contineretur. Haec autem omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; cum et dicerentur ab iis, qui ea omnia non plane tenerent, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa,
93. aut certe obscura opinio. Quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quenquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide, aut copiose dicere. In quibus dicere Charmadas solebat, ingenium tuum, Crasse, vehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum.

21. Tumque ego, hac eadem opinione adductus,
94. scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit, et pervenit in manus hominum, Disertos me cognosse nonnullos, eloquentem adhuc neminem: quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide, apud mediocres homines, ex communi quadam hominum opinione, dicere; eloquentem ve-

ro, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare, quae vellet, omnesque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontes animo, ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui ante quam ad dicendum ingressi sumus, obruimur ambitione, et foro; sit tamen in re positum atque natura. Ego enim, quan- 95.
tum auguror conjectura, quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus, atque fuimus, et otio ac facultate discendi majore ac maturiore, et labore atque industria superiore, cum se ad audiendum, legendum, scribendumque dediderit, existat talis orator qualem quaerimus; qui jure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit: qui tamen, mea sententia, aut hic est jam Crassus, aut, si quis pari fuerit ingenio, pluraque quam hic, et audierit, et lectitarit, et scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius, Insperanti mihi, inquit, 96.
et Cottae, sed valde optanti utrique nostrum, cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus jucundum satis fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius hujus vel studii, vel artificii, vel facultatis disputationem pene intimam veniretis, vix optandum nobis videbatur. Ego enim, qui ab ineunte aetate incen- 97.

sus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, cum et per memetipsum egissem, et per Drusum saepe tentassem: quo in genere, tu Antoni, (vere loquar) nunquam mihi percunctanti, aut quaerenti aliquid, defuisti, et persaepe me, quae soleres in dicendo observare,
98. docuisti. Nunc, quoniam uterque vestrum patefecit earum rerum ipsarum aditum, quas quaerimus, et quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palaestrae, et Tusculano tuo gratiam, et longe Academiae illi ac Lyceo tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam.

22. Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici, roge-
99. mus Antonium, qui et potest facere, id quod requiris, et consuevit, ut te audio dicere. Nam me quidem, fateor, semper a genere hoc toto sermonis refugisse, et tibi cupienti atque instanti saepissime negasse, ut tute paulo ante dixisti. Quod ego non superbia, neque inhumanitate faciebam, neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem, praesertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum, aptumque cognossem; sed mehercule istius disputationis insolentia, atque earum rerum, quae quasi in arte traduntur, in-

scitia. Tum Cotta, Quoniam id, quod difficilli- 100.
mum nobis videbatur, ut omnino de his rebus,
Crasse, loquerere, assecuti sumus; de reliquo
jam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae
percunctati erimus, explicaris, dimiserimus. De 101.
his, credo, rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet, QUIBUS SCIAM POTEROQUE. Tum ille, Namque quod tu non poteris, aut nescies, quis nostrum tam impudens est, qui se scire aut posse postulet? Jam vero, ista conditione, dum mihi liceat, negare posse quod non potero, et fateri, nescire quod nesciam, licet, inquit
Crassus, vestro arbitratu percunctemini. At- 102.
que, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus: existimesne artem aliquam esse dicendi. Quid? mihi nunc vos, inquit Crassus, tanquam alicui Graeculo otioso et loquaci, et fortasse docto atque erudito, quaestiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse aut cogitasse arbitramini, et non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui, cum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, si
quis quid quaereret? Quod primum ferunt Le- 103
ontinum fecisse Gorgiam; qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere coeperunt, hodieque faciunt, ut nulla sit res, neque tanta, neque tam improvisa, neque

tam nova, de qua se non omnia, quae dici pos-
104. sunt, profiteantur esse dicturos. Quod si te,
Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis rebus au-
dire velle, adduxissem huc Graecum aliquem,
qui vos istiusmodi disputationibus delectaret:
quod ne nunc quidem difficile factu est. Est
enim apud M. Pisonem, adolescentem jam huic
studio deditum, summo hominem ingenio, nos-
trique cupidissimum, Peripateticus Staseas, ho-
mo nobis sane familiaris, et, ut inter homines
peritos constare video, in illo suo genere omni-
um princeps.

23. Quem tu, inquit, mihi, Mucius, Staseam,
105. quem Peripateticum narras? Gerendus est tibi
mos adolescentibus, Crasse, qui non Graeci ali-
cujus quotidianam loquacitatem sine usu, neque
ex scholis cantilenam requirunt; sed ex homine
omnium sapientissimo atque eloquentissimo, at-
que ex eo, qui non in libellis, sed in maximis
causis, et in hoc domicilio imperii et gloriae, sit
consilio linguaque princeps, cujus vestigia per-
106. sequi cupiunt, ejus sententiam sciscitantur. E-
quidem te cum in dicendo semper putavi deum,
tum vero tibi nunquam eloquentiae majorem tri-
bui laudem, quam humanitatis: qua nunc te uti
vel maxime decet, neque defugere eam disputa-
tionem, ad quam te duo excellentis ingenii ado-
107. lescentes cupiunt accedere. Ego vero, inquit,
istis obsequi studeo, neque gravabor breviter
meo more, quid quaque de re sentiam, dicere.
Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam

negligere, Scaevola, fas mihi esse non puto) re-
spondeo, Mihi dicendi aut nullam artem, aut
pertenuem videri, sed omnem esse contentionem
inter homines doctos in verbi controversia posi-
tam. Nam si ars ita definitur, ut paulo ante ex- 108.
posuit Antonius, ex rebus penitus perspectis,
planeque cognitis, atque ab opinionis arbitrio se-
junctis, scientiaque comprehensis; non mihi vi-
detur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia, et
ad vulgarem popularemque sensum accommo-
data omnia genera hujus forensis nostrae dicti-
onis. Sin autem ea, quae observata sunt in usu 109.
ac ratione dicendi, haec ab hominibus callidis ac
peritis animadversa ac notata, verbis designata,
generibus illustrata, partibus distributa sunt (id
quod fieri potuisse video) non intelligo, quam-
obrem non, si minus illa subtili definitione, at
hac vulgari opinione, ars esse videatur. Sed sive
est ars, sive artis quaedam similitudo, non est
quidem ea negligenda; verum intelligendum est
alia quaedam ad consequendam eloquentiam esse
majora.

Tum Antonius vehementer se assentire Crasso 24.
dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii 110
solerent, qui omnem vim dicendi in arte pone-
rent, neque rursum eam totam, sicut plerique
philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo,
inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista
exposueris, quae putas ad dicendum plus, quam
ipsam artem, posse prodesse. Dicam equidem, 111.
quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne

has meas ineptias efferatis: quanquam modera-
bor ipse, ne, ut quidam magister atque artifex,
sed quasi unus e togatorum numero, atque ex
forensi usu homo mediocris, neque omnino rudis,
videar, non ipse aliquid a me promsisse, sed for-
112. tuito in sermonem vestrum incidisse. Equidem,
cum peterem magistratum, solebam in prensan-
do dimittere a me Scaevolam, cum ei ita dice-
rem, me velle esse ineptum: id erat petere
blandius; quod, nisi inepte fieret, bene non pos-
set fieri: hunc autem esse hominem unum ex
omnibus, quo praesente ego ineptus esse minime
vellem: quem quidem nunc mearum ineptia-
rum testem et spectatorem fortuna constituit.
Nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere,
cum ipsum dicere, nunquam sit non ineptum,
113. nisi cum est necessarium? Perge vero, Crasse,
inquit Mucius: istam enim culpam, quam vere-
ris, ego praestabo.
25. Sic igitur, inquit Crassus, sentio, Naturam
primum atque ingenium ad dicendum vim afferre
maximam; neque vero istis, de quibus paulo
ante dixit Antonius, scriptoribus artis, rationem
dicendi et viam, sed naturam defuisse. Nam et
animi atque ingenii celeres quidam motus esse
debent, qui et ad excogitandum acuti, et ad ex-
plicandum ornandumque sint uberes, et ad me-
114. moriam firmi atque diuturni. Et si quis est,
qui haec putet arte accipi posse, quod falsum est,
(praeclare enim se res habeat, si haec accendi,
aut commoveri arte possint; inseri quidem, et

donari ab arte non possunt omnia: sunt enim illa dona naturae) quid de illis dicet, quae certe cum ipso homine nascuntur? linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quaedam
et figura totius oris et corporis? Neque haec 115.
ita dico, ut ars aliquid limare non possit: (neque enim ignoro, et, quae bona sint, fieri meliora posse doctrina, et quae non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi posse) sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes, aut ita voce absoni, aut ita vultu, motuque corporis, vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam ita in iisdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut non na-
ti, sed ab aliquo deo ficti esse videantur. Mag- 116.
num quoddam est onus atque munus, suscipere atque profiteri, se esse, omnibus silentibus, unum, maximis de rebus, magno in conventu hominum, audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente, quam recta videat. Ita quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit.
Neque haec in eam sententiam disputo, ut ho- 117.
mines adolescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videt, C. Coelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcunque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? Quis vestrum aequalem, Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intelli-

git, illa ipsa facultate, quamcunque habuit, magnam esse in civitate gratiam consecutum?

26. Sed quia de oratore quaerimus, fingendus est
118. nobis oratione nostra, detractis omnibus vitiis, orator, atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba, et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quaerimus, omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria, sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter, et quam prope fastidiose judicamus? Nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti.

119. Est igitur oratori diligenter providendum, non uti illis satisfaciat, quibus necesse est; sed ut iis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat judicare. Ac, si quaeritis, plane, quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, et tacendum putavi. Mihi etiam quique optime dicunt, quique id facillime, atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, et in exordienda oratione perturbantur, pene impudentes videntur:
120. tametsi id accidere non potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus orationis, exspectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is

mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen
impudens videtur. Non enim pudendo, sed non
faciendo id, quod non decet, impudentiae no-
men effugere debemus. Quem vero non pudet, 121.
(id quod in plerisque video) hunc ego non re-
prehensione solum, sed etiam poena dignum
puto. Equidem et in vobis animadvertere soleo,
et in meipso saepissime experior, ut exalbescam
in principiis dicendi, et tota mente, atque omni-
bus artubus contremiscam. Adolescentulus vero
sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc
summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod
continuo concilium dimiserit, simulac me frac-
tum ac debilitatum metu viderit.

Hic omnes assensi, significare inter sese, et 122.
colloqui coeperunt. Fuit enim mirificus quidam
in Crasso pudor, qui tamen non modo non ob-
esset ejus orationi, sed etiam probitatis commen-
datione prodesset. Tum Antonius, Saepe, ut 27.
dicis, inquit, animadverti, Crasse, et te, et cae-
teros summos oratores, quanquam tibi par, mea
sententia, nemo unquam fuit, in dicendi exordio
permoveri. Cujus quidem rei cum causam quae- 123.
rerem, quidnam esset, cur, ut in quoque oratore
plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has
causas inveniebam duas: Unam, quod intellige-
rent ii, quos usus ac natura docuisset, nonnun-
quam summis oratoribus non satis ex sententia
eventum dicendi procedere; ita non injuria,
quotiescunque dicerent, id, quod aliquando pos-
set accidere, ne tum accideret, timere. Altera 124.

est haec, de qua queri saepe soleo: caeterarum homines artium spectati et probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quam solent, aut noluisse, aut valetudine impediti non potuisse consequi id, quod scirent, putantur. Noluit, inquiunt, hodie agere Roscius; aut, crudior fuit.
125. Oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiae peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non habet: quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse. Quo etiam gravius judicium in dicendo subimus: quoties enim dicimus, toties de nobis judicatur: et, qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum: cujus autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut aeterna in eo, aut certe diuturna valet opi-
28. nio tarditatis. Illud vero, quod a te dictum est,
126. esse permulta, quae orator nisi a natura haberet, non multum a magistro adjuvaretur, valde tibi assentior; inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem Alabandensem Apollonium, qui, cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos, quos judicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere; dimittebatque, et, ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat.
127. Satis est enim caeteris artificiis percipiendis, tantummodo similem esse hominis; et id, quod tradatur, vel etiam inculcetur, siquis forte sit tardior, posse percipere animo, et memoria custodire. Non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas

verborum, non denique ea, quae nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus. In oratore 128.
autem acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope poëtarum, memoria jurisconsultorum, vox tragoedorum, gestus pene summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest: quae enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia summa sunt in oratore, probare non possunt.

Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in artificio 129.
perquam tenui et levi, quanto plus adhibeatur diligentiae, quam in hac re, quam constat esse maximam. Saepe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem: non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriae stabile, quam id, in quo aliquid offenderis. Itaque, ut ad hanc similitudi- 130.
nem hujus histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat, et uti omnes moveat, atque delectet? Itaque hoc jamdiu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter: mihi enim volo

ignosci, caeteris ipse non ignosco. Nam qui non
potest, qui vitiose facit, quem denique non de-
cet, hunc (ut Apollonius jubebat) ad id quod fa-
cere possit, detrudendum puto.
29. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me, aut hunc
131. Cottam, jus civile, aut rem militarem jubes dis-
cere ? nam quis ad ista summa, atque in omni
genere perfecta, potest pervenire ? Tum ille,
Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quan-
dam ac praeclaram indolem ad dicendum esse
cognovi, idcirco haec exposui omnia ; nec ma-
gis ad eos deterrendos, qui non possent, quam
ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi
orationem meam : et quanquam in utroque
vestrum summum esse ingenium studiumque
perspexi, tamen haec, quae sunt in specie posita,
de quibus plura fortasse dixi, quam solent Graeci
132. dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim
neminem, nec motu corporis, neque ipso habitu
atque forma aptiorem, nec voce pleniorem aut
suaviorem mihi videor audisse ; quae quibus a
natura minora data sunt, tamen illud assequi
possunt, ut iis, quae habeant, modice et scienter
utantur, et ut ne dedeceat. Id enim est maxi-
me vitandum, et de hoc uno minime est facile
praecipere, non mihi modo, qui, sicut unus pa-
terfamilias, his de rebus loquor, sed etiam ipsi
illi Roscio ; quem saepe audio dicere, caput
esse artis, decere : quod tamen unum id esse,
133. quod tradi arte non possit. Sed, si placet, ser-
monem alio transferamus, et nostro more ali-

quando, non rhetorico, loquamur. Minime vero, inquit Cotta; nunc enim te jam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quicquid est istud, quod tu in dicendo potes. Neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri eloquentia contenti sumus; idque ex te quaerimus (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo assecutus es) quoniam, quae a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse assumendum putes?

Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, 30.
Cotta, nisi studium, et ardorem quendam amo- 134.
ris? sine quo cum in vita nihil quidquam egre-
gium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo un-
quam assequetur. Neque vero vos ad eam rem
video esse cohortandos; quos, cum mihi quoque
sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupi-
ditate. Sed profecto studia nihil prosunt perve- 135.
niendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas,
ferat deducatque, cognoris. Quare, quoniam
mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex
me de oratoris arte, sed de hac mea, quantula-
cumque est, facultate quaeritis, exponam vobis
quandam non aut perreconditam, aut valde diffi-
cilem, aut magnificam, aut gravem rationem
consuetudinis meae, qua quondam solitus sum
uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti
licebat. Tum Sulpicius, O diem, Cotta, nobis, 136.
inquit, optatum! Quod enim neque precibus

unquam, nec insidiando, nec speculando, assequi
potui, ut, quid Crassus ageret, meditandi aut
dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex
ejus scriptore et lectore Diphilo suspicari lice-
ret; id spero nos esse adeptos, omniaque jam ex
ipso, quae diu cupimus, cognituros.

31. Tum Crassus, Atqui arbitror, Sulpici, cùm au-
137. dieris, non tam te haec admiraturum, quae dix-
ero, quam existimaturum, tum, cum ea audire
cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. Ni-
hil enim dicam reconditum, nihil exspectatione
vestra dignum, nihil aut inauditum vobis aut
cuiquam novum. Nam principio illud, quod est
homine ingenuo liberaliterque educato dignum,
non negabo me ista omnium communia et con-
138. trita praecepta didicisse: primum, oratoris offi-
cium esse, dicere ad persuadendum accommo-
date: deinde, esse omnem orationem aut de in-
finitae rei quaestione, sine designatione persona-
rum et temporum; aut de re certis in personis
139. ac temporibus locata: in utraque autem re,
quidquid in controversiam veniat, in eo quaeri
solere, aut factumne sit; aut, si est factum, quale
sit; aut etiam quo nomine vocetur; aut, quod
nonnulli addunt, rectene factum esse videatur:
140. existere autem controversias etiam ex scripti in-
terpretatione, in quo aut ambigue quid sit scrip-
tum, aut contrarie, aut ita, ut a sententia scrip-
tum dissideat: his autem omnibus partibus sub-
141. jecta quaedam esse argumenta propria: sed
causarum, quae sint a communi quaestione se-

junctae, partim in judiciis versari, partim in de-
liberationibus: esse etiam genus tertium, quod
in laudandis aut vituperandis hominibus ponere-
tur: certosque esse locos, quibus in judiciis u-
teremur, in quibus aequitas quaereretur; alios in
deliberationibus, qui omnes ad utilitatem diri-
gerentur eorum, quibus consilium daremus;
alios item in laudationibus, in quibus ad perso-
narum dignitatem omnia referrentur. Cumque 142.
esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque
partes distributa, ut deberet reperire primum,
quid diceret; deinde inventa non solum ordine,
sed etiam momento quodam atque judicio dis-
pensare atque componere; tum ea denique ves-
tire atque ornare oratione; post memoria se-
pire; ad extremum, agere cum dignitate ac ve-
nustate. Etiam illa cognoram, et acceperam, 143.
antequam de re diceremus, initio conciliandos
eorum esse animos, qui audirent; deinde rem
demonstrandam; postea controversiam constitu-
endam; tum id, quod nos intenderemus, con-
firmandum: post, quae contra dicerentur, refel-
lenda; extrema autem oratione, ea, quae pro
nobis essent, amplificanda et augenda; quaeque
essent pro adversariis infirmanda atque frangen-
da. Audieram etiam quae de orationis ipsius 32.
ornamentis traderentur; in qua praecipitur pri- 144.
mum, ut pure et latine loquamur; deinde, ut
plane et dilucide: tum, ut ornate: post, ad re-
rum dignitatem apte et quasi decore: singula-
rumque rerum praecepta cognoram. Quineti- 145.

am, quae maxime propria essent naturae, tamen
his ipsis artem adhiberi videram: nam de acti-
one, et de memoria quaedam brevia, sed magna
cum exercitatione, praecepta gustaram. In his
enim fere rebus omnis istorum artificum doctri-
na versatur; quam ego si nihil dicam adjuvare,
mentiar. Habet enim quaedam quasi ad com-
monendum oratorem, quo quidque referat, et
quo intuens, ab eo, quodcunque sibi proposuerit,
146. minus aberret. Verum ego hanc vim intelligo
esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti ora-
tores eloquentiae laudem sint adepti, sed, quae
sua sponte homines eloquentes facerent, ea quos-
dam observasse, atque id egisse: sic esse non
eloquentiam ex artificio, sed artificium ex elo-
quentia natum: quod tamen, ut ante dixi, non
ejicio: est enim, etiamsi minus necessarium ad
bene dicendum, tamen ad cognoscendum non
147. illiberale. Praeterea exercitatio quaedam susci-
pienda vobis est; quanquam vos quidem jam-
pridem estis in cursu; sed ii, qui ingrediuntur
in stadium, quique ea, quae agenda sunt in foro,
tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitati-
148. one quasi ludicra praediscere ac meditari. Hanc
ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus: attamen
ista, quae abs te breviter de arte decursa sunt,
audire cupimus; quanquam sunt nobis quoque
non inaudita. Verum illa mox: nunc de ipsa
exercitatione quid sentias, quaerimus.

33. Equidem probo ista, Crassus inquit, quae vos
149. facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili

causarum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate. Sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exercent suas, et linguae celeritatem incitant, verborumque frequentia delectantur: in quo fallit eos quod audierunt, *Dicendo homines, ut dicant, efficere solere.* Vere enim 150.
etiam illud dicitur; PERVERSE DICERE HOMINES, PERVERSE DICENDO, FACILLIME CONSEQUI. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumto spatio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. Caput autem est, quod, ut vere dicam, minime facimus, (est enim magni laboris, quem plerique fugimus) quam plurimum scribere. STILUS OPTIMUS ET PRAESTANTISSIMUS DICENDI EFFECTOR AC MAGISTER: neque injuria: nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit; hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit.
Omnes enim, sive artis sunt loci, sive ingenii cu- 151.
jusdam atque prudentiae, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, anquirentibus nobis, omnique acie ingenii contemplantibus, ostendunt se et occurrunt; omnesque sententiae, verbaque omnia, quae sunt cujusque generis maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est: tum ipsa collocatio, conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poëtico, sed quodam oratorio numero et modo. Haec 152.
sunt, quae clamores et admirationes in bonis ora-

toribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur: et qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur.

153. Ut concitato navigio, cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum, intermisso impetu pulsuque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine et vi concitata.

34. In quotidianis autem cogitationibus equidem
154. mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem, nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut, aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis, pronuntiarem. Sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quae maxime cujusque rei propria, quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius, si ad ejus versus me exercerem, aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse: si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuesce-

rem. Postea mihi placuit, eoque sum usus ado- 155.
lescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem; quibus lectis hoc assequebar, ut, cum ea, quae legerem Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer, et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo
essent idonea. Jam vocis, et spiritus, et totius 156.
corporis, et ipsius linguae motus et exercitationes, non tam artis indigent, quam laboris: quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam de-
formitatem pravitatemque veniamus. Exercen- 157.
da est etiam memoria, ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere, si consuêris, etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quae in arte traditur. Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione et umbratili, medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque in aciem forensem. Subeundus usus omnium, et periclitandae vires ingenii, et illa commentatio in-
clusa in veritatis lucem proferenda est. Legendi 158.
etiam poëtae; cognoscenda historia; omnium bonarum artium scriptores, ac doctores, et legendi, et pervolutandi, et, exercitationis causa, laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi: disputandumque de omni re in con-

D

trarias partes; et, quicquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque
159. dicendum. Perdiscendum jus civile; cognoscendae leges; percipienda omnis antiquitas; senatoria consuetudo, disciplina reipublicae, jura sociorum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est. Libandus etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo, tanquam sale, perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia, quae sentiebam; quae fortasse, quemcunque patremfamilias arripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percunctantibus respondisset.

35. Haec cum Crassus dixisset, silentium est con-
160. secutum. Sed quanquam satis iis, qui aderant, ad id, quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scaevola, Quid est, Cotta? inquit; quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea a Crasso re-
161. quiratis? Immo id mehercule, inquit, ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit, et sic evolavit oratio, ut ejus vim atque incitationem adspexerim; vestigia ingressumque vix viderim: et tanquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste, neque proposito argento, neque tabulis, et signis propalam collocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis, ac reconditis: sic modo, in oratione Crassi, divitias atque ornamenta ejus ingenii per quaedam involucra atque

integumenta perspexi; sed ea cum contemplari cuperem, vix aspiciendi potestas fuit: ita neque hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque plane nosse, ac vidisse. Quin 162.
tu igitur facis idem, inquit Scaevola, quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum, villamve venisses? Si ea seposita, ut dicis, essent, tuque valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri juberet, praesertim si esset familiaris: similiter nunc petis a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, et suo quidque in loco collocet? Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scaevola; 163.
(me enim, et hunc Sulpicium, impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contemserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere) sed tu hoc nobis da, Scaevola, et perfice, ut Crassus haec, quae coarctavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. Ego mehercule, inquit Mucius, antea 164.
vestra magis hoc causa volebam, quam mea. Neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector. Nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii, quantum jamdiu nobis non contigit, ne graveris exaedificare id opus quod instituisti.

Formam enim totius negotii opinione majorem
melioremque video; quam vehementer probo.

36. Enimvero, inquit Crassus, mirari satis non
165. queo, etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae
neque ego teneo, uti ii qui docent; neque sunt
ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent
ista sapientia ac tuis auribus. Ain' tu? inquit
ille. Si de istis communibus et pervagatis vix
huic aetati audiendum putas, etiamne illa negli-
gere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse
dixisti, de naturis hominum, de moribus, de ra-
tionibus iis, quibus hominum mentes et incita-
rentur et reprimerentur, de historia, de antiqui-
tate, de administratione reipublicae, denique de
nostro ipso jure civili? Hanc enim ego omnem
scientiam, et copiam rerum, in tua prudentia
sciebam inesse: in oratoris vero instrumento
tam lautam supellectilem nunquam videram.
166. Potes igitur, inquit Crassus, (ut alia omittam in-
numerabilia et immensa, et ad ipsum tuum jus
civile veniam) oratores putare eos, quos multas
horas exspectavit, cum in campum properaret et
ridens et stomachans Scaevola, cum Hypsaeus
maxima voce, plurimis verbis, a M. Crasso prae-
tore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa
cadere liceret: Cn. autem Octavius, homo con-
sularis, non minus longa oratione recusaret, ne
adversarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse
diceret, turpi tutelae judicio, atque omni mo-
167. lestia, stultitia adversarii, liberaretur? Ego vero

istos, inquit, (memini enim mihi narrare Mucium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio aut copia, sed juris civilis prudentia: quod alter plus, lege agendo, petebat, quam quantum lex in XII. tabulis permiserat; quod cum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

Quid? his paucis diebus, nonne, nobis in tri- 37.
bunali Q. Pompeii, praetoris urbani, familiaris 168.
nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum
postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque
usitata exceptio daretur, *Cujus pecuniae dies fu-*
isset? quod petitoris causa comparatum esse non
intelligebat: ut si ille inficiator probasset judici,
ante petitam esse pecuniam, quam esset coepta
deberi, petitor rursus cum peteret, exceptione
excluderetur, *Quod ea res in judicium antea ve-*
nisset. Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici po- 169.
test, quam eum, qui hanc personam susceperit,
ut amicorum controversias causasque tueatur,
laborantibus succurrat, aegris medeatur, afflictos
excitet; hunc in minimis tenuissimisque rebus
ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse
videatur? Equidem propinquum nostrum P. 170.
Crassum illum Divitem, cum multis aliis rebus
elegantem hominem et ornatum, tum praecipue
in hoc efferendum et laudandum puto, quod,

cum P. Scaevolae frater esset solitus ei persaepe
dicere, neque illum in jure civili satis illi arti
facere posse, nisi dicendi copiam assumsisset:
(quod quidem hic, qui mecum Cos. fuit, filius
ejus est consecutus:) neque se ante causas ami-
corum tractare atque agere coepisse, quam jus
171. civile didicisset. Quid vero ille M. Cato? nonne
et eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora,
atque illa aetas in hac civitate ferre maximam
potuit, et juris civilis omnium peritissimus? Ve-
recundius hac de re jamdudum loquor, quod
adest vir in dicendo summus quem ego unum
oratorem maxime admiror: sed tamen idem hoc
semper jus civile contemsit.

172. Verum, quoniam sententiae atque opinionis
meae voluistis esse participes, nihil occultabo;
et, quoad potero, vobis exponam, quid de qua-
38. que re sentiam. Antonii incredibilis quaedam,
et prope singularis et divina vis ingenii videtur,
etiamsi hac scientia juris nudata sit, posse facile
caeteris armis prudentiae causas tueri atque de-
fendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus:
caeteros vero non dubitabo primum inertiae con-
demnare sententia mea, post etiam impudentiae.
173. Nam volitare in foro, haerere in jure ac praeto-
rum tribunalibus, judicia privata magnarum re-
rum obire, in quibus saepe non de facto, sed de
aequitate ac jure certetur; jactare se in causis
centumviralibus, in quibus usucapionum, tute-
larum, gentilitatum, agnationum, alluvionum,
circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parie-

tum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum, caeterarumque rerum innumerabilium jura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae. Illa vero deri- 174.
denda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri; quinqueremes, aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula; cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam causam majorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit. Quid, si ne parvae quidem 175.
causae sunt, sed saepe maximae, in quibus certatur de jure civili? quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia juris audet accedere? Quae potuit igitur esse causa major, quam illius militis, de cujus morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset, et pater ejus, re credita, testamentum mutasset, et, quem ei visum esset, fecisset haeredem, essetque ipse mortuus? res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset, egissetque lege in haereditatem paternam, [testamento exhaeres filius]. Nempe in ea causa quaesitum est de jure civili, Possetne paternorum bonorum exhaeres esse filius, quem pater testamento neque haeredem, neque exhaeredem scripsisset nominatim?

39. Quid, qua de re inter Marcellos et Claudios
176. patricios centumviri judicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii ejusdem hominis haereditatem gente, ad se rediisse dicerent; nonne in ea causa fuit oratoribus de toto
177. stirpis ac gentilitatis jure dicendum? Quid, quod item in centumvirali judicio certatum esse accepimus? qui Romam in exsilium venisset, cui Romae exsulare jus esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus, * * nonne in ea causa jus applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in judicio,
178. atque illustratum est a patrono? Quid? nuper, cum ego C. Sergii Oratae contra hunc nostrum Antonium judicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in jure versata defensio est? Cum enim Marius Gratidianus aedes Oratae vendidisset, neque servire quandam earum aedium partem in mancipii lege dixisset; defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id, si venditor scisset, neque declarasset, prae-
179. stare debere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculeius, homo neque meo judicio stultus, et suo valde sapiens, et a juris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam cum aedes L. Fusio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fusius autem, simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Bucculeio,

quod, cuicumque particulae coeli officeretur,
quamvis esset procul, mutari lumina putabat.
Quid vero? clarissima M. Curii causa, Mar- 180.
cique Coponii nuper apud centumviros, quo con-
cursu hominum, qua exspectatione defensa est?
cum Q. Scaevola, aequalis, et collega meus, ho-
mo omnium et disciplina juris civilis eruditissi-
mus, et ingenio prudentiaque acutissimus, et
oratione maxime limatus atque subtilis, atque,
ut ego soleo dicere, juris peritorum eloquentis-
simus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto
testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi
posthumus, et natus, et, antequam in suam tute-
lam venisset, mortuus esset, haeredem eum esse
posse, qui esset secundum posthumum, et natum,
et mortuum haeres institutus: ego voluntatem
defenderem, hac eum tum mente fuisse, qui
testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui
in tutelam veniret, M. Curius esset haeres. Num
destitit uterque nostrum in ea causa, in auctori-
tatibus, in exemplis, in testamentorum formulis,
hoc est, in medio jure civili versari?

Omitto jam plura exempla causarum amplissi- 40.
marum, quae sunt innumerabilia. Capitis nostri 181.
saepe potest accidere ut causae versentur in jure.
Etenim sic C. Mancinum, nobilissimum atque
optimum virum, ac consularem, cum eum prop-
ter invidiam Numantini foederis paterpatratus
ex S. C. Numantinis dedidisset, eumque illi non
recepissent, posteaque Mancinus domum reve-
nisset, neque in senatum introire dubitasset; P.

Rutilius, M. filius, tribunus plebis, de senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse; quia memoria sic esset proditum, *Quem pater suus, aut populus vendidisset, aut pater patratus dedi-*
182. *disset, ei nullum esse postliminium.* Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam, contentionemque majorem, quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis; praesertim cum haec non in crimine aliquo, quod ille posset inficiari, sed in civili jure consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, siquis apud nos servisset ex populo foederato, seseque liberasset, ac postea domum revenisset; quaesitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, et amisisset
183. hanc civitatem. Quid de libertate, quo judicium gravius esse nullum potest? nonne ex jure civili potest esse contentio, cum quaeritur, is, qui domini voluntate census sit, continuone, an ubi lustrum conditum, liber sit? Quid, quod usu, memoria patrum, venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset, Romaeque alteram duxisset, neque nuntium priori remisisset, mortuusque esset intestato, et ex utraque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quaereretur de duobus civium capitibus, et de puero, qui ex posteriore natus erat, et de ejus matre; quae, si judicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis, fieri cum superiore divortium, in concubinae lo-

cum duceretur. Haec igitur et horum similia 184.
jura suae civitatis ignorantem, erectum et celsum, alacri et prompto ore ac vultu huc atque illuc intuentem, vagari magna cum caterva toto foro, praesidium clientibus, atque opem amicis, et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est?

Et, quoniam de impudentia dixi, castigemus 41.
etiam segnitiem hominum atque inertiam. Nam 185.
si esset ista cognitio juris magna ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o dii immortales! non dicerem hoc audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret, nullius artis
faciliorem sibi cognitionem videri. Quod quidem 186.
certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa, pervulgari artem suam noluerunt: deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere
possit. Hoc video, dum breviter voluerim di- 187.
cere, dictum a me esse paulo obscurius: sed ex-
periar, et dicam, si potero, planius. Omnia fere, 42.
quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa, et

dissipata quondam fuerunt: ut in musicis, numeri, et voces, et modi; in geometria, lineamenta, formae, intervalla, magnitudines; in astrologia, coeli conversio, ortus, obitus, motusque siderum; in grammaticis, poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus: in hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere; ignota quondam
188. omnibus, et diffusa late videbantur. Adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quae rem dissolutam divulsamque conglutinaret, et ratione quadam constringeret. Sit ergo in jure civili finis hic, legitimae atque usitatae in rebus causisque civium, aequabilitatis
189. conservatio. Tum sunt notanda genera, et ad certum numerum paucitatemque revocanda: (genus autem est id, quod sui similes communione quadam, specie autem differentes, duas, aut plures complectitur partes: partes autem sunt, quae generibus iis, ex quibus emanant, subjiciuntur;) omniaque, quae sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio, earum rerum, quae sunt ejus rei propriae, quam definire volumus, brevis et circumscripta
190. quaedam explicatio. Hisce ego rebus exempla adjungerem, nisi apud quos haec haberetur oratio cernerem; nunc complectar, quod proposui, brevi. Si enim aut mihi facere licuerit,

quod jamdiu cogito, aut alius quispiam, aut, me
impedito, occuparit, aut mortuo effecerit, ut pri-
mum omne jus civile in genera digerat, quae
perpauca sunt; deinde eorum generum quasi
quaedam membra dispertiat; tum proprium cu-
jusque vim definitione declaret: perfectam ar-
tem juris civilis habebitis, magis magnam atque
uberem, quam difficilem atque obscuram. At- 191.
que interea tamen, dum haec, quae dispersa
sunt, coguntur, vel passim licet carpentem et
colligentem undique repleri justa juris civilis
scientia.

Nonne videtis equitem Romanum, hominem 43.
acutissimo omnium ingenio, sed minime caeteris
artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vi-
vit, semperque vixit, ita tenere jus civile, ut ei,
cum ab hoc discesseritis, nemo de iis, qui peri-
tissimi sunt, anteponatur? Omnia enim sunt po- 192.
sita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in
congressione hominum, atque in foro; neque ita
multis literis aut voluminibus magnis continen-
tur. Eadem enim sunt elata primum á pluribus;
deinde, paucis verbis commutatis, etiam ab iis-
dem scriptoribus scripta sunt saepius. Accedit 193.
vero, quo facilius percipi cognoscique jus civile
possit, (quod minime plerique arbitrantur) mira
quaedam in cognoscendo suavitas et delectatio.
Nam, sive quem aliena studia delectant, plurima
est et in omni jure civili, et in pontificum libris,
et in XII. tabulis, antiquitatis effigies; quod et
verborum prisca vetustas cognoscitur, et actio-

num genera quaedam majorum consuetudinem vitamque declarant: sive quis civilem scientiam contempletur, (quam Scaevola non putat oratoris esse propriam, sed cujusdam ex alio genere prudentiae) totam hanc descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbit: sive quem ista praepotens et gloriosa philosophia delectat, (dicam audacius), hosce habebit fontes omnium disputationum su-
194. arum, qui jure civili et legibus continentur. Ex his enim et dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, justus, atque honestus labor, honoribus, praemiis, splendore decoratur; vitia autem hominum, atque fraudes, damnis, ignominiis, vinculis, verberibus, exsiliis, morte multantur: et docemur non infinitis concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate nutuque legum, domitas habere libidines, coërcere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere.

44. Fremant omnes licet, dicam quod sentio; bi-
195. bliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctori-
196. tatis pondere, et utilitatis ubertate superare. Ac si nos (id quod maxime debet) nostra patria delectat, cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis, tanquam nidulum, affixam, sapientissimus vir immortalitati anteponeret; quo amore tandem inflammati esse debemus in ejusmodi patriam, quae una in

omnibus terris domus est virtutis, imperii, dig-
nitatis? Cujus primum nobis mens, mos, disci-
plina, nota esse debet; vel quia est patria, pa-
rens omnium nostrum; vel quia tanta sapientia
fuisse in jure constituendo putanda est, quanta
fuit in his tantis opibus imperii comparandis.
Percipietis etiam illam ex cognitione juris laeti- 197.
tiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint
nostri majores prudentia caeteris gentibus, tum
facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo, et
Dracone, et Solone, nostras leges conferre volu-
eritis. Incredibile est enim, quam sit omne jus
civile, praeter hoc nostrum, inconditum ac pene
ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus
quotidianis dicere, cum hominum nostrorum
prudentiam caeteris omnibus, et maxime Grae-
cis, antepono. His ego de causis dixeram,
Scaevola, iis, qui perfecti oratores esse vellent,
juris civilis cognitionem esse necessariam.

Jam vero ipsa per sese quantum afferat iis, 45.
qui ei praesunt, honoris, gratiae, dignitatis, quis 198.
ignorat? Itaque, ut apud Graecos infimi homi-
nes, mercedula adducti, ministros se praebent in
judiciis oratoribus, ii, qui apud illos πραγματικοὶ
vocantur: sic in nostra civitate contra amplissi-
mus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui prop-
ter hanc juris civilis scientiam sic appellatus a
summo poëta est,

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus;

multique praeterea, qui cum ingenio sibi [auc-
tore] dignitatem peperissent, perfecerunt, ut in

respondendo de jure, auctoritate plus etiam, quam ipso ingenio, valerent.

199. Senectuti vero celebrandae et ornandae, quod honestius potest esse perfugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium jam ab adolescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensium, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires (quod fere jam tempus adventat) deficere coepissent, ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim praeclarius, quam honoribus et reipublicae muneribus perfunctum senem posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

Suarum rerum incerti: quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesque consilî
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

200. Est enim sine dubio domus jurisconsulti totius oraculum civitatis. Testis est hujusce Q. Mucii janua et vestibulum, quod in ejus infirmissima valetudine, affectaque jam aetate, maxima quotidie frequentia civium, ac summorum hominum splendore celebratur.

46. Jam vero illa non longam orationem deside-
201. rant, quamobrem existimem publica quoque jura, quae sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum, et vetustatis exempla, oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque judiciis depro-

menda saepe oratio est ex jure civili, et idcirco, ut ante diximus, oratori juris civilis scientia necessaria est: sic in causis publicis judiciorum, concionum, senatus, omnis haec, et antiquitatis memoria, et publici juris auctoritas, et regendae reipublicae ratio ac scientia, tanquam aliqua materies, iis oratoribus, qui versantur in republica, subjecta esse debent.

Non enim causidicum nescio quem, neque 202.
proclamatorem, aut rabulam, hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit ejus artis antistes, cujus cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen esse deus putatur; ut et ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur: deinde qui possit non tam caduceo, quam nomine oratoris ornatus, incolumis vel inter hostium tela versari: tum qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subjicere odio civium, supplicioque constringere: idemque, ingenii praesidio, innocentiam judiciorum poena liberare: idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos mitigare: qui denique, quemcunque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit,
vel sedare. Hanc vim si quis existimat, aut ab 203.
iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat; neque solum inscientiam meam,

sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa, ita putavi esse demonstranda; non ut ipse dux essem (quod et infinitum est, et non necessarium;) sed ut commonstrarem tantum viam, et, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem.

47. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs
204. te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere, perfectum sibi opus esse, siquis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; (quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam) sic ego intelligo, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab
205. hoc aditu januaque patefacta. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque jucunda; sed pauca etiam requirimus, inprimisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere, et didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque
206. cupimus cognoscere. Quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius obsecutus sum voluntati, quam

aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea, quae continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, et illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius; nam, Antonio dicente, etiam quid tu sentias, intelligemus. Peto igitur, inquit Cras- 207.
sus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias.

Deprehensum equidem me, inquit Antonius, 48.
plane video atque sentio; non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. Verum hoc ingrediar ad ea, 208.
quae vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio. Neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium meum retuli, sunt ejusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata: quae si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis, quae ego nescirem; meam facilitatem laudatote, cum vobis, non meo judicio, sed vestro studio inductus, non gravate respondero. Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni; nul- 209.

lum est enim periculum, ne quid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminem nostrum poeniteat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam ; et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo ; ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem
210. esse illud, de quo agitur, intelligant. Nam, si forte quaereretur, quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator ; qui cum esset constitutus, administrator quidam belli gerendi ; tum adjungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus quae essent propriae belli administrandi ; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem ; uterer que exemplis Africanorum et Maximorum ; Epaminondam, atque Hannibalem, atque ejus
211. generis homines nominarem. Sin autem quaereremus, quis esset is, qui ad rempublicam moderandam usum, et scientiam, et studium suum contulisset, definirem hoc modo : Qui, quibus rebus utilitas reipublicae pararetur augereturque, teneret, iisque uteretur, hunc reipublicae rectorem, et consilii publici auctorem esse habendum : praedicaremque P. Lentulum, principem illum, et T. Gracchum patrem, et Q. Metellum, et P. Africanum, et C. Laelium, et in-

numerabiles alios cum ex nostra civitate, tum ex
caeteris. Sin autem quaereretur, quisnam juris- 212.
consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui le-
gum, et consuetudinis ejus qua privati in civitate
uterentur, et ad respondendum, et ad agendum, et
ad cavendum, peritus esset: et ex eo genere Sex.
Aelium, M' Manilium, P. Mucium nominarem.

Atque, ut jam ad leviora artium studia veni- 49.
am, si musicus, si grammaticus, si poëta quaera-
tur, possim similiter explicare, quid eorum quis-
que profiteatur, et quo non amplius ab quoque
sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui
de sua vi ac sapientia unus omnia pene profite-
tur, est tamen quaedam descriptio, ut is, qui
studeat omnium rerum divinarum atque human-
arum vim, naturam, causasque nosse, et omnem
bene vivendi rationem tenere et persequi, no-
mine hoc appelletur. Oratorem autem, quoni- 213.
am de eo quaerimus, equidem non facio eun-
dem, quem Crassus, qui mihi visus est omnem
omnium rerum atque artium scientiam compre-
hendere uno oratoris officio ac nomine: atque
eum puto esse, qui verbis ad audiendum jucun-
dis, et sententiis ad probandum accommodatis
uti possit in causis forensibus atque communi-
bus. Hunc ego appello oratorem; eumque esse
praeterea instructum voce, et actione, et lepore
quodam, volo. Crassus vero mihi noster visus 214.
est oratoris facultatem non illius artis terminis,
sed ingenii sui finibus, immensis pene, descri-
bere: nam et civitatum regendarum oratori gu-

bernacula sententia sua tradidit: in quo per mihi mirum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum saepissime tibi senatus, breviter impoliteque dicenti, maximis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendae reipublicae scientissimus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas; jam, credo, huc veniat, et hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque conterreat: qui quanquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quam dicendi arte, nititur.
215. Neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii publici auctor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, illam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istae facultates, longeque sunt diversae atque sejunctae; neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, et reipublicae dignitatem exornabant. Neque enim est interdictum aut a rerum natura, aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne amplius, quam singulas artes, nosse liceat.

50. Quare, non etsi eloquentissimus Athenis Peri-
216. cles, idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco ejusdem hominis atque artis utraque facultas existiman-

da est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et
juris peritus, ob eam causam inest in facultate
dicendi juris civilis scientia. Nam si quisque, 217.
ut in aliqua arte et facultate excellens, aliam
quoque artem sibi assumserit, ita perficiet, ut,
quod praeterea sciet, id ejus, in quo excellet,
pars quaedam esse videatur: licet ista ratione
dicamus, pila bene, et duodecim scriptis ludere,
proprium esse juris civilis, quoniam utrumque
eorum P. Mucius optime fecerit: eademque ra-
tione dicantur, et, quos φυσικοὺς Graeci nominant,
iidem poëtae, quoniam Empedocles physicus e-
gregium poëma fecerit. At hoc ne philosophi
quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse,
atque a se possideri volunt, dicere audent, geo-
metriam, aut musicam, philosophi esse, quia Pla-
tonem omnes in illis artibus praestantissimum
fuisse fateantur. Ac, si jam placet omnes artes 218.
oratori subjungere, tolerabilius est, sic potius
dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat
esse jejuna atque nuda, sed aspersa atque di-
stincta multarum rerum jucunda quadam varie-
tate, sit boni oratoris multa auribus accepisse,
multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa
etiam legendo percurrisse; neque ea, ut sua,
possedisse, sed, ut aliena, libasse. Fateor enim,
callidum quendam hunc, et nulla in re tironem
ac rudem, nec peregrinum atque hospitem in a-
gendo esse debere.

Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti 51.
philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, 219.

quod ista dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflammatas restinguere, (cum eo maxime vis oratoris, magnitudoque cernatur) nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum, atque rationes penitus perspexerit; in quo philosophia sit oratori necessario percipienda; quo in studio, hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis, non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non
220. abhorrent ab hominum moribus. Quis enim unquam orator magnus et gravis, cum iratum adversario judicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis, an cupiditas puniendi doloris? Quis, cum caeteros animorum motus aut judicibus aut populo, dicendo, miscere atque agitare vellet, ea dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in judicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere: partim, qui tolerabiliores volunt esse, et ad veritatem vitae propius accedere, permediocres ac
221. potius leves motus debere esse dicunt. Orator autem omnia haec, quae putantur in communi vitae consuetudine, mala, ac molesta, et fugienda, multo majora et acerbiora verbis facit;

itemque ea, quae vulgo expetenda atque opta-
bilia videntur, dicendo amplificat atque ornat;
neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti qui
audiant, aut illum ineptum et Graeculum pu-
tent; aut, etiamsi valde probent ingenium ora-
toris, sapientiam admirentur, se esse stultos mo-
leste ferant: sed ita peragrat per animos homi- 222.
num, ita sensus mentesque pertractat, ut non
desideret philosophorum descriptiones, neque
exquirat oratione, summum illud bonum in ani-
mone sit, an in corpore; virtute, an voluptate
definiatur: an haec inter se jungi copularique
possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil cer-
tum sciri, nihil plane cognosci et percipi possit:
quarum rerum fateor magnam, multiplicemque
esse disciplinam, et multas, copiosas, variasque
rationes. Sed aliud quiddam, longe aliud, Cras- 223.
se, quaerimus: acuto homine nobis opus est, et
natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget,
quid sui cives, iique homines, quibus aliquid di-
cendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opi-
nentur, exspectent. Teneat oportet venas cu- 52.
jusque generis, aetatis, ordinis, et eorum, apud
quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes sen-
susque degustet. Philosophorum autem libros 224.
reservet sibi ad hujuscemodi Tusculani requiem
atque otium; ne, si quando ei dicendum erit de
justitia et fide, mutuetur a Platone; qui, cum
haec exprimenda verbis arbitraretur, novam
quandam finxit in libris civitatem: usque eo illa,
quae dicenda de justitia putabat, a vitae consue-

tudine, et a civitatum moribus abhorrebant.
225. Quod si ea probarentur in populis atque in civi-
tatibus, quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo
viro, et amplissimo principi civitatis, ut illa di-
ceres in maxima concione tuorum civium, quae
dixisti? "Eripite nos ex miseriis, eripite nos ex
faucibus eorum, quorum crudelitas nostro san-
guine non potest expleri: nolite sinere nos cui-
quam servire, nisi vobis universis, quibus et pos-
sumus, et debemus." Omitto *miserias*, in qui-
bus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest: o-
mitto *fauces*, ex quibus te eripi vis, ne judicio
iniquo exsorbeatur sanguis tuus; quod sapienti
negant accidere posse: *servire* vero non modo
te, sed universum senatum, cujus tum causam
226. agebas, ausus es dicere? Potestne virtus, Cras-
se, servire, istis auctoribus, quorum tu praecepta
oratoris facultate complecteris? quae et semper,
et sola libera est; quaeque, etiam si corpora
capta sint armis, aut constricta vinculis, tamen
suum jus atque omnium rerum impunitam liber-
tatem tenere debeat. Quae vero addidisti, non
modo senatum servire *posse* populo, sed etiam *de-
bere*, quis hoc philosophus tam mollis, tam lan-
guidus, tam enervatus, tam omnia ad volupta-
tem corporis doloremque referens, probare pos-
set? Senatum servire populo, cui populus ipse
moderandi et regendi sui potestatem, quasi
quasdam habenas, tradidisset?

53. Itaque haec cum a te divinitus ego dicta ar-
227. bitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus, et

philosophiae deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat. Idemque Ser. Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus: quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. Reprehende- 228.
bat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse pene in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque cum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, nisi pueris et lachrymis usus esset, poenas eum daturum fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat, et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse, vel mortem anteponendam. Neque vero hoc solum 229.
dixit, sed ipse et sensit, et fecit: nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae, cumque illo nemo neque integrior esset in civitate, neque sanctior, non modo supplex judicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem, aut li-

berius, causam dici suam, quam simplex ratio
veritatis ferebat. Paulum huic Cottae tribuit
partium, disertissimo adolescenti, sororis suae
filio. Dixit item causam illam quadam ex parte
Qu. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et
230. dilucide. Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui
subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus
philosophi utuntur, ad dicendi copiam peten-
dum esse paulo ante dicebas; et, si tibi pro P.
Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuis-
set dicere: quamvis scelerati illi fuissent, si-
cuti fuerunt, pestiferi cives supplicioque digni,
tamen omnem eorum importunitatem ex intimis
mentibus evellisset vis orationis tuae. Nunc ta-
lis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si
in illa commentitia Platonis civitate res agere-
tur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patro-
norum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus,
nemo rempublicam imploravit, nemo supplica-
vit. Quid multa? pedem nemo in illo judicio
54. supplosit; credo, ne Stoicis renuntiaretur. Imi-
231. tatus est homo Romanus et consularis veterem
illum Socratem, qui, quum omnium sapientissi-
mus esset, sanctissimeque vixisset, ita in judicio
capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus,
sed magister aut dominus videretur esse judi-
cum. Quinetiam, quum ei scriptam orationem
disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei
videretur, edisceret, ut ea pro se in judicio ute-
retur, non invitus legit, et commode scriptam
esse dixit, sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyo-

nios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles
et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic
illam orationem disertam sibi et oratoriam vide-
ri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quo-
que damnatus est; neque solum primis senten-
tiis, quibus tantum statuebant judices, damna-
rent an absolverent, sed etiam illis, quas iterum
legibus ferre debebant. Erat enim Athenis, reo
damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poe-
nae aestimatio: Et sententia cum judicibus da- 232.
retur, interrogabatur reus, quam quasi aestimati-
onem commeruisse se maxime confiteretur: quod
cum interrogatus Socrates esset, respondit, Sese
meruisse, ut amplissimis honoribus et praemiis
decoraretur, et ut ei victus quotidianus in Pryta-
neo publice praeberetur: qui honos apud Grae-
cos maximus habetur. Cujus responso sic judices 233.
exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum
condemnarent; qui quidem si absolutus esset,
(quod mehercule etiamsi nihil ad nos pertinet,
tamen propter ejus ingenii magnitudinem vel-
lem) quonam modo istos philosophos ferre pos-
semus, qui nunc cum ille damnatus est nullam
aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscienti-
am, tamen a se oportere dicunt peti praecepta
dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit
melius, aut verius; tantum dico, et aliud illud
esse atque hoc, et hoc sine illo summum esse
posse.

Nam quod jus civile, Crasse, tam vehementer 55.
amplexus es, video quid egeris: tum, quum di- 234.

cebas, videbam. Primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro ejus eximia suavitate debemus: cujus artem cum indotatam esse et incomtam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde quod in ea tu plus operae laborisque consumseras, cum ejus studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione ex-
235. aggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno: sit sane tanta, quantam tu illam esse vis; etenim sine controversia et magna est, et late patet, et ad multos pertinet, et summo in honore semper fuit, et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt: sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare juris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes.
236. Nam, si ita diceres, qui jurisconsultus esset, esse eum oratorem, itemque qui esset orator, juris eundem esse consultum; praeclaras duas artes constitueres, atque inter se pares, et ejusdem socias dignitatis. Nunc vero jurisconsultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris esse posse fuisseque plurimos: oratorem negas, nisi illam scientiam assumserit, esse posse. Ita est tibi jurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum, sed quia saepe utitur orator subsidio juris in causis, idcirco istam juris scientiam eloquentiae, tanquam ancillulam pedissequamque, adjunxisti.

Quod vero impudentiam admiratus es eorum 56.
patronorum, qui aut, cum parva nescirent, 237.
magna profiterentur; aut ea, quae maxima essent in jure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent, nunquamque didicissent; utriusque rei facilis est et promta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coëmtio fiat, nesciat, eundem ejus mulieris, quae coëmtionem fecerit, causam posse defendere: nec si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis erctum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundae familiae causam agere non possit. Nam, 238.
quod maximas centumvirales causas in jure positas protulisti; quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti, juris imperito, non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M. Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostili Mancini controversia, atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de jure dissensio. Quaero igitur, quid adjuverit oratorem 239.
in his causis juris scientia, cum hic jurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non juris scientia, sed eloquentia sustentatus. Equidem hoc saepe audivi, cum aedilitatem P. Crassus peteret, eumque major natu, etiam consularis, Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi

causa quendam rusticanum; qui cum Crassum seduxisset, atque ad eum retulisset, responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit, quaesivitque, qua de re ad Crassum retulisset: ex quo ut audivit, commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi respondisse vi-
240. deo. Deinde ipsum Crassum manu prehendit, Et, heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter, homo peritissimus, confirmare, ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse. Galba autem alludens varie et copiose, multas similitudines afferre, multaque pro aequitate contra jus dicere: atque illum, cum disserendo par esse non posset (quanquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo), ad auctores confugisse, et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris, et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse; ac tamen concessisse, Galbae disputationem sibi probabilem, et prope veram videri.

57. Attamen quae causae sunt ejusmodi, ut de
241. earum jure dubium esse non possit, omnino in judicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus esset, haereditatem petit? nemo: quia constat, agnascendo rumpi testamentum. Ergo in hoc genere juris judicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem

juris incontroversi ignorare, quae pars sine du-
bio multo maxima est. In eo autem jure, quod 242.
ambigitur inter peritissimos, non est difficile ora-
tori, ejus partis, quamcunque defendat, aucto-
rem aliquem invenire; a quo cum amentatas
hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viri-
busque torquebit. Nisi vero (bona venia hujus
optimi viri dixerim Scaevolae) tu libellis, aut
praeceptis soceri tui, causam M. Curii defen-
disti! Nonne arripuisti patrocinium aequitatis, et
defensionem testamentorum, ac voluntatis mor-
tuorum? Ac mea quidem sententia, (frequens 243.
enim te audivi, atque affui) multo majorem par-
tem sententiarum sale tuo, et lepore, et politissi-
mis facetiis pellexisti: cum et illud nimium a-
cumen illuderes, et admirarere ingenium Scae-
volae, qui excogitasset, nasci prius oportere,
quam emori; cumque multa colligeres et ex le-
gibus, et ex senatusconsultis, et ex vita ac ser-
mone communi, non modo acute, sed etiam ridi-
cule ac facete, ubi si verba, non rem seque re-
mur, confici nil posset. Itaque hilaritatis ple-
num judicium ac laetitiae fuit: in quo quid tibi
juris civilis exercitatio profuerit, non intelligo:
dicendi vis egregia, summa festivitate et venus-
tate conjuncta, profuit. Ipse ille Mucius paterni 244.
juris defensor, et quasi patrimonii propugnator
sui, quid in illa causa, cum contra te diceret,
attulit, quod de jure civili depromptum videre-
tur? quam legem recitavit? quid patefecit di-
cendo, quod fuisset imperitis occultius? nempe

ejus omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in ejusmodi causis alias scriptum, alias ae-
245. quitatem defendere docentur. Et, credo, in illa militis causa, si tu aut haeredem, aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulisses. Tu vero vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum jus in eo judicio positum videretur: vel si causam ageres militis, patrem ejus, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuisses ante oculos; complexus esset filium; flensque eum centumviris commendasset: lapides mehercule omnes flere ac lamentari coëgisset; ut totum illud, Uti lingua nuncupasset, non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

58. Nam quod inertiam accusas adolescentium,
246. qui istam artem primum facillimam non ediscant: (quae quam sit facilis, illi viderint, qui ejus artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant; deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, siquis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram:) deinde, quod sit plena delectationis; in qua tibi remittunt omnes istam voluptatem, et ea se carere patiuntur; nec quisquam est eorum, qui,

si jam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum
Pacuvii malit, quam Manilianas venalium ven-
dendorum leges ediscere. Tum autem, quod a- 247.
more patriae censes nos nostrorum majorum in-
venta nosse debere; non vides, veteres leges
aut ipsas sua vetustate consenuisse, aut novis le-
gibus esse sublatas? Quod vero viros bonos jure
civili fieri putas, quia legibus et praemia propo-
sita sint virtutibus et supplicia vitiis; equidem
putabam, virtutem hominibus (si modo tradi ra-
tione possit) instituendo et persuadendo, non
minis, et vi, ac metu, tradi. Nam ipsum quidem
illud, etiam sine cognitione juris, quam sit bel-
lum cavere malum, scire possumus. De me au- 248.
tem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla juris
scientia tamen causis satisfacere possim, tibi hoc,
Crasse, respondeo, neque me unquam jus civile
didicisse, neque tamen in iis causis, quas in jure
possem defendere, unquam istam scientiam de-
siderasse. Aliud est enim esse artificem cujus-
dam generis atque artis; aliud in communi vita
et vulgari hominum consuetudine, nec hebetem
nec rudem. Cui nostrum non licet fundos nos- 249.
tros obire, aut res rusticas, vel fructus causa vel
delectationis, invisere? tamen nemo tam sine
oculis, tam sine mente vivit, ut, quid sit semen-
tis ac messis, quid arborum putatio ac vitium,
quo tempore anni, aut quo modo ea fiant, om-
nino nesciat. Num igitur, si cui fundus inspici-
endus, aut si mandandum aliquid procuratori de
agricultura, aut imperandum villico sit, Magonis

Carthaginiensis sunt libri perdiscendi? an hac
communi intelligentia contenti esse possumus?
Cur ergo non iidem in jure civili (praesertim
cum in causis, et in negotiis, et in foro contera-
mur) satis instructi esse possumus ad hoc dun-
taxat, ne in nostra patria peregrini atque adve-
250. nae esse videamur? Ac si jam sit causa aliqua
ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit cum
hoc Scaevola communicare; quanquam ipsi om-
nia, quorum negotium est, consulta ad nos et
exquisita deferunt. An vero si de re ipsa, si de
finibus, cum in rem praesentem non venimus, si
de tabulis et perscriptionibus controversia est,
contortas res et saepe difficiles necessario per-
discimus: si leges nobis, aut si hominum peri-
torum responsa cognoscenda sunt, veremur, ne
ea, si ab adolescentia juri civili minus studueri-
mus, non queamus cognoscere?

59. Nihilne igitur prodest oratori juris civilis
scientia? Non possum negare prodesse ullam
scientiam, ei praesertim, cujus eloquentia copia
rerum debeat esse ornata: sed multa, et magna,
et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria,
ut ejus industriam in plura studia distrahere no-
251. lim. Quis neget opus esse oratori, in hoc ora-
torio motu statuque, Roscii gestum et venusta-
tem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi a-
dolescentibus in gestu discendo histrionum more
elaborare. Quid est oratori tam necessarium,
quam vox? tamen, me auctore, nemo dicendi
studiosus, Graecorum more, et tragoedorum,

voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant, et quotidie, antequam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant, eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt, et quasi quodam modo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties perscribitur, paeanem, aut munionem citarimus.

Quod si in gestu, qui multum oratorem adju- 252.
vat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat, vel sustinet, elaborare nobis non licet; ac tantum in utroque assequi possumus, quantum in hac acie quotidiani muneris, spatii nobis datur: quanto minus est ad juris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest, et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et aliunde arripi non potest; juris utilitas, ad quamcunque causam, quamvis repente, vel a peritis, vel de libris de-
promi potest. Itaque illi disertissimi homines 253.
ministros habent in causis juris peritos, (cum ipsi sint imperitissimi) et qui, ut abs te paulo ante dictum est, pragmatici vocantur. In quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et jura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in jure civili, non ei pragmaticum adjutorem dare.

60. Nam quod dicis, senectutem a solitudine vin-
254. dicari juris civilis scientia ; fortasse etiam pecu-
niae magnitudine. Sed nos, non quid nobis u-
tile, verum quid oratori necessarium sit, quaeri-
mus : quanquam (quoniam multa ad oratoris si-
militudinem ab uno artifice sumimus) solet idem
Roscius dicere, se quo plus sibi aetatis accede-
ret, eo tardiores tibicinis modos et cantus remis-
siores esse facturum. Quod si ille, adstrictus
certa quadam numerorum moderatione et pe-
dum, tamen aliquid ad requiem senectutis exco-
gitat ; quanto facilius nos non laxare modos, sed
255. totos mutare possumus ? Neque enim hoc te,
Crasse, fallit, quam multa sint, et quam varia
genera dicendi, quod haud sciam, an tu primus
ostenderis, qui jamdiu multo dicis remissius et
lenius, quam solebas : neque minus haec tamen
tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa sum-
ma vis et contentio, probatur : multique orato-
res fuerunt, ut illum Scipionem audimus, et
Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo
intentiore, nunquam, ut Ser. Galba, lateribus
aut clamore contenderent. Quod si jam hoc
facere non poteris, aut noles ; vereris, ne tua
domus, talis et viri et civis, si a litigiosis homi-
nibus non colatur, a caeteris deseratur ? Equi-
dem tantum absum ab ista sententia, ut non
modo non arbitrer subsidium senectutis in eo-
rum, qui consultum veniant, multitudine esse
ponendum, sed, tanquam portum aliquem, ex-
spectem istam, quam tu times, solitudinem. Sub-

sidium enim bellissimum existimo esse senectuti,
otium. Reliqua vero etiamsi adjuvant, histori- 256.
am dico, et prudentiam juris publici, et antiqui-
tatis iter, et exemplorum copiam, siquando opus
erit, a viro optimo, et istis rebus instructissimo,
familiari meo, Longino mutuabor. Neque re-
pugnabo, quo minus (id quod modo hortatus es)
omnia legant, omnia audiant, in omni recto stu-
dio atque humanitate versentur: sed mehercule
non ita multum spatii mihi videtur, si modo ea
facere, et persequi volent, quae a te, Crasse,
praecepta sunt: qui mihi prope etiam nimis du-
ras leges imponere visus es huic aetati; sed ta-
men ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope
necessarias. Nam et subitae ad propositas cau- 257.
sas exercitationes, et accuratae et meditatae
commentationes, ac stilus ille tuus, quem tu
vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magis-
trum, multi sudoris est, et illa orationis suae
cum scriptis alienis comparatio, et de alieno
scripto subita vel laudandi, vel vituperandi, vel
comprobandi, vel refellendi causa disputatio,
non mediocris contentionis est, vel ad memo-
riam, vel ad imitandum.

Illud vero fuit horribile, quod mehercule ve- 61.
reor ne majorem vim ad deterrendum habuerit, 258
quam ad cohortandum: voluisti enim in suo ge-
nere unumquemque nostrum quasi quendam esse
Roscium; dixistique, non tam ea, quae recta
essent, probari, quam quae prava, fastidiis ad-

haerescere: quod ego non tam fastidiose in no-
259. bis, quam in histrionibus, spectari puto. Itaque nos raucos saepe attentissime audiri video; tenet enim res ipsa, atque causa: at Aesopum, si paulum irrauserit, explodi. A quibus enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate. In eloquentia autem multa sunt, quae teneant, quae si omnia summa non sunt, (et pleraque tamen magna sunt) necesse est, ea ipsa, quae sunt, mirabilia videri.

260. Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quae sunt in usu civitatum vulgari ac forensi; remotisque caeteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et dies urgeatur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse, tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret; cumque ita balbus esset, ut ejus ipsius artis, cui studeret, primam literam non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur:
261. Deinde cum spiritus ejus esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione verborum (id quod ejus scripta declarant) binae ei contentiones vocis et remissiones continerentur. Qui etiam (ut me-

moriae proditum est) conjectis in os calculis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque is consistens in loco, sed inambulans, atque adscensu ingrediens ar-
duo. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad 262.
studium et ad laborem incitandos juvenes vehementer assentior: caetera, quae collegisti ex variis et diversis studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere sejuncta esse arbitror.

Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare 62.
visus est Sulpicius, et Cotta, utrius oratio propi-
us ad veritatem videretur accedere. Tum Cras- 263.
sus: Operarium nobis quendam, Antoni, oratorem facis; atque haud scio an aliter sentias, et utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo unquam praestitit: cujus quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed jam in philosophorum consuetudine versatur, maximeque eorum, qui de omni re proposita in utramque partem solent copio-
sissime dicere. Verum ego non solum arbitra- 264.
bar, his praesertim audientibus, a me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis, neque quidquam amplius afferret, quam quod causarum necessitas postularet; sed majus quiddam videbam, cum censebam, oratorem, praesertim in nostra republica, nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis ex-

pones ea, quae abs te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt: sed, opinor, secundum hunc diem: satis enim multa a nobis hodie dic-
265. ta sunt. Nunc et Scaevola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scaevola, Sane, inquit, vellem non constituissem, in Tusculanum me hodie venturum esse, Laelio: libenter audirem Antonium. Et, cum exsurgeret, simul arridens, Neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod jus nostrum civile pervellit, quam jucundus, quod se id nescire confessus est.

M. TULLII CICERONIS

DE

ORATORE

AD

Q. FRATREM

DIALOGUS, SEU LIBER II.

Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria 1.
tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus attigisse 1.
doctrinae, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset; M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse: erantque multi, qui, quanquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio dicendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus praedicarent; ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, et stultum in nobis erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur.

2. Quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus, patre, et C. Aculeone propinquo nostro, et L. Cicerone patruo, solebamus; quod de Crasso pater, et Aculeo, (quocum erat nostra matertera,) quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de ejus studio doctrinaque saepe narravit: cumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab his doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, (cum essemus ejusmodi, quod vel pueri sentire poteramus) illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percunctando, eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil in-
3. auditum videretur. De Antonio vero, quanquam saepe ex humanissimo homine, patruo nostro, acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis, vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset; tamen ipse adolescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc novum (nam jam tum ex me audiebas) mihi illum ex multis variisque sermonibus, nullius rei, quae quidem esset in iis artibus, de quibus aliquid existimare
4. possem, rudem aut ignarum esse visum. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despi-

cere, et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre : Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur : atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videretur.

Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad 5.
hoc tempus. Illud autem est hujus institutae
scriptionis ac temporis, neminem eloquentia,
non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine
omni quidem sapientia, florere unquam et prae-
stare potuisse. Etenim caeterae fere artes se 2.
ipsae per se tuentur singulae : bene dicere au-
tem, quod est scienter, et perite, et ornate di-
cere, non habet definitam aliquam regionem,
cujus terminis septa teneatur. Omnia, quae-
cunque in hominum disceptationem cadere pos-
sunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse
profitetur, aut eloquentiae nomen relinquen-
dum est. Quare equidem et in nostra civitate, 6.
et in ipsa Graecia, quae semper haec summa
duxit, multos et ingeniis et magna laude dicen-
di, sine summa rerum omnium scientia fuisse
fateor : talem vero existere eloquentiam, qualis
fuerit in Crasso, et Antonio, non cognitis rebus
omnibus, quae ad tantam prudentiam pertine-
rent, tantamque dicendi copiam, quanta in illis
fuerit, non potuisse confirmo. Quo etiam feci 7.
libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam
inter se de his rebus habuissent, mandarem li-

teris; vel ut illa opinio, quae semper fuisset,
tolleretur, alterum non doctissimum, alterum
plane indoctum fuisse; vel ut ea, quae existi-
marem a summis oratoribus de eloquentia divi-
nitus esse dicta, custodirem literis, si ullo modo
assequi complectique potuissem; vel mehercule
etiam, ut laudem eorum, jam prope senescen-
tem, quantum ego possem, ab oblivione homi-
8. num atque a silentio vindicarem. Nam si ex
scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc
fortasse mihi esse putassem laborandum: sed
cum alter non multum, (quod quidem exstaret)
et id ipsum adolescens; alter nihil admodum
scripti reliquisset; debere hoc a me tantis ho-
minum ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc
vivam illorum memoriam teneremus, hanc im-
9. mortalem redderem, si possem. Quod hoc e-
tiam spe aggredior majore ad probandum, quia
non de Servii Galbae, aut C. Carbonis eloquen-
tia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si
quid velim, nullius memoria jam refellente; sed
edo haec iis cognoscenda, qui eos ipsos, de qui-
bus loquor, saepe audierunt; ut duos summos
viros iis, qui neutrum illorum viderint, eorum,
quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum
et praesentium memoria teste commendemus.

3. Nec vero te, carissime frater atque optime,
10. rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agres-
tes putas, insequor ut erudiam: (quid enim tua
potest oratione aut subtilius aut ornatius esse?)
sed quanquam sive judicio, ut soleo dicere; sive,

ut ille pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti; sive, ut ipse jocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed pene in tota civitate: non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, jejunitatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi quidem videtur in Cras- 11.
si et Antonii sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu, cognosci ac percipi potuisse arbitraretur: quod tu facillime poteris judicare, qui prudentiam rationemque dicendi per teipsum; usum autem per nos percipere voluisti. Sed, quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus, conficere possimus, omissa nostra adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora 12.
fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset, et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Quintus Catulus senex cum C. Julio fratre venit; quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit; omnesque admirati majorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus fere- 13.
bat, amicissime consalutassent, Quid vos tandem? Crassus; num quidnam, inquit, novi? Ni-

hil sane, inquit Catulus: etenim vides esse lu-
dos: sed (vel tu nos ineptos licet, inquit, vel
molestos putes) cum ad me in Tusculanum
heri vesperi venisset Caesar de Tusculano suo,
dixit mihi a se Scaevolam hinc euntem esse con-
ventum; ex quo mira quaedam se audisse dice-
bat; Te, quem ego toties omni ratione tentans
ad disputandum elicere non potuissem, permul-
ta de eloquentia cum Antonio disseruisse, et
tanquam in schola prope ad Graecorum consue-
14. tudinem disputasse. Itaque frater exoravit me,
ipsum quidem a studio audiendi non nimis ab-
horrentem, sed mehercule verentem tamen, ne
molesti vobis interveniremus, ut huc secum ve-
nirem. Scaevolam enim ita dicere aiebat, bo-
nam partem sermonis in hunc diem esse dila-
tam. Hoc si tu cupidius factum existimas,
Caesari attribues; si familiarius, utrique nos-
trum. Nos quidem, nisi forte molesti interve-
nimus, venisse delectat.

4. Tum Crassus, Equidem, quaecunque causa
15. vos huc attulisset, laetarer, cum apud me vide-
rem homines mihi carissimos et amicissimos;
sed tamen (vere dicam) quaevis mallem fuisset,
quam ista, quam dicis. Ego enim, (ut, quem-
admodum sentio, loquar) nunquam mihi minus,
quam hesterno die, placui: magis adeo id faci-
litate, quam alia ulla culpa mea contigit; qui
dum obsequor adolescentibus, me senem esse
sum oblitus; fecique id, quod ne adolescens
quidem feceram, ut iis de rebus, quae doctrina

aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis jam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis. Tum Caesar, Equidem, inquit, Crasse, 16.
ita sum cupidus te in illa longiore ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta, plus quam ego apud te valere videatur; et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit, non te urgebo; neque committam, ut, dum vereare tu ne sis ineptus, me esse judices. Tum ille, 17.
ego mehercule, inquit, Caesar, ex omnibus Latinis verbis hujus verbi vim vel maximam semper putavi: quem enim nos *ineptum* vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, *quod non sit aptus:* idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut tempus quid postulet non videt, aut plura loquitur, aut se ostentat, aut eorum quibuscum est vel dignitatis vel commodi rationem non habet, aut denique in aliquo genere aut inconcinnus aut multus est, is ineptus dicitur. Hoc vitio cumulata 18.
est eruditissima illa Graecorum natio. Itaque quod vim hujus mali Graeci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt: ut enim quaeras omnia, quomodo Graeci ineptum appellent, non reperies. Omnium autem ineptiarum, quae sunt innumerabiles, haud scio an nulla sit

major, quam illorum qui solent, quocunque in loco, quoscunque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis aut non necessariis argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere, inviti et recusantes, heri coacti sumus.

5. Tum Catulus, ne Graeci quidem, inquit,
19. Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es, nosque omnes in nostra republica volumus esse, horum Græcorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt: nec tamen in otio sermones hujusmodi disputa-
20. tionesque fugiebant. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus haec ipsa, ubi ambulamus, et palaestra, et tot locis sessiones, gymnasiorum et Graecarum disputationum memoriam quodammodo commovent? aut importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur, et nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus?

21. Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palaestram, et sedes, et porticus, etiam ipsos, Catule, Graecos, exercitationis et delectationis causa, non disputationis, invenisse arbitror. Nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in his philosophi garrire coeperunt; et hoc ipso tempore,

cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen
eorum auditores discum audire, quam philoso-
phum, malunt; qui simul ut increpuit, in me-
dia oratione de maximis rebus et gravissimis dis-
putantem philosophum omnes unctionis causa
relinquunt: ita levissimam delectationem gra-
vissimae, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt.
Otium autem quod dicis esse, assentior: verum 22.
otii fructus est, non contentio animi, sed relax-
atio. Saepe ex socero meo audivi, cum is di- 6.
ceret, socerum suum Laelium semper fere cum
Scipione solitum rusticari, eosque incredibiliter
repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe, tan-
quam e vinculis, evolavissent. Non audeo di-
cere de talibus viris, sed tamen ita solet narra-
re Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caie-
tam et ad Laurentum legere consuesse, et ad
omnem animi remissionem ludumque descen-
dere. Sic enim se res habet: [ut] quemadmo- 23.
dum volucres videmus procreationis atque utili-
tatis suae causa fingere et construere nidos;
easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi
laboris sui causa, passim ac libere solutas opere
volitare: sic nostri animi forensibus negotiis at-
que urbano opere defessi, gestiunt, ac volitare
cupiunt, vacui cura atque labore. Itaque illud, 54.
quod ego in causa Curiana Scaevolae dixi, non
dixi secus, ac sentiebam. Nam si, inquam,
Scaevola, nullum erit testamentum recte fac-
tum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives
cum tabulis veniemus; omnium testamenta tu

scribes unus. Quid igitur? inquam; quando a-
ges negotium publicum? quando amicorum?
quando tuum? quando denique nihil ages? Tum
illud addidi, Mihi enim liber esse non videtur,
qui non aliquando nihil agit: in qua permaneo,
Catule, sententia; meque, cum huc veni, hoc
25. ipsum nihil agere, et plane cessare, delectat.
Nam, quod addidisti tertium, Vos eos esse, qui
vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me
non modo non hortatur ad disputandum, sed e-
tiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doc-
tus et perurbanus, dicere solebat, ea, quae scri-
beret, neque se ab indoctissimis, neque ab doc-
tissimis legi velle: quod alteri nihil intellige-
rent, alteri plus fortasse, quam ipse: quo etiam
scripsit, "Persium non curo legere;" (hic enim
fuit, ut noramus, omnium fere nostrorum ho-
minum doctissimus,) "Laelium Decimum vo-
lo;" (quem cognovimus virum bonum et non
illiteratum, sed nihil ad Persium) sic ego, si
jam mihi disputandum sit de his nostris studiis,
nolim equidem apud rusticos, sed multo minus
apud vos: malo enim non intelligi orationem
7. meam, quam reprehendi.
26. Tum Caesar, Equidem, inquit, Catule, jam
mihi videor navasse operam, quod huc venerim:
nam haec ipsa recusatio disputationis, disputa-
tio quaedam fuit mihi quidem perjucunda. Sed
cur impedimus Antonium, cujus audio esse par-
27. tes, ut de tota eloquentia disserat, quemque
jamdudum Cotta et Sulpicius expectant? Ego

vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum
facere patiar, et ipse obmutescam, nisi prius a
vobis impetraro. Quidnam? inquit Catulus.
Ut hic sitis hodie. Tum, cum ille dubitaret,
quod ad fratrem promiserat; ego, inquit Julius,
pro utroque respondeo, sic faciemus: atque
ista quidem conditione, vel ut verbum nullum
faceres, me teneres. Hic Catulus arrisit: et 28.
simul, Praecisa, inquit, mihi quidem dubitatio
est, quoniam neque domi imperaram, et hic
apud quem eram futurus, sine mea sententia
tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium conjecerunt:
et ille, Audite vero, audite, inquit; hominem
enim audietis de schola, atque a magistro, et
Graecis literis eruditum. Et eo quidem loquar
confidentius, quod Catulus auditor accessit; cui
non solum nos Latini sermonis, sed etiam Grae-
ci ipsi solent suae linguae subtilitatem elegan-
tiamque concedere. Sed tamen, quoniam hoc 29.
totum, quidquid est, sive artificium, sive stu-
dium dicendi, nisi accessit os, nullum potest
esse; docebo vos, discipuli, id, quod ipse non
didici, quid de omni genere dicendi sentiam.

Hic posteaquam arriserunt; res mihi videtur 30.
esse, inquit, facultate praeclara, arte mediocris.
Ars enim, earum rerum est, quae sciuntur: o-
ratoris autem omnis actio opinionibus, non sci-
entia, continetur. Nam et apud eos dicimus,
qui nesciunt, et ea dicimus, quae nescimus ipsi:
itaque et illi alias aliud iisdem de rebus et sen-

tiunt, et judicant, et nos contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere; sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat, cum plus uno verum esse non possit. Ut igitur in ejusmodi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scientiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum, et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis.

8. Nos vero, et valde quidem, Catulus inquit,
31. putamus, atque eo magis, quod nulla mihi os-
tentatione videris esse usurus. Exorsus es enim
non gloriose, magis, ut tu putas, a veritate,
32. quam a nescio qua dignitate. Ut igitur de ipso
genere sum confessus, inquit Antonius, artem
esse non maximam; sic illud affirmo, praecepta
posse quaedam dari peracuta ad pertractandos
animos hominum, et ad excipiendas eorum vo-
luntates. Hujus rei scientiam si quis volet
magnam quandam artem esse dicere, non repug-
nabo. Etenim cum plerique temere, ac nulla
ratione causas in foro dicant, nonnulli autem
propter exercitationem, aut propter consuetudi-
nem aliquam, callidius id faciant; non est du-
bium, quin, si quis animadverterit, quid sit,
quare alii melius quam alii dicant, id possit no-
tare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is, si
non plane artem, at quasi artem quandam inve-
33. nerit. Atque utinam, ut mihi illa videre videor
in foro, atque in causis; ita nunc, quemadmo-

dum ea reperirentur, possem vobis exponere!
Sed de me videro: nunc hoc propono, quod
mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil
esse perfecto oratore praeclarius. Nam, ut u-
sum dicendi omittam, qui in omni pacata et li-
bera civitate dominatur, tanta oblectatio est in
ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut au-
ribus, aut mentibus, jucundius percipi possit.
Qui enim cantus moderatae orationis pronuntia- 34.
tione dulcior inveniri potest? quod carmen arti-
ficiosa verborum conclusione aptius? qui actor
in imitanda, quam orator in suscipienda veritate,
jucundior? Quid autem subtilius, quam acutae
crebraeque sententiae? Quid admirabilius, quam
res splendore illustrata verborum? quid plenius,
quam omni rerum genere cumulata oratio? Ne-
que enim ulla non propria oratoris est res, quae
quidem ornate dici graviterque debeat.

Hujus est in dando consilio de maximis rebus 9.
cum dignitate explicata sententia: ejusdem et 35.
languentis populi incitatio, et effrenati modera-
tio. Eadem facultate et fraus hominum ad per-
niciem, et integritas ad salutem vocatur. Quis
cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis a-
crius revocare, quis vituperare improbos asperi-
us, quis laudare bonos ornatius, quis cupidita-
tem vehementius frangere accusando potest?
quis moerorem levare mitius consolando? Hi- 36.
storia vero, testis temporum, lux veritatis, vita
memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua
voce alia, nisi oratoris, immortalitati commen-

datur? Nam si qua est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut deligendorum scientiam profiteatur; si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamque variare, et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla, nisi ab hac una arte, traditur, aut argumentorum, aut sententiarum, aut denique descriptionis, atque ordinis: fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur, alienum esse, aut cum aliqua alia arte esse commune.
37. Sed si in hac unâ est ea ratio atque doctrina; non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est hujus unius proprium: sed ut orator de iis rebus, quae caeterarum artium sunt, si modo eas cognorit, (ut heri Crassus dicebat) optime potest dicere: sic caeterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac
38. arte didicerunt. Neque enim, si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam (id, quod multi) medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia: in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi, etiam sine doctrina, aliquid omnium generum atque artium consequuntur: sed quid cujusque sit proprium, etsi ex eo judicari potest, cum videris quid quaeque doceant; tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest: ut caeteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habe-

ant: hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, minime 10.
impediendus est interpellatione iste cursus ora- 39.
tionis tuae, patiere tamen, mihique ignosces. *Non enim possum, quin exclamem*, ut ait ille in Trinummo: ita mihi vim oratoris cum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime: quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet: debet enim ad eam laudandam, ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro: tibi enim assentior, vestrum esse hoc totum, diserte dicere; idque si quis in alia arte faciat, eum assumpto aliunde
uti bono, non proprio, nec suo. Et Crassus, 40.
Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit, hominemque reddidit. Nam hesterno sermone unius *cujusdam operis*, ut ait Caecilius, *remigem aliquem, aut bajulum*, nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis, atque inurbanum. Tum Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos a te discipulos abducerem: nunc, Catulo audiente, et Caesare, videor debere non tam pugnare tecum,
quam, quid ipse sentiam, dicere. Sequitur igi- 41.
tur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus, cuique eum muneri velimus esse praepositum. Nam Crassus heri, cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod

Graeci plerique posuerunt: neque sane quid
ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, osten-
dit; duo prima genera quaestionum esse, in
quibus eloquentia versaretur; unum infinitum,
42. alterum certum. Infinitum mihi videbatur id
dicere, in quo aliquid generatim quaereretur,
hoc modo; Expetendane esset eloquentia; ex-
petendine honores. Certum autem, in quo quid
in personis, et in constituta re et definita quae-
reretur; cujusmodi sunt, quae in foro, atque
in civium causis disceptationibusque versantur.
43. Ea mihi videntur, aut in lite ordinanda, aut in
consilio dando, esse posita; nam illud tertium,
quod et a Crasso tactum est, et, ut audio, ille
ipse Aristoteles, qui haec maxime illustravit, ad-
junxit, etiamsi opus est, tamen minus est neces-
sarium. Quidnam? inquit Catulus: an lauda-
11. tiones? id enim video poni genus tertium. Ita,
44. inquit Antonius, et in eo quidem genere scio et
me, et omnes, qui affuerunt, delectatos esse
vehementer, cum abs te est Popilia, mater ves-
tra, laudata; cui primum mulieri hunc honorem
in nostra civitate tributum puto: sed non om-
nia, quaecumque loquimur, mihi videntur ad
artem, et ad praecepta esse revocanda.

45. Ex his enim fontibus, unde omnia ornate di-
cendi praecepta sumuntur, licebit etiam lauda-
tionem ornare; neque illa elementa desiderare,
quae ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quae
sint in homine laudanda? Positis enim iis rebus,
quas Crassus in illius orationis suae, quam con-

tra collegam censor habuit, principio dixit, *Quae naturâ aut fortunâ darentur hominibus, in iis rebus se vinci posse animo aequo pati; quae ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se pati vinci non posse:* qui laudabit quempiam, intelliget exponenda sibi esse fortunae bona. Ea 46.
sunt, generis, pecuniae, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formae, virium, ingenii, caeterarumque rerum, quae sunt aut corporis, aut extraneae; si habuerit, bene his usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse. Deinde quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid juste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit, aut tulerit. Haec, et quae sint ejus generis, facile videbit, qui volet laudare quempiam; et qui vituperare, contraria. Cur igitur 47.
dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. Quia nolo, inquit, omnia, quae cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine praeceptis suis. Nam et testimonium saepe di- 48.
cendum est, ac nonnunquam etiam accuratius; ut mihi necesse fuit in Sext. Titium, seditiosum civem et turbulentum. Explicavi in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro republica restitissem; quaeque ab eo contra rempublicam facta arbi-

trarer, exposui ; diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis, quasi in arte, tradere? Nihil sane, inquit Catulus, necesse est.

12. Quid si (quod saepe summis viris accidit)
49. mandata sint exponenda, aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem a senatu? num, quia genere orationis in hujusmodi causis accuratiore est utendum, idcirco pars etiam haec causarum numeranda videtur, aut propriis praeceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus: non enim deerit homini diserto in ejusmodi rebus facultas, ex caeteris rebus et causis comparata.
50. Ergo item, inquit, illa, quae saepe diserte agenda sunt, et quae ego paulo ante (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium, neque certum praeceptorum genus, et agenda sunt non minus diserte, quam quae in lite dicuntur, objurgatio, cohortatio, consolatio: quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret: sed ex artificio res istae praecepta non quaerunt. Plane, inquit Catulus, assentior.

51. Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris, et quanti hominis in dicendo, putas esse historiam scribere? Si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus: si, ut nostri, nihil opus est oratore: satis est non esse mendacem. Atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Graeci quo-

que sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut
Pictor, ut Piso. Erat enim historia nihil aliud, 52.
nisi annalium confectio: cujus rei, memoriae-
que publicae retinendae causa, ab initio rerum
Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem
maximum, res omnes singulorum annorum man-
dabat literis pontifex maximus, efferebatque in
album, et proponebat tabulam domi, potestas ut
esset populo cognoscendi; iique etiam nunc An-
nales maximi nominantur. Hanc similitudinem 53.
scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis orna-
mentis monumenta solum temporum, hominum,
locorum, gestarumque rerum reliquerunt. Ita-
que qualis apud Graecos Pherecydes, Hellani-
cus, Acusilas fuit, aliique permulti; talis noster
Cato, et Pictor, et Piso, qui neque tenent, qui-
bus rebus ornatur oratio, (modo enim huc ista
sunt importata) et, dum intelligatur quid dicant,
unam dicendi laudem putant esse brevitatem.
Paululum se erexit, et addidit historiae majorem 54.
sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, An-
tipater: caeteri non exornatores rerum, sed tan-
tummodo narratores fuerunt.

Est, inquit Catulus, ut dicis: sed iste ipse 13.
Coelius neque distinxit historiam varietate loco-
rum; neque verborum collocatione, et tractu
orationis leni et aequabili perpolivit illud opus:
sed ut homo neque doctus, neque maxime aptus
ad dicendum, sicut potuit, dolavit: vicit tamen,
ut dicis, superiores. Minime mirum, inquit An- 55.

tonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata
non est. Nemo enim studet eloquentiae nostro-
rum hominum, nisi ut in causis atque in foro
eluceat: apud Graecos autem eloquentissimi
homines, remoti a causis forensibus, cum ad
caeteras res illustres, tum ad scribendam histori-
am maxime se applicaverunt. Namque et He-
rodotum illum, qui princeps genus hoc ornavit,
in causis nihil omnino versatum esse accepimus:
atqui tanta est eloquentia, ut me quidem (quan-
56. tum ego Graece scripta intelligere possum) mag-
nopere delectet. Et post illum Thucydides
omnes dicendi artificio, mea sententia, facile vi-
cit: qui ita creber est rerum frequentia, ut ver-
borum prope numerum sententiarum numero
consequatur; ita porro verbis aptus et pressus,
ut nescias, utrum res oratione, an verba senten-
tiis illustrentur. Atqui ne hunc quidem, quan-
quam est in republica versatus, ex numero ac-
cepimus eorum, qui causas dictitarunt: et hos
libros tum scripsisse dicitur, cum a republica
remotus, atque (id quod optimo cuique Athenis
57. accidere solitum est) in exsilium pulsus esset.
Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui,
cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, oti-
um suum consumsit in historia scribenda, maxi-
meque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imi-
tatus. Postea vero, quasi ex clarissima rhetoris
officina, duo praestantes ingenio, Theopompus
et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsi, se ad

historiam contulerunt; causas omnino nunquam
attigerunt. Denique etiam a philosophia pro- 14.
fectus princeps Xenophon, Socraticus ille; post 58.
ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri,
scripsit historiam: et hic quidem rhetorico pene
more; ille autem superior leniore quodam sono
est usus, et qui illum impetum oratoris non ha-
beat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto
tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior.
Minimus natu horum omnium Timaeus, quan-
tum autem judicare possum, longe eruditissi-
mus, et rerum copia et sententiarum varietate
abundantissimus, et ipsa compositione verborum
non impolitus, magnam eloquentiam ad scriben-
dum attulit, sed nullum usum forensem.

Haec cum ille dixisset, Quid est, inquit, Ca- 59.
tule, Caesar? ubi sunt, qui Antonium Graece
negant scire? quot historicos nominavit? quam
scienter? quam proprie de unoquoque dixit? Id
mehercule, inquit Catulus, admirans, illud jam
mirari desino, quod multo magis ante mirabar,
hunc, cum haec nesciret, in dicendo posse tan-
tum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego
utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, ho-
rum libros, et nonnullos alios, sed delectationis
causa, cum est otium, legere soleo. Quid ergo 60.
est? fatebor; aliquid tamen: ut, cum in sole
ambulem, etiamsi aliam ob causam ambulem,
fieri natura tamen, ut colorer; sic, cum istos li-
bros ad Misenum (nam Romae vix licet) studi-
osius legerim, sentio orationem meam illorum

tactu quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis
patere videatur, haec duntaxat in Graecis intel-
ligo, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vul-
61. go intelligi. In philosophos vestros si quando
incidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt
fere inscripti de rebus notis et illustribus, de
virtute, de justitia, de honestate, de voluptate,
verbum prorsus nullum intelligo: ita sunt an-
gustis et concisis disputationibus illigati. Poëtas
omnino, quasi alia quadam lingua locutos, non
conor attingere. Cum his me (ut dixi) oblecto,
qui res gestas, aut qui orationes scripserunt
suas, aut qui ita loquuntur, ut videantur volu-
isse nobis, qui non sumus eruditissimi, esse fami-
liares.

15. Sed illuc redeo. Videtisne, quantum munus
62. sit oratoris historia? haud scio, an flumine ora-
tionis et varietate maximum: neque tamen eam
reperio usquam separatim instructam rhetorum
praeceptis: sita sunt enim ante oculos. Nam
quis nescit, primam esse historiae legem, *Ne
quid falsi dicere audeat?* deinde, *Ne quid veri
non audeat? Ne qua suspicio gratiae sit in scri-
bendo? Ne qua simultatis?* Haec scilicet funda-
63. menta nota sunt omnibus. Ipsa autem exaedi-
ficatio posita est in rebus, et verbis. Rerum ra-
tio ordinem temporum desiderat, regionum de-
scriptionem: vult etiam (quoniam in rebus mag-
nis memoriaque dignis, consilia primum, deinde
acta, postea eventus exspectantur) et de con-
siliis significari quid scriptor probet, et in rebus

gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo: et cum de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes, vel casus, vel sapientiae, vel temeritatis; hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cujusque vita atque natura. Verborum autem ratio, et genus orati- 64.
onis, fusum, atque tractum, et cum lenitate quadam aequabili profluens, sine hac judiciali asperitate, et sine sententiarum forensium aculeis, persequendum est. Harum tot tantarumque rerum videtisne ulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum reperiantur? In eodem silentio multa alia oratorum officia jacuerunt, cohortationes, consolationes, praecepta, admonita, quae tractanda sunt omnia disertissime; sed locum suum in illis artibus, quae traditae sunt, habent nullum. Atque in hoc genere illa quoque est 65.
infinita silva, quod oratori plerique (ut etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendum dederunt: unum de certa definitaque causa, quales sunt, quae in litibus, quae in deliberationibus versantur; addat, si quis volet, etiam laudationes: alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore, et sine persona, quaestionem. Hoc quid, et quantum sit, cum dicunt, intelligere mihi non videntur. Si enim est oratoris, quae- 66.
cunque res infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae: de mathematicis, de musi-

cis rebus non poterit, quin dicat, hoc onere sus-
cepto, recusare. Denique ei, qui profitetur esse
suum, non solum de iis controversiis, quae tem-
poribus et personis notatae sunt, hoc est, de om-
nibus forensibus, sed etiam de generum infinitis
quaestionibus dicere, nullum potest esse genus
orationis, quod sit exceptum.

16. Sed si illam quoque partem quaestionum ora-
67. tori volumus adjungere vagam, et liberam, et
late patentem, ut de rebus bonis aut malis; ex-
petendis aut fugiendis; honestis aut turpibus;
utilibus aut inutilibus; de virtute, de justitia,
de continentia, de prudentia, de magnitudine
animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de
fide, de officio, de caeteris virtutibus contrariis-
que vitiis dicendum oratori putemus; itemque
de republica, de imperio, de re militari, de dis-
ciplina civitatis, de hominum moribus: assuma-
mus eam quoque partem, sed ita, ut sit circum-
68. scripta modicis regionibus. Equidem omnia,
quae pertinent ad usum civium, morem homi-
num, quae versantur in consuetudine vitae, in
ratione reipublicae, in hac societate civili, in
sensu hominum communi, in natura, in mori-
bus, comprehendenda esse oratori puto; si mi-
nus, ut separatim de his rebus philosophorum
more respondeat, at certe, ut in causa prudenter
possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut
ita loquatur, ut ii, qui jura, qui leges, qui civi-
tates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et
splendide, sine ulla serie disputationum, et sine

jejuna concertatione verborum. Hoc loco, ne 69.
qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum
nulla a me praecepta ponentur, sic statuo; Ut
in caeteris artibus, cum tradita sint cujusque ar-
tis difficillima, reliqua, quia aut faciliora, aut si-
milia sint, tradi non necesse esse: ut in pictura,
qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse
eum cujusvis vel formae, vel aetatis, etiamsi non
didicerit, pingere; neque esse periculum, qui
leonem, aut taurum pingat egregie, ne idem in
multis aliis quadrupedibus facere non possit:
(neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quae
illa arte effici possunt, a doctore tradantur; sed
qui primarum, et certarum rerum genera ipsa
didicerunt, reliqua non incommode persequun-
tur:) similiter arbitror, in hac sive ratione, sive 70.
exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit,
ut eorum mentes, qui aut de republica aut de
ipsius rebus, aut de iis, contra quos, aut pro qui-
bus dicat, cum aliqua statuendi potestate audi-
ant, ad suum arbitrium movere possit, hunc de
toto illo genere reliquarum orationum non plus
quaesiturum esse quid dicat, quam Polycletum
illum, cum Herculem fingebat, quemadmodum
pellem, aut hydram fingeret, etiamsi haec nun-
quam separatim facere didicisset.

Tum Catulus: Praeclare mihi videris, Anto- 17
ni, posuisse ante oculos, quid discere oporteret 71.
eum, qui orator esset futurus; quid, etiamsi non
didicisset, ex eo, quod didicisset, assumere. De-
duxisti enim totum hominem in duo solum ge-

nera causarum ; caetera innumerabilia exercitationi, et similitudini reliquisti. Sed videto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit, et pellis ; Hercules autem, et alia opera majora, ne in illis rebus, quas praetermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum, quam de singulorum causis, ac multo etiam majus de natura deorum, quam
72. de hominum litibus, dicere. Non est ita, inquit Antonius: dicam enim tibi, Catule, non tam doctus, quam (id quod est majus) expertus. Omnium caeterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium literarum et politioris humanitatis experti : in causarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum ; in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria judicatur. Ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus, et repellendus ; ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus adversario, et inimicus tibi est ; cum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad causam, oratione moderandus ; in quo saepe benevolentia ad odium, odium autem ad benevolentiam deducendum est ; qui tanquam machinatione aliqua, tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad laetitiam est contorquendus : omnium sententiarum gravi-

tate, omnium verborum ponderibus est uten-
dum. Accedat oportet actio varia, vehemens, 73.
plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena
veritatis. In his operibus, si quis illam artem
comprehenderit, ut, tanquam Phidias, Miner-
vae signum efficere possit; non sane, quemad-
modum in clypeo idem ille artifex, minora illa
opera facere discat, laborabit.

Tum Catulus: Quo ista majora ac mirabilio- 18.
ra fecisti, eo me major expectatio tenet, qui- 74.
busnam rationibus, quibusve preceptis ea tanta
vis comparetur; non quo mea quidem jam inter-
sit (neque enim aetas id mea desiderat, et aliud
quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui
nunquam sententias de manibus judicum vi qua-
dam orationis extorsimus, ac potius placatis eo-
rum animis, tantum, quantum ipsi patiebantur,
accepimus) sed tamen ista tua, nullum ad usum
meum, tantum cognoscendi studio adductus re-
quiro. Nec mihi opus est Graeco aliquo docto- 75.
re, qui mihi pervulgata praecepta decantet, cum
ipse nunquam forum, nunquam ullum judicium
adspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phor-
mio, cum Hannibal Carthagine expulsus, Ephe-
sum ad Antiochum venisset exul, proque eo,
quod ejus nomen erat magna apud omnes gloria,
invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem
dixi, si vellet, audiret; cumque se non nolle
dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus ali-
quot horas de imperatoris officio, et de omni re
militari. Tum, cum caeteri, qui illum audie-

rant, vehementer essent delectati, quaerebant
ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho
judicaret: Hic Poenus, non optime Graece, sed
tamen libere respondisse fertur, "Multos se de-
liros senes saepe vidisse; sed, qui magis quam
76. Phormio deliraret, vidisse neminem." Neque
mehercule injuria: quid enim aut arrogantius,
aut loquacius fieri potuit, quam Hannibali, qui
tot annos de imperio cum populo Romano, om-
nium gentium victore, certasset, Graecum ho-
minem, qui nunquam hostem, nunquam castra
vidisset, nunquam denique minimam partem ul-
lius publici muneris attigisset, praecepta de re
militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui
de arte dicendi praecipiunt, videntur: quod e-
nim ipsi experti non sunt, id docent caeteros:
sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut
ille Hannibalem; sed pueros, aut adolescentu-
los docere conantur.

19. Erras, Catule, inquit Antonius: nam egomet
77. in multos jam Phormiones incidi. Quis enim
est istorum Graecorum, qui quenquam nostrum
quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi qui-
dem non ita molesti sunt; facile omnes perpe-
tior, et perfero. Nam aut aliquid afferunt,
quod mihi non displiceat; aut efficiunt, ut me
non didicisse minus poeniteat. Dimitto autem
eos non tam contumeliose, quam philosophum
illum Hannibal, et eo fortasse, plus habeo etiam
negotii: sed tamen est eorum doctrina, quan-
78. tum ego judicare possum, perridicula. Divi-

dunt enim totam rem in duas partes, in causae controversiam, et in quaestionis. *Causam* appellant, rem positam in disceptatione rerum et controversia: *Quaestionem* autem, rem positam in infinita dubitatione. De causa praecepta dant: de altera parte [dicendi] mirum silentium est.
Deinde quinque faciunt quasi membra eloquen- 79.
tiae, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae mandare, tum ad extremum agere, ac pronuntiare: rem sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte viderit, neminem posse apte dicere, nisi et quid diceret, et quibus verbis, et quo ordine diceret, haberet, et ea meminisset? Atque haec ego non reprehendo: sed ante oculos posita esse dico; ut eas item quatuor, quinque, sexve partes, vel etiam septem (quoniam aliter ab aliis digeruntur) in quas est ab his omnis oratio
distributa. Jubent enim exordiri ita, ut eum, 80.
qui audiat, benevolum nobis faciamus, et docilem, et attentum: deinde rem narrare ita, ut verisimilis narratio sit, ut aperta, ut brevis: post autem dividere causam, aut proponere: nostra confirmare argumentis ac rationibus: deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusionem orationis, et quasi perorationem collocant; alii jubent, antequam peroretur, ornandi aut agendi causa digredi; deinde concludere,
ac perorare. Ne haec quidem reprehendo: sunt 81.
enim concinne distributa; sed tamen (id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis) non

perite. Quae enim praecepta principiorum et
narrationum esse voluerunt, ea in totis orationi-
82. bus sunt conservanda. Nam ego mihi benevo-
lum judicem facilius facere possum in cursu ora-
tionis, quam cum omnia sunt inaudita: doci-
lem autem, non cum polliceor me demonstratu-
rum, sed tum, cum doceo et explano: atten-
tum vero crebro tota actione excitandis menti-
bus judicum, non prima denuntiatione, efficere
83. possumus. Jam vero narrationem quod jubent
verisimilem esse, et apertam, et brevem, recte
nos admonent: quod haec narrationis magis pu-
tant esse propria, quam totius orationis, valde mi-
hi videntur errare: omninoque in hoc omnis est
error, quod existimant, artificium esse hoc quod-
dam non dissimile caeterorum; cujusmodi de
ipso jure civili hesterno die Crassus componi
posse dicebat: ut genera rerum primum expo-
nerentur, in quo vitium est, si genus ullum prae-
termittatur: deinde singulorum generum par-
tes, in quo et deesse aliquam partem, et super-
are, mendosum est: tum verborum omnium de-
finitiones, in quibus neque abesse quidquam de-
20. cet, neque redundare. Sed hoc si in jure civi-
84. li, si etiam in parvis aut mediocribus rebus doc-
tiores assequi possunt, non idem sentio tanta
hac in re, tamque immensa posse fieri. Sin au-
tem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos, qui
haec docent; omnia jam explicata et perpolita
assequentur. Sunt enim innumerabiles de his
rebus libri, neque abditi, neque obscuri. Sed

videant, quid velint, ad ludendumne, an ad
pugnandum arma sint sumturi. Aliud enim
pugna et acies; aliud ludus campusque noster
desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum
et gladiatori et militi prodest aliquid: sed ani-
mus acer, et praesens, et acutus idem atque
versutus, invictos viros efficit, non difficilius arte
conjuncta.

Quare ego tibi oratorem sic jam instituam, si 85.
potero, ut, quid efficere possit, ante perspiciam.
Sit enim mihi tinctus literis; audierit aliquid,
legerit, ista ipsa praecepta acceperit: tentabo
quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spi-
ritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam
posse ad summos pervenire, non solum horta-
bor, ut elaboret, sed etiam, si vir quoque mihi
bonus videbitur, obsecrabo: tantum ego in ex-
cellente oratore, et eodem viro bono, pono esse
ornamenti universae civitati. Sin videbitur, cum
omnia summa fecerit, tamen ad mediocres ora-
tores esse venturus; permittam ipsi, quid velit;
molestus magnopere non ero. Sin plane abhor-
rebit, et erit absurdus; ut se contineat, aut ad
aliud studium transferat, admonebo. Nam ne- 86.
que is, qui optime potest, deserendus ullo mo-
do est a cohortatione nostra; neque is, qui ali-
quid potest, deterrendus: quod alterum, divi-
nitatis mihi cujusdam videtur: alterum, vel non
facere quod non optime possis, vel facere quod
non pessime facias, humanitatis: tertium vero
illud, clamare contra quam deceat, et quam

possis, hominis est, ut tu, Catule, de quodam
declamatore dixisti, stultitiae suae quampluri-
87. mos testes domestico praeconio colligentis. De
hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adju-
vandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea
duntaxat, quae nos usus docuit, ut nobis duci-
bus veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus,
quoniam meliora docere non possumus.

21. Atque, ut a familiari nostro exordiar, hunc
88. ego, Catule, Sulpicium, (primum in causa par-
vula adolescentulum audivi) voce, et forma, et
motu corporis, et reliquis rebus aptum ad hoc
munus, de quo quaerimus; oratione autem ce-
leri et concitata (quod erat ingenii); et verbis
effervescentibus, et paulo nimium redundanti-
bus (quod erat aetatis); non sum aspernatus. Vo-
lo enim se efferat in adolescente foecunditas;
nam facilius sicut in vitibus revocantur ea, quae
sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet
materies, nova sarmenta cultura excitantur: ita
volo esse in adolescente, unde aliquid amputem.
Non enim potest in eo succus esse diuturnus,
quod nimis celeriter est maturitatem assecutum.
89. Vidi statim indolem, neque dimisi tempus; et
eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum puta-
ret esse ad dicendum; magistrum autem, quem
vellet, eligeret; me quidem si audiret, L. Cras-
sum: quod iste arripuit, et ita sese facturum
confirmavit, atque etiam addidit, gratiae scili-
cet causa, me quoque sibi magistrum futurum.
Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohor-

tationis meae, cum iste accusavit C. Norbanum, defendente me. Non est credibile, quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat, et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa ducebat: sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem, studio atque imitatione, intendisset, atque ita dicere consuesset, ut tota mente Crassum atque omni animo intueretur.

Ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut 22.
demonstremus, quem imitetur; atque ita, ut, 90.
quae maxime excellant in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur; tum accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitando effingat, atque ita exprimat, non ut multos imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia sunt, aut etiam illa, quae insignia, ac pene
vitiosa, consectantur imitando. Nihil est faci- 91.
lius, quam amictum imitari alicujus, aut statum, aut motum. Si vero etiam vitiosi aliquid est, id sumere, et in eo vitiosum esse, non magnum est; ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit in republica Furius, nervos in dicendo C. Fimbriae, quos tamen habuit ille, non assequitur; oris pravitatem, et verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec deligere scivit, cujus potissimum similis esset; et in eo ipso, quem
delegerat, imitari etiam vitia voluit. Qui au- 92.
tem ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in deligendo: deinde, quem probavit, in eo, quae maxime excellent, ea diligentissime

persequatur. Quid enim causae censetis esse,
cur aetates extulerint singulae singula prope ge-
nera dicendi? quod non tam facile in nostris
oratoribus possumus judicare, quia scripta, ex
quibus judicium fieri posset, non multa sane re-
liquerunt; quam in Graecis, ex quorum scrip-
tis, cujusque aetatis quae dicendi ratio volun-
93. tasque fuerit, intelligi potest. Antiquissimi fe-
re sunt, quorum quidem scripta constent, Peri-
cles atque Alcibiades, et eadem aetate Thucy-
dides; subtiles, acuti, breves, sententiis magis,
quam verbis abundantes. Non potuisset acci-
dere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem
sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt
hos Critias, Theramenes, Lysias. Multa Ly-
siae scripta sunt, nonnulla Critiae, de Thera-
mene audivimus. Omnes etiam tum retinebant
illum Periclis succum, sed erant paulo uberiore
94. filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister
istorum omnium, cujus e ludo, tanquam ex e-
quo Trojano, meri principes exierunt: sed eo-
rum partim in pompa, partim in acie illustres
23. esse voluerunt. Itaque et illi, Theopompi, E-
phori, Philisti, Naucratae, multique alii, naturis
differunt; voluntate autem similes sunt, et inter
sese, et magistri: et ii, qui se ad causas con-
tulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycur-
gus, Aeschines, Dinarchus, aliique complures,
etsi inter se pares non fuerunt, tamen sunt om-
nes in eodem veritatis imitandae genere versati;
quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus

illud dicendi studiumque vixit. Posteaquam, 95.
exstinctis his, omnis eorum memoria sensim ob-
scurata est et evanuit; alia quaedam dicendi
molliora ac remissiora genera viguerunt. Inde
Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse
Demosthenis: tum Phalereus ille Demetrius,
omnium istorum, mea sententia, politissimus,
aliique eorum similes exstiterunt. Quae si vo-
lemus usque ad hoc tempus persequi, intellige-
mus, ut hodie Alabandensem illum Meneclem,
et ejus fratrem Hieroclem, quos ego audivi, to-
ta imitetur Asia: sic semper fuisse aliquem, cu-
jus se similes plerique esse vellent. Hanc igi- 96.
tur similitudinem qui imitatione assequi volet,
tum exercitationibus crebris atque magnis, tum
scribendo maxime persequatur. Quod si hic
noster Sulpicius faceret, multo ejus oratio esset
pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis
rustici solent dicere, in summa ubertate inest
luxuries quaedam, quae stilo depascenda est.

Hic Sulpicius, me quidem, inquit, recte mo- 97.
nes, idque mihi gratum est: sed ne te quidem,
Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille,
quasi vero, inquit, non ea praecipiam aliis, quae
mihi ipsi desint: sed tamen ne tabulas quidem
conficere existimor: verum et in hoc, ex re fa-
miliari mea, et in illo, ex eo quod dico, (quan-
tulum id cumque est) quid faciam judicari po-
test. Atque esse tamen multos videmus, qui 98.
neminem imitentur, et suapte natura, quod ve-
lint, sine cujusquam similitudine consequantur:

quod et in vobis animadverti recte potest, Caesar et Cotta, quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus leporem quendam et salem; alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus. Neque vero vester aequalis, Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quenquam mihi magnopere videtur imitari: qui tamen verborum gravitate, et elegantia, et copia, suam quandam expressit quasi formam figuramque dicendi: quod ego maxime potui judicare in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit: in qua nihil illi defuit, quod, non modo copiosus, sed etiam sapiens orator, habere deberet.

24. Verum, ut aliquando ad causas deducamus
99. illum, quem constituimus, et eas quidem, in
quibus plusculum negotii est, judiciorum atque
litium, (riserit aliquis fortasse hoc praeceptum:
est enim non tam acutum, quam necessarium,
magisque monitoris non fatui, quam eruditi ma-
gistri) hoc ei primum praecipiemus, quascun-
que causas erit acturus, ut eas diligenter peni-
100. tusque cognoscat. Hoc in ludo non praecipi-
tur: faciles enim causae ad pueros deferuntur.
Lex peregrinum vetat in murum adscendere:
adscendit: hostes repulit: accusatur. Nihil
est negotii hujusmodi causam cognoscere. Rec-
te igitur nihil de causa discenda praecipiunt:
haec est enim in ludo causarum fere formula.
At vero in foro, tabulae, testimonia, pacta, con-

venta, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est: quarum rerum negligentia plerasque causas, et maxime privatas (sunt enim multo saepe obscuriores) videmus amitti.
Ita nonnulli, dum operam suam 101.
multam existimari volunt, ut toto foro volitare, et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas: in quo est illa quidem magna offensio, vel negligentiae, susceptis rebus; vel perfidiae, receptis: sed etiam illa major opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime dicere: ita dum inertiae vituperationem, quae major est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis.
Equidem soleo dare operam ut de 102.
sua quisque re me ipse doceat, et, ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam, et, quicquid de sua re cogitarit, in medium proferat. Itaque cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi aequitate, meam, adversarii, judicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adjumenti, quam incommodi, hunc judico esse dicendum: ubi plus mali quam boni reperio, id totum abjudico atque ejicio.
Ita assequor, ut 103.
alio tempore cogitem, quid dicam, et alio dicam: quae duo plerique, ingenio freti, simul faciunt. Sed certe iidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. Cum

rem penitus causamque cognovi, statim occur-
104. rit animo, quae sit causa ambigui. Nihil est
enim, quod inter homines ambigatur, sive ex
crimine causa constet, ut facinoris; sive ex
controversia, ut haereditatis; sive ex delibera-
tione, ut belli; sive ex persona, ut laudis; si-
ve ex disputatione, ut de ratione vivendi: in
quo non aut quid factum sit, aut fiat, futurum-
ve sit, quaeratur, aut quale sit, aut quid voce-
25. tur. Ac nostrae fere causae, quae quidem sunt
105. criminum, plerumque inficiatione defenduntur.
Nam et de pecuniis repetundis, quae maximae
sunt, neganda fere sunt omnia: et de ambitu
raro illud datur, ut possis liberalitatem ac be-
nignitatem ab ambitu atque largitione sejunge-
re: de sicariis, de veneficiis, de peculatu, infi-
ciari necesse est. Id est igitur genus primum
causarum in judiciis, ex controversia facti. In
deliberationibus plerumque ex futuri, raro etiam
106. ex instantis, aut facti. Saepe autem res non,
sit, necne, sed qualis sit, quaeritur: ut cum L.
Opimii causam defendebat apud populum (audi-
ente me) C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi
nece negabat; sed id jure, pro salute patriae,
factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno
plebis alia tum mente rempublicam capessenti,
P. Africanus de Ti. Graccho interroganti, re-
sponderat, jure caesum videri. Jure autem om-
nia defenduntur, quae sunt ejus generis, ut aut
oportuerit, aut licuerit, aut necesse fuerit, aut
107. imprudentia, aut casu facta esse videantur. Jam

quid vocetur, quaeritur, cum, quo verbo quid appellandum sit, contenditur: ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio: pleraque enim de iis, quae ab isto objiciebantur, cum confiterer, tamen ab illo *majestatem minutam* negabam: ex quo verbo lege Apuleia tota illa causa pendebat. Atque in hoc 108.
genere causarum nonnulli praecipiunt, ut verbum illud, quod causam facit, lucide breviterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus, quae versantur in artibus, disputatur, verborum definitio; tu, cum quaeritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. In quibus hoc praecipit ratio atque doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam, neque supersit. Quod quidem in illa causa neque Sul- 109.
picius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam, quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset majestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso verbo uno, aut addito, aut demto, saepe extorquetur e manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque pene puerilem: tum et in sensum et in mentem judicis intrare non potest: ante enim praeterlabitur, quam percepta est.

Sed in eo genere, in quo, quale sit quid, am- 26.
bigitur, exsistit etiam ex scripti interpretatione 110.
saepe contentio; in quo nulla potest esse, nisi

ex ambiguo, controversia. Nam illud ipsum, cum scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur, cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt: quibus additis, defenditur, sententiam scripti perspicuam fuisse; et ex contrariis scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur: idque aut nunquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabitur, ut referendis praeteritis verbis, id scriptum, quodcunque defendimus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quae propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum ali-
111. quid ambigue. Ambiguorum autem complura genera sunt: quae mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur; hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant: tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis, vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum, aut verba sint
112. praetermissa. Iterum autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quaeque res sit, disceptatur, sejungunt: nusquam enim tam quaeritur, quale sit genus ipsum rei, quam in scripto, quod totum a facti controver-
113. sia separatum est. Ita tria sunt omnino genera, quae in disceptationem et controversiam cadere possunt: quid fiat, factum, futurumve sit, aut quale sit, aut quomodo nominetur: nam et illud quidem, quod quidam Graeci adjungunt, recte-

ne factum sit, totum in eo est, quod, quale sit,
quaerimus. Sed jam ad institutum revertar
meum.

Cum igitur, accepto causae genere et cogni- 27.
to, rem tractare coepi, nihil prius constituo, 114.
quam, quid sit illud, quo mihi referenda sit om-
nis illa oratio, quae sit propria quaestionis et
judicii. Deinde illa duo diligentissime conside-
ro, quorum alterum commendationem habet
nostram, aut eorum, quos defendimus; alterum
est accommodatum ad eorum animos, apud quos
dicimus, ad id, quod volumus, commovendos.
Ita ratio omnis dicendi tribus ad persuadendum 115.
rebus est nixa: ut probemus vera esse ea, quae
defendimus: ut conciliemus nobis eos, qui au-
diunt: ut animos eorum, ad quemcunque cau-
sa postulabit motum, vocemus. Ad probandum 116.
autem duplex est oratori subjecta materies: U-
na, rerum earum, quae non excogitantur ab ora-
tore, sed in re positae ratione tractantur; ut ta-
bulae, testimonia, pacta, conventa, quaestiones,
leges, senatusconsulta, res judicatae, decreta,
responsa, et reliqua, si quae sunt, quae non pa-
riuntur ab oratore, sed ad oratorem a causa, at-
que a re deferuntur: Altera, quae tota in dis-
putatione et argumentatione oratoris collocata
est. Ita in superiore genere de tractandis argu- 117.
mentis, in hoc autem etiam de inveniendis co-
gitandum est. Atque isti quidem, qui docent,
cum causas in plura genera secuerunt, singulis
generibus argumentorum copiam suggerunt.

Quod etiamsi ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simulac posita sit causa, habeant quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere; tamen et tardi ingenii est rivulos consectari, fontes rerum non videre; et jam aetatis est ususque nostri, a capite, quod velimus, arcessere, et unde omnia manent, videre.

118. Et primum genus illud earum rerum, quae ad
oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum, ad omnem usum similium rerum, esse debebit. Nam pro tabulis, et contra tabulas; pro testibus, et contra testes; pro quaestionibus, et contra quaestiones; et item de caeteris rebus ejusdem generis, vel separatim dicere solemus de genere universo, vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico) multa commentatione atque meditatione paratos atque ex-
119. peditos habere debetis. Longum est enim nunc
me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quaestiones oporteat. Haec sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae: artem quidem et praecepta duntaxat hactenus requirunt, ut certis di-
120. cendi luminibus ornentur. Itemque illa, quae
sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem; explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant. Itaque cum haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum, quid; deinde, quo-

modo dicamus: alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est pene mediocris, quid dicendum sit, videre: alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt, ornate, copiose, varieque dicere.

Quare illam partem superiorem, quoniam se- 28.
mel ita vobis placuit, non recusabo, quo minus 121.
perpoliam atque conficiam, (quantum consequar, vos judicabitis:) quibus ex locis ad eas tres res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi, et doceantur, et moveantur. [Haec sunt enim tria numero] ea vero quemadmodum illustrentur, praesto est qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. Namque ego, Catule, (dicam e- 122.
nim non reverens assentandi suspicionem) neminem esse oratorem paulo illustriorem arbitror, neque Graecum, neque Latinum, quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim. Itaque, si quid est in me (quod jam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis) ex eo est, quod nihil quisquam unquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Atque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad judicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo, et judico, neminem omnium tot et tanta, quanta sunt in Crasso, habuisse ornamenta di-

123. cendi. Quamobrem si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro ; tradam eum Crasso, et vestiendum, et ornandum.

124. Tum Crassus, Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut instituisti. Neque enim est boni, neque liberalis parentis, quem procrearit, et eduxerit, eum non et vestire, et ornare ; praesertim cum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa perorandа non dubitavit excitare reum consularem, et ejus diloricare tunicam, et judicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere ? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare, ac demonstrare gravissimis verbis, multos saepe impetus populi non injustos esse, quos praestare nemo possit ? multas etiam e republica seditiones saepe esse factas, ut, cum reges essent exacti, ut cum tribunitia potestas esset constituta ? illam Norbani seditionem, ex luctu civium, et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi
125. potuisse, et jure esse conflatam ? Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus, sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari ? Quid ego de Cn. Manlii, quid de Q. Regis commiseratione dicam ? quid de aliis innumerabilibus ? in quibus non hoc

maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen
quoddam singulare; sed haec ipsa, quae nunc
ad me delegare vis, ea semper in te eximia et
praestantia fuerunt. Tum Catulus, Ego vero, 29.
inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, 126.
quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi si-
tis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei ni-
hil neque a natura denegatum, neque a doctri-
na non delatum esse videatur. Quare, Cras-
se, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si
quid ab Antonio aut praetermissum, aut relic-
tum sit, non explices; neque te, Antoni, si
quid non dixeris, existimabimus non potuisse
potius, quam a Crasso dici maluisse. Hic Cras- 127.
sus, Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista, quae
proposuisti, quae nemo horum desiderat, qui-
bus ex locis ea, quae dicenda sint in causis, re-
periantur! quae quanquam abs te novo quodam
modo, praeclareque dicuntur, sunt tamen et re
faciliora, et praeceptis pervagata: illa depro-
me nobis, unde afferas quae saepissime tractas,
semperque divinitus.

Depromam equidem, inquit Antonius; et 128.
quo facilius id a te exigam, quod peto, nihil ti-
bi a me postulanti recusabo. Meae totius ora-
tionis, et istius ipsius in dicendo facultatis, quam
modo Crassus in coelum verbis extulit, tres sunt
rationes, ut ante dixi: una conciliandorum ho-
minum, altera docendorum, tertia concitando-
rum. Harum trium partium prima lenitatem 129.
orationis, secunda acumen, tertia vim deside-

rat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis cau-
sam adjudicaturus sit, aut inclinatione volunta-
tis propendeat in nos, aut defensionis argumen-
tis adducatur, aut animi permotione cogatur.
Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum ex-
plicatio, ac defensio posita est, videtur omnem
hujus generis quasi doctrinam continere, de ea
primum loquemur, et pauca dicemus. Pauca
enim sunt, quae usu jam tractata, et animo
30. quasi notata habere videamur. Ac tibi sapien-
130. ter monenti, L. Crasse, libenter assentiemur, ut
singularum causarum defensiones, quas solent
magistri pueris tradere, relinquamus: aperia-
mus autem ea capita, unde omnis ad omnem et
causam et orationem disputatio ducitur. Ne-
que enim, quoties verbum aliquod est scriben-
dum nobis, toties ejus verbi literae sunt cogita-
tione conquirendae; nec quoties causa dicenda
est, toties ad ejus causae seposita argumenta re-
volvi nos oportet; sed habere certos locos, qui,
ut literae ad verbum scribendum, sic illi ad cau-
131. sam explicandam, statim occurrant. Sed hi lo-
ci ei demum oratori prodesse possunt, qui est
versatus in rebus, vel usu, quem aetas denique
affert; vel auditione et cogitatione, quae stu-
dio et diligentia praecurrit aetatem. Nam si
tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris,
quamvis acrem et acutum in cogitando, quam-
vis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem
in consuetudine civitatis, in exemplis, in insti-
tutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum

hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur; subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo meliores foetus possit et grandiores edere. Subactio autem est usus, auditio, lectio, literae.

Ac primum naturam causae videat, quae nun- 132.
quam latet, factumne sit, quaeratur, an quale sit, an quod nomen habeat; quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato, controversia stare non possit: deinde, quid veniat in judicium, quod isti sic jubent quaerere: interfecit Opimius Gracchum: quid facit causam? quod reipublicae causa, cum ex senatusconsulto ad arma vocasset: hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in judicium, licueritne ex senatusconsulto, servandae reipublicae causa. Perspicua haec sunt quidem, et in vulgari prudentia sita; sed illa quaerenda; quae ab accusatore et defensore argumenta ad id, quod in judicium venit, spectantia, debeant afferri.

Atque hic illud videndum est, in quo summus 31.
est error istorum magistrorum, ad quos liberos 133.
nostros mittimus; non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitum. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo

genera causarum: unum appellant, in quo, sine
personis atque temporibus, de universo genere
quaeratur: alterum, quod personis certis et
temporibus definiatur; ignari, omnes controver-
sias ad universi generis vim et naturam referri.
134. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil
pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil
Decii. De ipso enim universo genere infinita
quaestio est, num poena videatur esse afficien-
dus, qui civem ex senatusconsulto patriae con-
servandae causa interemerit, cum id per leges
non liceret. Nulla denique est causa, in qua id,
quod in judicium venit, ex reorum personis, non
generum ipsorum universa disputatione, quaera-
135. tur. Quinetiam in iis ipsis, ubi de facto ambi-
gitur, ceperitne contra leges pecunias P. Decius,
argumenta et criminum et defensionis revocen-
tur oportet ad genus et ad naturam universam:
quod sumptuosus, de luxuria: quod alieni ap-
petens, de avaritia: quod seditiosus, de turbu-
lentis et malis civibus: quod a multis arguitur,
de genere testium: contraque, quae pro reo di-
centur, omnia necessario a tempore atque ho-
mine ad communes rerum et generum summas
136. revolventur. Atque haec forsan homini, non
omnia, quae sunt in natura rerum, celeriter ani-
mo comprehendenti, permulta videantur, quae
veniant in judicium tum, cum de facto quaera-
tur: sed tamen criminum est multitudo, non
defensionum, aut locorum, infinita.

Quae vero, cum de facto non ambigitur, quae- 32.
runtur, qualia sint, ea si ex reis numeres, innu- 137.
merabilia sunt et obscura ; si ex rebus, valde et
modica et illustria. Nam si Mancini causam in
uno Mancino ponimus, quotiescunque is, quem
paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties
causa nova nascetur. Sin in illa controversia
causam facit, videaturne ei, quem paterpatratus
dediderit, si is non sit receptus, postliminium
esse ; nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta
defensionis, Mancini nomen pertinet. Ac, si 138.
quid affert praeterea hominis aut dignitas aut in-
dignitas, extra quaestionem est ; et ea tamen
ipsa oratio ad universi generis disputationem re-
feratur necesse est. Haec ego non eo consilio
disputo, ut homines eruditos redarguam ; quan-
quam reprehendendi sunt, qui in genere defini-
endo istas causas describunt in personis et in
temporibus positas esse. Nam etsi incurrunt 139.
tempora et personae, tamen intelligendum est,
non ex iis, sed ex genere quaestionis pendere
causas. Sed hoc nihil ad me ; nullum enim no-
bis certamen cum istis esse debet tantum : satis
est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod
in tanto otio, etiam sine hac forensi exercita-
tione efficere potuerunt, ut genera rerum discer-
nerent, eaque paulo subtilius explicarent. Ve-
rum hoc, ut dixi, nihil ad me. Illud ad me, ac
multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpi-
ci, quomodo nunc se istorum artes habent : per- 140.
timescenda est multitudo causarum : est enim

infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causae: sin ad generum universas quaestiones referuntur; ita modicae, et paucae sunt, ut omnes eas, diligentes, et memores, et sobrii oratores percursas animo, et, prope dicam, decantatas habere debeant: nisi forte existimatis, a Manio Curio causam didicisse L. Crassum; et ea re multa attulisse, quamobrem, posthumo non nato, Curium tamen haeredem Coponii esse o-
141. porteret. Nihil ad copiam argumentorum, neque ad causae vim ac naturam, nomen Coponii aut Curii pertinuit: in genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus, omnis quaestio: Cum scriptum ita sit, SI MIHI FILIUS GENITUR, ISQUE PRIUS MORITUR, et caetera; TUM UT MIHI ILLE SIT HAERES; si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus haeres
33. sit, haeres esse? Perpetui juris, et universi generis quaestio non hominum nomina, sed rationem dicendi, et argumentorum fontes desiderat.
142. In quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent. Video enim in Catonis et Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de jure viro aut mulieri responderint; credo, ut putaremus, in hominibus, non in re, consultationis, aut dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines essent innumerabiles, debilitati a jure cognoscendo, voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abjiceremus. Sed haec Crassus aliquando nobis expediet, et exponet descripta generatim. Est enim, ne forte

nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, se jus civile, quod nunc diffusum et dissipatum est, in certa genera coacturum, et ad artem facile redacturum. Et quidem, inquit Catulus, 143. haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de jure, didicit; et quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipse afferet; ut, quae sint in jure, vel acute describere, vel ornate illustrare possit. Ergo ista, inquit Antonius, tum a Crasso discemus, cum se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, solitudinemque contulerit. Jam id quidem saepe, inquit Catulus, ex eo au- 144. divi, cum diceret, sibi certum esse, a judiciis causisque discedere: sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim ipse auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur, neque id aequo animo feret civitas; quae, si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum: et istam oscitantem et dormitantem sapientiam, Scaevolarum et caeterorum beatorum otio, concedamus. Arrisit hic Crassus leniter, et, Pertexe modo, 145. inquit, Antoni, quod exorsus es: me tamen ista oscitans sapientia, simulatque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

Hujus quidem loci, quem modo sum exorsus, 34. hic est finis, inquit Antonius: quoniam intelligitur, non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporum varietate, sed in

genererum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur; genera autem esse definita, non solum numero, sed etiam paucitate: ut eam materiem orationis, quae cujusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, ornatamque compre-
146. henderent, rebus dico et sententiis. Eae vi suâ verba parient, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si ejusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac, si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur (nihil enim aliud affirmare possum, nisi sententiam et opinionem meam) hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus; neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu, pertractata esse possunt: sed tamen animus referendus est ad ea capita, et ad illos, quos saepe jam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem
147. inventa ducuntur. Atque hoc totum est sive artis, sive animadversionis, sive consuetudinis, nosse regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quaeras. Ubi eum locum omnem cogitatione sepseris, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet; atque omne, quod erit in re,
35. occurret, atque incidet. Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint; acumen, deinde ratio, quam licet (si volumus) appellemus artem, tertium diligentia; non possum equidem non

ingenio primas concedere: sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat:
diligentia, inquam, quae cum omnibus in rebus, 148.
tum in causis defendendis plurimum valet. Haec praecipue colenda est nobis; haec semper adhibenda; haec, nihil est, quod non assequatur. Causa ut penitus (quod initio dixi) nota sit, diligentia est: ut adversarium attente audiamus, atque ut ejus non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerum-
que indicant, diligentia est; id tamen dissimu- 149.
lanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est: deinde ut in iis locis, quos proponam paulo post, pervolvatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogitatione intentus, diligentia est: ut his rebus adhibeat, tanquam lumen aliquod, memoriam, ut
vocem, ut vires: haec magna sunt. Inter in- 150.
genium, quidem, et diligentiam, perpaululum loci reliquum est arti: ars demonstrat tantum, ubi quaeras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire: reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore: complectar uno verbo, quo saepe jam usi sumus, diligentia: qua una virtute omnes virtutes reli-
quae continentur. Nam orationis quidem copia 151.
videmus ut abundent philosophi, qui, ut opinor, (sed tu haec, Catule, melius) nulla dant praecepta dicendi, nec idcirco minus, quaecunque

res proposita est, suscipiunt, de qua copiose et
abundanter loquantur.

36. Tum Catulus, Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut
152. plerique philosophi nulla tradant praecepta di-
cendi, et habeant paratum tamen, quid de qua-
que re dicant. Sed Aristoteles (is, quem maxi-
me ego admiror) proposuit quosdam locos, ex
quibus omnis argumenti via, non modo ad phi-
losophorum disputationem, sed etiam ad hanc,
qua in causis utimur, inveniretur: a quo qui-
dem homine jamdudum, Antoni, non aberrat
oratio tua; sive tu similitudine illius divini in-
genii in eadem incurris vestigia, sive etiam illa
ipsa legisti, atque didicisti; quod quidem magis
verisimile videtur. Plus enim te operae Grae-
153. cis dedisse rebus video, quam putaramus. Tum
ille, Verum, inquit, ex me audies, Catule: Sem-
per ego existimavi, jucundiorem et probabilio-
rem huic populo oratorem fore, qui primum
quam minimam artificii alicujus, deinde nullam
Graecarum rerum significationem daret. Atque
ego idem existimavi, pecudis esse, non hominis,
cum tantas res Graeci susciperent, profiteren-
tur, agerent, seseque et videndi res obscurissi-
mas, et bene vivendi, et copiose dicendi ratio-
nem hominibus daturos pollicerentur, non ad-
movere aurem; et, si palam audire eos non au-
deres, ne minueres apud tuos cives auctoritatem
tuam, subauscultando tamen excipere voces eo-
rum, et procul, quid narrarent, attendere. Ita-

que feci, Catule, et istorum omnium summatim causas, et genera ipsa gustavi.

Valde hercule, inquit Catulus, timide, tan- 37.
quam ad aliquem libidinis scopulum, sic tuam 154.
mentem ad philosophiam appulisti; quam haec civitas aspernata nunquam est. Nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum, cum erat in hac gente magna illa Graecia: ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt; qui annis permultis ante fuit, quam ipse Pythagoras: quo etiam major vir habendus est, cum illam sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis ante cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt. Et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores, aut auctoritate graviores, aut humanitate politiores, P. Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Graecia palam semper habuerunt. At- 155.
que ego ex istis saepe audivi, cum dicerent, pergratum Athenienses et sibi fecisse, et multis principibus civitatis, quod, cum ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tres illius aetatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem, et Critolaum, et Diogenem: itaque eos dum Romae essent, et a se, et ab aliis frequenter auditos: quos tu cum haberes auctores, Antoni, miror, cur philosophiae, sicut Zethus ille Pacuvianus, prope bellum indixeris. Minime, 156.
inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, *paucis: nam*

omnino haud placet. Sed tamen haec est mea sententia, quam videbar exposuisse: Ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum, et suspicionem artificii, apud eos, qui res judicent, oratori adversariam esse arbitror; imminuit enim et oratoris auctoritatem, et orationis fidem.

38. Sed (ut eo revocetur, unde huc declinavit
157. oratio) ex tribus istis clarissimis philosophis,
quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem
fuisse, qui diceret, artem se tradere bene disse-
rendi, et vera ac falsa dijudicandi, quam verbo
Graeco Διαλεκτικὴν appellaret? In hac arte, si mo-
do est haec ars, nullum est praeceptum, quo
modo verum inveniatur, sed tantum est, quo
158. modo judicetur. Nam et omne, quod eloqui-
mur sic, ut id aut esse dicamus, aut non esse, et
si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici,
ut judicent, verumne sit, an falsum; et si con-
juncte sit elatum, et adjuncta sint alia, judicent,
rectene adjuncta sint, et verane summa sit uni-
uscujusque rationis; et ad extremum ipsi se
compungunt suis acuminibus, et multa quaeren-
do, reperiunt non modo ea, quae jam non pos-
sint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exor-
159. sa, et potius detexta prope, retexantur. Hic nos
igitur Stoicus iste nihil adjuvat, quoniam quem-
admodum inveniam quid dicam, non docet; at-
que idem etiam impedit, quod et multa reperit,
quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus
sermonis affert non liquidum, non fusum, ac
profluens, sed exile, aridum, concisum ac minu-

tum: quod si quis probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera, sed quadam populari trutina, examinantur. Quare istam 160.
artem totam dimittamus, quae in excogitandis argumentis muta nimium est, in judicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem simul cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic studio nostro prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cujus inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, (cujus et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit) et hos germanos hujus artis magistros, hoc mihi visum est interesse; quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque adspexit, quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, habitarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia, qua ille, sed usu, in hoc uno genere, studioque majore. Carneadis vero vis incredibilis 161.
illa dicendi, et varietas, perquam esset optanda nobis; qui nullam unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit; nullam oppugnavit, quam non everterit. Sed hoc majus est quiddam, quam ab iis, qui haec tradunt et docent, postulandum sit.

39. Ego autem, si quem nunc plane rudem insti-
162. tui ad dicendum velim, his potius tradam assi-
duis, uno opere eandem incudem diem noctem-
que tundentibus, qui omnes tenuissimas particu-
las, atque omnia minima mansa, ut nutrices in-
fantibus pueris, in os inserant. Sin sit is, qui et
doctrina mihi liberaliter institutus, et aliquo jam
imbutus usu, et satis acri ingenio esse videatur;
illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula
teneatur, sed unde universum flumen erumpat:
qui illi sedes, et tanquam domicilia omnium argu-
mentorum commonstret, et ea breviter illustret,
163. verbisque definiat. Quid enim est, in quo haereat,
qui viderit, omne, quod sumatur in oratione aut
ad probandum, aut ad refellendum, aut ex sua
sumi vi atque natura, aut assumi foris? Ex sua
vi, cum aut res quae sit tota quaeratur, aut pars
ejus, aut vocabulum quod habeat, aut quippiam
rem illam quod attingat: extrinsecus autem,
cum ea, quae sunt foris, neque inhaerent in rei
164. natura, colliguntur. Si res tota quaeritur, defi-
nitione universa vis explicanda est, sic: Si ma-
jestas est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam
minuit, qui exercitum hostibus populi Romani
tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi
165. Romani potestati tradidit. Sin pars; partitione,
hoc modo: Aut senatui parendum de salute
reipublicae fuit, aut aliud consilium instituen-
dum, aut sua sponte faciendum: aliud consili-
um, superbum; suum, arrogans; utendum igi-
tur fuit consilio senatus. Sin ex vocabulo, ut

Carbo: Si consul est, qui consulit patriae, quid
aliud fecit Opimius? Sin ab eo, quod rem attin- 166.
gat; plures sunt argumentorum sedes ac loci:
nam et conjuncta quaeremus, et genera, et par-
tes generibus subjectas, et similitudines, et dis-
similitudines, et contraria, et consequentia, et
consentanea, et quasi praecurrentia, et repug-
nantia, et causas rerum vestigabimus, et ea,
quae ex causis orta sunt, et majora, paria, mi-
nora quaeremus.

Ex conjunctis sic argumenta ducuntur: Si 40.
pietati summa tribuenda laus est, debetis move- 167.
ri, cum Q. Metellum tam pie lugere videatis.
Ex genere autem: Si magistratus in populi Ro-
mani potestate esse debent, quid Norbanum ac-
cusas, cujus tribunatus voluntati paruit civitatis.
Ex parte autem ea, quae est subjecta generi: Si 168.
omnes, qui reipublicae consulunt, cari nobis esse
debent, certe in primis imperatores, quorum
consiliis, virtute, periculis, retinemus et nostram
salutem, et imperii dignitatem. Ex similitudine
autem: Si ferae partus suos diligunt, qua nos in
liberos nostros indulgentia esse debemus? At 169.
ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem
vivere, nostra consilia sempiternum tempus spec-
tare debent. Atque utroque in genere et simi-
litudinis, et dissimilitudinis, exempla sunt ex
aliorum factis, aut dictis, aut eventis; et fictae
narrationes saepe ponendae. Jam ex contrario:
Si Gracchus nefarie, praeclare Opimius. Ex con- 170.
sequentibus: Si et ferro interfectus ille, et tu

inimicus ejus cum gladio cruento comprehensus es in illo ipso loco, et nemo praeter te ibi visus est, et causa nemini, et tu semper audax; quid est, quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, et praecurrentibus, et repugnantibus, ut olim Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te, et aliud quid quaesisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe in concionibus deplorasti, quod Pub. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis
171. dissensisti. Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere vultis, mater ejus est tollenda, luxuries. Ex iis autem, quae sunt orta de causis: Si aerarii copiis et ad belli adjumenta, et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus.
172. Majora autem, et minora, et paria comparabimus, sic: Ex majore: Si bona existimatio divitiis praestat, et pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis est expetenda? Ex minore sic:

hic parvae consuetudinis
Causa hujus mortem fert tam familiariter:
Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?

Ex pari sic: Est ejusdem et eripere contra rem-
173. publicam, et largiri pecunias. Foris autem assumuntur ea, quae non sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec: Hoc verum est: dixit enim Qu. Lutatius. Hoc falsum est; habita enim quaestio est. Hoc sequi necesse est; recito

enim tabulas: de quo genere toto paulo ante dixi. Haec, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt.

Ut enim si aurum cui, quod esset multifariam 41.
defossum, commonstrare vellem, satis esse debe- 174.
ret, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, et id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore, inveniret: sic has ego argumentorum novi notas, quae illa mihi quaerenti demonstrant, ubi sint; reliqua cura
et cogitatione eruuntur. Quod autem argumen- 175.
torum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenii judicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. His igitur locis in mente et cogitatione defixis, et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo
genere dicendi. Si vero assequetur, ut talis vi- 176.
deatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocunque velit, vel trahere, vel rapere possit; nihil profecto praeterea ad dicendum requiret. Jam illud videmus, nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis.
Tractatio autem varia esse debet, ne aut cog- 177.
noscat artem qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas,

et id quare ita sit, ostendere ; et ex iisdem illis
locis interdum concludere, relinquere alias, ali-
oque transire : saepe non proponere, ac ratione
ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, decla-
rare: si cui quid simile dicas, prius ut simile con-
firmes: deinde quod agitur, adjungas: puncta
argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea
numerare possit, ut re distinguantúr, verbis
confusa esse videantur.

42. Haec ut et properans, et apud doctos, et se-
midoctus ipse, percurro, ut aliquando ad illa
178. majora veniamus. Nihil est enim in dicendo,
Catule, majus, quam ut faveat oratori is, qui
audiet; utque ipse sic moveatur, ut impetu quo-
dam animi, et perturbatione magis, quam judi-
cio, aut consilio regatur. Plura enim multo ho-
mines judicant odio, aut amore, aut cupiditate,
aut iracundia, aut dolore, aut laetitia, aut spe,
aut timore, aut errore, aut aliqua permotione
mentis, quam veritate, aut praescripto, aut juris
norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus.
Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa per-
gamus.

179. Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse
videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod
sit tibi ante explicandum, quam illuc proficis-
care, quo te dicis intendere. Quidnam ? inquit.
Qui ordo tibi placeat, inquit Catulus, et quae
dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper
180. deus videri soles. Vide quam sim in isto ge-
nere, inquit, Catule, deus. Non mehercule

mihi, nisi admonito, venisset in mentem: ut possis existimare, me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo, vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic, tanquam ignotum hominem, praeteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus
possit. Sed tamen mihi videris ante tempus a 181.
me rationem ordinis et disponendarum rerum requisisse. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis, et in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset jam de ordine argumentorum, et de collocatione aliquid dicere. Sed cum tria sint a me proposita, de uno dictum; cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum, probari 43.
mores, instituta, et facta, et vitam eorum, qui 182.
agent causas, et eorum, pro quibus; et item improbari adversariorum; animosque eorum, apud quos agitur, conciliari quam maxime ad benevolentiam, cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed haec adjuvant in oratore, lenitas vocis, vultus, pudoris significatio, verborum comitas: si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi,

signa proferri perutile est: eaque omnia, quae proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant, abalienantque ab iis, in quibus haec non sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda.
183. Sed genus hoc totum orationis in iis causis excellet, in quibus minus potest inflammari animus judicis acri et vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commendat reos. Reos autem appello, non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re
184. disceptatur: sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione, justos, integros, religiosos, timidos, perferentes injuriarum, mirum quiddam valet; et hoc, vel in principiis, vel in re narranda, vel in peroranda, tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus, quam causa, valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum, et genere verborum, adhibita etiam actione leni, facilitatemque significanti, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur.

44. Huic autem est illa dispar adjuncta ratio ora-
185. tionis, quae alio quodam genere mentes judicum permovet, impellitque, ut aut oderint, aut diligant, aut invideant, aut salvum velint, aut metuant, aut sperent, aut cupiant, aut abhorre-

ant, aut laetentur, aut moereant, aut misereantur, aut punire velint, aut ad eos motus deducantur, si qui finitimi sunt, et propinqui his ac talibus animi perturbationibus. Atque illud op- 186.
tandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi afferant ad causam judices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem (ut aiunt) incitare, quam commovere languentem. Sin id aut non erit, aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus ejus, cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis, et natura corporis cognoscenda est: sic equidem cum aggredior ancipitem causam, et gravem ad animos judicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur. Si se dant, 187.
et (ut ante dixi) sua sponte, quo impellimus, inclinant, atque propendent; accipio quod datur, et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietusque judex, plus est operis: sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adjuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poëta dicta est *flexanima, atque omnium regina rerum*, oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem et repugnantem, ut imperator bonus ac fortis, capere possit.

45. Haec sunt illa, quae me ludens Crassus modo
188. flagitabat, cum a me divinitus tractari solere di-
ceret, et in causa M. Aquilii, Caiique Norbani,
nonnullisque aliis, quasi praeclare acta, lauda-
ret; quae mehercule ego, Crasse, cum a te trac-
tantur in causis, horrere soleo: tanta vis animi,
tantus impetus, tantus dolor, oculis, vultu, ges-
tu, digito denique isto tuo, significari solet:
tantum est flumen gravissimorum optimorumque
verborum, tam integrae sententiae, tam verae,
tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili,
ut mihi non solum tu incendere judicem, sed ip-
189. se ardere videaris. Neque fieri potest, ut dole-
at is, qui audit, ut oderit, ut invideat, ut perti-
mescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque
deducatur, nisi omnes ii motus, quos orator ad-
hibere volet judici, in ipso oratore impressi esse,
atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliquis
dolor suscipiendus esset, et si in ejusmodi gene-
re orationis nihil esset, nisi falsum atque imita-
tione simulatum, major ars aliqua forsitan esset
requirenda. Nunc ego, quid tibi, Crasse, quid
caeteris accidat, nescio: de me autem causa
nulla est, cur apud homines prudentissimos at-
que amicissimos mentiar. Non mehercule un-
quam apud judices, aut dolorem, aut misericor-
diam, aut invidiam, aut odium excitare dicendo
volui, quin ipse in commovendis judicibus, iis
ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem,
190. permoverer. Neque enim facile est perficere,
ut irascatur, cui tu velis, judex, si tu ipse id len-

te ferre videare; neque ut oderit eum, quem
tu velis, nisi teipsum flagrantem odio ante vide-
rit; neque ad misericordiam adducetur, nisi ei
tu signa doloris tui, verbis, sententiis, voce, vul-
tu, collachrymatione denique, ostenderis. Ut
enim nulla materies tam facilis ad exardescen-
dum est, quae, nisi admoto igni, ignem conci-
pere possit: sic nulla mens est tam ad compre-
hendendam vim oratoris parata, quae possit in-
cendi, nisi inflammatus ipse ad eam et ardens
accesseris.

Ac, ne forte hoc magnum ac mirabile esse vi- 46.
deatur, hominem toties irasci, toties dolere, to- 191.
ties omni animi motu concitari, praesertim in
rebus alienis, magna vis est earum sententia-
rum, atque eorum locorum, quos agas tractes-
que dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fal-
laciis. Ipsa enim natura orationis ejus, quae
suscipitur ad aliorum animos permovendos, ora-
torem ipsum magis etiam, quam quenquam eo-
rum, qui audiunt, permovet. Et ne hoc in cau- 192.
sis, in judiciis, in amicorum periculis, in con-
cursu hominum, in civitate, in foro accidere
miremur, cum agitur non solum ingenii nostri
existimatio, (nam id esset levius: quanquam,
cum professus sis, te id posse facere, quod pau-
ci, ne id quidem negligendum est) sed alia sunt
majora multo, fides, officium, diligèntia: qui-
bus rebus adducti, etiam cum alienissimos de-
fendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni vo-
lumus haberi, existimare non possumus. Sed, 193.

ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulae? tamen in hoc genere saepe ipse vidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur, spondalia illa dicentis,

Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi?
Neque paternum adspectum es veritus?———

Nunquam illum *adspectum* dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. Ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

Quem aetate exacta indigum
Liberum lacerasti, orbasti, extinxsti: neque fratris necis,
Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est traditus—?

flens ac lugens dicere videbatur. Quae si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, quid? Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse?
194. Fieri nullo modo potuit. Saepe enim audivi, poëtam bonum neminem (id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum exsistere posse, et sine quodam afflatu quasi furoris.

47. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus vellem imitari atque adumbrare dicendo; neque actor essem alienae personae, sed auctor meae, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa peroranda fecerim, sine mag-
195. no dolore fecisse. Quem enim ego Consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem

in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum afflictum, debilitatum, moerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magnopere moveri judices, cum excitavi moestum ac sordidatum senem, et cum ista feci, quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi, ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostende-
rem. Cum C. Marius moerorem orationis meae 196.
praesens ac sedens multum lachrymis suis adjuvaret; cumque ego illum crebro appellans, collegam ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem; non fuit haec sine meis lachrymis, non sine dolore magno miseratio, omniumque deorum, et hominum, et civium, et sociorum imploratio: quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irri-
denda fuisset oratio mea. Quamobrem hoc vos 197.
doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis: quanquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali et quaestore meo, tantum incendium non oratione solum sed multo etiam magis, vi, et dolore, et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tum omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem,

crudelitatem tribunitiam, in Caepionis gravi miserabilique casu, in judicium vocabas: deinde principem et senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat: vi pulsum ex templo L. Cottam, et T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.
48. Accedebat, ut haec tu adolescens pro republica
198. queri summa cum dignitate existimarere: ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem, et in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi cives judices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis; quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse; quid fecerim, narrabo; si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis.

199. Omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi, eamque orationem ex omni reipublicae nostrae temporum varietati repetivi, conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes molestae semper seditiones fuissent, justas tamen fuisse nonnullas, et prope necessarias. Tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi; neque reges ex hac civitate exigi, neque tribunos plebis creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illae seditiones saluti huic civitati fuissent,

non continuo, si quis motus populi factus esset,
id C. Norbano in nefario crimine, atque in frau-
de capitali esse ponendum. Quod si unquam
populo Romano concessum esset, ut jure con-
citatus videretur, (id quod docebam saepe esse
concessum) nullam illa causam justiorem fuisse.
Tum omnem orationem traduxi et converti in
increpandam Caepionis fugam, in deplorandum
interitum exercitus. Sic et eorum dolorem, qui
lugebant suos, oratione refricabam, et animos
equitum Romanorum, apud quos tum judices
causa agebatur, ad Q. Caepionis odium, a quo
erant ipsi propter judicia abalienati, renovabam,
[atque revocabam]. Quod ubi sensi me in pos- 49.
sesione judicii, ac defensionis meae constitisse, 200.
quod et populi benevolentiam mihi conciliaram,
cujus jus etiam cum seditionis conjunctione de-
fenderam, et judicum animos totos vel calamita-
te civitatis, vel luctu, ac desiderio propinquo-
rum, vel odio proprio in Caepionem ad causam
nostram converteram; tunc admiscere huic ge-
neri orationis vehementi atque atroci genus il-
lud alterum (de quo ante disputavi) lenitatis et
mansuetudinis coepi; me pro meo sodali, qui
mihi in liberûm loco more majorum esse debe-
ret, et pro mea omni fama prope, fortunisque
decernere; nihil mihi ad existimationem turpi-
us, nihil ad dolorem acerbius accidere posse,
quam si is, qui saepe alienissimis a me, sed meis
tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali
meo auxilium ferre non potuissem. Petebam a 201.

judicibus, ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si justo, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent; praesertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro meipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Apuleia dicerem, ut, quid esset minuere majestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda, et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita magis affectis animis judicum, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.

50. Hic Sulpicius, vere hercule, inquit, Antoni,
202. ista commemoras; nam ego nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim (quemadmodum dixisti) tibi ego non judicium, sed incendium tradidissem, quod tuum principium, dii immortales, fuit? qui timor? quae dubitatio? quanta haesitatio tractusque verborum? Ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, te pro homine pernecessario, quaestore tuo, dicere: quam tibi pri-
203. mum munisti ad te audiendum viam? Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer,

nisi ut homines tibi, civem improbum defenden-
ti, ignoscendum propter necessitudinem arbitra-
rentur, serpere occulte coepisti, nihildum aliis
suspicantibus, me vero jam pertimescente, ut il-
lam non Norbani seditionem, sed populi Roma-
ni iracundiam; neque eam injustam, sed meri-
tam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui
locus abs te praetermissus est in Caepionem? ut
tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscu-
isti? Neque haec solum in defensione, sed e-
tiam in Scauro, caeterisque meis testibus, quo-
rum testimonia non refellendo, sed ad eundem
impetum populi confugiendo, refutasti. Quae 204.
cum abs te modo commemorarentur, equidem
nulla praecepta desiderabam. Istam enim ipsam
demonstrationem defensionum tuarum abs te ip-
so commemoratam, doctrinam esse non medio-
crem puto. Atqui, si ita placet, inquit Anto-
nius, trademus etiam, quae nos sequi in dicen-
do, quaeque maxime spectare solemus. Docu-
it enim jam nos longa vita, ususque rerum maxi-
marum, ut quibus rebus animi hominum move-
rentur, teneremus.

Equidem primum considerare soleo, postulet- 51.
ne causa: nam neque parvis in rebus adhiben- 205.
dae sunt hae dicendi faces, neque ita animatis
hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione
flectendas proficere possimus; ne aut irrisione,
aut odio digni putemur, si aut tragoedias aga-
mus in nugis, aut convellere adoriamur ea, quae
non possint commoveri. Nam quoniam haec 206.

fere maxime sunt in judicum animis (aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus) oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, laetitia, timor, molestia; sentimus amorem conciliari, si id videare, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere; si aut pro bonis viris, aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futurae, quam praeteriti beneficii com-
207. memoratio. Enitendum est, ut ostendas, in ea re quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur enim commodis hominum ipsorum; studiis
208. autem eorum caeteris commodandi favetur. Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. Atque iisdem his ex locis et odium in alios struere discemus, et a nobis ac nostris demovere. Eademque haec genera tractanda sunt in iracundia vel excitanda vel sedanda. Nam si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur: sin, quod aut in bonos viros, aut in eos, in quos quisque minime debuerit, aut in rempublicam; tum excitatur si non tam acerbum odium, tamen aut
209. invidiae aut odii non dissimilis offensio. Item

timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex
communibus: interior est ille proprius; sed hic
quoque communis ad eandem similitudinem est
perducendus. Par atque una ratio est spei, lae- 52.
titiae, molestiae: sed haud sciam, an acerrimus
longe sit omnium motus invidiae; nec minus vi-
rium opus sit in ea comprimenda, quam in ex-
citanda. Invident autem homines maxime pa-
ribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt,
illos autem dolent evolasse: sed etiam superio-
ribus invidetur saepe vehementer, et eo magis,
si intolerantius se jactant, et aequabilitatem
communis juris, praestantia dignitatis aut fortu-
nae suae transeunt: quae si inflammanda sunt,
maxime dicendum est, non esse virtute parta;
deinde etiam vitiis atque peccatis: tum si erunt
honestiora atque graviora, tamen non esse tanta
ulla merita, quanta insolentia hominis, quantum-
que fastidium. Ad sedandum autem, magno 210.
illa labore, magnis periculis esse parta, nec ad
suum commodum, sed ad aliorum esse collata;
seseque, si quam gloriam peperisse videatur, et-
si ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea
non delectari, totamque abjicere atque depone-
re; omninoque perficiendum est, (quoniam ple-
rique sunt invidi, maximeque est hoc commune
vitium, et pervagatum; invidetur autem prae-
stanti florentique fortunae) ut haec opinio minu-
atur, et illa excellens opinione fortuna cum la-
boribus et miseriis permista esse videatur. Jam 211.
misericordia movetur, si is, qui audit, adduci po-

test, ut illa, quae de altero deplorentur, ad suas
res revocet, quas aut tulerit, acerbas, aut time-
at: aut intuens alium, crebro ad seipsum rever-
tatur. Ita cum singuli casus humanarum mi-
seriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolen-
ter, tum afflicta et prostrata virtus maxime luc-
tuosa est: et, ut illa altera pars orationis, quae
probitatis commendatione boni viri debet speci-
em tueri, lenis (ut saepe jam dixi) atque sum-
missa; sic haec, quae suscipitur ab oratore ad
commutandos animos, atque omni ratione flec-
tendos, intenta ac vehemens esse debet.

53. Sed est quaedam in his duobus generibus,
212. quorum alterum lene, alterum vehemens esse
volumus, difficilis ad distinguendum similitudo.
Nam ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui
audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem
excitamus, influat oportet aliquid; et ex hac vi
nonnunquam animi aliquid inflammandum est
illi lenitati: neque est ulla temperatior oratio,
quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris
ipsius humanitate conditur, remissio autem le-
nitatis quadam gravitate et contentione firma-
213. tur. In utroque autem genere dicendi, et illo,
in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc,
quod ad vitam et mores accommodatur, et prin-
cipia tarda sunt, et exitus tamen spissi et pro-
ducti esse debent. Nam neque assiliendum sta-
tim est ad illud genus orationis: (abest enim to-
tum a causa; et homines prius ipsum illud, quod
proprium sui judicii est, audire desiderant:) nec

cum in eam rationem ingressus sis, celeriter dis-
cedendum est. Non enim, sicut argumentum, 214.
simulatque positum est, arripitur, alterumque,
et tertium poscitur; ita misericordiam, aut in-
vidiam, aut iracundiam, simulatque intuleris,
possis commovere. Argumentum enim ratio ip-
sa confirmat, quae simulatque emissa est, adhae-
rescit. Illud autem genus orationis non cogni-
tionem judicis, sed magis perturbationem requi-
rit; quam consequi, nisi multa, et varia, et co-
piosa oratione, et simili contentione actionis,
nemo potest. Quare qui aut breviter, aut sum- 215.
misse dicunt, docere judicem possunt, commo-
vere non possunt; in quo sunt omnia. Jam il-
lud perspicuum est, omnium rerum in contrari-
as partes facultatem ex iisdem suppeditari locis.
Sed argumento resistendum est, aut iis, quae
comprobandi ejus causa sumuntur, reprehenden-
dis; aut demonstrando, id, quod concludere illi
velint, non effici ex propositis, nec esse conse-
quens; aut, si ita non refellas, afferendum est
in contrariam partem, quod sit aut gravius, aut
aeque grave. Illa autem, quae aut conciliatio-
nis causa leniter, aut permotionis vehementer
aguntur, contrariis commotionibus efferenda
sunt, ut odio benevolentia, misericordia invidia
tollatur.

Suavis autem est, et vehementer saepe utilis 54.
jocus, et facetiae: quae, etiamsi alia omnia tradi 216.
arte possunt, naturae sunt propria certe, neque
ullam artem desiderant: in quibus tu longe

aliis, mea sententia, Caesar, excellis : quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem salis, aut, si qua est, eam nos tu potissimum
217. docebis. Ego vero, inquit Caesar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. Itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, nonnullam in spem veneram, posse me aliquid ex istis discere. Inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum : nam et Siculi in eo genere, et Rhodii, et Byzantii, et, praeter caeteros, Attici excellunt : sed qui ejus rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum, nisi
218. ipsa insulsitas, rideatur. Quare mihi nullo videtur modo doctrina ista res posse tradi. Etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve : illa a veteribus superior, cavillatio ; haec altera, dicacitas nominata est. Leve nomen habet utraque res : quippe leve enim est
219. totum hoc, risum movere. Verumtamen (ut dicis, Antoni) multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi. Sed cum in illo genere perpetuae festivitatis ars non desideretur,(natura enim fingit homines, et creat imitatores, et narratores facetos, et vultu adjuvante, et voce, et ipso genere sermonis) tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facetum dictum, emissum haerere debeat, quam
220. cogitari potuisse videatur ? Quid enim hic me-

us frater ab arte adjuvari potuit, cum a Philippo interrogatus, *quid latraret? Furem se videre* respondit? Quid in omni oratione Crassus vel apud centumviros contra Scaevolam, vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est, omnium sententia, concedendum. Non enim fere quisquam reperietur, praeter hunc, in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod
in celeritate atque dicto est. Nam haec perpe- 221.
tua contra Scaevolam Curiana defensio, tota redundavit hilaritate quadam et joco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati, in quo ipse servabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum, et ea, quae occurrant, cum salsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ip-
sum non insulse interpretantur. Dicere enim 222.
aiunt Ennium, flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta, quae salsa sint: nam
ea *dicta* appellantur proprio jam nomine. Sed 55.
ut in Scaevolam continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit: sic in Bruto, quem oderat, et quem dignum contumelia judicabat, utroque genere pugnavit.
Quam multa de balneis, quas nuper ille vendide- 223.
rat; quam multa de amisso patrimonio dixit?

Atque illa brevia, cum ille diceret, se sine causa sudare: Minime, inquit, modo enim existi de balneis. Innumerabilia hujusmodi fuerunt, sed non minus jucunda illa perpetua. Cum enim Brutus duos lectores excitasset, et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia; et cum contraria inter sese de republica capita contulisset; noster hic facetissime tres patris Bruti de jure civili
224. libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo, FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI ESSEMUS. Brute, testificatur pater se tibi Privernatem fundum reliquisse. Deinde ex libro secundo, IN ALBANO ERAMUS EGO, ET MARCUS FILIUS. Sapiens videlicet homo cum primis nostrae civitatis, norat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit, (tot enim, ut audivi Scaevolam dicere, sunt veri Bruti libri) IN TIBURTI FORTE ASSEDIMUS EGO, ET MARCUS FILIUS. Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puberem te, inquit, jam haberet, quartum librum composuisset, et se etiam in balneis lotum cum filio, scrip-
225. tum reliquisset.—Quis est igitur, qui non fateatur, hoc lepore, atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum, quam illis tragoediis, quas egit idem, cum casu in eadem causa funere efferretur anus Junia? Pro dii immortales! quae fuit illa, quanta vis? quam inexspectata? quam

repentina? cum, conjectis oculis, gestu omni
imminenti, summa gravitate, et celeritate ver-
borum,—Brute, quid sedes? quid illam anum pa-
tri nunciare vis tuo? quid illis omnibus, quorum
imagines duci vides? quid majoribus tuis? quid
L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio li-
beravit? quid te facere? cui rei, cui gloriae,
cui virtuti studere? Patrimonione augendo? at 226.
id non est nobilitatis. Sed fac esse, nihil supe-
rest; libidines totum dissipaverunt. An juri
civili? est paternum: sed dicet, te, cum aedes
venderes, ne in rutis quidem et caesis solium ti-
bi paternum recepisse. An rei militari? qui
nunquam castra videris. An eloquentiae? quae
nulla est in te, et quicquid est vocis ac linguae,
omne in istum turpissimum calumniae quaestum
contulisti. Tu lucem aspicere audes? tu hos
intueri? tu in foro? tu in urbe? tu in civium
esse conspectu tu illam mortuam, tu imagines
ipsas non perhorrescis? quibus non modo imi-
tandis, sed ne collocandis quidem tibi ullum lo-
cum reliquisti.

Sed haec tragica atque divina: faceta autem 56.
et urbana innumerabilia ex una contentione me- 227.
ministis. Nec enim concio major unquam fuit,
nec apud populum gravior oratio, quam hujus
contra collegam in censura nuper, neque lepore
et festivitate conditior. Quare tibi, Antoni,
utrumque assentior, et multum facetias in di-
cendo prodesse saepe, et eas arte nullo modo
posse tradi: illud quidem admiror, te nobis in

eo genere tribuisse tantum, et non hujus rei quoque palmam, ut caeterarum, Crasso detulisse.
228. Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum, non nimis est per seipsum invidendum; sed, cum omnium sis venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum
229. videbatur. Hic cum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum, Juli, negares, aperuisti quiddam, quod praecipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid jocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc praeceptum praetermittendum est facetiarum, cum his nihil opus sit: nos autem quomodo utamur, cum opus sit, quaerimus; ut in adversarium, et maxime, si ejus stultitia poterit agitari; in testem stultum, cupidum, levem, si facile ho-
230. mines audituri videbuntur. Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quam quae priores. Nam et ingenii celeritas major est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti: ut in ista ipsa concione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta gravitas in Domitio, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo objectum,

lepore magis elevandum, quam contentione fran-
gendum videretur.

Tum Sulpicius, Quid igitur? inquit: patiemur 57.
Caesarem, qui, quanquam Crasso facetias conce- 231.
dit, tamen multo in eo studio magis ipse elabo-
rat, non explicare nobis totum genus hoc jocan-
di, quale sit, et unde ducatur; praesertim cum
tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse
fateatur? Quid si, inquit Julius, assentior Anto-
nio dicenti, nullam esse artem salis? Hic cum 232.
Sulpicius reticuisset; Quasi vero, inquit Cras-
sus, horum ipsorum, de quibus Antonius jamdiu
loquitur, ars ulla sit: observatio quaedam est,
ut ipse dixit, earum rerum, quae in dicendo va-
lent; quae si eloquentes facere posset, quis esset
non eloquens? Quis enim haec non vel facile,
vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego
in his praeceptis hanc vim, et hanc utilitatem
esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dica-
mus, arte ducamur, sed ut ea, quae natura, quae
studio, quae exercitatione consequimur, aut rec-
ta esse confidamus, aut prava intelligamus, cum,
quo referenda sint, didicerimus. Quare, Cae- 233.
sar, ego quoque a te hoc peto, ut, si tibi vide-
tur, disputes de hoc toto jocandi genere, quid
sentias, ne qua forte dicendi pars (quoniam ita
voluistis) in hoc tali coetu, atque in tam accu-
rato sermone, praeterita esse videatur. Ego vero,
inquit ille, quoniam collectam a conviva, Crasse,
exigis, non committam, ut, si defugerim, tibi
causam aliquam dem recusandi: quanquam so-

leo saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum, spectante Roscio: quis enim sese commovere potest, cujus ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis, et docebo sus (ut aiunt) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audisset,
234. foenum alios, aiebat, esse oportere. Tum ille, Jocabatur, inquit, Catulus, praesertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te Caesar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Parpauca quidem mihi restant, inquit: sed tamen, defessus jam labore atque itinere disputationis, requiescam in Caesaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diversorio.

58. Atqui, inquit Julius, non nimis liberale hospitium meum dices: nam te in viam, simul ac
235. perpaululum gustaris, extrudam, et ejiciam. Ac, ne diutius vos demorer, de omni isto genere, quid sentiam, perbreviter exponam. De risu quinque sunt, quae quaerantur: unum, quid sit: alterum, unde sit; tertium, sitne oratoris velle risum movere: quartum, quatenus: quintum, quae sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo exsistat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, et quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus: neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet; et, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem

illi scirent, qui pollicerentur. Locus autem, et 236.
regio quasi ridiculi (nam id proxime quaeritur)
turpitudine et deformitate quadam continetur.
Haec enim ridentur vel sola, vel maxime, quae
notant et designant turpitudinem aliquam non
turpiter. Est autem, (ut ad illum tertium ve-
niam) est plane oratoris movere risum; vel
quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei,
per quem excitata est; vel quod admirantur
omnes acumen uno saepe in verbo positum,
maxime respondentis, nonnunquam etiam laces-
sentis; vel quod frangit adversarium, quod im-
pedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat;
vel quod ipsum oratorem politum esse hominem
significat, quod eruditum, quod urbanum; maxi-
meque quod tristitiam ac severitatem mitigat et
relaxat, odiosasque res saepe, quas argumentis
dilui non facile est, joco risuque dissolvit. Qua- 237.
tenus autem sint ridicula tractanda oratori, per-
quam diligenter videndum est; id quod in quar-
to loco quaerendi posueramus. Nam nec insig-
nis improbitas et sceleri juncta, nec rursus mi-
seria insignis agitata ridetur: facinorosos enim
majore quadam vi, quam ridiculi, vulnerari vo-
lunt; miseros illudi nolunt, nisi si se forte jac-
tant. Parcendum est autem maxime caritati
hominum, ne temere in eos dicas, qui diligun-
tur.

Haec igitur adhibenda est primum in jocando 59.
moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quae 238.
neque odio magno, neque misericordia maxima

digna sunt. Quamobrem materies omnis ridi-
culorum est in istis vitiis, quae sunt in vita ho-
minum neque carorum, neque calamitosorum,
neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapi-
endi videntur: eaque belle agitata ridentur.
239. Est etiam deformitatis, et corporis vitiorum satis
bella materies ad jocandum. Sed quaerimus
idem, quod in caeteris rebus maxime quaeren-
dum est, Quatenus. In quo non modo illud
praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid
perridicule possis: vitandum est oratori utrum-
que, ne aut scurrilis jocus sit, aut mimicus.
Quae cujusmodi sint, facilius jam intelligemus,
240. cum ad ipsa ridiculorum genera venerimus. Duo
enim sunt genera facetiarum; quorum alterum
re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid,
tanquam aliqua fabella, narratur; ut olim tu,
Crasse, in Memmium, *comedisse eum lacertum
Largii*, cum esset cum eo Tarracinae de amicula
rixatus: salsa, attamen a te ipso ficta tota nar-
ratio: addidisti clausulam, Tota Tarracina tum
omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas,
tria LLL, duo MM. Cum quaereres, id quid
esset? senem tibi quendam oppidanum dixisse,
241. *Lacerat lacertum Largii mordax Memmius.* Per-
spicitis, hoc genus quam sit facetum, quam ele-
gans, quam oratorium: sive habeas vere, quod
narrare possis, quod tamen est mendaciunculis
adspergendum; sive fingas. Est autem haec
hujus generis virtus, ut ita facta demonstres, ut
mores ejus, de quo narres, ut sermo, ut vultus

omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum
geri illa fierique videantur. In re est item ridi- 242.
culum, quod ex quadam depravata imitatione
sumi solet; ut idem Crassus, Per tuam nobilitatem, per vestram familiam. Quid aliud fuit, in quo concio rideret, nisi illa vultus et vocis imitatio? Per tuas statuas vero cum dixit, et extento brachio paululum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis;

Tibi ego, Antipho, has sero, inquit:

Senium est, cum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscaenitas. Orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura, quam videat; praestet idem ingenuitatem et ruborem suum, verborum turpitudine, et rerum obscaenitate vitanda.

Ergo haec duo genera sunt ejus ridiculi, quod 60.
in re positum est; quae sunt propria perpetua- 243.
rum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores, et ita effinguntur, ut aut, re narrata aliqua, quales sint, intelligantur; aut, imitatione brevi injecta, in aliquo insigni ad irridendum
vitio reperiantur. In dicto autem ridiculum est 244.
id, quod verbi, aut sententiae quodam acumine movetur: sed ut in illo superiore genere vel narrationis, vel imitationis, vitanda est mimorum ethologorum similitudo; sic in hoc, scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est.

Quî igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a caeteris, familiarem vestrum Granium, aut Vargulam amicum meum ? non mehercule in mentem mihi quidem venit : sunt enim dicaces : Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum ; ne, quotiescunque potuerit dictum di-
245. ci, necesse habeamus dicere. Pusillus testis processit : Licet, inquit, rogare ? Philippus : Tum quaesitor properans, Modo breviter : Hic ille, Non accusabis : perpusillum rogabo. Ridicule. Sed sedebat judex L. Aurifex, brevior etiam, quam ipse testis : omnis est risus in judicem conversus : visum est totum scurrile ridiculum. Ergo haec, quae cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere
246. scurrilia. Ut iste, qui se vult dicacem, et mehercule est, Appius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. Coenabo, inquit, apud te, huic lusco, familiari meo, C. Sextio : uni enim locum esse video. Est hoc scurrile, et quod sine causa lacessivit, et tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii, et ex tempore, Manus lava, in-
247. quit, et coena. Temporis igitur ratio, et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia, et raritas dictorum, distinguet oratorem a scurra : et, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid ; illi totum diem, et sine causa. Quid enim est Vargula assecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum

Marco suo fratre complexus esset? Puer, abige muscas: Risum quaesivit, qui est (mea sententia) vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur: quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae 61.
risum maxime moveant. Haec igitur sit prima 248.
partitio, Quod facete dicatur, id alias *in re* haberi, alias *in verbo*: facetiis maxime autem homines delectari, si quando risus conjuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscunque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere etiam graves sententias posse duci: tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe; jocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur: velut in iisdem verbis et laudare frugi servum possumus, et, si est nequam, jocari. Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo, Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum, nec occlusum: quod idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem
etiam verbis. Ex iisdem autem locis omnia na- 249.
scuntur. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex vulnere ob rempublicam accepto, et ob eam causam verecundanti in publicum prodire, mater dixit, Quin prodis, mi Spuri? quotiescunque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentem; praeclarum et grave est: Quod Calvino Glaucia claudicanti, Ubi est vetus illud? num claudicas? at hic claudicat;

hoc ridiculum est: et utrumque ex eo, quod in
claudicatione animadverti potuit, est ductum.
Quid hoc Naevio ignavius? severe Scipio: At
in male olentem, Video me a te circumveniri,
subridicule Philippus: At utrumque genus con-
250. tinet verbi ad literam immutati similitudo. Ex
ambiguo dicta vel argutissima putantur; sed
non semper in joco, saepe etiam in gravitate ver-
santur. Africano illi majori, coronam sibi in
convivio ad caput accommodanti, cum ea sae-
pius rumperetur, P. Licinius Varus, Noli mirari,
inquit, si non convenit: caput enim magnum
est: laudabile, et honestum. At ex eodem ge-
nere est: Calvus satis est, quod dicit parum.
Ne multa: nullum genus est joci, quo non ex
251. eodem severa et gravia sumantur. Atque hoc
etiam animadvertendum, Non esse omnia ridi-
cula, faceta. Quid enim potest esse tam ridi-
culum, quam Sannio est? sed ore, vultu, imitan-
dis moribus, voce, denique ipso corpore ridetur.
Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut
ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum.
62. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxi-
me movet, non est nostrum; morosum, super-
stitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum: na-
turae ridentur ipsae; quas personas agitare so-
252. lemus, non sustinere. Alterum genus est imi-
tatione admodum ridiculum, sed nobis tantum
licet furtim, si quando, et cursim: aliter enim mi-
nime est liberale: Tertium, oris depravatio, non
digna nobis: Quartum, obscaenitas, non solum

non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiae reliquae sunt, quae aut in re (ut ante divisi) positae videntur esse, aut in verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur: quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

Ambigua sunt in primis acuta, atque in ver- 253.
bo posita, non in re: sed non saepe magnum risum movent: magis ut belle et literate dicta laudantur: ut illud in Titium, qui cum studiose pila luderet, et idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum brachium fregisse diceret. Ut illud Africani, quod est apud Lucilium,

Quid, Decius? Nuculam an confixum vis facere? inquit.

Ut tuus amicus, Crasse, Granius, non esse sex-
tantis. Et (si quaeritis) is qui appellatur dicax, 254.
hoc genere maxime excellit: sed risus movent alia majores. Ambiguum per seipsum probatur id quidem (ut ante dixi) vel maxime: ingeniosi enim videtur, vim verbi in aliud, atque caeteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis, quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

Quae genera percurram equidem: sed scitis 63.
esse notissimum ridiculi genus, cum aliud ex- 255.
spectamus, aliud dicitur: hic nobismetipsis noster error risum movet. Quod si admixtum est etiam ambiguum, fit salsius: ut apud Naevium,

videtur esse misericors ille, qui judicatum duci
videt, percunctatus ita, Quanti addictus? mille
nummûm. Si addidisset tantummodo, Ducas li-
cet: esset illud genus ridiculi praeter expecta-
tionem: sed quia addidit, Nihil addo, ducas li-
cet: addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit
(ut mihi quidem videtur) salsissimum. Hoc
tum est venustissimum, cum in altercatione ar-
ripitur ab adversario verbum, et ex eo (ut a
Catulo in Philippum) in eum ipsum aliquid, qui
256. lacessivit, infligitur. Sed cum plura sint am-
bigui genera, de quibus est doctrina quaedam
subtilior; attendere, et aucupari verba oporte-
bit: in quo, ut ea, quae sint frigidiora, vitemus,
(etenim cavendum est, ne arcessitum dictum
putetur) permulta tamen acute dicemus. Al-
terum genus est, quod habet parvam verbi im-
mutationem, quod, in litera positum, Graeci vo-
cant παρονομασιαν, ut Nobiliorem, mobiliorem Cato:
aut, ut idem cum cuidam dixisset, Eamus de-
ambulatum; et ille, Quid opus fuit de? Immo
vero, inquit, Quid opus fuit te? aut ejusdem re-
sponsio illa, Si tu et adversus et aversus impudi-
257. cus es. Etiam interpretatio nominis habet acu-
men, cum ad ridiculum convertas, quamobrem
ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium divi-
sorem, ut Neoptolemum ad Trojam, sic illum in
campo Martio nomen invenisse. Atque haec om-
64. nia verbo continentur. Saepe etiam versus fa-
cete interponitur, vel ut est, vel paululum im-
mutatus; aut aliqua pars versus, ut Statius

Scauro stomachanti: ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant:

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater, nec pater,
Tanta confidentia estis? auferte istam enim superbiam.

Nam in Coelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis, et haberet filium delicatiorem: abeunte jam illo,

Sentin' senem esse tactum triginta minis?

In hoc genus conjiciuntur proverbia; ut illud 258.
Scipionis, cum Asellus omnes provincias stipendia merentem se peragrasse gloriaretur, *Agas asellum*, et caetera. Quare ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita ducantur. Est etiam in verbo positum non insulsum 259.
genus, ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videare: ex quo uno genere totus est Tutor, mimus vetus, oppido ridiculus. Sed abeo a mimis; tantum genus hujus ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset? Tu vero, inquisti, molestus non eris: Jubebis igitur te, inquit, suscitari? et tu, Certe negaram te molestum futurum. Ex eodem hoc vetus illud est, 260.
quod aiunt Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Acidinum Consulem, praecoque dixisset, Dic de L. Manlio: Virum bonum, inquit, egregiumque civem esse

arbitror. Ridicule etiam illud L. Porcius Nasica
censori Catoni, cum ille, Ex tui animi sententia,
tu uxorem habes? Non hercule, inquit, ex mei
animi sententia. Haec aut frigida sunt, aut tum
salsa, cum aliud est exspectatum: natura enim
nos (ut ante dixi) noster delectat error; ex quo,
cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus.
65. In verbis etiam illa sunt, quae aut ex immu-
261. tata oratione ducuntur, aut ex unius verbi trans-
latione, aut ex inversione verborum. Ex immu-
tatione: ut olim Rusca cum legem ferret anna-
lem, dissuasor M. Servilius, Dic mihi, inquit,
M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male
dicturus es, uti caeteris fecisti? Ut sementem
262. feceris, ita metes, inquit. Ex translatione au-
tem; ut, cum Scipio ille major Corinthiis statu-
am pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent im-
peratorum, turmales dixit displicere. Invertun-
tur autem verba, ut Crassus apud M. Perper-
nam judicem pro Aculeone cum diceret, aderat
contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia,
deformis, ut nostis, qui cum interpellaret odio-
se, Audiamus, inquit, pulchellum puerum, Cras-
sus. Cum esset arrisum, Non potui mihi, in-
quit Lamia, formam ipse fingere: ingenium po-
tui. Tum hic, Audiamus, inquit, disertum:
multo etiam arrisum est vehementius. Sunt e-
tiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic
in facetiis. Dixi enim dudum, materiam aliam
esse joci, aliam severitatis; gravium autem et
263. jocorum unam esse rationem. Ornant igitur

in primis orationem verba relata contrarie: quod idem genus saepe est etiam facetum; ut Servius ille Galba, cum judices L. Scribonio, tribuno plebis, ferret familiares suos, et dixisset Libo, Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis? Cum tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, Villam in Tiburte habes, cortem in palatio.

Ac verborum quidem genera quae essent fa- 66.
ceta, dixisse me puto: rerum plura sunt, eaque 264.
magis (ut dixi ante) ridentur, in quibus est narratio, res sane difficilis. Exprimenda enim sunt, et ponenda ante oculos ea, quae videantur esse verisimilia, quod est proprium narrationis; et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia: cujus exemplum (ut brevissimum) sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus adscribamus etiam narrationes apologorum. Trahitur etiam aliquid ex 265.
historia, ut cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, Multos, inquit Antonius, possum tuos Ajaces Oileos nominare. Est etiam ex similitudine, quae aut collationem habet, aut tanquam imaginem. Collationem; ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret; Erras, inquit, Scaure: ego enim Magium non conservasse dico, sed, tanquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse. Ut ille M. Cicero senex, hujus vi-

ri optimi, nostri familiaris, pater, Nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita esse nequissimum.
266. Valde autem ridentur etiam imagines, quae fere in deformitatem, aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris; ut meum illud in Helmium Manciam, Jam ostendam cujusmodi sis: cum ille, Ostende quaeso: demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub Novis distortum, ejecta lingua, buccis fluentibus: risus est commotus; nihil tam Manciae simile visum est. Ut cum Tito Penario mentum in dicendo intorquenti, Tum ut diceret, siquid vellet, si nucem fregis-
267. set. Etiam illa, quae minuendi, aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur, velut tu, Crasse, in concione, Ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabii demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, Si quintum pareret mater
268. ejus, asinum fuisse parituram. Arguta etiam significatio est, cum, parva re, et saepe verbo, res obscura et latens illustratur; ut cum C. Fabricio P. Cornelius, homo (ut existimabatur) avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praesertim magno et gravi: Nihil est, quo mihi gratias agas, inquit, si malui compilari, quam venire. Ut Asello Africa-

nus objicienti lustrum illud infelix, Noli, inquit,
mirari: is enim, qui te ex aerariis exemit, lus-
trum condidit, et taurum immolavit. Tanta
suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse
videatur Mummius, quod Asellum ignominia le-
varit.

Urbana etiam dissimulatio est, cum alia di- 67.
cuntur, ac sentias; non illo genere, de quo an- 269.
te dixi, cum contraria dicas, ut Lamiae Cras-
sus; sed cum toto genere orationis severe ludas,
cum aliter sentias, ac loquare; ut noster Scaevo-
la Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Grac-
chi capite erat aurum repensum, roganti, ut se
in Asiam praefectum duceret, Quid tibi vis, in-
quit, insane? tanta malorum est multitudo civi-
um, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae man-
seris, te paucis annis ad maximas pecunias esse
venturum. In hoc genere Fannius in annalibus 270.
suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse, et
eum Graeco verbo appellat εἴρωνα: sed (uti fe-
runt, qui melius haec norunt) Socratem opinor
in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et
humanitate omnibus praestitisse: genus est per-
elegans, et cum gravitate salsum, cumque orato-
riis dictionibus, tum urbanis sermonibus ac-
commodatum. Et hercule omnia haec, quae a 271.
me de facetiis disputantur, non majora forensi-
um actionum, quam omnium sermonum condi-
menta sunt. Nam quod apud Catonem est, qui
multa retulit, ex quibus a me exempli causa
multa ponuntur, per mihi scitum videtur, C.

Publicium solitum dicere, P. Mummium cuivis tempori hominem esse. Sic profecto res se habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari. Sed re-
272. deo ad caetera. Est huic finitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugna non affuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse, quaereretque cur ab eo notaretur:
273. Non amo, inquit, nimium diligentes. Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult; ut Salinatori Maximus, cum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinuisset, multaque ex ea praelia praeclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset, opera sua se Tarentum recepisse, Quidni, inquit, meminerim? nunquam enim re-
274. cepissem, nisi tu perdidisses. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quoddammodo nobis:

Homo fatuus,
Postquam rem habere coepit, est mortuus.
——— *Quid est tibi*
Ista mulier? Uxor. Similis medius fidius. Et,
Quamdiu ad aquas fuit, numquam est mortuus.

68. Genus hoc levius, et, ut dixi, mimicum: sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat a-

liquid; ut tibi, Antoni, Mancia, cum audisset
te censorem a M. Duronio de ambitu postula-
tum, aliquando, inquit, tibi tuum negotium a-
gere licebit. Valde haec ridentur, et hercule 275.
omnia, quae a prudentibus, quasi per dissimu-
lationem non intelligendi, subabsurde salseque
dicuntur. Ex quo genere est etiam, non videri
intelligere quod intelligas; ut Pontidius, qua-
lem existimas, qui in adulterio deprehenditur?
tardum. Ut ego, qui in delectu, Metello, cum
excusationem oculorum a me non acciperet, et
dixisset, tu igitur nihil vides? Ego vero, in-
quam, a porta Esquilina video villam tuam. Ut 276.
illud Nasicae, qui cum ad poëtam Ennium ve-
nisset, eique ab ostio quaerenti Ennium, ancilla
dixisset, domi non esse; Nasica sensit, illam
domini jussu dixisse, et illum intus esse; paucis
post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, et
eum a janua quaereret, exclamat Nasica, se do-
mi non esse: tum Ennius, quid? ego non cog-
nosco vocem, inquit, tuam? Hic Nasica, homo
es impudens: ego cum te quaererem, ancillae
tuae credidi te domi non esse; tu mihi non cre-
dis ipsi?

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, 277.
irridetur in eo ipso genere, quod dixit; ut, cum
Q. Opimius consularis (qui adolescentulus male
audisset) festivo homini Egilio (qui videretur
mollior, nec esset) dixisset, quid tu, Egilia mea?
quando ad me venis cum tua colu et lana? Non

pol, inquit, audeo; nam me ad famosas, vetuit
mater accedere.

69. Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ri-
278. diculi absconditam; quo in genere est illud Sicu-
li, cui, cum familiaris quidam quereretur, quod
diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu;
Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore quos
seram surculos. In eodem genere est, quod
Catulus dixit cuidam oratori malo; qui cum in
epilogo misericordiam se movisse putaret, post-
quam assedit, rogavit hunc, videreturne miseri-
cordiam movisse? Ac magnam quidem, in-
quit: neminem enim puto esse tam durum, cui
279. non oratio tua miseranda visa sit. Me quidem
hercule valde illa movent stomachosa, et quasi
submorosa ridicula, cum non a moroso dicun-
tur; tum enim non sal, sed natura ridetur: in
quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud
Naevium;

—— *Quid ploras pater?*
Mirum ni cantem; condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus
patientis ac lenti; ut, cum Cato percussus es-
set ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret,
cave; rogavit, numquid aliud ferret praeter ar-
280. cam? Etiam stultitiae salsa reprehensio; ut il-
le Siculus, cui praetor Scipio patronum causae
dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed
admodum stultum; quaeso, inquit, praetor, ad-
versario meo da istum patronum; deinde mihi
neminem dederis. Movent illa etiam, quae

conjectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne; ut cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in ejus tabulis ostenderet literas, A. F. P. R. idque diceret esse, *actum fide P. Rutilii;* Rutilius autem, *ante factum, post relatum;* C. Cannius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis literis declarari. Quid ergo? inquit Scaurus: *Aemilius fecit, plectitur Rutilius.*

Ridentur etiam discrepantia; quid huic ab- 70.
est, nisi res et virtus? Bella etiam est familia- 281.
ris reprehensio, quasi errantis; ut, cum objurgavit Albius Granium, quod, cum ejus tabulis quiddam Albucio probatum videretur, et valde absoluto Scaevola gauderet, neque intelligeret contra suas tabulas esse judicatum. * * *
Huic similis est etiam admonitio in consilio 282.
dando familiaris; ut, cum patrono malo, cum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: Perdam, inquit, vocem, si id fecero: Melius est, inquit, quam reum. Bellum etiam 283.
est, cum, quid cuique sit consentaneum, dicitur; ut, cum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii, locupletis hominis, bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, vide, inquit, Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor. Sed ex his omnibus nihil magis 284.

ridetur, quam quod est praeter expectationem; cujus innumerabilia sunt exempla; vel Appii majoris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis, et de lege Thoria, et premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore ejus depasci agros publicos dicerent, non est, inquit, Lucilii pecus illud; erratis: (defendere Lucilium videbatur) ego liberum puto esse: qua lubet,
285. pascitur. Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Tib. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus multis probris objectis P. Mucium judicem tulisset, ejero, inquit; iniquus est: cum esset admurmuratum, ah, inquit, P. C. non ego mihi illum iniquum ejero, verum omnibus. Ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum laesisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset: Potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit: annuit Silus: potest etiam, ut tu non recte intellexeris: id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret: potest etiam fieri, inquit, ut omnino, quod te audisse dicis, nunquam audieris. Hoc ita praeter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. Hujus generis est plenus Naevius, et jocus est familiaris,

Sapiens si algebis, tremes: et alia permulta.

71. Saepe etiam facete concedas adversario id ip-
286. sum, quod tibi ille detrahit: ut C. Laelius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis majoribus, at hercule, inquit, tu tuis dignus. Saepe etiam sententiose ridicula di-

cuntur; ut M. Cincius, quo die legem de do-
nis et muneribus tulit, cum C. Cento prodiisset,
et satis contumeliose, quid fers, Cinciole? quae-
sisset: Ut emas, inquit, Cai, si uti velis. Sae- 287.
pe etiam salse, quae fieri non possunt, optan-
tur; ut Marcus Lepidus, cum, caeteris in cam-
po exercentibus, in herba ipse recubuisset, Vel-
lem hoc esset, inquit, laborare. Salsum est
etiam, quaerentibus et quasi percunctantibus,
lente respondere quod nollent; ut censor Lepi-
dus, cum M. Antistio Pyrgensi equum ademis-
set, amicique vociferarentur, et quaererent, quid
ille patri suo responderet, cur ademptum sibi
equum diceret, cum optimus colonus, parcissi-
mus, modestissimus, frugalissimus esset? Me
istorum, inquit, nihil credere. Colliguntur a 288.
Graecis alia nonnulla, exsecrationes, admiratio-
nes, minationes. Sed haec ipsa nimis mihi vi-
deor multa in genera descripsisse: nam illa,
quae verbi ratione et vi continentur, certa fere
ac definita sunt; quae plerumque (ut ante dixi)
laudari magis quam rideri solent. Haec autem, 289.
quae sunt in re, et in ipsa sententia, partibus
sunt innumerabilia, generibus pauca. Expec-
tationibus enim decipiendis, et naturis aliorum
irridendis, ipsorum ridicule indicandis, et simi-
litudine turpioris, et dissimulatione, et subab-
surda dicendo, et stulta reprehendendo, risus
moventur. Itaque imbuendus est is, qui jocose
vult dicere, quasi natura quadam apta ad haec
genera, et moribus, ut ad cujusque modi genus

ridiculi vultus etiam accommodetur; qui qui-
dem quo severior est et tristior, (ut in te, Cras-
se) hoc illa, quae dicuntur, salsiora videri so-
lent.
290. Sed jam tu, Antoni, qui hoc diversorio ser-
monis mei libenter acquieturum te esse dixisti,
tanquam in Pontinum diverteris, neque amoe-
num, neque salubrem locum, censeo ut satis
diu tu putes requiesse, et iter reliquum confice-
re pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te
acceptus, inquit, et cum doctior per te, tum
etiam audacior factus sum ad jocandum. Non
enim vereor ne quis me in isto genere leviorem
jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi
auctores, et Africanos, Maximos, Catones, Le-
291. pidos protulisti. Sed habetis ea, quae voluistis
ex me audire, de quibus quidem accuratius di-
cendum, et cogitandum fuit: nam caetera fa-
ciliora sunt, atque ex iis, quae jam dicta sunt,
72. reliqua nascuntur omnia. Ego enim cum ad
causam sum aggressus, atque omnia cogitando,
quoad facere potui, persecutus; cum et argu-
menta causae, et eos locos, quibus animi judi-
cum conciliantur, et illos, quibus permoventur,
vidi atque cognovi; tum constituo, quid habe-
at quaeque causa boni, quid mali. Nulla enim
fere res potest in dicendi disceptationem aut
controversiam vocari, quae non habeat utrum-
292. que: sed quantum habeat, id refert. Mea au-
tem ratio in dicendo haec esse solet, ut, boni
quod habeat, id amplectar, exornem, exagge-

rem; ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream: a malo autem vitioque causae ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. Et, si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime tueor, sive plura sunt, sive aliquod unum. Sin autem in conciliatione, aut in permotione causa est; ad eam me potissimum partem, quae maxime commovere animos hominum potest, confero. Summa denique hujus 293.
generis haec est, ut, si in refellendo adversario, firmior esse oratio, quam in confirmandis nostris rebus, potest, omnia in illum conferam tela: sin nostra facilius probari, quam illa redargui possunt; abducere animos a contraria defensione, et ad nostram conor traducere. Duo 294.
denique illa, quae facillima videntur (quoniam quae difficiliora sunt, non possum) mihi pro meo jure sumo: Unum, ut molesto aut difficili argumento aut loco, nonnunquam omnino nihil respondeam; quod forsitan aliquis jure irriserit: quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteorque me, si quae premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abjecto, sed ne rejecto quidem scuto, fugere videar; sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam, et pugnae similem fugam: consistere vero in meo praesidio sic, ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar. Alterum est illud, quod ego ora- 295.

tori maxime cavendum et providendum puto,
quodque me sollicitare summe solet : Non tam
ut prosim causis elaborare soleo, quam ut ne-
quid obsim : non quin enitendum sit in utroque;
sed tamen multo est turpius oratori nocuisse vi-
73. deri causae, quam non profuisse. Sed quid hoc
loco vos inter vos, Catule ? an haec, ut sunt
contemnenda, contemnitis ? Minime, inquit
ille : sed Caesar de isto ipso quiddam velle di-
cere videbatur. Me vero lubente, inquit Anto-
nius, dixerit, sive refellendi causa, sive quae-
rendi.

296. Tum Julius, Ego mehercule, inquit, Antoni,
semper is fui, qui de te oratore sic praedicarem,
unum te in dicendo mihi videri tectissimum ;
propriumque hoc esse laudis tuae, nihil a te un-
quam esse dictum, quod obesset ei, pro quo
diceres. Idque memoria teneo, cum mihi ser-
mo cum hoc ipso Crasso, multis audientibus, es-
set de te institutus, Crassusque plurimis verbis
eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum
caeteris tuis laudibus hanc esse vel maximam,
quod non solum quod opus esset, diceres ;
sed etiam quod non opus esset, non diceres.
297. Tum illum mihi respondere memini, caetera in
te summe esse laudanda, illud vero improbi es-
se hominis et perfidiosi, dicere quod alienum es-
set, et noceret ei, pro quo quisque diceret :
quare non sibi eum disertum, qui id non face-
ret, videri; sed improbum, qui faceret. Nunc, si
tibi videtur, Antoni, demonstres velim, quare tu

hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore majus esse videatur.

Dicam equidem, Caesar, inquit, quid intelli- 74.
gam: sed et tu, et vos omnes hoc, inquit, me- 298.
mentote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cujusdam est ingenii ac singularis; cui quiddam portenti simile esse visum est, posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obessetque ei, quem defen-
deret. Facit enim de se conjecturam; cujus 299.
tanta vis ingenii est, ut neminem, nisi consulto, putet, quod contra seipsum sit, dicere: (sed ego non de praestanti quadam et eximia, sed prope de vulgari et communi prudentia disputo) Ut apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo, atque in primis eruditus accessisse dicitur, eique artem memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse se traditurum: cum ille quaesisset, quidnam illa ars efficere posset? dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet,
quam si meminisse docuisset. Videsne, quae 300.
vis in homine acerrimi ingenii, quam potens, et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse:

cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse
potius, quod meminisse nollet, quam quod se-
mel audisset, vidissetve, meminisse. Sed ne-
que propter hoc Themistoclis responsum, me-
moriae nobis opera danda non est; neque illa
mea cautio et timiditas in causis, propter prae-
stantem prudentiam Crassi, negligenda est. U-
terque enim istorum non mihi attulit aliquam,
301. sed suam significavit facultatem. Etenim per-
multa sunt in causis in omni parte orationis cir-
cumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas.
Saepe aliquis testis aut non laedit, aut minus lae-
dit, nisi lacessatur: orat reus; urgent advocati,
ut invehamur, ut maledicamus, denique ut inter-
rogemus: non moveor, non obtempero, non satis-
facio, neque tamen ullam assequor laudem: ho-
mines enim imperiti facilius quod stulte dixeris
reprehendere, quam quod sapienter tacueris lau-
302. dare, possunt. Hic quantum fit mali, si iratum, si
non stultum, si non levem testem laeseris? ha-
bet enim et voluntatem nocendi in iracundia, et
vim in ingenio, et pondus in vita: nec, si hoc
Crassus non committit, ideo non multi, et saepe
committunt: quo quidem mihi videri turpius
nihil solet, quam cum ex oratoris dicto aliquo,
aut responso, aut rogatu, sermo ille sequitur,
Occidit ille adversariumne? immo vero, aiunt,
se, et eum quem defendit.

75. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere
303. posse; ego autem saepissime video in causis
aliquid mali facere homines minime malos.

Quid? illud, quod supra dixi, solere me cedere, et (ut planius dicam) fugere ea, quae valde causam meam premerent; cum id non faciunt alii, versanturque in hostium castris, ac sua praesidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adjumenta confirmant, aut ea, quae sanare nequeunt, exulcerant? Quid? cum 304.
personarum, quas defendunt, rationem non habent? si quae sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et efferendo invidiosiora faciunt; quantum in eo tandem mali? Quid? si in homines caros, judicibusque jucundos, sine ulla praemunitione orationis acerbius et contumeliosius invehare; nonne abs te judices abalienes? Quid? si, quae vitia, aut incom- 305.
moda sunt in aliquo judice uno, aut pluribus, ea tu in adversariis exprobrando non intelligas te in judices invehi; mediocre peccatum est? Quid? si, cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut laesus efferare iracundia, causam relinquas; nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existimor; ut, cum te ipsum, Sulpici, objurgabam, quod ministratorem peteres, non adversarium. Ex quo etiam illud assequor, ut, si quis mihi maledicat, petulans, aut plane insanus esse videatur. In ipsis autem argumentis si quid posue- 306.
ris aut aperte falsum, aut ei, quod dixeris, dicturusve sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu judiciorum ac foro; nihilne noceas?

Quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper, (dicam enim saepius) si possim, ut boni aliquid efficiam dicendo; sin id minus, ut certe nequid mali.

76. Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me
307. paulo ante laudabas, ad ordinem collocationemque rerum ac locorum. Cujus ratio est duplex; altera, quam affert natura causarum; altera, quae oratorum judicio et prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante rem dicamus; deinde, ut rem exponamus; post ut eam probemus nostris praesidiis confirmandis, contrariis refutandis; deinde ut concludamus, atque ita peroremus; hoc dicendi genus natura ipsa prae-
308. scribit. Ut vero statuamus, ea, quae probandi, docendi, persuadendi causa, dicenda sunt, quemadmodum componamus; id est vel maxime proprium oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt argumenta; multa, quae in dicendo profutura videantur; sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim, etiam si quid habent adjumenti, sunt nonnunquam ejusmodi, ut insit in iis aliquid vitii; neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo con-
309. jungatur. Quae autem sunt utilia atque firma, si ea tamen, (ut saepe fit) valde multa sunt; ea, quae ex iis aut levissima sunt, aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere, atque ex oratione removeri. Equidem cum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo, quam expendere.

Et quoniam (quod saepe jam dixi) tribus re- 77.
bus omnes ad nostram sententiam perducimus, 310.
aut docendo, aut conciliando, aut permovendo ;
una ex tribus his rebus res prae nobis est ferenda, ut nihil aliud, nisi docere velle videamur : reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fusae esse debebunt. Nam et principia, et caeterae partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas, permanare
possint. Sed his partibus orationis, quae etsi 311.
nihil docent argumentando, persuadendo tamen, et commovendo proficiunt plurimum, quanquam maxime proprius est locus et in exordiendo, et in perorando ; digredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permovendorum animorum
causa, saepe utile est. Itaque vel narratione 312.
exposita saepe datur ad commovendos animos digrediendi locus : vel argumentis nostris confirmatis, vel contrariis refutatis, vel utroque loco, vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest : eaeque causae sunt ad agendum et ad ornandum gravissimae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad ejusmodi digressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum qui audiunt, aut im-
pellantur, aut reflectantur. Atque etiam in illo 313.
reprehendo eos, qui, quae minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando (id quod mihi nunquam

placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque
eorum minimum putant esse, ita eum primum
volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum
expectationi, qui audiunt, quam celerrime occur-
ratur; cui si initio satisfactum non sit, multo plus
sit in reliqua causa laborandum. Male enim se
res habet, quae non statim, ut dici coepta est,
314. melior fieri videtur. Ergo ut in oratore optimus
quisque, sic et in oratione firmissimum quodque
sit primum: dum illud tamen in utroque tenea-
tur, ut ea, quae excellant, serventur etiam ad
perorandum: si quae erunt mediocria, (nam vi-
tiosis nunquam esse oportet locum) in mediam
315. turbam, atque in gregem conjiciantur. Hisce
omnibus rebus consideratis, tum denique id,
quod primum est dicendum, postremum soleo
cogitare, quo utar exordio. Nam si quando id
primum invenire volui, nullum mihi occurrit,
nisi aut exile, aut nugatorium, aut vulgare at-
que commune.

78. Principia autem dicendi semper cum accura-
ta, et acuta, et instructa sententiis, apta verbis,
tum vero causarum propria esse debent. Prima
est enim quasi cognitio et commendatio oratio-
nis in principio, quae continuo eum, qui audit,
316. permulcere atque allicere debet. In quo admi-
rari soleo, non equidem istos, qui nullam huic
rei operam dederunt; sed hominem in primis
disertum atque eruditum, Philippum, qui ita so-
let ad dicendum surgere, ut, quod primum ver-
bum habiturus sit, nesciat: et ait idem, cum

brachium concalefecerit, tum te solere pugnare : .
neque attendit, eos ipsos, unde hoc simile ducat,
illas primas hastas ita jactare leniter, ut et venu-
stati vel maxime serviant, et reliquis viribus suis
consulant. Neque est dubium, quin exordium 317.
dicendi vehemens et pugnax non saepe esse de-
beat : sed si in ipso illo gladiatorio vitae certa-
mine, quo ferro decernitur, tamen ante con-
gressum multa fiunt, quae non ad vulnus, sed ad
speciem valere videantur ; quanto hoc magis in
oratione exspectandum, in qua non vis potius,
sed delectatio postulatur ? Nihil est denique in
natura rerum omnium, quod se universum pro-
fundat, et quod totum repente evolet : sic om-
nia, quae fiunt, quaeque aguntur acerrime, le-
nioribus principiis natura ipsa praetexuit. Haec 318.
autem in dicendo non extrinsecus alicunde quae-
renda, sed ex ipsis visceribus causae sumenda
sunt. Idcirco, tota causa pertentata atque per-
specta, locis omnibus inventis atque instructis,
considerandum est, quo principio sit utendum :
sic et facile reperietur. Sumentur enim ex iis 319.
rebus, quae erunt uberrimae vel in argumentis,
vel in iis partibus, ad quas dixi digredi saepe
oportere. Ita et momenti aliquid afferent, cum
erunt pene ex intima defensione deprompta ; et
apparebit ea non modo non esse communia, nec
in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea
causa, quae tum agatur, effloruisse.

Omne autem principium aut rei totius, quae 79.
agetur, significationem habere debebit, aut adi- 320.

tum ad causam, et munitionem, aut quoddam
ornamentum et dignitatem. Sed oportet, ut
aedibus ac templis vestibula et aditus, sic causis
principia proportione rerum praeponere. Itaque
in parvis, atque infrequentibus causis ab ipsa re
321. est exordiri saepe commodius. Sed cum erit
utendum principio, (quod plerumque erit) aut
ex reo, aut ex adversario, aut ex re, aut ex eis
apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex
reo, (reos appello, quorum res est) quae signifi-
cent virum bonum, quae liberalem, quae cala-
mitosum, quae misericordia dignum, quae vale-
ant contra falsam criminationem: ex adversa-
322. rio, iisdem ex locis fere contraria. Ex re, si
crudelis, si infanda, si praeter opinionem, si im-
merito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova,
si quae restitui sanarique non possit: ex iis au-
tem apud quos agetur, ut benevolos beneque
existimantes efficiamus; quod agendo efficitur
melius, quam rogando. Est id quidem in totam
orationem confundendum, nec minime in extre-
mam: sed tamen multa principia ex eo genere
323. gignuntur. Nam et attentum monent Graeci ut
principio faciamus judicem et docilem; quae
sunt utilia, sed non principii magis propria,
quam reliquarum partium; faciliora etiam in
principiis, quod et attenti tum maxime sunt,
cum omnia exspectant; et dociles magis initiis
esse possunt: illustriora enim sunt, quae in
principiis; quam quae in mediis causis dicuntur,
324. aut arguendo, aut refellendo. Maxima autem

copia principiorum ad judicem aut alliciendum, aut incitandum, ex iis locis trahitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa: quos tamen totos in principio explicari non oportebit, sed tantum impelli primo judicem leviter, ut jam inclinato reliqua incumbat oratio.
Connexum autem ita sit principium consequenti 80.
orationi, ut non tanquam citharoedi prooemium 325.
affictum aliquod, sed cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur. Nam nonnulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam sibi fieri nolle videantur. Atque ejusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitum, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserunt, vel pugnare possint.

Narrare vero rem quod breviter jubent, si 326.
brevitas appellanda est, cum verbum nullum redundet, brevis est L. Crassi oratio: sin tum est brevitas, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est; sed saepe obest vèl maxime in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut jucunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit: ut illa,

Nam is postquam excessit ex ephebis———

quam longa est narratio? mores adolescentis ipsius, et servilis percunctatio, mors Chrysidis, vultus, et forma, et lamentatio sororis; reliqua

327. pervarie, jucundeque narrantur. Quod si hanc brevitatem quaesisset,

> *Effertur, imus: ad sepulchrum venimus,*
> *In ignem posita est* ———

his fere decem verbis totum conficere potuisset: quanquam hoc ipsum, *Effertur, imus*, concisum est, ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis
328. venustati. Quod si nihil fuisset, nisi, *In ignem posita est;* tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis, et interpuncta sermonibus: et est probabilius, quod gestum esse dicas, cum, quemadmodum actum sit, exponas: et multo apertius ad intelligendum est, si sic consistitur aliquando, ac non ista brevitate percurritur.
329. Apertam enim narrationem tam esse oportet, quam caetera; sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda, quam aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut in perorando; et majore periculo haec pars orationis obscura est, quam caetera: vel quia si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est; narratio obscura totam obcaecat orationem: vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius; narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur.

Sed quando utendum sit, aut non sit, narra- 81.
tione, id est consilii. Neque enim, si nota res 330.
est, nec dubium quid gestum sit, narrari oportet; nec si adversarius narravit, nisi si refellemus: ac, si quando erit narrandum, ne illa, quae suspicionem et crimen efficient, contraque nos erunt, acriter persequamur, et, quidquid poterit, detrahamus: ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. Nam ad summam totius causae pertinet, caute, an contra, demonstrata res sit; quod omnis orationis reliquae
fons est narratio. Sequitur, ut causa ponatur; 331.
in quo videndum est, quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causae conjuncte, et infirmandis contrariis, et tuis confirmandis: namque una in causis ratio quaedam est ejus orationis, quae ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit: sed quia neque reprehendi, quae contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes; neque haec confirmari, nisi illa reprehendas; idcirco haec et natura, et utilitate,
et tractatione conjuncta sunt. Omnia autem 332.
concludenda plerumque rebus augendis, vel inflammando judice, vel mitigando: omniaque, cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes judicum quam maxime permovendas, et ad utilitatem nostram vocandas,
conferenda sunt. Neque sane jam causa vide- 333.
tur esse, cur secernamus ea praecepta, quae de

suasionibus tradenda sunt, aut laudationibus:
sunt enim pleraque communia; sed tamen sua-
dere aliquid, aut dissuadere, gravissimae mihi
videtur esse personae. Nam et sapientis est,
consilium explicare suum de maximis rebus; et
honesti et diserti, ut mente providere, auctori-
82. tate probare, oratione persuadere possit. At-
que haec in senatu minore apparatu agenda
sunt. Sapiens enim est consilium; multisque
aliis dicendi relinquendus locus: vitanda etiam
334. ingenii ostentationis suspicio. Concio capit om-
nem vim orationis, et gravitatem varietatemque
desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabi-
lius, quam dignitas. Nam qui utilitatem putat,
non quid maxime velit suasor, sed quid inter-
dum magis sequatur, videt. Nemo est enim,
praesertim in tam clara civitate, quin putet ex-
petendam maxime dignitatem: sed vincit utili-
tas plerumque, cum subest ille timor, ea ne-
glecta, ne dignitatem quidem posse retineri.
335. Controversia autem inter hominum sententias,
aut in illo est, utrum sit utilius? aut etiam cum
id convenit, certatur, utrum honestati potius,
an utilitati consulendum sit? Quae quia pugnare
saepe inter se videntur, qui utilitatem defendit,
enumerabit commoda pacis, opum, potentiae,
pecuniae, vectigalium, praesidii militum, caete-
rarum rerum, quarum fructum utilitate meti-
mur, itemque incommoda contrariorum. Qui
ad dignitatem impellit, majorum exempla, quae
erunt vel cum periculo gloriosa, colliget, poste-

ritatis immortalem memoriam augebit, utilitatem
ex laude nasci defendet, semperque eam cum
dignitate esse conjunctam. Sed quid fieri pos- 336.
sit, aut non possit, quidque etiam sit necesse,
aut non sit, in utraque re maxime est quaeren-
dum. Inciditur enim omnis jam deliberatio, si
intelligitur non posse fieri, aut si necessitas af-
fertur; et qui id docuit, non videntibus aliis, is
plurimum vidit. Ad consilium autem de repub- 337.
lica dandum, caput est, nosse rempublicam: ad
dicendum vero probabiliter, nosse mores civita-
tis; qui quia crebro mutantur, genus quoque
orationis est saepe mutandum: et, quamquam
una fere vis est eloquentiae, tamen quia summa
dignitas est populi, gravissima causa reipublicae,
maximi motus multitudinis: genus quoque di-
cendi grandius quoddam et illustrius esse adhi-
bendum videtur: maximaque pars orationis ad-
movenda est ad animorum motus nonnunquam
aut cohortatione, aut commemoratione aliqua,
aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem,
aut ad gloriam concitandos; saepe etiam a te-
meritate, iracundia, spe, injuria, invidia, crude-
litate revocandos.

Fit autem, ut, quia maxima quasi oratori sce- 83.
na videatur concio, natura ipsa ad ornatius di- 338.
cendi genus excitetur. Habet enim multitudo
vim quandam talem, ut, quemadmodum tibicen
sine tibiis canere, sic orator sine multitudine au-
diente eloquens esse non possit. Et cum sint 339.
populares multi variique lapsus, vitanda est ac-

clamatio adversa populi, quae aut orationis pec-
cato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si
turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum
esse aliquid videatur: aut hominum offensione,
vel invidia, quae aut justa est, aut ex crimina-
tione atque fama; aut res si displicet; aut si
est in aliquo motu suae cupiditatis aut metus
multitudo: hisque quatuor causis totidem me-
dicinae opponuntur: tum objurgatio, si est auc-
toritas; tum admonitio, quasi lenior objurgatio;
tum promissio, si audierint, probaturos; tum de-
precatio, quod est infimum, sed nonnunquam
340. utile. Nullo autem loco plus facetiae prosunt,
et celeritas, et breve aliquod dictum, nec sine
dignitate, et cum lepore: nihil enim tam facile,
quam multitudo, a tristitia, et saepe ab acerbi-
tate, commode, ac breviter, et acute, et hilare
dicto deducitur.

84. Exposui fere, ut potui, vobis, in utroque ge-
nere causarum quae sequi solerem, quae fugere,
quae spectare, quaque omnino in causis ratione
341. versari. Nec illud tertium, laudationum genus,
est difficile, quod ego initio quasi a praeceptis
nostris secreveram: sed et quia multa sunt ora-
tionum genera, et graviora, et majoris copiae,
de quibus nemo fere praeciperet, et quod nos
laudationibus non ita multum uti soleremus, to-
tum hunc segregabam locum. Ipsi enim Graeci
magis legendi, et delectationis, aut hominis ali-
cujus ornandi, quam utilitatis hujus forensis
causa, laudationes scriptitaverunt: quorum sunt
libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus,

Epaminondas, Philippus, Alexander, aliique laudantur. Nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam, aut scribuntur ad funebrem concionem, quae ad orationis laudem minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnunquam etiam scribendum, velut P. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius; vel ut nosmetipsi, ornandi causa, Graecorum more, si quos velimus, laudare possimus; sit a nobis quoque tractatus is locus. Perspicuum est igitur, alia esse 342.
in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiae, caeteraque quae fortuna det, aut extrinsecus, aut corpori, non habent in se veram laudem; quae deberi virtuti uni putatur: sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus haec sunt naturae et fortunae bona: in quibus est summa laus non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae; ut opes et copiae non superbiae videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem et materiam dedisse. Virtus autem, quae est per se ipsa lau- 343.
dabilis, et sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum alia est ad laudationem aptior. Sunt enim aliae virtutes, quae videntur in moribus hominum, et quadam comitate ac beneficentia positae: aliae, quae in in-

genii aliqua facultate, aut animi magnitudine ac
344. robore. Nam clementia, justitia, benignitas, fi-
des, fortitudo in periculis communibus, jucunda
est auditu in laudationibus: omnes enim hae
virtutes non tam ipsis, qui eas in se habent,
quam generi hominum fructuosae putantur. Sa-
pientia et magnitudo animi, qua omnes res hu-
manae tenues et pro nihilo putantur; et in ex-
cogitando vis quaedam ingenii, et ipsa eloquen-
tia, admirationis habet non minus, jucunditatis
minus: ipsos enim magis videtur, quos lauda-
mus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac
tueri: sed tamen in laudando jungenda sunt
etiam haec genera virtutum; ferunt enim aures
hominum, cum illa, quae jucunda et grata, tum
etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, lau-
dari.

85. Et quoniam singularum virtutum sunt certa
345. quaedam officia ac munera, et sua cuique virtuti
laus propria debetur; erit explicandum in laude
justitiae, quid cum fide, quid cum aequabilitate,
quid cum ejusmodi aliquo officio is, qui laudabi-
tur, fecerit: itemque in caeteris res gestae ad
cujusque virtutis genus, et vim, et nomen ac-
346. commodabuntur. Gratissima autem laus eorum
factorum habetur, quae suscepta videntur a viris
fortibus sine emolumento ac praemio: quae ve-
ro etiam cum labore et periculo ipsorum, haec
habent uberrimam copiam ad laudandum, quod
et dici ornatissime possunt, et audiri facillime.
Ea enim denique virtus esse videtur praestantis

viri, quae est fructuosa aliis, ipsi autem laborio-
sa, aut periculosa, aut certe gratuita. Magna
etiam illa laus et admirabilis videri solet, tulisse
casus sapienter adversos, non fractum esse for-
tuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem. Ne- 347.
que tamen illa non ornant, habiti honores, de-
creta virtutis praemia, res gestae judiciis homi-
num comprobatae: in quibus etiam felicitatem
ipsam deorum immortalium judicio tribui, lau-
dationis est. Sumendae autem res erunt aut
magnitudine praestabiles, aut novitate primae,
aut genere ipso singulares. Neque enim par-
vae, neque usitatae, neque vulgares, admira-
tione, aut omnino laude dignae videri solent.
Est etiam cum caeteris praestantibus viris com- 348.
paratio in laudatione praeclara. De quo genere
libitum est mihi paulo plura, quam ostenderam,
dicere; non tam propter usum forensem, qui
est a me in omni hoc sermone tractatus, quam
ut hoc videretis; Si laudationes essent in orato-
ris officio, quod nemo negat, oratori virtutum
omnium cognitionem, sine qua laudatio effici
non possit, esse necessariam. Jam vituperandi 349.
praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse per-
spicuum est. Simul est illud ante oculos, nec
bonum virum proprie et copiose laudari, sine
virtutum, nec improbum notari ac vituperari
sine vitiorum cognitione, satis insignite atque
aspere posse. Atque his locis et laudandi et vi-
tuperandi saepe nobis est utendum in omni ge-
nere causarum.

350. Habetis de inveniendis rebus disponendisque
quid sentiam. Adjungam etiam de memoria, ut
labore Crassum levem, neque ei quidquam aliud,
de quo disserat, relinquam, nisi ea, quibus haec
86. exornentur. Perge vero, inquit Crassus: liben-
ter enim te cognitum jam artificem, aliquando-
que evolutum illis integumentis dissimulationis
tuae, nudatumque perspicio; et quod mihi nihil,
aut quod non multum relinquis, percommode
351. facis, estque mihi gratum. Jam istuc, quantum
tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua
potestate. Si enim vere agere volueris, omnia
tibi relinquo: sin dissimulare, tu, quemadmo-
dum his satisfacias, videris. Sed, ut ad rem re-
deam, non sum tanto ego, inquit, ingenio, quan-
to Themistocles fuit, ut oblivionis artem, quam
memoriae, malim: gratiamque habeo Simonidi
illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriae
352. protulisse. Dicunt enim, cum coenaret Cran-
none in Thessalia Simonides apud Scopam, for-
tunatum hominem et nobilem, cecinissetque id
carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa
ornandi causa, poëtarum more, in Castorem
scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide
Simonidi dixisse, se dimidium ejus ei, quod
pactus esset, pro illo carmine, daturum; reli-
quum a suis Tyndaridis, quos aeque laudasset,
353. peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt
nuntiatum Simonidi, ut prodiret; juvenes stare
ad januam duos quosdam, qui eum magnopere
evocarent: surrexisse illum, prodisse, vidisse

neminem: hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse: ea ruina ipsum oppressum cum suis interiisse: quos cum humare vellent sui, neque possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo quod meminisset, quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator uniuscujusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriae lumen af-
ferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii ex- 354.
ercerent, locos esse capiendos, et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda: sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conservaret; res autem ipsas rerum effigies notaret; atque ut locis pro cera, simulacris pro literis uteremur.

Qui sit autem oratori memoriae fructus, 87.
quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet di- 355.
cere? tenere quae didiceris in accipienda causa? quae ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo videantur inscribere? Itaque soli, qui memoria vigent, sciunt, quid, et quatenus, et quomodo dicturi sint, quid responderint, quid supersit: iidemque multa ex aliis causis aliquando a se
acta, multa ab aliis audita meminerunt. Quare 356.
confiteor equidem, hujus boni, naturam esse principem, sicut earum rerum, de quibus ante

locutus sum, omnium: sed haec ars tota dicendi, sive artis imago quaedam est et similitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cujus in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat et procreet; verum ut ea, quae sunt orta jam in nobis et pro-
357. creata, educet atque confirmet. Veruntamen neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sententiarum complectatur: neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et exercitatione adjuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides, sive alius quis invenit, ea maxime animis effingi nostris, quae essent a sensu tradita atque impressa: acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi: quare facillime animo teneri posse ea, quae perciperentur auribus, aut cogitatione, si etiam oculorum commendatione animis traderentur; ut res caecas, et ab adspectus judicio remotas, conformatio quaedam, et imago, et figura ita notaret, ut ea quae cogitando complecti
358. non possemus, intuendo quasi teneremus. His autem formis atque corporibus, sicut omnibus quae sub adspectum veniunt, admonetur memoria nostra atque excitatur: sed locis opus est: etenim corpus intelligi sine loco non potest. Quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis: imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere, celeriterque percutere animum possint. Quam

facultatem et exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, et similium verborum conversa et immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, et unius verbi imagine totius sententiae informatio, pictoris cujusdam summi ratione et modo formarum varietate locos distinguentis.

Sed verborum memoria, quae minus est no- 88.
bis necessaria, majore imaginum varietate di- 359.
stinguitur: multa enim sunt verba, quae, quasi articuli, connectunt membra orationis, quae formari similitudine nulla possunt: eorum fingendae nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris: eam singulis personis bene positis notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis compre-
hendamus. Neque verum est, quod ab inerti- 360.
bus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, et divina prope memoria, Athenis Charmadam; in Asia (quem vivere hodie aiunt) Scepsium Metrodorum; quorum uterque tanquam literis in cera, sic se aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quae meminisse vellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis: sed certe, si latet, evocanda est.

Habetis sermonem bene longum hominis uti- 361.
nam non impudentis: illud quidem certe, non nimis verecundi; qui quidem cum te, Catule,

tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim. Nam istorum aetas minus me fortasse movere debuit: sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quae causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.

89. Nos vero, inquit Catulus, (etenim pro me hoc,
362. et pro meo fratre respondeo) non modo tibi ig-
noscimus, sed te diligimus, magnamque tibi ha-
bemus gratiam; et cum humanitatem et facili-
tatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam
scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me
assecutum puto, quod magno sum levatus errore,
et illa admiratione liberatus, quod multis cum
aliis semper admirari solebam, unde esset illa
tanta tua in causis divinitas: nec enim te ista
attigisse arbitrabar, quae diligentissime cog-
nosse, et undique collegisse, usuque doctum
partim correxisse video, partim comprobasse.
363. Neque eo minus eloquentiam tuam, et multo
magis virtutem et diligentiam admiror, et simul
gaudeo, judicium animi mei comprobari, quod
semper statui, neminem sapientiae laudem et
eloquentiae, sine summo studio, et labore, et
doctrina, consequi posse. Sed tamen quidnam
est id, quod dixisti, fore ut tibi ignosceremus, si
cognossemus, quae te causa in sermonem impu-
lisset? Quae est enim alia causa, nisi quod no-
bis, et horum adolescentium studio, qui te at-
tentissime audierunt, morem gerere voluisti?
364. Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem

Crasso volui, quem ego paulo sciebam vel pudentius, vel invitius (nolo enim dicere de tam suavi homine, fastidiosius) ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? consularem se esse hominem et censorium? eadem nostra causa est. An aetatem afferet? quadriennio minor est. An se nescire? quae ego sero, quae cursim arripui, quae subsicivis operis, ut aiunt; iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit: etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius, aut eodem modo se posse dicere: Crasso dicente, nemo tam arrogans, qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quamobrem, ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.

Tum ille, Ut ita ista esse concedam, inquit, 90.
Antoni, quae sunt longe secus, quid mihi tu 365.
tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio; saepe ego doctos homines—quid dico saepe? immo nonunquam: saepe enim quî potui, qui puer in forum venerim, neque inde unquam diutius, quam quaestor, abfuerim? sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Athenis cum essem, doctissimos viros, et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum cum de his ipsis rebus disputaret: neque vero mihi quisquam copiosius unquam visus est, neque subti-

lius in hoc genere dicendi, quam iste hodie, esse versatus. Quod si esset aliter, et aliquid intelligerem ab Antonio praetermissum; non essem tam inurbanus, ac pene inhumanus, uti eo gra-
366. varer, quod vos cupere sentirem. Tum Sulpicius, An ergo, inquit, oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi ejus distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille, Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut et partes faceret, et utram vellet prior ipse sumeret? deinde, si ego recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi conjuncte est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipsum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse
367. sumsit. Tum Caesar, Si, quod difficilius est, id tibi reliquit; est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus: sin, quod facilius; tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus, Quid, quod dixisti, inquit, Crasse, Si hic hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum? nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Possem tibi, inquit, Crasse, concedere; sed vide, ne quid Catulus attulerit religionis: opus hoc censorium est: id autem committere, vide quam sit homini turpe censorio. Agite vero, ille inquit, ut vultis: sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo, et

requiescendum: post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis. Omnes se vel statim, vel, si ipse post meridiem mallet, quamprimum tamen audire velle dixerunt.

M. TULLII CICERONIS

DE

ORATORE

AD

Q. FRATREM

DIALOGUS, SEU LIBER III.

1. INSTITUENTI mihi, Quinte frater, eum sermonem
1. referre, et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi, morte extincta subita est, vix diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore libro
2. continetur. Ut enim Romam rediit extremo scenicorum ludorum die, vehementer commotus ea oratione, quae ferebatur habita esse in concione a Philippo; quem dixisse constabat, Videndum sibi aliud esse consilium; illo senatu se rempublicam gerere non posse: mane idibus

Septembris, et ille, et senatus frequens vocatu Drusi in curiam venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatum de illo ipso, quod consul in eum ordinem tam graviter in concione esset invectus. Hic, ut saepe 3.
inter homines sapientissimos constare vidi, quanquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut nunquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum judicatum, caeteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a sese superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus; cujus ordinis, a consule (qui quasi parens bonus, aut tutor fidelis esse deberet) tanquam ab aliquo nefario praedone, diriperetur patrimonium dignitatis: neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rempublicam profligasset, consilium senatus a republica repudiaret. Hic cum homini et vehementi, et diserto, et in 4.
primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille, et graviter exarsit, pignoribusque ablatis Crassum instituit coërcere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset: *An tu, quum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris, eamque in conspectu populi Romani concideris, me his pignoribus existimas posse terreri? non tibi illa sunt concidenda, si Crassum vis coërcere: haec tibi est*

excidenda lingua ; qua vel evulsa, spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit.

2. Permulta tum vehementissima contentione a-
5. nimi, ingenii, virium, ab eo dicta esse constabat ; sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est, ornatissimis et gravissimis verbis, *Ut populo Romano satisfieret, nunquam senatus neque consilium reipublicae neque fidem defuisse,* ab eo dictam ; et eundem (id quod in auctorita-
6. tibus praescriptis exstat) scribendo adfuisse. Illa tanquam cycnea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi expectantes, post ejus interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. Namque tum latus ei dicenti condoluisse, sudoremque multum consecutum esse audiebamus : ex quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit, dieque septimo lateris dolo-
7. re consumtus est. O fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, et inanes nostras contentiones ! quae in medio spatio saepe franguntur, et corruunt, et ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt. Nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis, et ingenii laude floruit, quam fructu amplitudinis, aut reipublicae dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is ejus omnem spem, atque omnia vitae consilia morte

pervertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum 8.
patriae, grave bonis omnibus: sed ii tamen rempublicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a diis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum ejus caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria praestitisset.

Sed quoniam attigi cogitatione vim varie- 3.
tatemque fortunae, non vagabitur oratio mea 9.
longius, atque iis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre coepimus, continentur. Quis enim non jure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere collocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria, Q. Catulum, virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse
privaret. Jam Marcii Antonii in his ipsis ros- 10.
tris, in quibus ille rempublicam constantissime consul defenderat, quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hospitis Etrus-

ci scelere proditum, cum L. Julii fratris capite jacuit; ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum republica pariter, et cum illa simul extinctus esse videatur. Neque enim propinquum suum, maximi animi virum, Publium Crassum, suapte interfectum manu, neque collegae sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum esse vidit: cui moerori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors nefaria fuis-
11. set. Non vidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicarant, horribiles miserosque casus. Ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus ejectus est e civitate: Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus conjunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem ad summam gloriam eloquentiae florescenti, ferro erepta vita est, et poena temeritatis, non sine magno reipublicae
12. malo, constituta. Ego vero te, Crasse, cum vitae flore, tum mortis opportunitate, divino consilio et ortum, et exstinctum esse arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi, constantiaque tua, civilis ferri subeunda fuit crudelitas, aut siqua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriae spectatorem coëgisset: neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam, propter admistam civium caedem, bono-

rum victoria moerori fuisset. Mihi quidem, 4.
Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante 13.
dixi, et ea, quae nosmetipsi ob amorem in rempublicam incredibilem et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos, tamque praecipites casus clarissimorum hominum, atque optimorum virorum, me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti.
Sed quoniam haec jam neque in integro nobis 14.
possunt esse, et summi labores nostri, magna compensati gloria, mitigantur, pergamus ad ea solatia, quae non modo sedatis molestiis jucunda, sed etiam haerentibus, salutaria nobis esse possunt: sermonemque L. Crassi reliquum, ac pene postremum memoriae prodamus; atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio, meritam gratiam debitamque
referamus. Neque enim quisquam nostrûm, 15.
cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quanquam illa scripta sunt divinitus, tamen majus quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur: quod item nos postulamus, non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a caeteris, qui haec in manus sument, ut magis quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis
exprimetur, suspicentur. Nos enim, qui ipsi 16.
sermoni non interfuissemus, et quibus Caius Cotta tantummodo locos ac sententias hujus disputationis tradidisset, quo in genere orationis

utrumque oratorem cognoveramus, idipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi, aut Antonium jejuniorem, aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est; is erit ex iis, qui aut illos non audierint, aut judicare non possint. Nam fuit uterque (ut exposui antea) cum studio, atque ingenio, et doctrina, praestans omnibus, tum in suo genere perfectus; ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret.

5. Ut igitur ante meridiem discesserunt, paulu-
17. lumque requierunt, in primis hoc a se Cotta
animadversum esse dicebat, omne illud tem-
pus meridianum Crassum in acerrima atque at-
tentissima cogitatione posuisse; seseque, qui
vultum ejus, cum ei dicendum esset, obtutum-
que oculorum in cogitando probe nosset, atque
in maximis causis saepe vidisset, tum dedita o-
pera, quiescentibus aliis, in eam exhedram ve-
nisse, in qua Crassus lectulo posito recubuisset;
cumque eum in cogitatione defixum esse sensis-
set, statim recessisse: atque in eo silentio duas
horas fere esse consumptas. Deinde quum om-
nes, inclinato jam in pomeridianum tempus die,
venissent ad Crassum, quid est Crasse, inquit
Julius? imusne sessum? etsi admonitum veni-
18. mus te, non flagitatum. Tum Crassus, an me
tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc
praesertim munus putem diutius posse debere?
Quinam igitur, inquit ille, locus? an in media

silva placet? Est enim is maxime et opacus, et
frigidus. Sane, inquit Crassus: etenim est in
eo loco sedes huic nostro non inopportuna ser-
moni. Cum placuisset idem caeteris, in silvam
venitur, et ibi magna cum audiendi expectatio-
ne considitur. Tum Crassus, cum auctoritas 19.
atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas eri-
puit, inquit, mihi in optima mea causa liberta-
tem recusandi: quanquam in partienda disputa-
tione nostra, cum sibi de iis, quae dici ab ora-
tore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret,
ut explicarem, quemadmodum illa ornari opor-
teret; ea divisit, quae sejuncta esse non possunt.
Nam cum omnis ex re atque verbis constet ora-
tio; neque verba sedem habere possunt, si rem
subtraxeris, neque res lumen si verba semove-
ris. Ac mihi quidem veteres illi majus quid- 20.
dam animo complexi, multo plus etiam vidisse
videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum
acies intueri potest; qui omnia haec, quae supra
et subter, unum esse, et una vi atque una con-
sensione naturae constricta esse dixerunt. Nul-
lum est enim genus rerum, quod aut avulsum a
caeteris per seipsum constare, aut quo caetera si
careant, vim suam atque aeternitatem conserva-
re possint.

Sed, si haec major esse ratio videtur, quam 6.
ut hominum possit sensu, aut cogitatione com- 21.
prehendi; est etiam illa Platonis vera, et ti-
bi, Catule, certe non inaudita vox, Omnem
doctrinam harum ingenuarum et humanarum

artium uno quodam societatis vinculo contine-
ri: ubi enim perspecta vis est rationis ejus,
qua causae rerum atque exitus cognoscuntur,
mirus quidam omnium quasi consensus doctri-
22. narum concentusque reperitur. Sed si hoc quo-
que videtur esse altius, quam ut id nos humi
strati suspicere possimus, illud certe tamen,
quod amplexi sumus, quod profitemur, quod
suscepimus, nosse et tenere debemus. Una est
enim, quod et ego hesterna die dixi, et aliquot
locis antemeridiano sermone significavit Anto-
nius, eloquentia, quascunque in oras disputatio-
nis regionesve delata est.

23. Nam sive de coeli natura loquitur, sive de
terrae, sive de divina vi, sive de humana, sive
ex inferiore loco, sive ex aequo, sive ex superi-
ore, sive ut impellat homines, sive ut doceat,
sive ut deterreat, sive ut concitet, sive ut re-
flectat, sive ut incendat, sive ut leniat, sive ad
paucos, sive ad multos, sive inter alienos, sive
cum suis, sive secum, rivis est deducta oratio,
non fontibus; et, quocunque ingreditur, eodem
24. est instructu ornatuque comitata. Sed quoni-
am oppressi jam sumus opinionibus non modo
vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum,
qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius
divulsa et quasi decerpta contrectant; et qui,
tanquam ab animo corpus, sic a sententiis ver-
ba sejungunt, quorum sine interitu fieri neu-
trum potest, non suscipiam oratione mea plus,
quam mihi imponitur: tantum significabo bre-

vi, neque verborum ornatum inveniri posse, non partitis expressisque sententiis, neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum.

Sed prius quam illa conor attingere, quibus 25.
orationem ornari atque illuminari putem, pro-
ponam breviter, quid sentiam de universo gene
re dicendi. Natura nulla est (ut mihi videtur) 7.
quae non habeat in suo genere res complures
dissimiles inter se, quae tamen consimili laude
dignentur. Nam et auribus multa percipimus,
quae etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt
varia saepe, ut id, quod proximum audias, ju-
cundissimum esse videatur: et oculis colligun-
tur pene innumerabiles voluptates, quae nos ita
capiunt, ut unum sensum dissimili genere de-
lectent; et reliquos sensus voluptates oblectant
dispares, ut sit difficile judicium excellentis
maxime suavitatis. At hoc idem, quod est in 26.
naturis rerum, transferri potest etiam ad artes.
Una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt
Myro, Polycletus, Lysippus; qui omnes inter
se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut nemi-
nem sui velis esse dissimilem. Una est ars ra-
tioque picturae, dissimillimique tamen inter se
Zeuxis, Aglaophon, Apelles; neque eorum quis-
quam est, cui quidquam in arte sua deesse vide-
atur. Et, si hoc in his quasi mutis artibus est
mirandum, et tamen verum; quanto admirabi-
lius in oratione, atque in lingua? quae cum in
iisdem sententiis verbisque versetur, summas
habet dissimilitudines; non sic, ut alii vitupe-

randi sint, sed ut ii, quos constet esse laudan-
27. dos, in dispari tamen genere laudentur. Atque
id primum in poëtis cerni licet, quibus est prox-
ima cognatio cum oratoribus, quam sint inter se-
se Ennius, Pacuvius, Acciusque dissimiles: quam
apud Graecos Aeschylus, Sophocles, Euripides;
quanquam omnibus par pene laus in dissimili
28. scribendi genere tribuatur. Adspicite nunc eos
homines atque intuemini, quorum de facultate
quaerimus, quid intersit inter oratorum studia
atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilita-
tem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aes-
chines, vim Demosthenes habuit: quis eorum
non egregius? tamen quis cujusquam nisi sui
similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Lae-
lius, asperitatem Galba, profluens quiddam ha-
buit Carbo et canorum: quis horum non prin-
ceps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque
in genere princeps.

8. Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi li-
29. ceat uti praesentibus exemplis atque vivis? Quid
jucundius auribus nostris unquam accidit hujus
oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine
loqui pene solus videatur; sic autem gravis, ut
in singulari dignitate omnis tamen adsit humani-
tas ac lepos. Quid multa? istum audiens equi-
dem sic judicare soleo, quicquid aut addideris,
aut mutaveris, aut detraxeris, vitiosius et dete-
30. rius futurum. Quid noster hic Caesar? nonne
novam quandam rationem attulit orationis, et
dicendi genus induxit prope singulare? Quis

unquam res, praeter hunc, tragicas pene comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scenica prope venustate tractavit; atque ita, ut neque jocus magnitudine rerum excluderetur, nec gravitas facetiis minueretur?

Ecce praesentes duo prope aequales Sulpicius 31.
et Cotta: quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? limatus alter, et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis; haeret in causa semper; et, quid judici probandum sit, cum acutissime vidit, omissis caeteris argumentis, in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur.

Ad nosmetipsos jam revertor; quoniam sic 9.
fuimus semper comparati, ut hominum sermo- 32.
nibus quasi in aliquod contentionis judicium vocaremur: quid tam dissimile, quam ego in dicendo, et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse praestantius: ego autem, quanquam memet mei poenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione conjungar. Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex omni parte causae septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, sup-

plicans, summa orationis varietate, nulla nos-
33. trarum aurium satietate. Nos autem, quicun-
que in dicendo sumus, (quoniam esse aliquo in
numero vobis videmur) certe tamen ab hujus
multum genere distamus: quod quale sit, non
est meum dicere, propterea quod minime sibi
quisque notus est, et difficillime de se quisque
sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi potest,
et ex motus mei mediocritate, et ex eo, quod,
quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo
perorare; et quod aliquanto me major in verbis,
quam in sententiis eligendis, labor et cura tor-
quet, verentem, ne, si paulo obsoletior fuerit
oratio, non digna expectatione et silentio fuisse
34. videatur. Quod si in nobis, qui adsumus, tan-
tae dissimilitudines, tam certae res cujusque
propriae, et in ea varietate fere melius a dete-
riore, facultate magis, quam genere distingui-
tur, atque omne laudatur, quod in suo genere
perfectum est: quid censetis, si omnes, qui ubi-
que sunt, aut fuerunt oratores, amplecti volue-
rimus? nonne fore, ut quot oratores, totidem
pene reperiantur genera dicendi? Ex qua mea
disputatione forsitan occurrat illud, si pene in-
numerabiles sint quasi formae figuraeque dicen-
di, specie dispares, genere laudabiles, non pos-
se ea, quae inter se discrepant, iisdem praecep-
35. tis, atque in una institutione formari. Quod
non est ita: diligentissimeque hoc est eis, qui
instituunt aliquos atque erudiunt, videndum,
quo sua quemque natura maxime ferre videatur.

Etenim videmus, ex eodem quasi ludo summo-
rum in suo cujusque genere artificum et magis-
trorum, exisse discipulos dissimiles inter se, at-
tamen laudandos, cum ad cujusque naturam in-
stitutio doctoris accommodaretur. Cujus est 36.
vel maxime insigne illud exemplum (ut caete-
ras artes omittamus) quod dicebat Isocrates,
doctor singularis, Se calcaribus in Ephoro, con-
tra autem in Theopompo frenis uti solere: al-
terum enim exsultantem verborum audacia re-
primebat; alterum cunctantem et quasi vere-
cundantem incitabat. Neque eos similes effecit
inter se, sed tantum alteri affinxit, de altero li-
mavit, ut id conformaret in utroque, quod utri-
usque natura pateretur.

Haec eo mihi praedicenda fuerunt, ut, si non 10.
omnia, quae proponerentur a me, ad omnium 37.
vestrum studium, et ad genus id, quod quisque
vestrum in dicendo probaret, adhaerescerent, id
a me genus exprimi sentiretis, quod maxime
mihi ipsi probaretur. Ergo haec et agenda sunt
ab oratore, quae explicavit Antonius, et dicenda
quodam modo. Quinam igitur dicendi est mo-
dus melior, (nam de actione post videro) quam
ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quod-
cumque agetur, apte congruenterque dicamus?
Atque eorum quidem, quae duo prima dixi, ra- 38.
tionem non arbitror exspectari a me, puri dilu-
cidique sermonis: neque enim conamur docere
eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui
Latine non possit, hunc ornate esse dicturum;

neque vero, qui non dicat, quod intelligamus,
hunc posse, quod admiremur, dicere. Linqua-
mus igitur haec, quae cognitionem habent faci-
lem, usum necessarium: nam alterum traditur
literis, doctrinaque puerili; alterum adhibetur
ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque di-
cat: quod videmus ita esse necessarium, ut ta-
39. men eo minus nihil esse possit. Sed omnis lo-
quendi elegantia, quanquam expolitur scientia
literarum, tamen augetur legendis oratoribus et
poëtis. Sunt enim illi veteres, qui ornare non-
dum poterant ea, quae dicebant, omnes prope
praeclare locuti: quorum sermone assuefacti
qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui,
nisi Latine. Neque tamen erit utendum verbis
iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur,
nisi quando ornandi causa, parce, quod osten-
dam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut
utatur is, qui in veteribus erit scriptis studiose
et multum volutatus.

11. Atque ut Latine loquamur, non solum viden-
40. dum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo
jure reprehendat; et ea sic et casibus, et tem-
poribus, et genere, et numero conservemus, ut
nequid perturbatum ac discrepans, aut praepo-
sterum sit; sed etiam lingua, et spiritus, et vo-
41. cis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi
literas putidius, nolo obscurari negligentius:
nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata,
et quasi anhelata gravius: nam de voce nondum
ea dico, quae sunt actionis, sed hoc, quod mihi

cum sermone quasi conjunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quae nemo est, quin effugere cupiat, mollis vox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona atque absurda. Est autem viti- 42.
um, quod nonnulli de industria consectantur. Rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis L. Cotta gaudere mihi videtur gravitate linguae, sonoque vocis agresti; et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus, et suavitas ista delectat; omitto verborum, quanquam est caput: verum id affert ratio, docent literae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi: sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem, ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone hujus est urbis maxime propria. Athenis jam diu doctrina ipsorum Atheniensi- 43.
um interiit; domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis et auctoritate: tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene, quam suaviter loquendo, facile superabit. Nostri minus student literis, quam Latini: tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est literarum, nemo est, quin literatissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis, atque ipso oris pressu, et sono facile vincat.

12. Quare, cum sit quaedam certa vox Romani
44. generis urbisque propria, in qua nihil offendi,
nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil
sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur;
neque solum rusticam asperitatem, sed etiam
45. peregrinam insolentiam fugere discamus. Equi-
dem cum audio socrum meam Laeliam——(fa-
cilius enim mulieres incorruptam antiquitatem
conservant, quod multorum sermonis expertes,
ea tenent semper, quae prima didicerunt) sed
eam sic audio, ut Plautum mihi, aut Naevium
videar audire. Sono ipso vocis ita recto et sim-
plici est, ut nihil ostentationis, aut imitationis
afferre videatur: ex quo sic locutum esse ejus
patrem judico, sic majores; non aspere, (ut
ille, quem dixi) non vaste, non rustice, non hi-
ulce; sed presse, et aequabiliter, et leniter.

46. Quare Cotta noster, cujus tu illa lata, Sulpici,
nonnunquam imitaris, ut Iota literam tollas, et
E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos,
sed messores videtur imitari. Hic cum arrisisset
ipse Sulpicius, Sic agam vobiscum, inquit Cras-
sus, ut (quoniam me loqui voluistis) aliquid de
vestris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit
ille: id enim ipsum volumus; idque si feceris,
47. multa (ut arbitror) hic hodie vitia ponemus. At
enim non sine meo periculo, Crassus inquit, pos-
sum, Sulpici, te reprehendere; quoniam Anto-
nius mihi te simillimum dixit sibi videri. Tum
ille, Tum quod monuit idem, *ut ea, quae in quo-
que maxima essent, imitaremur:* ex quo vereor,

ne nihil sim tui nisi supplosionem pedis imitatus, et pauca quaedam verba, et aliquem, si forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quae habes a me, non reprehendo, ne meipsum irrideam: (sunt autem mea multa et plura, et majora, quam dicis) quae autem sunt aut tua plane, aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo.

Praetereamus igitur praecepta Latine loquen- 13.
di; quae puerilis doctrina tradit, et subtilior 48.
cognitio ac ratio literarum alit, aut consuetudo
sermonis quotidiani ac domestici, libri confirmant, et lectio veterum oratorum et poëtarum.
Neque vero in illo altero diutius commoremur,
ut disputemus, quibus rebus assequi possimus,
ut ea, quae dicamus, intelligantur: Latine scili- 49.
cet dicendo, verbis usitatis, ac proprie demonstrantibus ea, quae significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. Quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, cum difficilius intelligatur, quid patronus velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum ad-
hibet, de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos 50.
causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simulac Fusius, aut vester aequalis Pompo-

nius, agere coepit, non aeque, quid dicant, nisi
admodum attendi, intelligo: ita confusa est ora-
tio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut
secundum; tantaque insolentia ac turba verbo-
rum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus de-
bet, ea obscuritatem et tenebras afferat, atque ut
quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere vi-
51. deantur. Verum, si placet, quoniam haec satis
spero, vobis quidem certe majoribus, molesta et
putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora per-
14. gamus. Atqui vides, inquit Antonius, cum alias
res agamus, quam te inviti audiamus, qui adduci
possumus (de me enim conjicio) relictis ut re-
bus omnibus te sectemur, te audiamus: ita de
horridis rebus nitida, de jejunis plena, de per-
vulgatis nova quaedam est oratio tua.

52. Faciles enim, inquit, Antoni, partes eae fue-
runt duae, quas modo percucurri, vel potius
pene praeterii, Latine loquendi, planeque dicen-
di: reliquae sunt magnae, implicatae, variae,
graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis
laus eloquentiae continetur. Nemo enim un-
quam est oratorem, quod Latine loqueretur, ad-
miratus: si est aliter, irrident; neque eum ora-
torem tantummodo, sed hominem non putant.
Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut,
qui adessent, intelligerent quid diceret; sed
contemsit eum, qui minus id facere potuisset.
53. In quo igitur homines exhorrescunt? quem stu-
pefacti dicentem intuentur? in quo exclamant?
quem deum, ut ita dicam, inter homines putant?

Qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate, et rebus et verbis dicunt, et in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque conficiunt; id est, quod dico ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino.
Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse 54.
Antonius, et iis hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum. Quare omnes istos, me auctore, deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum praeceptis, omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur, neque adhuc, quam personam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim oratori, quae sunt in hominum vita, (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materies) omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent.
Est enim eloquentia una quaedam de summis 55.
virtutibus: quanquam sunt omnes virtutes aequales et pares; sed tamen est species alia magis alia formosa et illustris: sicut haec vis, quae scientiam complexa rerum, sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiunt, quocunque incubuerit, possit impellere; quae quo major est vis, hoc est magis probitate jungenda, summaque prudentia: quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma dederimus.

15. Hanc, inquam, cogitandi, pronuntiandique
56. rationem, vimque dicendi, veteres Graeci sapi-
entiam nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc
Pittaci, hinc Solones; atque ab hac similitudine
Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones
fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu
mentis simili et voluntate. Eadem autem alii
prudentia, sed consilio ad vitae studia dispari,
quietem atque otium secuti; ut Pythagoras,
Democritus, Anaxagoras, a regendis civitatibus
totos se ad cognitionem rerum transtulerunt;
quae vita propter tranquillitatem, et propter ip-
sius scientiae suavitatem, qua nihil est homini-
bus jucundius, plures, quam utile fuit rebus pub-
57. licis. delectavit. Itaque, ut ei studio se excel-
lentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea
summa facultate vacui ac liberi temporis, multo
plura, quam erat necesse, doctissimi homines,
otio nimio, et ingeniis uberrimis affluentes, cu-
randa sibi esse, ac quaerenda, et investiganda
duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina, ea-
dem videtur, et recte faciendi, et bene dicendi
magistra; neque disjuncti doctores, sed iidem
erant vivendi praeceptores atque dicendi: ut
ille apud Homerum Phoenix, qui se a Peleo
patre Achilli juveni comitem esse datum dicit
ad bellum, ut illum efficeret oratorem verborum,
58. actoremque rerum. Sed ut homines labore as-
siduo et quotidiano assueti, cum tempestatis
causa opere prohibentur, ad pilum se, aut ad
talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam no-

vum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum: sic illi a negotiis publicis, tanquam ab opere, aut temporibus exclusi, aut voluntate sua feriati, totos se alii ad poëtas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt; alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt, atque in iis artibus, quae repertae sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque aetates suas consumserunt.

Sed quod erant quidam, iique multi, qui aut 16.
in republica propter ancipitem, quae non potest 59.
esse sejuncta, faciendi dicendique sapientiam
florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut The-
ramenes; aut, qui minus ipsi in republica ver-
sarentur, sed hujus tamen ejusdem sapientiae
doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Iso-
crates; inventi sunt, qui, cum ipsi doctrina et
ingeniis abundarent, a re autem civili, et a ne-
gotiis, animi quodam judicio, abhorrerent, hanc
dicendi exercitationem exagitarent atque con-
temnerent: quorum princeps Socrates fuit. Is 60.
(qui omnium eruditorum testimonio, totiusque
judicio Graeciae, cum prudentia, et acumine, et
venustate, et subtilitate, tum vero eloquentia,
varietate, copia, quam se cumque in partem de-
disset, omnium fuit facile princeps) iis, qui haec,
quae nos nunc quaerimus, tractarent, agerent,
docerent, cum nomine appellarentur uno, quod
omnis rerum optimarum cognitio, atque in iis
exercitatio, philosophia nominaretur, hoc com-

mune nomen eripuit, sapienterque sentiendi, et
ornate dicendi scientiam, re cohaerentes, dis-
putationibus suis separavit: cujus ingenium,
variosque sermones immortalitati scriptis suis
Plato tradidit, cum ipse literam Socrates nullam
61. reliquisset. Hinc discidium illud exstitit quasi
linguae atque cordis, absurdum sane, et inutile,
et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii di-
cere docerent. Nam, cum essent plures orti
fere a Socrate, quod ex illius variis, et diversis,
et in omnem partem diffusis disputationibus alius
aliud apprehenderat, proseminatae sunt quasi
familiae dissentientes inter se, et multum dis-
junctae et dispares, cum tamen omnes se philo-
sophi Socraticos et dici vellent, et esse arbitra-
rentur.

17. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles et Xeno-
62. crates; quorum alter Peripateticorum, alter A-
cademiae nomen obtinuit: deinde ab Antisthe-
ne, qui patientiam et duritiam in Socratico ser-
mone maxime adamarat, Cynici primum, deinde
Stoici: tum ab Aristippo, quem illae magis vo-
luptariae disputationes delectarant, Cyrenaica
philosophia manavit, quam ille, et ejus posteri
simpliciter defenderunt; ii, qui nunc voluptate
omnia metiuntur, dum verecundius id agunt,
nec dignitati satisfaciunt, quam non aspernan-
tur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari
volunt. Fuerunt etiam alia genera philosopho-
rum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant;
Eretricorum, Herilliorum, Megaricorum, Pyr-

rhoneorum : sed ea horum vi et disputationibus
sunt jamdiu fracta, et extincta. Ex illis autem, 63.
quae remanent, ea philosophia, quae suscepit
patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur,
procul abest tamen ab eo viro, quem quaerimus,
et quem auctorem publici consilii, et regendae
civitatis ducem, et sententiae atque eloquentiae
principem, in senatu, in populo, in causis pub-
licis esse volumus. Nec ulla tamen ei philoso-
phiae fiet injuria a nobis : non enim repelletur
inde, quo aggredi cupiet ; sed in hortulis quies-
scet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter
et delicate, nos avocat a rostris, a judiciis, a
curia, fortasse sapienter, hac praesertim repub-
lica. Verum ego non quaero nunc, quae sit 64.
philosophia verissima, sed quae oratori conjunc-
ta maxime. Quare istos sine ulla contumelia
dimittamus : sunt enim et boni viri, et quoniam
sibi ita videntur, beati : tantumque eos admo-
neamus, ut illud, etiam si est verissimum, taci-
tum tamen, tanquam mysterium, teneant, quod
negant versari in republica esse sapientis. Nam
si hoc nobis, atque optimo cuique persuaserint,
non poterunt ipsi esse (id quod maxime cupi-
unt) otiosi.

Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto 18.
tamen ; nec eos iratos vereor, quoniam omnino 65.
irasci nesciunt : atque hanc iis habeo gratiam,
quod soli ex omnibus eloquentiam virtutem ac
sapientiam esse dixerunt : sed utrumque est in
his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde

abhorreat; vel quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt; neque tamen quemquam esse sapientem, valde autem est absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum coetum hominem committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo
66. civis, nemo liber esse videatur: Accedit, quod orationis etiam genus habent fortasse subtile, et certe acutum; sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, jejunum, attamen ejusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possit. Alia enim et bona, et mala videntur Stoicis, et caeteris civibus, vel potius gentibus: alia vis honoris, ignominiae, praemii, supplicii: vere, an secus, nihil ad hoc tempus: sed ea si sequamur, nullam unquam
67. rem dicendo expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici, et Academici: quanquam Academicorum nomen est unum, sententiae duae. Nam Speusippus Platonis sororis filius, et Xenocrates, qui Platonem audierat, et qui Xenocratem, Polemo, et Crantor, nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magnopere dissensit: copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis, hoc maxime arripuit, Nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit: quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusque judicium, primumque instituisse, (quan-

quam id fuit Socraticum maxime) non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. Hinc 68.
haec recentior Academia emanavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades; cujus ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adolescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adolescente Athenis, jam affectum senectute, multos dies auditum esse dicebat.

Haec autem, ut ex Apennino fluminum, sic 19.
ex communi sapientium jugo sunt doctrinarum 69.
facta divortia, ut philosophi, tanquam in superum mare Ionium defluerent, Graecum quoddam, et portuosum; oratores autem in inferum hoc Tuscum, et barbarum, scopulosum atque infestum, laberentur, in quo etiam ipse Ulysses errasset. Quare, si hac eloquentia, atque hoc 70.
oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere, quod arguare; aut si id non possit, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa, aut injuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut necessario, aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit, ac licuerit: et, si satis esse putatis, ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur,

et uberius explicavit Antonius: sed, si his con-
tenti estis, atque iis etiam, quae dici voluistis a
me, ex ingenti quodam oratorem immensoque
71. campo in exiguum sane gyrum compellitis. Sin
veterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui fa-
miliarior nobis propter scriptorum multitudinem
est, Demosthenem, sequi vultis; et, si illam
praeclaram et eximiam speciem oratoris perfecti
et pulcritudinem adamastis; aut vobis haec Car-
neadia, aut illa Aristotelia vis comprehendenda
72. est. Namque (ut ante dixi) veteres illi usque ad
Socratem, omnem omnium rerum, quae ad mo-
res hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem,
quae ad rempublicam pertinebant, cognitionem
et scientiam, cum dicendi ratione jungebant:
postea dissociati (ut exposui) a Socrate diserti a
doctis, et deinceps a Socraticis item omnibus;
philosophi eloquentiam despexerunt, oratores
sapientiam: neque quidquam ex alterius parte
tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi
mutuarentur; ex quo promiscue haurirent, si
73. manere in pristina communione voluissent. Sed,
ut pontifices veteres propter sacrificiorum multi-
tudinem tres viros epulones esse voluerunt, cum
essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum e-
pulare sacrificium facerent, instituti: sic Socra-
tici a se, causarum actores et a communi philo-
sophiae nomine, separaverunt, cum veteres di-
cendi et intelligendi mirificam societatem esse
voluissent.

Quae cum ita sint, paululum equidem de me 20.
deprecabor, et petam a vobis, ut ea, quae di- 74.
cam, non de memetipso, sed de oratore dicere
putetis. Ego enim sum is, qui, cum summo
studio patris in pueritia doctus essem, et in fo-
rum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non
tantum, quantum ipse forsitan vobis videar, de-
tulissem; non possim dicere, me haec, quae
nunc complector, perinde, ut dicam discenda
esse, didicisse: quippe qui omnium maturrime
ad publicas causas accesserim, annosque natus
unum et viginti nobilissimum hominem et elo-
quentissimum in judicium vocarim; cui disci-
plina fuerit forum, magister usus, et leges, et
instituta populi Romani, mosque majorum. Pau- 75.
lum sitiens istarum artium, de quibus loquor,
gustavi, quaestor in Asia cum essem, aequalem
fere meum ex Academia rhetorem nactus, Me-
trodorum illum, de cujus memoria commemora-
vit Antonius: et inde decedens, Athenis: ubi
ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus,
quod mysteria non referrent, ad quae biduo se-
rius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod
complector tantam scientiam vimque doctrinae,
non modo non pro me, sed contra me est poti-
us, (non enim, quid ego, sed quid orator possit,
disputo;) atque hos omnes, qui artes rhetoricas
exponunt, perridiculos. Scribunt enim de liti-
um genere, et de principiis, et de narrationibus.
Illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium 76.
rerum, virtutum, officiorum, omnisque naturae,

quae mores hominum, quae animos, quae vitam
continet, originem, vim, mutationesque teneat:
eadem mores, leges, jura describat, rempubli-
cam regat, omnia, quae ad quamcumque rem
77. pertineant, ornate copioseque dicat. In quo
genere nos quidem versamur tantum, quantum
possumus, quantum ingenio, quantum mediocri
doctrina, quantum usu valemus: neque tamen
istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum
vitae suae collocarunt, multum sane in disputa-
tione concedimus.
21. Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre
78. potest, quamobrem voluptas sit summum bonum,
quod ego non copiosius possim vel tutari, si ve-
lim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit
Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Vel-
leius est rudis, unusquisque nostrum versatus?
Quid est, quod aut Sext. Pompeius, aut duo
Balbi, aut meus amicus, qui cum Panaetio vix-
it, M. Vigellius, de virtute hominum, Stoici,
possint dicere, qua in disputatione ego his de-
78. beam, aut vestrum quisquam concedere? Non
est enim philosophia similis artium reliquarum:
nam quid faciet in geometria, qui non didicerit?
quid in musicis? aut taceat oportebit, aut ne
sanus quidem judicetur. Haec vero, quae sunt
in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod
in quoque verisimile est, eliciendum, acutis at-
que acribus, eaque exercitata oratione poliun-
tur. Hic noster vulgaris orator, si minus erit
doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ip-

sa exercitatione communi istos quidem [nostros]
verberabit, neque se ab iis contemni ac despici-
sinet. Sin aliquis exstiterit aliquando, qui A- 80.
ristotelio more de omnibus rebus in utramque
sententiam possit dicere, et in omni causa duas
contrarias orationes, praeceptis illius cognitis,
explicare, aut hoc Arcesilae modo, et Carnea-
dis, contra omne, quod propositum sit, disserat;
quique ad eam rationem adjungat hunc rhetori-
cum usum, moremque exercitationemque dicen-
di; is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam
neque sine forensibus nervis satis vehemens et
gravis, nec sine varietate doctrinae satis politus
et sapiens esse orator potest. Quare Coracem 81.
istum vestrum patiamur nos quidem pullos suos
excludere in nido, qui evolent clamatores odio-
si ac molesti; Pamphilumque nescio quem sina-
mus in infulis tantam rem, tanquam pueriles de-
licias aliquas, depingere: nosque ipsi hac tam
exigua disputatione hesterni et hodierni diei to-
tum oratoris munus explicemus, dummodo illa
res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris,
quos nemo oratorum istorum unquam attigit,
comprehensa esse videatur.

Tum Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, 22.
Crasse, mirandum est, esse in te tantam dicen- 82.
di vel vim, vel suavitatem, vel copiam; quem
quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi
non solum orator summus, sed etiam sapientis-
simus homo viderere: nunc intelligo illa te sem-
per etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam

spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam
fluxisse. Sed tamen, cum omnes gradus aeta-
tis recordor tuae, cumque vitam tuam ac studia
considero; neque, quo tempore ista didiceris,
video, nec magnopere te istis studiis, homini-
bus, libris, intelligo deditum: neque tamen pos-
sum statuere, utrum magis mirer, te illa, quae
mihi persuades maxima esse adjumenta, potuisse
in tuis tantis occupationibus perdiscere; an, si
83. non potueris, posse isto modo dicere. Hic Cras-
sus, Hoc tibi, inquit, Catule, primum persua-
deas velim, me non multo secus facere, cum de
oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de
histrione dicendum. Negarem enim posse eum
satisfacere in gestu, nisi palaestram, nisi saltare
didicisset; neque, ea cum dicerem, me esse his-
trionem necesse esset, sed fortasse non stultum
84. alieni artificii existimatorem. Similiter nunc
de oratore, vestro impulsu, loquor, summo sci-
licet: semper enim, quacumque de arte aut fa-
cultate quaeritur, de absoluta et perfecta quae-
ri solet. Quare si jam me vultis esse oratorem,
si etiam sat bonum, si bonum denique, non re-
pugnabo: (quid enim nunc sim ineptus? ita me
existimari scio) quod si ita est, summus tamen
certe non sum. Neque enim apud homines res
est ulla difficilior, neque major, neque quae plu-
85. ra adjumenta doctrinae desideret. Attamen
quoniam de oratore nobis disputandum est, de
summo oratore dicam necesse est. Vis enim et
natura rei nisi perfecta ante oculos ponitur, qua-

lis et quanta sit, intelligi non potest. Me autem, Catule, fateor, neque hodie in istis libris, et cum istis hominibus vivere; nec vero (id quod tu recte commeministi) ullum unquam habuisse sepositum tempus ad discendum, ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas, forenses feriae concesserint.

At, si quaeris, Catule, de doctrina ista, quid 23.
ego sentiam; non tantum ingenioso homini, et 86.
ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rempublicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumserunt, quos discentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad usum transferunt; aliter ab iis, qui ipsarum artium tractatu delectati, nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa jam senectute est, et quotidie commentatur: nihil enim curat aliud: at Q. Velocius puer addidicerat: sed quod erat aptus ad illud, totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

——quamvis bonus ipse
Samnis in ludo, ac rudibus cuivis satis asper:

Sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei fami-
liari. Valerius quotidie cantabat: erat enim 87.
scenicus: quid faceret aliud? at Numerius Furius, noster familiaris, cum est commodum, cantat: est enim paterfamilias, est eques Romanus: puer didicit, quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum: dies et noctes virum summa virtute et prudentia vi-

debamus, philosopho cum operam daret, Q.
Tuberonem: at ejus avunculum vix intellige-
res id agere, cum ageret tamen, Africanum.
Ista discuntur facile, si et tantum sumas, quan-
tum opus sit, et habeas qui docere fideliter pos-
88. sit, et scias etiam ipse discere. Sed si tota vi-
ta nihil velis aliud agere, ipsa tractatio et quae-
stio quotidie ex se gignat aliquid, quod cum
desidiosa delectatione vestiges: ita fit, ut agi-
tatione rerum sit infinita cognitio; facilis usus
doctrinam confirmet; mediocris opera tribuatur;
memoria studiumque permaneat. Libet autem
semper discere; ut si velim ego talis optime lu-
dere, aut pilae studio tenear, etiam fortasse si
assequi non possim: at alii, qui praeclare faci-
unt, vehementius, quam causa postulat, delec-
89. tantur; ut Titius pila, Brulla talis. Quare ni-
hil est, quod quisquam magnitudinem artium,
ex eo quod senes discunt, pertimescat: nam-
que aut senes ad eas accesserunt: aut usque ad
senectutem in studiis detinentur; aut sunt tar-
dissimi. Res quidem se mea sententia sic ha-
bet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, nun-
quam omnino possit perdiscere.

24. Jam, jam, inquit Catulus, intelligo, Crasse,
90. quid dicas; et hercule assentior: satis video ti-
bi homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cog-
noscenda, quae dicis, fuisse temporis. Pergis-
ne, inquit Crassus, me, quae dicam, de me,
non de re putare dicere? Sed jam, si placet,

ad instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus, Quorsum igitur haec spectat, 91.
inquit, tam longa, et tam alte repetita oratio? hae duae partes, quae mihi supersunt, illustrandae orationis, ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime jucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, et quam plurimis sit rebus in-
structa. Instrumentum autem hoc forense, liti- 92.
giosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus, exiguum sane atque mendicum est: illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non multum est majus, quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est, et rebus exquisitis undique, et collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedilitate laboravi, quod quotidianis et vernaculis rebus satisfa-
cere me posse huic populo non putabam. Ver- 93.
borum eligendorum, et collocandorum, et concludendorum facilis est vel ratio, vel sine ratione ipsa exercitatio. Rerum est silva magna, quam cum Graeci jam non tenerent, ob eamque causam juventus nostra dedisceret pene discendo, etiam Latini, si diis placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt: quos ego censor edicto meo sustuleram; non quo (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contra, ingenia obtundi nolui, cor-

94. roborari impudentiam. Nam apud Graecos,
cujusmodi essent, videbam tamen esse, praeter
hanc exercitationem linguae, doctrinam aliquam,
et humanitatem, dignam scientia: hos
vero novos magistros nihil intelligebam posse
docere, nisi ut auderent; quod, etiam cum bonis
rebus conjunctum, per se ipsum est magnopere
fugiendum. Hoc cum unum traderetur,
et cum impudentiae ludus esset; putavi esse
censoris, ne longius id serperet, providere.
95. Quanquam non haec ita statuo atque decerno,
ut desperem, Latine ea, de quibus disputavimus,
tradi ac perpoliri: patitur enim et lingua
nostra, et natura rerum, veterem illam excellentemque
prudentiam Graecorum ad nostrum
usum moremque transferri: sed hominibus opus
est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere
nostri nulli fuerunt: sin quando exstiterint, etiam
Graecis erunt anteponendi.

25. Ornatur igitur oratio genere primum, et qua-
96. si colore quodam, et succo suo: nam ut gravis,
ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis,
ut polita, ut sensus, ut dolores habeat,
quantum opus sit, non est singulorum articulorum;
in toto spectantur haec corpore. Ut porro
conspersa sit quasi verborum sententiarumque
floribus, id non debet esse fusum aequabiliter
per omnem orationem, sed ita distinctum,
ut sint quasi in ornatu disposita quaedam insig-
97. nia et lumina. Genus igitur dicendi est eligendum,
quod maxime teneat eos, qui audiant, et

quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet: (Non enim a me jam expectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta: aliud quiddam majus et ingenia me hortantur vestra, et aetates.) Difficile enim dictu est, quaenam causa sit, cur ea, quae maxime sensus nostros impellunt voluptate, et specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. Quanto colo- 98.
rum pulchritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque, quam in veteribus? quae tamen, etiamsi primo adspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae, quam certae et severae? quibus tamen non modo austeri, sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. Licet hoc videre in reliquis sensibus; unguen- 99.
tis minus diu nos delectari summa et acerrima suavitate conditis, quam his moderatis; et magis laudari quod terram, quam quod crocum olere videatur: in ipso tactu esse modum et mollitudinis et laevitatis. Quinetiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius, quique dulcitudine praeter caeteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit? Quis potione uti aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quae leviter sensum voluptate moveant,

100. facillime effugiant satietatem. Sic omnibus in rebus, voluptatibus maximis fastidium finitimum est: quo hoc minus in oratione miremur; in qua, vel ex poëtis, vel oratoribus, possumus judicare, concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta, vel poësis, vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris, aut in poëtae cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus, in nimia voluptate, natura, non mente, satiantur; in scriptis et in dictis, non aurium solum, sed animi judicio etiam magis, infucata vitia noscuntur.

26. Quare, *bene* et *praeclare*, quamvis nobis saepe
101. dicatur; *belle* et *festive*, nimium saepe nolo: quanquam illa ipsa exclamatio, *Non potest melius*, sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo admiratio, ac summa laus, umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, extare atque eminere videatur.

102. Nunquam agit hunc versum Roscius eo gestu quo potest,

Nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedma, petit:

sed abjicit prorsus, ut in proximos,

Ecquid video? ferro septus possidet sedes sacras,

incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. Quid ille alter

——— *Quid petam praesidî?*

quam leniter? quam remisse? quam non actuose? instat enim,

O pater! ô patria! ô Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumta superiore motu, et exhausta. Neque id actores prius viderunt, quam ipsi poëtae, quam denique illi etiam qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus et suavis ora- 103.
tor, (nec tamen potest aliter esse) ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam: nam ipsa ad ornandum praecepta, quae dantur, ejusmodi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit. Quare (ut ante dixi) primum silva rerum ac sententiarum comparanda est; qua de parte dixit Antonius: haec formanda filo ipso et genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

Summa autem laus eloquentiae est, amplifi- 104.
care rem ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius, dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abjiciendum. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fi- 27.
dem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid, vel cum conciliamus animos, vel cum concitamus. Sed in 105.
hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est propria maxime. Etiam major est illa exercitatio, quam

extremo sermone instruxit Antonius, (primo rejiciebat) laudandi, et vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem accommodatius, quam utrumque horum
106. cumulatissime facere posse. Consequentur etiam illi loci, qui, quanquam proprii causarum, et inhaerentes in earum nervis esse debent, tamen quia de universa re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt: quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest; ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam: quibus uti, confirmatis criminibus, oportet; aliter enim jejuni sunt, atque inanes: alii autem habent deprecationem, aut miserationem: alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri co-
107. piose licet. Quae exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur: apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio, et copia petebatur. De virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominia, praemio, poena, similibusque de rebus, in utramque partem dicendi animos, et
108. vim, et artem habere debemus. Sed quoniam de nostra possessione depulsi, in parvo, et eo litigioso, praediolo relicti sumus, et, aliorum patroni, nostra tenere tuerique non potuimus·

ab iis, (quod indignissimum est) qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis, mutuemur.

Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex parti- 28.
cula parva urbis ac loci nomen habent, et Peri- 107.
patetici philosophi, aut Academici nominantur;
olim autem, propter eximiam rerum maxima-
rum scientiam, a Graecis politici philosophi ap-
pellati, universarum rerum publicarum nomine
vocabantur; omnem civilem orationem in ho-
rum alterutro genere versari; aut definita con-
troversia certis temporibus ac reis, hoc modo:
Placeatne a Carthaginiensibus captivos nostros,
redditis suis, recuperari? aut infinite de univer-
so genere quaerentis; Quid omnino de captivo
statuendum ac sentiendum sit? Atque horum
superius illud genus, causam, aut controver-
siam appellant, eamque tribus, lite, aut delibe-
ratione, aut laudatione, definiunt: haec autem
altera quaestio infinita, et quasi proposita, con-
sultatio nominatur: atque hactenus loquuntur.
Etiam hac in instituendo divisione utuntur, sed 110.
ita, non ut jure, aut judicio, aut denique recuperare amissam possessionem, sed ut ex jure civili, surculo defringendo, usurpare videantur. Nam illum alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque idipsum lacinia: nunc enim apud Philonem, quem in Academia maxime vigere audio, etiam harum jam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte

tradenda nominant, et oratoris esse dicunt: sed
neque vim, neque naturam ejus, nec partes,
nec genera proponunt; ut praeteriri omnino
fuerit satius, quam attentatum deseri: nunc e-
nim inopia reticere intelliguntur, tum judicio
viderentur.
29. Omnis igitur res eandem habet naturam am-
111. bigendi, de qua quaeri et disceptari potest, si-
ve in infinitis consultationibus disceptatur, sive
in iis causis, quae in civitate, et in forensi dis-
ceptatione versantur; neque est ulla, quae non
aut ad cognoscendi, aut ad agendi vim ratio-
112. nemque referatur. Nam aut ipsa cognitio rei
scientiaque perquiritur; ut, Virtus suamne prop-
ter dignitatem, an propter fructus aliquos expe-
tatur? aut agendi consilium exquiritur; ut, Sit-
113. ne sapienti capessenda respublica? Cognitio-
nis autem tres modi, conjectura, definitio, et,
ut ita dicam, consecutio. Nam, quid in re sit,
conjectura quaeritur; ut illud, Sitne in huma-
no genere sapientia? Quam autem vim quae-
que res habeat, definitio explicat; ut, si quae-
ratur, Quid sit sapientia? Consecutio autem
tractatur, cum, quid quamque rem sequatur,
inquiritur; ut illud, Sitne aliquando mentiri bo-
114. ni viri? Redeunt rursus ad conjecturam, eam-
que in quatuor genera dispertiunt: nam aut quid
sit, quaeritur, hoc modo; Naturane sit jus in-
ter homines, an opinionibus? aut, quae sit ori-
go cujusque rei; ut, Quod sit initium legum,
aut rerumpublicarum? aut causa et ratio; ut

si quaeratur, Cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut de immutatione; ut, si disputetur, Num interire virtus in homine, aut num in vitium possit converti? Definitio- 115.
nis autem sunt disceptationes, aut cum quaeritur, quid in communi mente quasi impressum sit; ut, si disseratur, Idne sit jus, quod maxime parti sit utile? aut cum quid cujusque sit proprium, exquiritur; ut, Ornate dicere, propriumne sit oratoris, an id etiam aliquis praeterea possit? aut cum res distribuitur in partes; ut, si quaeratur, Quot sint genera rerum expetendarum? aut, Sintne tria, corporis, animi, externarumque rerum? aut cum quae forma, et quasi naturalis nota cujusque sit, describitur; ut si quaeratur avari species, seditiosi, gloriosi.
Consecutionis autem duo prima quaestionum 116.
genera ponuntur: nam aut simplex est disceptatio; ut si disseratur, Expetendane sit gloria? aut ex comparatione; Laus, an divitiae magis expetendae sint. Simplicium autem sunt tres modi: de expetendis, fugiendisve rebus; ut, Expetendine honores sint? Num fugienda paupertas? De aequo, aut iniquo; Aequumne sit ulcisci injurias, etiam propinquorum? De honesto, aut turpi; ut hoc, Sitne honestum gloriae causa mortem obire? Comparationis au- 117.
tem duo sunt modi: Unus, cum, idemne sit, an aliquid intersit, quaeritur; ut metuere, et vereri; ut rex, et tyrannus; ut assentator, et amicus: Alter, cum, quid praestet aliud alii, quae-

ritur; ut illud, Optimine cujusque sapientes, an populari laude ducantur? Atque eae quidem disceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur.

30. Quae vero referuntur ad agendum, aut in of-
118. ficii disceptatione versantur, quo in genere,
quid rectum, faciendumque sit, quaeritur; (cui
loco omnis virtutum et vitiorum est silva sub-
jecta) aut in animorum aliqua permotione aut
gignenda, aut sedanda, tollendave tractantur.
Huic generi subjectae sunt cohortationes, objur-
gationes, consolationes, miserationes, omnisque
ad omnem animi motum et impulsio, et, si ita
119. res feret, mitigatio. Explicatis igitur his gene-
ribus, ac modis disceptationum omnium, nihil
sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab
Antonii divisione nostra partitio: eadem enim
sunt membra in utriusque disputationibus, sed
paulo secus a me, atque ab illo, partita ac dis-
tributa. Nunc ad reliqua progrediar, meque
ad meum munus pensumque revocabo. Nam
ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia
sunt ad quaeque genera quaestionum argumen-
ta sumenda; sed aliis generibus alii loci magis
erunt apti: de quo, non tam quia longum est,
quam quia perspicuum, dici nihil est necesse.

120. Ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae latissimae vagantur, et a privata ac singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt et convertunt, ut ii, qui au-

diant, natura, et genere, et universa re cognita,
de singulis reis, et criminibus, et litibus, statu-
ere possint. Hanc ad consuetudinem exercita- 121.
tionis vos, adolescentes, est cohortatus Anto-
nius, atque a minutis angustisque concertationi-
bus, ad omnem vim varietatemque vos disseren-
di traducendos putavit. Quare non est pauco-
rum libellorum hoc munus, ut ii, qui scripserunt
de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tuscu-
lani, atque hujus ambulationis antemeridianae,
aut nostrae pomeridianae sessionis. Non enim
solum acuenda nobis neque procudenda lingua
est, sed onerandum complendumque pectus
maximarum rerum et plurimarum suavitate, co-
pia, varietate.

Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, 31.
si in civium disceptationibus, si in periculis, si 122.
in deliberationibus publicis adhibendi auctores
et principes sumus) nostra est, inquam, omnis
ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam
homines, quasi caducam atque vacuam, abun-
dantes otio, nobis occupatis, involaverunt; at-
que etiam aut irridentes oratorem, ut ille in
Gorgia Socrates, cavillantur; aut aliquid de ora-
toris arte paucis praecipiunt libellis, eosque
rhetoricos inscribunt; quasi non illa sint pro-
pria rhetorum, quae ab iisdem de justitia, de
officio, de civitatibus instituendis, et regendis,
de omni vivendi denique etiam de naturae ra-
tione dicuntur. Quae quoniam jam aliunde non 123.
possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a

quibus expilati sumus; dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent, et quam intuentur, transferamus: neque (ut ante dixi) omnem teramus in his discendis rebus aetatem, sed cum fontes viderimus, (quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino) tum, quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quan-
124. tum res petet, hauriamus. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre: neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo, cum liceat oratori vagari libere, atque, ubicunque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusque di-
125. cendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex rei natura quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili, et flagret studio, et a natura adjuvetur, et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus, ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit; nae ille haud sane, quemadmodum verba struat et illuminet, a magistris istis requiret: ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur.

Hic Catulus, Dii immortales, inquit, quantam 32.
rerum varietatem, quantam vim, quantam copi- 126.
am, Crasse, complexus es! quantisque ex an-
gustiis oratorem educere ausus es, et in majo-
rum suorum regno collocare! Namque illos ve-
teres doctores auctoresque dicendi nullum ge-
nus disputationis a se alienum putasse accepi-
mus, semperque esse in omni orationis ratione
versatos. Ex quibus Eleus Hippias, cum Olym- 127.
piam venisset, maxima illa quinquennali cele-
britate ludorum, gloriatus est, cuncta pene au-
diente Graecia, nihil esse ulla in arte rerum om-
nium, quod ipse nesciret: nec solum has artes,
quibus liberales doctrinae atque ingenuae conti-
nerentur, geometriam, musicam, literarum cog-
nitionem et poëtarum, atque illa, quae de natu-
ris rerum, quae de hominum moribus, quae de
rebuspublicis dicerentur; sed annulum, quem
haberet; pallium, quo amictus; soccos, quibus
indutus esset, se sua manu confecisse. Scilicet 128.
nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso
est conjectura facilis, quantum sibi illi ipsi ora-
tores de praeclarissimis artibus appetierint, qui
ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de
Prodico Chio? quid de Thrasymacho Chalce-
donio, de Protagora Abderita loquar? quorum
unusquisque plurimum temporibus illis, etiam de
natura rerum, et disseruit, et scripsit. Ipse ille 129.
Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato vo-
luit) philosopho succubuit orator, qui aut non
est victus unquam a Socrate, neque sermo ille

Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates, et, ut tu appellas, copiosior et melior orator: sed hic, in illo ipso Platonis libro, de omni re, quaecunque in disceptationem quaestionemque vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere, qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus, Delphis non inaurata statua, sed aurea

130. statueretur. Atque ii, quos nominavi, multique praeterea summi dicendi doctores, uno tempore fuerunt: ex quibus intelligi potest, ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis; oratorisque nomen apud antiquos in Graecia, majore quadam vel

131. copia vel gloria, floruisse. Quo quidem magis dubito, tibine plus laudis, an Graecis vituperationis esse tribuendum statuam; cum tu, in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in civitate, vel privatorum negotiis pene omnibus, vel orbis terrae procuratione, ac summi imperii gubernatione, districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis, eamque omnem cum ejus, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris; illi, nati in literis, ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, et traditum, et suum conservaverint.

33. Tum Crassus, Non in hac, inquit, una, Ca-

132. tule, re, sed in aliis etiam compluribus, distri-

butione partium ac separatione, magnitudines sunt artium diminutae. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos qui morbis, alios qui vulneribus, alios qui oculis mederentur? num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas literas Aristophane aut Callimacho tractante, tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum complecteretur, atque ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, se-
poneret? Equidem saepe hoc audivi de patre, 133.
et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium: M'. vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro; quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere civibus omnibus consilii sui copiam: ad quos olim et ita ambulantes, et in solio sedentes domi, sic adibatur, non solum ut de jure civili ad eos, verum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio, aut negotio, referretur.
Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Co- 134.
runcanii, haec proavi generi mei, Scipionis, prudentissimi hominis, sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur: iidemque et in senatu, et apud populum, et in causis amicorum, et domi, et militiae, consilium suum fi-
demque praestabant. Quid enim M. Catoni, 135.

praeter hanc politissimam doctrinam transmari-
nam atque adventitiam, defuit? num, quia jus
civile didicerat, causas non dicebat? aut quia
poterat dicere, juris scientiam negligebat? utro-
que in genere et laboravit, et praestitit. Num
propter hanc ex privatorum negotiis collectam
gratiam tardior in republica capessenda fuit?
nemo apud populum fortior; nemo melior sena-
tor; idem facile optimus imperator; denique
nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive
potuit, quod ille non cum investigarit et scierit,
136. tum etiam conscripserit. Nunc contra plerique
ad honores adipiscendos, et ad rempublicam ge-
rendam nudi veniunt atque inermes; nulla cog-
nitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis
excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid
affert, ut bellicam virtutem, aut usum aliquem
militarem, (quae sane nunc quidem obsoleve-
runt) aut juris scientiam, ne ejus quidem uni-
versi: (nam pontificium, quod est conjunctum,
nemo discit) aut eloquentiam, quam in clamore,
et in verborum cursu positam putant: omnium
vero bonarum artium, denique virtutum ipsa-
rum, societatem cognationemque non norunt.

34. Sed, ut ad Graecos referam orationem, (qui-
137. bus carere in hoc quidem sermonis genere non
possumus; nam ut virtutis a nostris, sic doctri-
nae sunt ab illis exempla repetenda) septem fu-
isse dicuntur uno tempore, qui sapientes et ha-
berentur, et vocarentur. Hi omnes, praeter
Milesium Thalem, civitatibus suis praefuerunt.

Quis doctior iisdem illis temporibus, aut cujus eloquentia literis instructior fuisse traditur, quam Pisistrati? qui primus Homeri libros, confusos antea, sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis; sed ita eloquentia floruit, ut literis doctrinaque praestaret. Quid Pericles? de cujus dicendi copia 138.
sic accepimus, ut, cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriae, severius tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus et jucundum videretur; cujus in labris veteres comici, etiam cum illi maledicerent, (quod tum Athenis fieri licebat) leporem habitasse dixerunt; tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non clamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat: sed (ut accepimus) Clazomenius ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens, quadraginta annos praefuit Athenis, et urbanis eodem tempore, et bellicis rebus. Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis 139.
quidem non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister, ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissi-

mum virum Timotheum, Cononis, praestantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem, hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaum Archytas Tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam Magna vocitata est? Equidem non arbitror.

35. Sic enim video, unam quandam omnium re-
140. rum, quae essent homine erudito dignae, atque
eo, qui in republica vellet excellere, fuisse doc-
trinam; quam qui accepissent, si iidem ingenio
ad pronuntiandum valuissent, et se ad dicendum
quoque, non repugnante natura, dedissent, elo-
141. quentia praestitisse. Itaque ipse Aristoteles,
cum florere Isocratem nobilitate discipulorum
videret, quod ipse suas disputationes, a causis
forensibus et civilibus, ad inanem sermonis ele-
gantiam transtulisset, mutavit repente totam
formam prope disciplinae suae, versumque quen-
dam Philoctetae paulo secus dixit: ille enim
turpe sibi ait esse tacere, cum Barbaros; hic
autem, cum Isocratem pateretur dicere. Itaque
ornavit et illustravit doctrinam illam omnem,
rerumque cognitionem cum orationis exercita-
tione conjunxit. Neque vero hoc fugit sapien-
tissimum regem, Philippum, qui hunc Alexan-
dro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et
142. agendi acciperet praecepta et loquendi. Nunc

sive qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam junctam habere eloquentiae, philosophum appellare malit, non impediam: dummodo hoc constet, neque infantiam ejus, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat; neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam: quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quam stultitiam lo-
quacem. Sin quaerimus, quid unum excellat 143.
ex omnibus, docto oratori palma danda est: quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est: sin eos disjungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia: quae quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Haec cum Crassus dixisset, parumper et
ipse conticuit, et caeteris silentium fuit. 36.

Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse, non pos- 144.
sum queri, quod mihi videare aliud quiddam, et non id, quod susceperis, disputasse: plus enim aliquanto attulisti, quam tibi esset tributum a nobis, ac denuntiatum. Sed certe et hae partes fuerunt tuae, de illustranda oratione ut diceres; et eras ipse jam ingressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem descripseras: cumque de duabus primis nobis quidem satis, sed,

ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras; quemadmodum pri-
145. mum ornate, deinde etiam apte diceremus. Quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam aestus ingenii tui procul a terra abripuit, atque in altum a conspectu pene omnium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidisti: (neque enim fuit tam exigui temporis) sed apud hos quid profeceris, nescio; me quidem in Academiam totum compulisti: in qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem, atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo adspexerit: sed etiam si est aliquanto spissius, aut si ego sum tardior, profecto nunquam conquiescam, neque defatigabor, ante quam illorum ancipites vias rationesque, et pro omnibus, et contra omnia disputandi, percepero.

146. Tum Caesar, Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere: ut mihi non sit difficile periclitari, et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad coelum extulisti; aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse contentus.

147. Hic Sulpicius, Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philosophorum quemquam desidero: vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere, vel

(id quod facio) contemnere. Mihi rerum forensium et communium vulgaris haec cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio, quae tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicenda est, desiderat, quaero. Quamobrem, nisi forte es jam defessus, et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

Tum Crassus, Pervulgatas res requiris, inquit, 37.
et tibi non incognitas, Sulpici: quis enim de 148.
isto genere non docuit, non instituit, non etiam
scriptum reliquit? sed geram morem, et ea duntaxat,
quae mihi nota sunt, breviter exponam
tibi: censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores
sunt harum sane minutarum rerum, revertendum.
Omnis igitur oratio conficitur ex 149.
verbis; quorum primum nobis ratio simpliciter
videnda est, deinde conjuncte: nam est quidam
ornatus orationis, qui ex singulis verbis est;
alius, qui ex continuatis conjunctisque constat.
Ergo utemur verbis aut iis, quae propria sunt,
et certa quasi vocabula rerum, pene una nata
cum rebus ipsis: aut iis, quae transferuntur, et
quasi alieno in loco collocantur; aut iis, quae
novamus, et facimus ipsi. In propriis est igitur 150.
verbis illa laus oratoris, ut abjecta atque obsoleta
fugiat; lectis atque illustribus utatur; in
quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur.

Sed in hoc verborum genere propriorum delectus
est quidam habendus, atque is aurium quodam
judicio ponderandus: in quo consuetudo etiam
151. bene loquendi valet plurimum. Etiam hoc,
quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet,
bonis is verbis, aut *aliquis non bonis utitur*, non
arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi natu-
rali sensu judicatur: in quo non magna laus est
vitare vitium, (quanquam id est magnum) ve-
rum hoc quasi solum quoddam atque fundamen-
tum est, verborum usus et copia bonorum.

38. Sed quid ipse aedificet orator, et in quo ad-
152. jungat artem, id esse a nobis quaerendum atque
explicandum videtur. Tria sunt igitur in verbo
simplici, quae orator afferat ad illustrandam at-
que exornandam orationem; aut inusitatum ver-
153. bum, aut novatum, aut translatum. Inusitata
sunt prisca fere ac vetusta, et ab usu quotidiani
sermonis jamdiu intermissa, quae sunt poëtarum
licentiae liberiora, quam nostrae: sed tamen ra-
ro habet etiam in oratione poëticum aliquod
verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim
dicere, ut Coelius, *qua tempestate Poenus in Ita-
liam venit:* nec *prolem*, aut *sobolem*, aut *effari*,
aut *nuncupari*, aut, ut tu soles, Catule, *non rebar*,
aut *opinabar;* aut alia multa, quibus loco posi-
tis, grandior atque antiquior oratio saepe videri
154. solet. Novantur autem verba, quae ab eo, qui
dicit, ipso gignuntur ac fiunt: vel conjungendis
verbis; ut haec,

Tum pavor sapientiam omnem mihi exanimato expectorat.
Num non vis hujus me versutiloquas malitias?

Videtis enim et *versutiloquas*, et *expectorat*, ex conjunctione facta esse verba, non nata: vel saepe sine conjunctione verba novantur; ut ille Ennius, *Dii genitales*; ut, *Baccarum ubertate incurvescere*. Tertius ille modus, transferendi 155.
verbi, late patet, quem necessitas genuit, inopia coacta et angustiis; post autem delectatio jucunditasque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem: sic verbi translatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. Nam *gemmare vites, luxuriem esse in herbis, laetas segetes*, etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo. Ergo hae 156.
translationes quasi mutuationes sunt, cum, quod non habeas, aliunde sumas. Illae paulo audaciores, quae non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt: quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem, aut genera ponam?

Similitudinis est ad verbum unum contracta 39.
brevitas, quod verbum in alieno loco, tanquam 157.
in suo, positum, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia:

——— *Inhorrescit mare,*
Tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbum occaecat
nigror,
Flamma inter nubes coruscat, coelum tonitru contremit,
Grando mista imbri largifluo subita praecipitans cadit;
Undique omnes venti erumpunt, saevi exsistunt turbines,
Fervit aestu pelagus———

Omnia fere, quo essent clariora, translatis per
158. similitudinem verbis dicta sunt. Aut quo signi-
ficetur magis res tota, sive facti alicujus, sive
consilii ; ut ille, qui occultantem consulto, ne
id, quod ageretur, intelligi posset, duobus trans-
latis verbis, similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem iste circumvestit dictis, sepit sedulo.

Nonnunquam etiam brevitas translatione confi-
citur ; ut illud, *Si telum manu fugit:* impruden-
tia teli emissi brevius propriis verbis exponi non
159. potuit, quam est uno significata translato. At-
que hoc in genere persaepe mihi admirandum
videtur, quid sit, quod omnes translatis et alienis
magis delectantur verbis, quam propriis et suis.
40. Nam si res suum nomen et proprium vocabulum
non habet, ut *pes* in navi, ut *nexum*, quod per
libram agitur, ut in uxore *divortium ;* necessitas
cogit, quod non habeas, aliunde sumere : sed in
suorum verborum maxima copia, tamen homines
aliena multo magis, si sunt ratione translata, de-
160. lectant. Id accidere credo, vel quod ingenii
specimen est quoddam, transilire ante pedes po-
sita, et alia longe repetita sumere : vel quod is,
qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen
aberrat ; quae maxima est delectatio : vel quod

singulis verbis res ac totum simile conficitur: vel quod omnis translatio, quae quidem sumta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam et 161.
odor urbanitatis, et mollitudo humanitatis, et murmur maris, et dulcedo orationis, sunt ducta a caeteris sensibus. Illa vero oculorum multo acriora, quae ponunt pene in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura, cujus nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine: unde enim simile duci potest, (potest autem ex omnibus) indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum, lumen affert orationi. Quo in 162.
genere primum fugienda est dissimilitudo;

——— *Caeli ingentes fornices:*

Quamvis sphaeram in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo non potest inesse.

—— *Vive Ulysses, dum licet:*
Oculis postremum lumen radiatum rape.

Non dixit, *cape;* non, *pete;* haberet enim moram sperantis diutius esse sese victurum; sed *rape:* hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, —*dum licet.*

Deinde videndum est, ne longe simile sit 41.
ductum. *Syrtim patrimonii, scopulum* libentius 163.
dixerim: *Charybdim bonorum, voraginem* potius: facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur. Et, quoniam haec vel summa laus est in verbis trans-

ferendis, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet si-
164. militudo. Nolo dici morte Africani *castratam* esse rempublicam: nolo *stercus curiae* dici Glauciam: quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut majus, quam res postulet; *tempestas comissationis:* aut minus; *comissatio tempestatis.* Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

Quidnam est, obsecro? quid te adiri abnutas?

melius esset, *vetas, prohibes, absterres:* quoniam ille dixerat,

——— Illico istic,
Ne contagio mea bonis, umbrave obsit.

165. Atque etiam, si vereare, ne paulo durior translatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Catone mortuo, *pupillum* senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin, *ut ita dicam, pupillum,* aliquanto mitius: etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse;
166. atque ut precario, non vi, venisse videatur. Modus autem nullus est florentior in singulis verbis, nec qui plus luminis afferat orationi. * * Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit:

———Neque me patiar iterum
Ad unum scopulum et telum classem Achivûm offendere.

Atque illud,

> *Erras, erras ; nam exsultantem te, et praefidentem tibi*
> *Repriment validae legum habenae, atque imperii insistent jugo.*

Sumpta re simili, verba ejus rei propria dein- 42.
ceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur. Est 167.
hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea, quae dicuntur Aenigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio, atque immutatio, in verbo quandam fabricationem habet, sed in oratione:

> *Africa terribili tremit horrida terra tumultu.*

Pro *Afris* est sumpta *Africa*. Neque factum verbum est; ut, *Mare saxifragis undis:* neque translatum; ut, *Mollitur mare:* sed ornandi causa proprium proprio commutatum; *Desine Roma tuos hostes*, et *Testes sunt campi magni.* Gravis est modus in ornatu orationis, et saepe sumendus: ex quo genere haec sunt; *Martem belli esse communem; Cererem* pro frugibus; *Liberum* appellare pro vino; *Neptunum* pro mari; *curiam* pro senatu; *campum* pro comitiis;
togam pro pace; *arma* ac *tela* pro bello. Quo 168.
item in genere et virtutes, et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: *Luxuries* quam in domum irrupit; et, quo *Avaritia* penetravit; aut *Fides* valuit; *Justitia* confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius: cui

sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid, aut ex parte totum; ut, pro aedificiis cum *parietes*, aut *tecta* dicimus: aut ex toto partem; ut, cum unam turmam *equitatum populi Romani* dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat:——

aut cum ex pluribus intelligitur unus,

Nos sumu' Romani, qui fuimus ante Rudini.

aut quocunque modo non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est.

43. Abutimur saepe etiam verbo, non tam elegan-
169. ter, quam in transferendo; sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter; ut cum *grandem orationem* pro magna, *minutum animum* pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda ac dicerentur, sunt translata quodam
170. modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus exsistat ex rebus; si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel conjunctione, vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut translatum, quod maxime, tanquam stellis quibusdam, notat et illuminat orationem.

171. Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, collocationem primum, deinde mo-

dum quendam formamque desiderat. Collocationis est componere et struere verba, sic, ut neve asper eorum concursus, neve hiulcus sit, sed quodammodo coagmentatus et laevis. In quo lepide in soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius;

Quam lepide lexeis compostae? ut tesserulae omnes
Arte pavimento, atque emblemate vermiculato.

Quae cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille voluit, et ego vellem, melius aliquanto, quam Albucius; verum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen haec collocatio conservanda 172.
verborum, de qua loquor, quae junctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae lenem, quae aequabiliter fluentem. Id assequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungetis, ut ne aspere concurrant, neve vastius diducantur.

Hanc diligentiam subsequitur modus etiam et 44.
forma verborum; quod jam vereor ne huic Ca- 173.
tulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam, nobis esse adhibendos putaverunt: interspirationis enim, non defatigationis nostrae, neque librariorum notis, sed verborum et sententiarum modo interpunctas, clausulas in orationibus esse voluerunt: idque prin-

ceps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem, delectationis atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus ejus Naucrates) numeris adstringeret.
174. Namque haec duo, musici, qui erant quondam iidem poëtae, machinati ad voluptatem sunt, versum, atque cantum; ut et verborum numero, et vocum modo, delectatione vincerent aurium satietatem. Haec igitur duo, vocis dico moderationem, et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati possit, a poëtica ad eloquen-
175. tiam traducenda duxerunt. In quo illud est vel maximum, quod versus in oratione si efficitur conjunctione verborum, vitium est; et tamen eam conjunctionem, sicuti versum, numerose cadere, et quadrare, et perfici volumus: neque est ex multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum potest, et id, quod dicit, spiritu, non arte, determinat; orator autem sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur, et adstricto,
176. et soluto. Nam cum vinxit modis et forma, relaxat et liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata sint quasi certa aliqua lege versus, neque ita soluta, ut vagentur. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis, quam necessaria: nihil est enim tam tenerum, neque tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocum-

que ducas, quam oratio. Ex hac versus, ex ea- 177.
dem dispares numeri conficiuntur : ex hac haec
etiam soluta variis modis, multorumque gene-
rum oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia
contentionis verba ; neque ex alio genere ad
usum quotidianum, alio ad scenam pompamque
sumuntur ; sed ea nos cum jacentia sustulimus
e medio, sicut mollissimam ceram, ad nostrum
arbitrium formamus et fingimus. Itaque tum
graves sumus, tum subtiles, tum medium quid-
dam tenemus : sic institutam nostram sententi-
am sequitur orationis genus ; idque ad omnem
rationem, et aurium voluptatem, et animorum
motum mutatur et vertitur. Sed ut in pleris- 178.
que rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fa-
bricata ; sic in oratione ; ut ea, quae maximam
utilitatem in se continerent, eadem haberent
plurimum vel dignitatis, vel saepe etiam venus-
tatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa
videmus hunc statum esse hujus totius mundi
atque naturae, rotundum ut coelum, terraque ut
media sit, eaque sua vi nutuque teneatur ; sol
ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum,
et inde sensim ascendat in diversam partem ; ut
luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat ;
ut eádem spatia quinque stellae dispari motu
cursuque conficiant. Haec tantam habent vim, 179.
ut paulum immutata cohaerere non possint ; tan-
tam pulchritudinem, ut nulla species ne excogi-
tari quidem possit ornatior. Referte nunc ani-
mum ad hominum, vel etiam caeterarum ani-

mantium, formam et figuram: nullam partem corporis sine aliqua necessitate affictam, totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique, nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars, nisi venusta.

46. Linquamus naturam, artesque videamus. Quid
180. tam in navigio necessarium, quam latera, quam cavernae, quam prora, quam puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis, sed etiam voluptatis causa, inventa esse videantur. Columnae et templa et porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis, quam dignitatis. Capitolii fastigium illud, et caeterarum aedium, non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est: nam cum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut, etiam si in coelo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse
181. videatur. Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem, ac prope necessitatem, suavitas quaedam et lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta verborum, animae interclusio atque angustiae spiritus attulerunt. Id inventum ita est suave, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. Id enim auribus nostris gratum est in-

ventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse possit. Longissima est igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest.

Sed hic naturae modus est, artis alius: nam 47.
cum sint numeri plures, iambum et trochaeum 182.
frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Ca-
tule, vester, qui natura tamen incurrunt ipsi in
orationem sermonemque nostrum: sed sunt in-
signes percussiones eorum numerorum, et minu-
ti pedes. Quare primum ad heroum nos dacty-
li, et anapaesti, et spondei pedem invitat; in
quo impune progredi licet duos duntaxat pe-
des, aut paulo plus, ne plane in versum, aut si-
militudinem versuum incidamus. Aliae sunt
geminae, quibus hi tres heroi pedes in principia
continuandorum verborum satis decore cadunt.
Probatur autem ab eodem illo maxime paeon; 183.
qui est duplex: nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur; ut haec verba, *desinite, incipite, comprimite:* aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa; sicut illa sunt, *domuerant, sonipedes.* Atque illi philosopho ordiri placet a superiore paeone, posteriore finire. Est autem paeon hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius judicium et certius, par fere Cretico, qui est ex longa, et brevi, et longa; ut,

Quid petam praesidî, aut exsequar? quove nunc——

A quo numero exorsus est Fannius, *Si, Quiri-*

tes, minas illius — Hunc ille clausulis aptiorem
putat, quas vult longa plerumque syllaba termi-
nari.

48. Neque vero haec tam acrem curam diligen-
184. tiamque desiderant, quam est illa poëtarum;
quos necessitas cogit, et ipsi numeri ac modi,
sic verba versu includere, ut nihil sit, ne spiritu
quidem minimo, brevius aut longius, quam ne-
cesse est. Liberior est oratio, et plane, ut dici-
tur, sic et est, vere soluta; non ut fugiat ta-
men aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa mo-
deretur. Namque ego illud assentior Theo-
phrasto, qui putat orationem, quae quidem sit
polita atque facta quoddammodo, non adstricte,
185. sed remissius numerosam esse oportere. Ete-
nim sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus
hic usitatus versus efficitur, post anapaestus,
procerior quidam numerus, effloruit; inde ille
licentior et divitior fluxit dithyrambus: cujus
membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni lo-
cupleti oratione diffusa. Et, si numerosum est
id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet
quasdam impressiones, et quod metiri possumus
intervallis aequalibus, recte genus hoc nume-
rorum, dummodo ne continuum sit, in oratio-
nis laude ponetur. Nam si rudis et impolita
putanda est illa sine intervallis loquacitas peren-
nis et profluens, quid est aliud causae, cur re-
pudietur, nisi quod hominum aures vocem na-
tura modulantur ipsa? quod fieri, nisi inest nu-
186. merus in voce, non potest. Numerus autem in

continuatione nullus est: distinctio, et aequalium et saepe variorum intervallorum percussio, numerum conficit: quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus; in amni praecipitante non possumus. Quod si continuatio verborum haec soluta multo est aptior atque jucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta; membra illa modificata esse debebunt; quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus: sic enim has orationis conversiones Graeci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis; aut, quod etiam est melius et jucundius, longiora.

Atque haec quidem ab iis philosophis, quos 49.
tu maxime diligis, Catule, dicta sunt: quod eo 187.
saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem? inquit Catulus; aut quid disputatione ista afferri
potest elegantius, aut omnino dici subtilius? At 188.
enim vereor, inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur; aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea majora ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quemquam putas a te haec opera quotidiana et pervagata expectare: ista, quae dicis, dici volumus; neque tam dici, quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum,

sed pro his omnibus sine ulla dubitatione res-
189. pondeo. Ego vero, inquit Antonius, inveni
tandem, quem negaram in eo quem scripsi li-
bello me invenisse, *eloquentem:* sed eo te ne
laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de
hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno
190. meo diminueretur. Hanc igitur, Crassus in-
quit, ad legem, cum exercitatione, tum stilo,
qui et alia, et hoc maxime ornat ac limat, for-
manda vobis oratio est. Neque tamen hoc tanti
laboris est, quanti videtur: nec sunt haec rhyth-
micorum ac musicorum acerrima norma dirigen-
da: et efficiendum est illud modo vobis, ne
fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne
excurrat longius; ut membris distinguatur, ut
conversiones habeat absolutas. Neque semper
utendum est perpetuitate, et quasi conversione
verborum; sed saepe carpenda membris minu-
tioribus oratio est, quae tamen ipsa membra
191. sunt numeris vincienda. Neque vos paeon, aut
herous ille conturbet: ipsi occurrent orationi:
ipsi, inquam, se offerent, et respondebunt non
vocati: consuetudo modo illa sit scribendi, at-
que dicendi, ut sententiae verbis finiantur, eo-
rumque verborum junctio nascatur a proceris
numeris ac liberis, maxime heroo, et paeone
priore, aut cretico, sed varie distincteque con-
sidat. Notatur enim maxime similitudo in con-
quiescendo: et, si primi et postremi illi pedes
sunt hac ratione servati, medii possunt latere;

modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam aures expectent, aut longior, quam vires atque anima patiatur.

Clausulas autem diligentius etiam servandas 50.
esse arbitror, quam superiora; quod in his maxi- 192.
me perfectio atque absolutio judicatur. Nam versus aeque prima, et media, et extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacumque sit parte titubatum. In oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique: quae, quoniam apparent et intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum judiciis repudientur, aut aurium sa-
tietate. Duo enim, aut tres, sunt fere extremi 193.
servandi et notandi pedes, si modo non breviora, et praecisa erunt superiora, quos aut choreos, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in paeone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur, qui audient, fastidio similitudinis; nec nos id, quod faciemus,
opera dedita facere videamur. Quod si Anti- 194.
pater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros, aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore, tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate conjecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione et consue-
tudine adhibita, consequemur? Illud autem 195.
ne quis admiretur, quonam modo haec vulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni

genere, tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu, sine ulla arte aut ratione, quae sint in artibus ac rationibus recta ac prava, dijudicant; idque cum faciunt in picturis, et in signis, et in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum, vocumque judicio: quod ea sunt in communibus infixa sensibus, neque earum rerum quemquam funditus natura voluit esse exper-

196. tem. Itaque non solum verbis arte positis moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paulum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid? hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine et populo, non modo catervae atque conventus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes ejiciantur?

51. Mirabile est, cum plurimum in faciendo in-

197. tersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in judicando. Ars enim, cum a natura profecta sit, nisi naturam moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quam numeri atque voces; quibus et excitamur, et incendimur, et lenimur, et languescimus, et ad hilaritatem, et ad tristitiam saepe deducimur: quorum illa summa vis carminibus est aptior et can-

tibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa, rege doctissimo, majoribusque nostris; (ut epularum solennium fides ac tibiae, Saliorumque versus indicant) maxime autem a Graecia vetere celebrata: quibus utinam, similibusque de rebus disputari, quam de puerilibus his verborum translationibus maluissetis. Verum, ut in 198.
versu vulgus, si est peccatum, videt; sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit: sed poëtae non ignoscit, nobis concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circuitum, et quasi orbem verborum, conficere non possent, (nam id quidem nuper vel posse, vel audere coepimus) terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturali, illud, quod aures hominum flagitabant, tendebant tamen; ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

Exposui fere, ut potui, quae maxime ad or- 52.
natum orationis pertinere arbitrabar: dixi enim 199.
de singulorum laude verborum; dixi de conjuctione eorum; dixi de numero atque forma. Sed si habitum orationis etiam, et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus; et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis, non fuco illitus,

200. sed sanguine diffusus, debet color. Tum deni-
que nobis hic orator ita conformandus est et
verbis et sententiis, ut, quemadmodum qui
utuntur armis aut palaestra, non solum sibi vi-
tandi aut feriendi rationem esse habendam pu-
tant, sed etiam, ut cum venustate moveantur:
sic verbis quidem ad aptam compositionem et
decentiam, sententiis vero ad gravitatem oratio-
nis utatur, ut ii, qui in armorum tractatione
201. versantur. Formantur autem et verba, et sen-
tentiae pene innumerabiles: quod satis scio no-
tum esse vobis: sed inter conformationem ver-
borum et sententiarum hoc interest; quod
verborum tollitur, si verba mutaris; sententia-
rum permanet, quibuscumque verbis uti velis.
Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonen-
dos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis,
quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi
in singulis verbis illa tria tenere, ut transla-
tis utamur frequenter, interdumque factis, raro
autem etiam pervetustis. In perpetua autem
oratione, cum et conjunctionis lenitatem, et
numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus,
tum est quasi luminibus distinguenda et frequen-
tanda omnis oratio sententiarum atque verbo-
rum.

53. Nam et commoratio una in re permultum mo-
202. vet, et illustris explanatio, rerumque, quasi ge-
rantur, sub adspectum pene subjectio; quae et
in exponenda re plurimum valet, et ad illustran-
dum id, quod exponitur, et ad amplificandum;

ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: et huic contraria saepe percursio est; et plus ad intelligendum, quam dixeris, significatio; et distincte concisa brevitas; et extenuatio; et huic adjuncta illusio, a praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re non longa digressio, in 203.
qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit: propositioque quid sis dicturus, et ab eo, quod est dictum, sejunctio; et reditus ad propositum; et iteratio; et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa, veritatis superlatio atque trajectio; et rogatio; atque huic finitima quasi percunctatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio, quae est perjucunda, cum in oratione, non contentione, sed sermone, tractatur: deinde dubitatio; 204.
tum distributio; tum correctio, vel ante, vel postquam dixeris, vel cum aliquid a te ipse rejicias: praemunitio est etiam, ad id, quod aggrediare; et trajectio in alium; communicatio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio, vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel gra- 205.
vissimum lumen augendi: descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio, ante occupatio:

tum duo illa, quae maxime movent, similitudo, et exemplum : digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, vox quaedam libera, atque etiam effrenatio, augendi causa ; iracundia, objurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio ; purgatio, conciliatio, laesio, optatio, atque exsecratio. His fere luminibus illustrant orationem sententiae.

54. Orationis autem ipsius, tanquam armorum,
206. est vel ad usum comminatio, et quasi petitio, vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias ; et paulum immutatum verbum atque deflexum ; et ejusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio ; et in eadem verba impetus, et concursio, et adjunctio, et progressio ; et ejusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio ; et revocatio verbi ; et illa, quae similiter desinunt, aut quae cadunt similiter, aut quae paribus paria referuntur, aut quae
207. sunt inter se similia. Est etiam gradatio quaedam, et conversio, et verborum concinna transgressio, et contrarium, et dissolutum, et declinatio, et reprehensio, et exclamatio, et imminutio, et quod in multis casibus ponitur, et quod, de singulis rebus propositis ductum, refertur ad singula, et ad propositum subjecta ratio, et item in distributis supposita ratio, et permissio, et rursum alia dubitatio, et improvisum quiddam, et dinumeratio, et alia correctio, et dissipatio,

et quod continuatum, et interruptum, et imago,
et sibi ipsi responsio, et immutatio, et disjunc-
tio, et ordo, et relatio, et digressio, et circum-
scriptio. Haec enim sunt fere, atque horum 208.
similia, vel plura etiam esse possunt, quae sen-
tentiis orationem, verborumque conformationi-
bus illuminent.

Quae quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, 55.
quod nota esse nobis putes, sine definitionibus,
et sine exemplis, effudisse. Ego vero, inquit
Crassus, ne illa quidem, quae supra dixi, nova
vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrum om-
nium parui. His autem de rebus sol me ille 209.
admonuit, ut brevior essem, qui ipse jam prae-
cipitans, me quoque haec praecipitem pene evol-
vere coëgit. Sed tamen hujus generis demon-
stratio est, et doctrina ipsa, vulgaris; usus au-
tem gravissimus, et in hoc toto dicendi studio
difficillimus. Quamobrem, quoniam de ornatu 210.
omni orationis, sunt omnes si non patefacti, at
certe commonstrati loci; nunc, quid aptum sit,
hoc est, quid maxime deceat in oratione, vide-
amus: quanquam id quidem perspicuum est,
non omni causae, nec auditori, neque personae,
neque tempori, congruere orationis unum genus.
Nam et causae capitis alium quendam verborum 211.
sonum requirunt, alium rerum privatarum atque
parvarum: et aliud dicendi genus deliberati-
ones, aliud laudationes, aliud judicia, aliud ser-
mones, aliud consolatio, aliud objurgatio, aliud
disputatio, aliud historia desiderat. Refert eti-

am, qui audiant, senatus, an populus, an judices; frequentes, an pauci, an singuli; et quales ipsi quoque oratores, qua sint aetate, honore, auctoritate, debet videri: tempus, pacis, an
212. belli, festinationis, an otii. Itaque hoc loco nihil sane est, quod praecipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris, et tenuioris, et item illius mediocris, ad id, quod agimus, accommodatam deligamus. Ornamentis iisdem uti fere licebit, alias contentius, alias summissius: omnique in re posse quod deceat facere, artis et naturae est; scire quid quandoque deceat, prudentiae.

56. Sed haec ipsa omnia perinde sunt, ut agun-
213. tur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur: sine hac summus orator esse in numero nullo potest; mediocris, hac instructus, summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum; huic secundas; huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri solet, qui cum propter ignominiam judicii cessisset Athenis, et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat: qua perlecta, petitum est ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam cum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis admiraremini, si audissetis ipsum? Ex quo satis

significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam esse putaret, actore mutato. Quid fuit in Graccho, quem tu, Catule, 214.
melius meministi, quod me puero tantopere ferretur? *Quo me miser conferam? quo vertam? in Capitolium ne? at fratris sanguine redundat: an domum? matremne ut miseram, lamentantemque videam et abjectam?* quae sic ab illo acta esse constabat, oculis, voce, gestu, inimici ut lachrymas tenere non possent. Haec eo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt.

Ac sine dubio in omni re vincit imitationem 57.
veritas: sed ea si satis in actione efficeret ipsa 215.
per sese, arte profecto non egeremus: verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac pene obruatur; discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt eminentia et promta, sumenda. Omnis enim 216.
motus animi suum quendam a natura habet vultum, et sonum, et gestum; totumque corpus hominis, et ejus omnis vultus, omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces, ut chordae, sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta, gravis, cita, tarda, magna, parva; quas tamen inter omnes est suo quaeque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum: contractum,

diffusum: continenti spiritu, intermisso: fractum, scissum: flexo sono, attenuatum, inflatum.
217. Nullum est enim horum similium generum, quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores.

58. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat; acutum, incitatum, crebro incidens:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos:——

Et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti,

Segregare abs te ausus?——

Et,

Ecquis hoc animadvertit? vincite:——

Et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac moeror; flexibile, plenum, interruptum, flebili voce;

Quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
Domum paternamne? anne ad Peliae filias?

Et illa,

O pater, ô patria, ô Priami domus!

Et quae sequuntur:

Haec omnia vidi inflammari;
Priamo vi vitam evitari.

218. Aliud metus; demissum, et haesitans, et abjectum

Multi', modis sum circumventus, morbo, exsilio, atque inopia:
Tum pavor sapientiam omnem mihi exanimato expectorat:
Alter terribilem minitatur vitae cruciatum, et necem;
Quae nemo est tam firmo ingenio, et tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu.

Aliud vis; contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis;

Iterum Thyestes Atreum attractum advenit,
Iterum jam aggreditur me, et quietum exsuscitat.
Major mihi moles, majus miscendum 'st malum,
Quî illius acerbum cor contundam, et comprimam.

Aliud voluptas; effusum, lene, tenerum, hila- 219.
ratum, ac remissum;

Sed mihi cum detulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat; cum simulabat sese alteri dare,
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

Aliud molestia; sine commiseratione grave quiddam, et uno pressu ac sono obductum;

Qua tempestate Paris Helenam innuptis junxit nuptiis,
Ego tum gravida, expletis jam fere ad pariendum mensibus:
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

Omnes autem hos motus subsequi debet ges- 59.
tus, non hic verba exprimens, scenicus, sed uni- 220.
versam rem et sententiam, non demonstratione sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena et histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palaestra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens: brachium procerius projectum, quasi quoddam telum orationis: supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis.
Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso domi- 221.
natus est omnis oculorum: quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio, et imago animi vultus est, indices oculi. Nam haec est una pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot significationes et commuta-

tiones possit efficere: neque vero est quisquam, qui eadem contuens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dixit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo contuens ali-
222. quid pronuntiaret. Quare oculorum est magna moderatio: nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad pravitatem aliquam, deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum conjectu, tum hilaritate, motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis: est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo et leoni setas, caudam, aures, ad motus animorum
223. declarandos dedit. Quare in hac nostra actione secundum vocem vultus valet: is autem oculis gubernatur. Atque in iis omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a natura data: quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem movent, nisi eum, qui ejusdem linguae societate conjunctus est; sententiaeque saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant: actio, quae prae se motum animi fert, omnes movet: iisdem enim omnium animi motibus concitantur, et eos iisdem notis, et in aliis agnoscunt, et in se ipsi indicant.

60. Ad actionis autem usum atque laudem, maxi-
224. mam sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda nobis: deinde, quaecunque erit, ea tuenda: de quo illud jam nihil ad hoc

praecipiendi genus, quemadmodum voci serviatur; equidem magnopere censeo serviendum. Sed illud videtur ab hujus nostri sermonis officio non abhorrere, quod, (ut dixi paulo ante) plurimis in rebus quod maxime est utile, id, nescio quo pacto, etiam decet maxime. Nam ad vocem obtinendam nihil est utilius, quam crebra mutatio: nihil perniciosius, quam effusa sine intermissione contentio. Quid? ad aures nostras, et 225.
actionis suavitatem, quid est vicissitudine, et varietate, et commutatione aptius? Itaque idem Gracchus (quod potes audire, Catule, ex Licinio, cliente tuo, literato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum) cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, cum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit Catulus, et saepe sum admiratus hominis cum diligentiam, tum etiam doctrinam et scientiam. Ego vero, inquit Crassus; 226.
ac doleo quidem, illos viros in eam fraudem in republica esse delapsos: quanquam ea tela texitur, et ea incitatur in civitate ratio vivendi, ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, jam similes habere cupiamus. Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Julius, sermonem istum, et te ad Gracchi fistulam refer; cujus ego nondum plane rationem intelligo.

61. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam
227. medium, sed suum cuique voci : hinc gradatim ascendere vocem utile et suave est : nam a principio clamare, agreste quiddam est, et illud idem ad firmandam est vocem salutare : deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen interius est, quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, et tamen ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quoddam in remissione gravissimum, quoque tanquam sonorum gradibus descenditur. Haec varietas, et hic per omnes sonos vocis cursus, et se tuebitur, et actioni afferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis, sensum hujus consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

228. Edidi quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coëgerunt. Scitum est enim, causam conferre in tempus, cum efferre plura, si cupias, non queas. Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum judicare, ita divinitus, ut non a Graecis didicisse, sed eos ipsos haec docere posse videare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo ; ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius, affuisset ; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus
229. es, excellentem fore. Et Crassus, Fore dicis ? inquit ; ego vero esse jam judico, et tum judicavi, cum, me consule, in senatu causam defendit Africae, nuperque etiam magis, cum pro

Bithyniae rege dixit. Quamobrem recte vides, Catule: nihil enim isti adolescenti neque a natura, neque a doctrina deesse sentio. Quo ma- 230.
gis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum; non enim ille mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati; sed et ingenio peracri, et studio flagranti, et doctrina eximia, et memoria singulari; cui quanquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio; vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. Sed jam surgamus, inquit, nosque curemus, et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros, curamque laxemus.

BRUTUS,

SIVE DE

CLARIS

ORATORIBUS.

ARGUMENTUM.

Perfecti oratoris quam effingit in libris de Oratore speciem, eam omnes omnium aetatum oratores percensendo, si qua possit invenire, quaerit in hoc de claris Romanis oratoribus libro. Post praefationem, quae de Hortensii morte conqueritur, et ejus sermonis occasionem demonstrat, qui hoc libro commemoratur, initium fit disserendi a Graecis; atque a Solone inde qui in dicendo valuerunt, breviter commemorantur, cap. 7. 13. *deinde producuntur, habita temporum ratione, Romani, a L. Bruto usque ad Ciceronem, atque id magna cum venustate, multis cum jocis, tum etiam digressionibus admistis jucundis, ut sunt de urbanitatis sono,* cap. 46. *de populo recte de oratore judicante,* cap. 49. *de Attico dicendi genere,* cap. 82. Ernesti.

Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem, et 1.
eo mihi de Q. Hortensii morte esset allatum, opinione omnium majorem animo cepi dolorem. Nam et amico amisso, cum consuetudine jucun-

da, tum multorum officiorum conjunctione me privatum videbam, et interitu talis auguris dignitatem nostri collegii diminutam dolebam: qua in cogitatione, et cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo juratus judicium dignitatis meae fecerat, et inauguratum ab eodem; ex quo, augurum institutis, in parentis eum loco colere debebam. Augebat etiam molestiam, quod magna sapientium civium bonorumque penuria, vir egregius, conjunctissimusque mecum consiliorum omnium societate, alienissimo reipublicae tempore extinctus, et auctoritatis et prudentiae suae triste nobis desiderium reliquerat: dolebamque, quod non, ut plerique putabant, adversarium, aut obtrectatorem laudum mearum, sed socium potius, et consortem gloriosi laboris amiseram. Etenim, si in leviorum artium studio memoriae proditum est, poëtas nobiles poëtarum aequalium morte doluisse: quo tandem animo ejus interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius, quam omnino adversarium non habere? cum praesertim non modo nunquam sit aut illius a me cursus impeditus, aut ab illo meus, sed contra semper alter ab altero adjutus et communicando, et monendo, et favendo. Sed, quoniam perpetua quadam felicitate usus ille, cessit e vita, suo magis, quam suorum civium tempore; et tum occidit, cum lugere facilius rempublicam posset, si viveret, quam juvare; vixitque tam diu, quam licuit in civitate bene beateque vivere; nostro incom-

modo detrimentoque, si est ita necesse, doleamus: illius vero mortis opportunitatem benevolentia potius quam misericordia prosequamur, ut, quotiescumque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus, illum potius, quam nosmetipsos, diligere videamur. Nam, si id dolemus, quod eo jam frui nobis non licet; nostrum est id malum: quod modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem referre videamur. Sin, tanquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit, angimur; summam ejus felicitatem non satis grato animo interpretamur.

Etenim si viveret Q. Hortensius, caetera for- 2.
tasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus: hunc autem, praeter caeteros, aut cum paucis sustineret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingenii, voce erudita, et Romanis, Graecisque auribus digna, spoliatum atque orbatum videret. Equidem angor animo, non consilii, non ingenii, non auctoritatis armis egere rempublicam, quae didiceram tractare, quibusque me assuefeceram, quaeque erant propria cum praestantis in republica viri, tum bene moratae et bene constitutae civitatis. Quod si fuit in republica tempus ullum, cum extorquere arma posset e manibus iratorum civium, boni civis auctoritas et oratio; tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum, aut timore. Ita nobismetipsis accidit, ut, quanquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc do-

leremus, quod, quo tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis tanquam in portum confugere deberet, non inertiae, neque desidiae, sed otii moderati atque honesti; cumque ipsa oratio jam nostra canesceret, haberetque suam quandam maturitatem, et quasi senectutem; tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quemadmodum salutariter uterentur, non reperiebant. Itaque ii mihi videntur fortunate beateque vixisse, cum in caeteris civitatibus, tum maxime in nostra, quibus cum auctoritate, rerumque gestarum gloria, tum etiam sapientiae laude perfrui licuit. Quorum memoria et recordatio in maximis nostris gravissimisque curis jucunda sane fuit, cum in eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

3. Nam cum inambularem in xysto, et essem otiosus domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pomponio venerat, homines cum inter se conjuncti, tum mihi ita cari, itaque jucundi, ut eorum adspectu omnis, quae me angebat de republica, cura consederit. Quos postquam salutavi, quid vos, inquam, Brute et Attice, nunc? quid tandem novi? Nihil sane, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis, aut ego pro certo dicere audeam. Tum Atticus, Eo, inquit, ad te animo venimus, ut de republica esset silentium, et aliquid audiremus potius ex te, quam te afficeremus ulla molestia. Vos vero, inquam, Attice, et praesentem me cura levatis, et ab-

senti magna solatia dedistis: nam vestris primum literis recreatus, me ad pristina studia revocavi. Tum ille, Legi, inquit, perlubenter epistolam, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est et monere te prudenter et consolari amicissime. Recte, inquam, est visus. Nam me istis scito literis, ex diuturna perturbatione totius valetudinis tanquam ad adspiciendam lucem esse revocatum. Atque, ut post Cannensem illam calamitatem, primum Marcelli ad Nolam praelio populus se Romanus erexit, posteaque prosperae res deinceps multae consecutae sunt; sic post rerum nostrarum et communium gravissimos casus, nihil ante epistolam Bruti mihi accidit, quod vellem, aut quod aliqua ex parte sollicitudines allevaret meas. Tum Brutus, Volui id quidem efficere certe, et capio magnum fructum, si quidem, quod volui, tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio, quae te Attici literae delectaverint. Istae vero, inquam, Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerunt. Salutem? inquit ille. Quodnam tandem genus istuc tam praeclarum literarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio, aut ad hoc tempus aptior, quam illius libri, quo me hic affatus, quasi jacentem excitavit? Tum ille, Nempe eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breviter, et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico librum mihi saluti fuisse.

4. Tum Atticus, Optatissimum mihi quidem est quod dicis: sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum, aut tanto usui posset esse? Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa, et eam utilitatem, quam requirebam, ut, explicatis ordinibus temporum, uno in conspectu omnia viderem: quae cum studiose tractare coepissem, ipsa mihi tractatio literarum salutaris fuit, admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum, teque remunerandum, si non pari, at grato tamen munere: quanquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere jubet, qua acceperis, aut etiam cumulatiore, si possis. Ego autem voluntatem tibi profecto emetiar: sed rem ipsam nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis (ut agricolae solent) fructibus est, unde tibi reddam quod accepi: sic omnis foetus repressus, exustusque siti flos veteris ubertatis exaruit: nec ex conditis, qui jacent in tenebris, et ad quos omnis nobis aditus, qui paene solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tanquam in inculto et derelicto solo; quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris: modo idem noster animus efficere possit, quod ager, qui cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet. Tum ille, Ego vero et expectabo ea, quae polliceris, neque exigam, nisi tuo commodo; et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi quoque, inquit Brutus,

et exspectanda sunt ea, quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te hujus voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, se incommodo exacturum negat.

At vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, 5.
nisi prius a te cavero, amplius eo nomine neminem, cujus petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istud quidem ausus sim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem, non illum quidem tibi molestum, sed assiduum tamen et acrem fore. Tum Pomponius, Ego vero, inquit, Brutum nihil mentiri puto. Videor enim jam te ausurus esse appellare: quoniam longo intervallo modo primum animadverti paulo te hilariorem. Itaque, quoniam hic, quod mihi deberetur, se exacturum professus est; quod huic debes, ego a te peto. Quidnam id? inquam. Ut scribas, inquit, aliquid: jampridem enim conticuerunt tuae literae. Nam ut illos de republica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus: eisque nosmetipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. Sed illa cum poteris, atque ut possis, rogo. Nunc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quaerimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano inchoasti de oratoribus, quando esse coepissent, qui etiam, et quales fuissent. Quem ego sermonem cum ad Brutum tuum, vel nostrum potius, detulissem, magnopere hic audire se velle dixit. Itaque hunc ele-

gimus diem, cum te sciremus esse vacuum. Quare, si tibi est commodum, ede illa, quae coeperas, et Bruto, et mihi. Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum animum, aut sane, (si potes) libera. Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta, causam Dejotari, fidelissimi atque optimi regis, ornatissime et copiosissime a Bruto me audisse defensam.

6. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem, teque Bruti dolentem vicem, quasi deflevisse judiciorum vastitatem, et fori. Feci, inquam, istuc quidem, et saepe facio. Nam mihi, Brute, in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis, et exquisita doctrina, et singularis industria. Cum enim in maximis causis versatus esses, et, cum tibi aetas nostra jam cederet, facesque summitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tum ille, Caeterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo, et dolendum puto: dicendi autem me non tam fructus et gloria, quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet, te praesertim tam studioso. Etenim dicere bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. Quare qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua ne maximis quidem in bellis aequo animo carere quis-

quam potest. Praeclare, inquam, Brute, dicis, eoque magis ista dicendi laude delector, quod caetera, quae sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est tam humilis, qui se non aut posse adipisci, aut adeptum putet: eloquentem neminem video factum esse victoria. Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus. Hîc ego, Laudare igitur eloquentiam, et quanta vis sit ejus, expromere, quantamque iis, qui sint eam consecuti, dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco, neque necessarium. Hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliqua, sive exercitatione quadam, sive natura; rem unam esse omnium difficillimam. Quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum unaquaeque est ars ipsa magna per sese. Quare quinque artium concursus maximarum quantam vim, quantamque difficultatem habeat, existimari potest.

Testis est Graecia, quae cum eloquentiae stu- 7.
dio sit incensa, jamdiuque excellat in ea, praestetque caeteris, tamen omnes artes vetustiores habet, et multo ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam haec est a Graecis elaborata dicendi vis atque copia. In quam cum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae tuae: qua in urbe primum se orator extulit, primumque etiam monumentis et literis oratio est coepta mandari. Tamen

ante Periclem, cujus scripta quaedam feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed jam adultis fuerunt, litera nulla est, quae quidem ornatum aliquem habeat, et oratoris esse videatur. Quanquam opinio est et eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum, et paulo seniorem etiam Solonem, posteaque Clisthenem, multum, ut temporibus illis, valuisse dicendo. Post hanc aetatem aliquot annis, ut ex Atticis monumentis potest perspici, Themistocles fuit; quem constat cum prudentia, tum etiam eloquentia praestitisse: post Pericles, qui cum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis, turbulentum illum quidem civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. Huic aetati suppares Alcibiades, Critias, Theramenes: quibus temporibus quod dicendi genus viguerit, ex Thucydidis scriptis, qui ipse tum fuit, intelligi maxime potest. Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione rerum breves, et ob eam ipsam causam interdum subobscuri.

8. Sed ut intellectum est, quantam vim haberet accurata, et facta quodam modo oratio; tum etiam magistri dicendi multi subito exstiterunt: tum Leontinus Gorgias, Thrasymachus Chalcedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Ceus, Hippias Eleus in honore magno fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se profitebantur, arrogantibus sane verbis, quemadmodum causa inferior (ita enim loquebantur) dicendo

fieri superior posset. Iis opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat verbis. Hujus ex uberrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri: primumque tum philosophia, non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec, in qua de bonis rebus et malis, deque hominum vita et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus rejiciamus: ad oratores, a quibus digressi sumus, revertamur. Exstitit igitur jam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cujus domus cunctae Graeciae, quasi ludus quidam patuit, atque officina dicendi, magnus orator, et perfectus magister, quanquam forensi luce caruit, intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo quidem meo judicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare, et docuit alios: et cum caetera melius, quam superiores, tum primus intellexit, etiam in soluta oratione, dum versum effugeres, modum tamen et numerum quendam oportere servari. Ante hunc enim verborum quasi structura, et quaedam ad numerum conclusio, nulla erat; aut, si quando erat, non apparebat eam dedita opera esse quaesitam; quae forsitan laus sit: verumtamen natura magis tum, casuque nonnunquam, quam aut ratione aliqua aut observatione fiebat. Ipsa enim natura circumscriptione quadam verborum comprehendit concluditque sententiam: quae cum aptis constricta

verbis est, cadit etiam plerumque numerose. Nam et aures ipsae quid plenum, quid inane sit, judicant, et spiritu, quasi necessitate aliqua, verborum comprehensio terminatur: in quo non modo defici, sed etiam laborare turpe est.

9. Tum fuit Lysias, ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans: quem jam prope audeas oratorem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum, et cui nihil admodum desit, Demosthenem facile dixeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil (ut ita dicam) subdole, nihil versute, quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius: nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate, vel sententiarum, quo quidquam esset elatius. Huic Hyperides proximus, et Aeschines fuit, et Lycurgus, et Dinarchus, et is, cujus nulla extant scripta, Demades, aliique plures. Haec enim aetas effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, succus ille et sanguis incorruptus usque ad hanc aetatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor. Phalereus enim successit eis senibus adolescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus, quam palaestra. Itaque delectabat magis Athenienses, quam inflammabat. Processerat enim in solem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti, doctissimi hominis,

umbraculis. Hic primus inflexit orationem, et eam mollem, teneramque reddidit: et suavis, sicut fuit, videri maluit, quam gravis, sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret: et tantum ut memoriam concinnitatis suae, non (quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis) cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus.

Videsne igitur, in ea ipsa urbe, in qua et 10.
nata et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem? siquidem ante Solonis aetatem, et Pisistrati, de nullo, ut diserto, memoriae proditum est. At hi quidem, ut populi Romani aetas est, senes: ut Atheniensium secula numerantur, adolescentes debent videri. Nam etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius Athenae jam erant, quam est Roma ad hodiernum diem: nec tamen dubito, quin habuerit vim magnam semper oratio. Neque enim jam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulyssi tribuisset Homerus, et Nestori, (quorum alterum vim habere voluit, alterum suavitatem) nisi jam tum esset honos eloquentiae; neque ipse poëta hic tam idem ornatus in dicendo, ac plane orator fuisset: cujus etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum: siquidem non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedaemoniorum adstricta legibus. Sed studium ejus generis majorque vis agnoscitur in Pisistrato. Denique hunc proximo

seculo Themistocles insecutus est; ut apud nos, perantiquus; ut apud Athenienses, non ita sane vetus. Fuit enim regnante jam Graecia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata. Nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exul interfuit, eodem fere tempore, quo Persarum bellum, fuit, similisque fortuna clarorum virorum: siquidem uterque, cum civis egregius fuisset, populi ingrati pulsus injuria, se ad hostes contulit, conatumque iracundiae suae morte sedavit. Nam etsi aliter est apud te, Attice, de Coriolano, concede tamen, ut huic generi mortis potius assentiar.

11. At ille ridens, Tuo vero, inquit, arbitratu: quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. Ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. Nam, quem Thucydides, qui et Atheniensis erat, et summo loco natus, summusque vir, et paulo aetate posterior, tantum mortuum scripsit, et in Attica clam humatum; addidit, fuisse suspicionem veneno sibi conscivisse mortem: hunc isti aiunt, cum taurum immolavisset, excepisse sanguinem patera, et eo poto, mortuum concidisse. Hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt: illa mors vulgaris nullam praebebat materiem ad ornatum. Quare, quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse in Themistocle paria et Coriolano, pateram quoque a me

sumas licet: praebebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles. Sit sane, inquam, ut lubet, de isto: et ego cautius posthac historiam attingam, te audiente; quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed tum fere Pericles, Xantippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam: quae quanquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus, exercitationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forenses popularesque facile traduxerat. Hujus suavitate maxime hilaratae sunt Athenae, hujus ubertatem et copiam admiratae, ejusdem vim dicendi terroremque timuerunt.

Haec igitur aetas prima Athenis oratorem prope perfectum tulit. 12. Nec enim in constituentibus rempublicam, nec in bella gerentibus, nec in impeditis ac regum dominatione devinctis, nasci cupiditas dicendi solet. Pacis est comes, otiique socia, et jam bene constitutae civitatis quasi alumna quaedam, eloquentia. Itaque ait Aristoteles, cum, sublatis in Sicilia tyrannis, res privatae longo intervallo judiciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens et controversa natura, artem et praecepta Siculos, Coracem et Tisiam, conscripsisse. Nam antea neminem solitum via, nec arte, sed accurate tamen, et de scripto plerosque dicere: scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum illustrium disputationes, quae nunc communes appellantur loci. Quod idem fecisse Gorgiam,

cum singularum rerum laudes vituperationesque conscripsisset: quod judicaret hoc oratoris esse maxime proprium, rem augere posse laudando, vituperandoque rursus affligere. Huic Antiphontem Rhamnusium similia quaedam habuisse conscripta, quo neminem unquam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides. Nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi: deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem jejunior, orationes eum scribere aliis coepisse, artem removisse. Similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse, scribere autem aliis solitum orationes, quibus in judiciis uterentur: sed, cum ex eo (quia quasi committeret contra legem, quo quis judicio circumveniretur) saepe ipse in judicium vocaretur; orationes aliis destitisse scribere, totumque se ad artes componendas transtulisse.

13. Et Graeciae quidem oratorum partus atque fontes vides, ad nostrorum annalium rationem, veteres; ad ipsorum, sane recentes. Nam antequam delectata est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa jam memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effecerat. Hoc autem studium non erat commune Graeciae, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Argivum oratorem, aut Corinthium, aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda, docto homine, suspicari libet. La-

cedaemonium vero usque ad hoc tempus audivi fuisse neminem. Menelaum ipsum, dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliqua parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet. At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt: maximique huic laudi habiti honores, illustre oratorum nomen reddiderunt. Nam ut semel e Piraeeo eloquentia evecta est, omnes peragravit insulas, atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus, omnemque illam salubritatem Atticae dictionis, quasi sanitatem, perderet, ac loqui paene dedisceret. Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate, nec copia, sed parum pressi, et nimis redundantes. Rhodii saniores, et Atticorum similiores. Sed de Graecis hactenus: etenim haec ipsa forsitan fuerint non necessaria. Tum Brutus, Ista vero, inquit, quam necessaria fuerint, non facile dixerim: jucunda certe mihi fuerunt, neque solum non longa, sed etiam breviora, quam vellem. Optime, inquam: sed veniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intelligere, quam quantum ex monumentis suspicari licet.

Quis enim putet aut celeritatem ingenii L. 14.
Bruto illi, nobilitatis vestrae principi, defuisse? qui de matre suavianda ex oraculo Apollinis tam acute arguteque conjecerit; qui summam prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui potentissimum regem, clarissimi regis filium, ex-

pulerit; civitatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus, judiciisque devinxerit; qui collegae suo imperium abrogaverit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione persuasum. Videmus item paucis annis post reges exactos, cum plebes prope ripam Anienis ad tertium milliarium consedisset, eumque montem, qui Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias, eique ob eam rem honores amplissimos habitos, et eum primum ob eam ipsam causam Maximum esse appellatum. Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse dicendo, qui post decemviralem invidiam, plebem in patres incitatam legibus et concionibus suis mitigaverit. Possumus Appium Claudium suspicari disertum, quia senatum jam jam inclinatum, a Pyrrhi pace revocaverit. Possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum de captivis recuperandis missus orator: T. Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe plurimum ingenio valuisse videatur: M'. Curium, quod is tribunus plebis, interrege Appio Caeco, diserto homine, comitia contra leges habente, cum de plebe consulem non accipiebat, patres ante auctores fieri coëgerit; quod fuit permagnum, nondum lege Maenia lata. Licet aliquid etiam de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum laena faceret, quod erat

flamen Carmentalis, plebis contra patres concitatione et seditione nunciata; ut erat laena amictus, ita venit in concionem, seditionemque cum auctoritate tum oratione sedavit. Sed eos oratores habitos esse, aut omnino tum ullum eloquentiae praemium fuisse, nihil sane mihi legisse videor: tantummodo conjectura ducor ad suspicandum. Dicitur etiam C. Flaminius, is, qui tribunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritim dividendo tulerit, qui consul apud Thrasimenum sit interfectus, ad populum valuisse dicendo. Q. etiam Maximus Verrucosus, orator habitus est temporibus illis; et Q. Metellus, is, qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul fuit.

Quem vero exstet, et de quo sit memoriae 15.
proditum, eloquentem fuisse, et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus: cujus eloquentiae est auctor, et idoneus quidem, mea sententia, Q. Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit, et scribit de mortuo; ex quo nulla suspicio est, amicitiae causa esse mentitum. Est igitur sic apud illum in nono (ut opinor) annali:

Additur orator Corneliu' suaviloquenti
Ore Cethegus Marcu', Tuditano collega,
Marci filius - - - -

et oratorem appellat, et suaviloquentiam tribuit: quae nunc quidem non tam est in plerisque. Latrant enim jam quidam oratores, non loquun-

tur. Sed est ea laus eloquentiae certe maxima.

Is dictus ollis popularibus olim,
Qui tum vivebant homines, atque aevum agitabant,
Flos delibatus populi.

Probe vero. Ut enim hominis decus, ingenium; sic ingenii ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt;

Suadaeque medulla.

Πειθὼ quam vocant Graeci, cujus effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius. Ejus autem Cethegum medullam fuisse vult, ut, quam deam in Periclis labris scripsit Eupolis sessitavisse, hujus hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus consul cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo, quaestorque his consulibus M. Cato, modo plane annis CXL ante me consulem: et idipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. Illius autem aetatis qui sermo fuerit, ex Naevianis scriptis intelligi potest. His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus: quanquam Varro noster, diligentissimus investigator antiquitatis, putat in hoc erratum, vitamque Naevii producit longius. Nam Plautus P. Claudio, L. Porcio, viginti annis post illos, quos ante dixi, consules mortuus est, Catone censore. Hunc igitur

5

Cethegum consecutus est aetate Cato, qui annis IX post eum fuit consul. Eum nos ut perveterem habemus, qui L. Marcio, M'. Manilio consulibus mortuus est, annis LXXXIII ipsis ante me consulem.

Nec vero habeo quenquam antiquiorem, cujus 16.
quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appii Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho, et nonnullae mortuorum laudationes forte delectant. Et hercules hae quidem extant. Ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant, et ad usum, si quis ejusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum, et ad illustrandam nobilitatem suam, quanquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. Multa enim scripta sunt in eis, quae facta non sunt; falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa, et a plebe transitiones, cum homines humiliores in alienum ejusdem nominis infunderentur genus: ut, si ego me a M. Tullio esse dicerem, qui patricius cum Servio Sulpicio consul, anno X post exactos reges fuit. Catonis autem orationes non minus multae fere sunt, quam Attici Lysiae; cujus arbitror plurimas esse. Est enim Atticus, quoniam certe Athenis est natus et mortuus, et functus omni civium munere: quanquam Timaeus eum, quasi Licinia et Mucia lege repetit Syracusas: et quodam modo est nonnulla in iis etiam inter ipsos similitudo. Acuti sunt, elegantes, faceti, breves: sed ille Graecus ab

omni laude felicior. Habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opimos, quam gracilitates consectentur; quos, valetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectet. Quanquam in Lysia sunt saepe etiam lacerti, sic ut eo fieri nihil possit valentius: verum certe genere toto strigosior: sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsa ejus subtilitate admodum gaudeant.

17. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? at quem virum? dii boni! mitto civem, aut senatorem, aut imperatorem: oratorem enim hoc loco quaerimus. Quis illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in sententiis argutior? in docendo edisserendoque subtilior? refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta (quas quidem adhuc invenerim et legerim) et verbis et rebus illustribus. Licet ex his eligant ea, quae notatione et laude digna sint; omnes oratoriae virtutes in eis reperientur. Jam vero Origines ejus quem florem, aut quod lumen eloquentiae non habent? Amatores huic desunt, sicuti multis jam ante seculis et Philisto Syracusio, et ipsi Thucydidi. Nam ut horum concisis sententiis, interdum etiam non satis apertis, cum brevitate, tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suae; quod idem Lysiae Demosthenes: sic Catonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Sed in nostris inscitia

est, quod ii ipsi, qui in Graecis antiquitate delectantur, eaque subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone non noverunt quidem. Hyperidae volunt esse et Lysiae. Laudo. Sed cur nolunt Catonis? Attico genere dicendi se gaudere dicunt. Sapienter id quidem: atque utinam imitarentur, nec ossa solum, sed etiam sanguinem! gratum est tamen, quod volunt. Cur igitur Lysias et Hyperides amatur, cum penitus ignoretur Cato? antiquior est hujus sermo, et quaedam horridiora verba; ita enim tum loquebantur. Id muta; quod tum ille non potuit: et adde numeros; et aptior sit oratio: ipsa verba compone, et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres factitaverunt: jam neminem antepones Catoni. Ornari orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant τρόπους, et sententiarum orationisque formis, quae vocant σχήματα: non verisimile est, quam sit in utroque genere et creber et distinctus Cato.

Nec vero ignoro, nondum esse satis politum 18.
hunc oratorem, et quaerendum esse aliquid perfectius: quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed majore honore in omnibus artibus, quam in hac una dicendi, versatur antiquitas. Quis enim eorum, qui haec minora animadvertunt, non intelligit, Canachi signa rigidiora esse, quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem,

sed tamen molliora, quam Canachi: nondum Myronis satis ad veritatem adducta; jam tamen quae non dubites pulchra dicere: pulchriora etiam Polycleti, et jam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. Similis in pictura ratio est, in qua Zeuxim, et Polygnotum, et Timantem, et eorum, qui non sunt usi plus quam quatuor coloribus, formas et lineamenta laudamus. At in Aëtione, Nicomacho, Protogene, Apelle jam perfecta sunt omnia: et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat. Nihil est enim simul et inventum, et perfectum. Nec dubitari debet, quin fuerint ante Homerum poëtae: quod ex eis carminibus intelligi potest, quae apud illum, et in Phaeacum, et in procorum epulis canuntur. Quid? nostri veteres versus ubi sunt?

Quos olim Fauni, vatesque canebant,
Cum neque Musarum scopulos quisquam superarat,
Nec dicti studiosus erat: - - - -
Ante hunc - - - -

ait ipse de se: nec mentitur in gloriando. Sic enim sese res habet. Nam et Odyssea Latina est, sic, tanquam opus aliquod Daedali, et Livianae fabulae, non satis dignae quae iterum legantur. Atque hic Livius, qui primus fabulam, C. Clodio Caeci filio et M. Tuditano consulibus, docuit, anno ipso antequam natus est Ennius; post Romam conditam autem quartodecimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur: est enim inter scriptores de numero

annorum controversia. Accius autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento scripsit Livium annis XXX, postquam eum fabulam docuisse et Atticus scribit, et nos in antiquis commentariis invenimus. Docuisse autem fabulam annis post XI, C. Cornelio Q. Minucio consulibus, ludis Juventatis, quos Salinator Senensi praelio voverat. In quo tantus error Accii fuit, ut his consulibus XL annos natus Ennius fuerit: cui si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos consules, et Plautus, et Naevius.

Haec si minus apta videntur huic sermoni, 19.
Brute, Attico assigna, qui me inflammavit studio illustrium hominum aetates et tempora persequendi. Ego vero, inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum, et ad id, quod instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto. Recte, inquam, Brute, intelligis. Atque utinam exstarent illa carmina, quae multis seculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus, in Originibus scriptum reliquit Cato! tamen illius, quem in vatibus et Faunis enumerat Ennius, bellum Punicum, quasi Myronis opus, delectat. Sit Ennius sane, ut est certe, perfectior: qui si illum, ut simulat, contemneret, non, omnia bella persequens, primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit, cur id

faciat: *scripsere*, inquit, *alii rem versibu'*: et luculente quidem scripserunt, etiamsi minus, quam tu, polite. Nec vero tibi aliter videri debet; qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris; vel, si negas, surripuisti. Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus, P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. Filius quidem ejus, is, qui hunc minorem Scipionem a Paulo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus. Indicant cum oratiunculae, tum historia quaedam Graeca, scripta dulcissime.

20. Numeroque eodem fuit Sex. Aelius, juris quidem civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus. De minoribus autem, C. Sulpicius Gallus, qui maxime omnium nobilium Graecis literis studuit, isque et oratorum in numero est habitus, et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. Jam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi. Nam, hoc praetore ludos Apollini faciente, cum Thyestem fabulam docuisset, Q. Marcio, Cn. Servilio consulibus, mortem obiit Ennius. Erat iisdem temporibus Tib. Gracchus, P. filius, qui bis consul et censor fuit, cujus est oratio Graeca apud Rhodios: quem civem cum gravem, tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum elo-

quentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium. Dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit; Q. Nobiliorem, M. filium, jam patrio instituto deditum studio literarum, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre ejus in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset; et T. Annium Luscum, hujus Q. Fulvii collegam, non indisertum dicunt fuisse. Atque etiam L. Paulus, Africani pater, personam principis civis facile dicendo tuebatur; et vero etiam tum Catone vivo, qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa contentione dixisset: quam etiam orationem scriptam reliquit.

Sed vivo Catone minores natu multi uno tem- 21.
pore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is, qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et literatus et disertus fuit: et tenuit cum hoc locum quendam etiam Ser. Fulvius, et una Ser. Fabius Pictor, et juris, et literarum, et antiquitatis bene peritus. Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus iisdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is, cujus quatuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens: qui pro L. Cotta dixit, accusante Africano: cujus et aliae sunt orationes, et contra Tib. Gracchum exposita est in C. Fannii annalibus. Tum ipse L. Cotta veterator habitus, sed C. Laelius et P. Africanus in primis eloquentes: quorum exstant orationes, ex quibus existimari

de ingeniis oratorum potest. Sed inter hos aetate paulum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia praestitit: et nimirum is princeps ex Latinis, illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. Sed nescio quomodo hujus, quem constat eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt, et redolentes magis antiquitatem, quam aut Laelii, aut Scipionis, aut etiam ipsius Catonis: itaque exaruerunt, vix jam ut appareant. De ipsius Laelii et Scipionis ingenio, quanquam ea est jam opinio, ut plurimum tribuatur ambobus; dicendi tamen laus est in Laelio illustrior. At oratio Laelii de collegiis non melior, quam, de multis quam voles, Scipionis: non quo illa Laelii quidquam sit dulcius, aut quod de religione dici possit augustius; sed multo tamen vetustior, et horridior ille, quam Scipio: et cum sint in dicendo variae voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur, et lubenter verbis etiam uti paulo magis priscis Laelius. Sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica laude adspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriati bello reperimus fuisse Laelium: sic ingenii, literarum, eloquentiae, sapientiae denique, etsi utrique primas, priores tamen libenter deferunt Laelio. Nec mihi caeterorum judicio solum videtur, sed

etiam ipsorum inter ipsos concessu ita tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior: ut faciles essent in suum cuique tribuendo.

Memoria teneo, Smyrnae me ex P. Rutilio 22.
Rufo audisse, cum diceret adolescentulo se accidisse, ut ex senatusconsulto P. Scipio et D. Brutus (ut opinor) consules de re atroci magnaque quaererent. Nam cum in silva Scantia facta caedes esset, notique homines interfecti; insimulareturque familia, partim etiam liberi societatis ejus, quae picarias de P. Cornelio, L. Mummio censoribus redemisset; decrevisse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent consules: causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Laelium. Cum consules, re audita, amplius de consilii sententia pronuntiavissent; paucis interpositis diebus iterum Laelium multo diligentius meliusque dixisse, iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam: tum Laelium, cum eum socii domum reduxissent, egissentque gratias, et, ne defatigaretur, oravissent, locutum esse ita, se, quae fecisset, honoris eorum causa, studiose accurateque fecisse; sed se arbitrari, causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo fortior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi. Itaque auctoritate C. Laelii publicanos causam detulisse ad Galbam. Illum autem, quod ei viro succedendum esset, verecunde et dubitanter recepisse. Unum, quasi comperen-

dinatus, medium diem fuisse, quem totum Galbam in consideranda causa componendaque posuisse: et, cum cognitionis dies esset, et ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret, et ad dicendi tempus adduceret; usque illum, quoad ei nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum servis literatis fuisse: quorum aliud alii dictare eodem tempore solitus esset. Interim cum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedes eo colore, et iis oculis, ut egisse causam, non commentatum putares. Addebat etiam, idque ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos exisse cum Galba. Ex quo significabat, illum non in agendo solum, sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse. Quid multa? magna exspectatione, plurimis audientibus, coram ipso Laelio, sic illam causam, tanta vi, tantaque gravitate dixisse Galbam, ut nulla fere pars orationis silentio praeteriretur. Itaque multis querelis, multaque miseratione adhibita, socios, omnibus approbantibus, illa die quaestione liberatos esse.

23. Ex hac Rutiliana narratione suspicari licet, cum duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi, ad docendum; altera graviter agendi, ad animos audientium permovendos; multoque plus proficiat is qui inflammet judicem, quam ille qui doceat: elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse. Quae quidem vis

tum maxime cognita est, cum, Lusitanis a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existimabatur, fidem, interfectis, L. Libone tribuno plebis populum incitante, et rogationem in Galbam privilegii similem ferente, summa senectute (ut ante dixi) M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit: quam orationem in Origines suas retulit, paucis antequam mortuus est, an diebus, an mensibus. Tum igitur recusans Galba pro sese, et populi Romani fidem implorans, cum suos pueros, tum C. Galli etiam filium flens commendabat; cujus orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris: isque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato, atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse, ut ex orationibus ejus intelligi potest. Cum haec dixissem, et paulum interquievissem, Quid igitur, inquit, est causae, Brutus, si tanta virtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus ejus appareat? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reliquerunt.

Nec enim est eadem, inquam, Brute, causa 24.
non scribendi, et non tam bene scribendi, quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem; pleraeque enim scribuntur orationes habitae jam, non ut habeantur:—alios non laborare, ut meliores fiant: nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio:

memoriam autem in posterum ingenii sui non desiderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam, eamque etiam majorem visum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non venerint:—alios, quod melius putent dicere se posse, quam scribere: quod peringeniosis hominibus, neque satis doctis, plerumque contigit, ut ipsi Galbae: quem fortasse vis non ingenii solum, sed etiam animi, et naturalis quidam dolor dicentem incendebat, efficiebatque, ut et incitata, et gravis, et vehemens esset oratio: dein cum otiosus stylum prehenderat, motusque omnis animi, tanquam ventus, hominem defecerat, flaccessebat oratio: quod iis, qui limatius dicendi consectantur genus, accidere non solet, propterea quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille utens eodem modo possit et dicere et scribere. Ardor animi non semper adest, isque cum consedit, omnis illa vis et quasi flamma oratoris exstinguitur. Hanc igitur ob causam videtur Laelii mens spirare etiam in scriptis, Galbae autem vis occidisse.

25. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et Sp. Mummii, fratres, quorum exstant amborum orationes. Simplex quidem L. et antiquus: Sp. autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen adstrictior; fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multae sunt Sp. Albini orationes. Sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum fuisse. P. etiam Popilius cum civis egregius, tum

non indisertus fuit: C. vero, filius ejus, disertus. Caiusque Tuditanus cum omni vita atque victu excultus, atque expolitus, tum ejus elegans est habitum etiam orationis genus. Eodemque in genere est habitus is, qui, injuria accepta, fregit Tib. Gracchum patientia, civis in rebus optimis constantissimus, M. Octavius. At vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, iisdem temporibus fere, quibus Galba, sed paulo minor natu, et summus orator est habitus, et fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sane bonus. Hoc in oratore Latino primum mihi videtur et lenitas apparuisse illa Graecorum, et verborum comprehensio, etiam artifex (ut ita dicam) stylus. Hunc studiose duo adolescentes ingeniosissimi, et prope aequales, C. Carbo, et Tib. Gracchus audire soliti sunt: de quibus jam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores, homo per se cognitus, sine ulla commendatione majorum est adeptus. Tum L. Cassius multum potuit, non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis: cujus quidem legi tabellariae M. Antius Briso, tribunus plebis, diu restitit, M. Lepido consule adjuvante. Eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod ejus auctoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tum duo Caepiones multum clientes consilio et lingua, plus auctoritate tamen et gratia sublevabant.

Sed Pompeii sunt scripta nec nimis extenuata, (quanquam veterum est similis) et plena prudentiae.

26. P. Crassum valde probatum oratorem iisdem fére temporibus accepimus, qui et ingenio valuit, et studio, et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam et cum summo illo oratore Servio Galba, cujus C. filio filiam suam collocaverat, affinitate sese devinxerat: et, cum esset P. Mucii filius, fratremque haberet P. Scaevolam, domi jus civile cognoverat. In eo industriam constat summam fuisse, maximamque gratiam, cum et consuleretur plurimum, et diceret. Horum aetatibus adjuncti duo C. Fannii, C. et M. filii fuerunt: quorum Caii filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis, et nomine Latino, contra Gracchum reliquit; sane et bonam, et nobilem. Tum Atticus, Quid ergo? estne ista Fannii? nam varia opinio pueris nobis erat. Alii a C. Persio, literato homine, scriptam esse aiebant, illo, quem significat valde doctum esse Lucilius: alii multos nobiles, quod quisque potuisset, in illam orationem contulisse. Tum ego, Audivi equidem ista, inquam, de majoribus natu, sed nunquam sum adductus, ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset: oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. Sed nec ejusmodi est, ut a pluribus confusa videatur: (unus enim

sonus est totius orationis, et idem stylus, nec de Persio reticuisset Gracchus, cum et Fannius de Menelao Maratheno, et de caeteris objecisset;) praesertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis. Nam et causas defensitavit, et tribunatus ejus, arbitrio et auctoritate P. Africani gestus, non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius, M. filius, C. Laelii gener, et moribus, et ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, (quem, quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset: cui tamen Laelius se excusans, non genero minori dixit se illud, sed majori filiae detulisse) is tamen instituto Laelii Panaetium audiverat. Ejus omnis in dicendo facultas ex historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest: quae neque nimis est infans, neque perfecte diserta. Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. Is oratorum in numero non fuit: juris civilis intelligentia, atque omni prudentiae genere praestitit. L. Coelius Antipater, scriptor (quemadmodum videtis) fuit, ut temporibus illis, luculentus, juris valde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister.

Utinam in Tib. Graccho, Caioque Carbone 27.
talis mens ad rempublicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit! profecto nemo his viris gloria praestitisset. Sed

eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa republica est interfectus: alter propter perpetuam in populari ratione levitatem, morte voluntaria se a severitate judicum vindicavit. Sed fuit uterque summus orator, atque hoc memoria patrum teste dicimus. Nam et Carbonis, et Gracchi habemus orationes, nondum satis splendidas verbis, sed acutas, prudentiaeque plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris a puero doctus, et Graecis literis eruditus. Nam semper habuit exquisitos e Graecia magistros; in eis jam adolescens Diophanem Mitylenaeum, Graeciae, temporibus illis, disertissimum. Sed et breve tempus ingenii augendi et declarandi fuit. Carbo, quoad vita suppeditavit, est in multis judiciis causisque cognitus. Hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem, et volubilem, et satis acrem, atque eundem et vehementem, et valde dulcem, et perfacetum fuisse dicebat. Addebat, industrium etiam et diligentem, et in exercitationibus commentationibusque multum operae solitum esse ponere. Hic optimus, illis temporibus, est patronus habitus, eoque forum tenente plura fieri judicia coeperunt. Nam et quaestiones perpetuae hoc adolescente constitutae sunt, quae antea nullae fuerunt, (L. enim Piso, tribunus plebis legem

primus de pecuniis repetundis, Censorino et Manilio consulibus, tulit: ipse etiam Piso et causas egit, et multarum legum aut auctor, aut dissuasor fuit: isque et orationes reliquit, quae jam evanuerunt, et annales, sane exiliter scriptos) et judicia populi, quibus aderat Carbo, jam magis patronum desiderabant, tabella data: quam legem L. Cassius, Lepido et Mancino consulibus, tulit.

Vester etiam D. Brutus, M. filius, ut ex fa- 28.
miliari ejus L. Accio poëta sum audire solitus, et dicere non inculte solebat, et erat cum literis Latinis, tum etiam Graecis, ut temporibus illis, eruditus. Quae tribuebat idem Accius etiam Q. Maximo, L. Pauli nepoti. Et vero ante Maximum, illum Scipionem, quo duce privato Tib. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus vehementem, tum acrem aiebat in dicendo fuisse. Tum etiam P. Lentulus ille princeps, ad rempublicam duntaxat quod opus esset, satis habuisse eloquentiae dicitur. Iisdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur, literatiusque quam caeteri. P. Scaevola valde prudenter et acute, paulo etiam copiosius. Nec multo minus prudenter M. Manilius. Appii Claudii volubilis, sed paulo fervidior erat oratio. In aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus, et C. Cato Africani sororis filius, mediocres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi literarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem; sed ut vita,

sic oratione etiam turbulentus. M. Drusus, C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum, collegam, iterum tribunum, fregit, vir et oratione gravis, et auctoritate: eique proxime adjunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum aetate antecedens. Fuit enim, M. Lepido et L. Oreste consulibus, quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius M. filius, qui cum Q. Aelio consul fuit: sed omnia is summa sperans, aedilicius est mortuus. Nam de T. Flaminino, quem ipse vidi, nihil accepi, nisi Latine diligenter locutum.

29. Iis adjuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem, et uterque in multis causis versatus erat. In quibusdam laudandis viris, etiamsi maximi ingenii non essent, probabilis tamen industria: quanquam iis quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit. Neque enim refert videre, quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere. Ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, sit voce, vultu, motuque conditius. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiam si quid bene dicitur, adjuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa, et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere puta-

res, cum pro reo diceret. Hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum videbatur: ad senatoriam vero sententiam, cujus erat ille princeps, vel maxime. Significabat enim non prudentiam solum, sed, quod maxime rem continebat, fidem. Habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset: quanquam hujus quoque ipsius rei, quemadmodum scis, praecepta sunt. Hujus et orationes sunt, et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta, sane utiles, quos nemo legit. At Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam rebus nostris aptam, nec tamen Scauri laudibus anteponendam. Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit.

Rutilius autem in quodam tristi et severo ge- 30.
nere dicendi versatus est, et uterque natura vehemens et acer. Itaque cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in judicium vocavit: multaque opera, multaque industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus de jure respondendi sustinebat. Sunt ejus orationes jejunae: multa praeclara de jure: doctus vir, et Graecis literis eruditus, Panaetii auditor, prope perfectus in Stoicis, quorum peracutum, et artis plenum orationis genus, sed tamen exile, nec satis populari assensioni accommodatum. Itaque illa, quae propria est hujus disciplinae, philosophorum de

se ipsorum opinio, firma in hoc viro et stabilis inventa est: qui cum innocentissimus in judicium vocatus esset, (quo judicio convulsam penitus scimus esse rempublicam) cum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus, et M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum voluit. Dixit ipse pro sese; et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius, et is quidem tamen ut orator; quanquam erat admodum adolescens. Sed Q. Mucius enucleate ille quidem, et polite, ut solebat; nequaquam autem ea vi atque copia, quam genus illud judicii et magnitudo causae postulabat. Habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: utrumque tamen laudemus, quoniam per illos ne haec quidem in civitate genera hac oratoria laude caruerunt. Volo enim, ut in scena, sic etiam in foro, non eos modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo veritas, non molesta.

31. Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos, nullo in oratorum numero, sed vita severus et congruens cum ea disciplina, quam colebat: paulo etiam durior: qui quidem in triumviratu judicaverit contra P. Africani, avunculi sui, testimonium, vacationem augures, quo minus judiciis operam darent, non habere: sed ut vita, sic oratione durus, incultus, horridus. Itaque honoribus majorum respondere non potuit. Fuit

autem constans civis, et fortis, et in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio. Sunt etiam in Gracchum, Tuberonis. Is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando. Tum Brutus, Quam hoc idem in nostris contingere intelligo, quod in Graecis! Ut omnes fere Stoici prudentissimi in disserendo sint, et id arte faciant, sintque architecti pene verborum: iidem traducti a disputando ad dicendum, inopes reperiantur. Unum excipio Catonem, in quo, perfectissimo Stoico, summam eloquentiam non desiderem: quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam video fuisse. Et ego, Non, inquam, Brute, sine causa: propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur: vagum illud orationis, et fusum, et multiplex non adhibetur genus. Tuus autem avunculus, quemadmodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis petendum fuit: sed dicere didicit a dicendi magistris, eorumque more se exercuit. Quod si omnia a philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. Quo magis tuum, Brute, judicium probo, qui eorum, (id est ex vetere Academia) philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina atque praeceptis disserendi ratio conjungitur cum suavitate dicendi et copia. Quanquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese, nec sine ea orator

esse perfectus. Nam, ut Stoicorum adstrictior est oratio, aliquantoque contractior, quam aures populi requirunt; sic illorum liberior et latior, quam patitur consuetudo judiciorum et fori. Quis enim uberior in dicendo Platone? Jovem aiunt philosophi, si Graece loquatur, sic loqui. Quis Aristotele nervosior? Theophrasto dulcior? Lectitavisse Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur: idque apparet in genere, et granditate verborum. Dicit etiam in quadam epistola hoc ipse de sese. Sed et hujus oratio in philosophiam translata, pugnacior (ut ita dicam) videtur, et illorum in judicia pacatior.

32. Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, et vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur ejusdem aetatis fere, sane illustris orator, cujus de ingenio ex orationibus ejus existimari potest. Sunt enim et aliae, et pro Ser. Fulvio, de incestu, nobilis oratio. Nobis quidem pueris, haec omnium optima putabatur, quae vix jam comparet in hac turba novorum voluminum. Praeclare, inquit Brutus, teneo qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego, inquam, intelligo, Brute, quem dicas. Certe enim et boni aliquid attulimus juventuti, magnificentius, quam fuerat, genus dicendi, et ornatius: et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post nostras, non a me quidem, (meis enim illas antepono) sed a plerisque legi sunt desitae. Enumera, inquit, me in ple-

risque. Quanquam video mihi multa legenda jam te auctore, quae antea contemnebam. Atqui haec, inquam, de incestu laudata oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore, loci sane inanes: verumtamen nondum tritis nostrorum hominum auribus, nec erudita civitate, tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla, et multa dixit, et illustria, et in numero patronorum fuit: ut eum mirer, cum et vita suppeditavisset, et splendor ei non defuisset, consulem non fuisse.

Sed ecce in manibus vir, et praestantissimo 33.
ingenio, et flagranti studio, et doctus a puero, C. Gracchus. Noli enim putare, quenquam, Brute, pleniorem et uberiorem ad dicendum fuisse. Et ille, Sic prorsus, inquit, existimo; atque istum de superioribus, pene solum lego. Immo plane, inquam, Brute, legas censeo. Damnum enim illius immaturo interitu res Romanae, Latinaeque literae fecerunt. Utinam non tam fratri pietatem, quam patriae, praestare voluisset! quam ille facile tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consecutus! eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis: manus extrema non accessit operibus ejus: praeclare inchoata multa, perfecta non plane. Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, juventuti. Non enim solum acuere, sed etiam alere ingenium potest. Huic successit aetati

C. Galba, Servii illius eloquentissimi viri filius, P Crassi eloquentis et jurisperiti gener. Laudabant hunc patres nostri, favebant etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu. Nam rogatione Mamilia, Jugurthinae conjurationis invidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. Exstat ejus peroratio, qui epilogus dicitur: qui tanto in honore, pueris nobis, erat, ut eum etiam edisceremus. Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam judicio publico est condemnatus.

34. P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum ille quidem, nec saepe dicebat: sed et Latine loquendo cuivis erat par, et omnes sale facetiisque superabat. Ejus collega L. Bestia, bonis initiis orsus tribunatus, (nam P. Popilium vi C. Gracchi expulsum sua rogatione restituit) vir et acer et non indisertus, tristes exitus habuit consulatus. Nam invidiosa lege Mamilia C. Galbam sacerdotem, et quatuor consulares, L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum, civemque praestantissimum L. Opimium, Gracchi interfectorem, a populo absolutum, cum is contra populi studium stetisset, Gracchani judices sustulerunt. Hujus dissimilis in tribunatu, reliquaque omni vita, civis improbus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus iisdem fere, sed longius aetate provectus, habitus est sane (ut ita dicam) luculentus patronus, asper, maledicus, genere toto paulo fervidior atque commotior: diligentia tamen, et virtute

animi atque vita, bonus auctor in senatu. Idem tolerabilis patronus, nec rudis in jure civili, et cum virtute, tum etiam ipso orationis genere liber: cujus orationes pueri legebamus, quas jam reperire vix possumus. Atque etiam ingenio, et sermone eleganti, valetudine incommoda, C. Sextius Calvinus fuit: qui etsi cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat. Itaque consilio ejus, cum volebant, homines utebantur: patrocinio, cum licebat. Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro: qui cum tanto nomine esset, patremque optimum virum habuisset, et juris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non petivit, sed fuit accusator vehemens et molestus; ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degeneravisse vitio depravatae voluntatis. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem ego audivi jam senem, cum ab L. Sabellio mulctam lege Aquilia de injuria petivisset. Non fecissem hominis paene infimi mentionem, nisi judicarem, qui suspiciosius aut criminosius diceret, audivisse me neminem.

Doctus etiam Graecis T. Albutius, vel potius, 35.
paene Graecus. Loquor, ut opinor: sed licet ex orationibus judicare. Fuit autem Athenis adolescens: perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum genus. Jam Q. Catulus, non antiquo illo more, sed hoc nostro (nisi

quid fieri potest perfectius) eruditus. Multae literae; summa non vitae solum atque naturae, sed orationis etiam comitas; incorrupta quaedam Latini sermonis integritas: quae perspici cum ex orationibus ejus potest, tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophonteo genere sermonis, misit ad A. Furium, poëtam, familiarem suum: qui liber nihilo notior est, quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri. Tum Brutus, Mihi quidem nec iste notus est, nec illi: sed nec mea culpa est: nunquam enim in manus inciderunt. Nunc autem et a te sumam, et conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus: quae laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est. Nam de sono vocis, et suavitate appellandarum literarum, quoniam filium cognovisti, noli exspectare quid dicam. Quanquam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum prudentia, tum elegans quoddam et eruditum orationis genus. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum: sed erat talis, ut, cum quosdam audires, qui tum erant praestantes, videretur esse inferior: cum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quaereres. Q. Metellus Numidicus, et ejus collega M. Silanus, dicebant de republica quod esset illis viris, et consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non saepe

dicebat, sed polite: Latine vero in primis est eleganter locutus. Quae laus eadem in A. Albino bene loquendi fuit. Nam flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum. Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, cui fortuna belli, crimini; invidia populi, calamitati fuit.

Tum etiam C. et L. Memmii fuerunt, orato- 36.
res mediocres, accusatores acres atque acerbi. Itaque in judicium capitis multos vocaverunt, pro reis non saepe dixerunt. Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi, is, qui agrum publicum, vitiosa et inutili lege, vectigali levavit. M. Marcellus Aesernini pater, non ille quidem in patronis, sed et in promptis tamen, et non inexercitatis ad dicendum, fuit, ut filius ejus, P. Lentulus. L. etiam Cotta, praetorius, in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum laude processerat; sed de industria, cum verbis, tum etiam ipso sono quasi subrustico persequebatur atque imitabatur antiquitatem. Atque ego et in hoc ipso Cotta, et in aliis pluribus intelligo, me non ita disertos homines et retulisse in oratorum numerum, et relaturum. Est enim propositum colligere eos, qui hoc munere in civitate functi sint, ut tenerent oratorum locum: quorum quidem quae fuerit ascensio, et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio, ex eo, quod dicam, existimari potest. Quam multi enim jam oratores commemorati sunt, et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse, atque vix, ut

dudum ad Demosthenem et Hyperidem, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus? Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos, et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

37. Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possent. Ut ab imperatore equites, pedites, levis armatura; sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio. Imparatus semper aggredi ad dicendum videbatur: sed ita erat paratus, ut judices, illo dicente, nonnunquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse. Verba ipsa, non illa quidem elegantissimo sermone: itaque diligenter loquendi laude caruit: neque tamen est admodum inquinate locutus: sed illa, quae proprie laus oratoris est in verbis. Nam ipsum Latine loqui, est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum: sed non tam sua sponte, quam quod est a plerisque neglectum. Non enim tam praeclarum est scire Latine, quam turpe nescire: neque tam id mihi oratoris boni, quam civis Romani proprium videtur. Sed tamen Antonius in verbis et eligendis, (neque id ipsum tam leporis causa, quam ponderis) et collocandis, et comprehensione devinciendis, nihil non ad rationem, et tanquam ad artem dirigebat: verum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis et conformationibus. Quo genere quia

praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps judicatus. Σχήματα enim quae vocant Graeci, ea maxime ornant oratorem; eaque non tam in verbis pingendis habent pondus, quam in illuminandis sententiis.

Sed cum haec magna in Antonio, tum actio 38.
singularis: quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens; manus, humeri, latera, supplosio pedis, status, incessus, omnisque motus cum verbis, sententiisque consentiens: vox permanens, verum subrauca natura; sed hoc vitium huic uni in bonum vertebat. Habebat enim flebile quiddam in conquestionibus, aptumque cum ad fidem faciendam, tum ad misericordiam commovendam: ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei, qui quaesivisset quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem; et idem tertium, respondisse. Nulla res magis penetrat in animos, eosque fingit, format, flectit: talesque oratores videri facit, quales ipsi se videri volunt. Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant L. Crassum. Illud quidem certe omnes ita judicabant, neminem esse, qui, horum alterutro patrono, cujusquam ingenium requireret. Equidem, quanquam Antonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa gravitas, erat cum gravitate junctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis, lepos:

latine loquendi accurata, et sine molestia diligens elegantia: in disserendo mira explicatio: cum de jure civili, cum de aequo et bono disputaretur, argumentorum et similitudinum copia.

39. Nam, ut Antonius conjectura movenda, aut sedanda suspicione, aut excitanda, incredibilem vim habebat; sic in interpretando, in definiendo, in explicanda aequitate, nihil erat Crasso copiosius: idque cum saepe alias, tum apud centumviros in M'. Curii causa cognitum est. Ita enim multa tum contra scriptum pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum, Q. Scaevolam, et in jure, in quo illa causa vertebatur, paratissimum, obrueret argumentorum exemplorumque copia: atque ita tum ab his patronis aequalibus, etiam consularibus, causa illa dicta est, cum uterque ex contraria parte jus civile defenderet, ut eloquentium jurisperitissimus Crassus, jurisperitorum eloquentissimus Scaevola putaretur: qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum, quid in jure, aut in aequo verum aut esset, aut non esset, tum verbis erat ad rem cum summa brevitate mirabiliter aptus. Quare sit nobis orator in hoc interpretandi, explanandique, et disserendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim: in augendo, in ornando, in refellendo magis existimator metuendus, quam admirandus orator. Verum ad Crassum revertamur.

Tum Brutus, Etsi satis, inquit, mihi videbar 40.
habere cognitum Scaevolam ex iis rebus, quas audiebam saepe ex C. Rutilio, quo utebatur propter familiaritatem Scaevolae nostri, tamen ista mihi ejus dicendi tanta laus nota non erat. Itaque cepi voluptatem, tam ornatum virum, tamque excellens ingenium fuisse in nostra republica. Hic ego, Noli, inquam, Brute, existimare, his duobus quidquam fuisse in nostra civitate praestantius. Nam, ut paulo ante dixi, consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse; sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius te malles similiorem. Crassus erat elegantium parcissimus; Scaevola parcorum elegantissimus. Crassus in summa comitate habebat etiam severitatis satis; Scaevolae multa in severitate non deerat tamen comitas. Licet omnia hoc modo: sed vereor, ne fingi videantur haec, ut dicantur a me quodam modo; res se tamen sic habet. Cum omnis virtus sit, ut vestra, Brute, vetus Academia dixit, mediocritas; uterque horum medium quiddam volebat sequi: sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam totam haberet. Tum Brutus, Cum ex tua oratione mihi videor, inquit, bene Crassum et Scaevolam cognovisse, tum de te, et de Ser. Sulpicio cogitans, esse quandam vobis cum illis similitudinem judico. Quonam, inquam, istuc modo?

Quia mihi et tu videris, inquit, tantum juris civilis scire voluisse, quantum satis esset oratori; et Servius eloquentiae tantum assumpsisse, ut jus civile facile possit tueri: aetatesque vestrae, ut illorum, nihil, aut non fere multum differunt.

41. Et ego, De me, inquam, dicere nihil est necesse: de Servio autem et tu probe dicis, et ego dicam quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studii, quam illum, et ad dicendum, et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse. Nam et in iisdem exercitationibus, ineunte aetate, fuimus; et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior: et, inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse, quam in prima secundus. Atque haud scio, an par principibus esse potuisset: sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium, non ejusdem modo aetatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in jure civili esse princeps. Hic Brutus, Ain. tu? inquit. Etiamne Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis? sic enim, inquam, Brute, existimo, juris civilis magnum usum et apud Scaevolam, et apud multos fuisse; artem, in hoc uno: quod nunquam effecisset ipsius juris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando; ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera et

falsa judicarentur; et quae, quibus positis, essent, quaeque non essent consequentia. Hic enim attulit hanc artem omnium artium maximam, quasi lucem, ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur, aut agebantur.

Dialecticam mihi videris dicere, inquit. Rec- 42.
te, inquam, intelligis. Sed adjunxit etiam et literarum scientiam, et loquendi elegantiam, quae ex scriptis ejus, quorum similia nulla sunt, facillime perspici potest. Cumque discendi causa duobus peritissimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo, C. Aquilio Gallo; Galli, hominis acuti et exercitati, promptam et paratam in agendo et in respondendo celeritatem, subtilitate diligentiaque superavit; Balbi, docti et eruditi hominis, in utraque re consideratam tarditatem vicit, expediendis conficiendisque rebus. Sic et habet quod uterque eorum habuit, et explevit quod utrique defuit. Itaque, ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse, quam Scaevola: (hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur: ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset, quam Scaevola) sic Servius sapientissime. Cum enim duae civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiae; perfecit, ut altera praestaret omnibus: ex altera tantum assumeret, quantum esset, et ad tuendum jus civile, et ad obtinendam consularem dignitatem, satis. Tum Brutus, Ita prorsus, inquit, et antea putabam. Audivi enim nuper eum studiose et frequenter

Sami, cum ex eo jus nostrum pontificium, qua ex parte cum jure civili conjunctum esset, vellem cognoscere; et nunc meum judicium multo magis confirmo testimonio et judicio tuo: simul illud gaudeo, quod et aequalitas vestra, et pares honorum gradus, et artium studiorumque quasi finitima vicinitas, tantum abest ab obtrectatione invidiaque, quae solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare videatur. quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate judicioque cognovi. Itaque doleo et illius consilio, et tua voce populum Romanum carere tam diu: quod cum per se dolendum est, tum multo magis consideranti, ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto devenerint. Hic Atticus, Dixeram, inquit, a principio, de republica ut sileremus: itaque faciamus. Nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo quaerendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus.

43. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua, et institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus, exspectabatur, audiebatur: a principio statim, (quod erat apud eum semper accuratum) exspectatione dignus videbatur: non multa jactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis: vehemens, et interdum irata, et plena justi doloris oratio: multae, et cum gravitate facetiae: quodque difficile est, idem et peror-

natus et perbrevis. Jam in altercando invenit parem neminem: versatus est in omni fere genere causarum: mature in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Carbonem, eloquentissimum hominem, admodum adolescens: summam ingenii non laudem modo, sed etiam admirationem est consecutus. Defendit postea Liciniam virginem, cum annos XXVII natus esset: in ea ipsa causa fuit eloquentissimus, orationisque ejus scriptas quasdam partes reliquit. Voluit adolescens in colonia Narbonensi causae popularis aliquid attingere, eamque coloniam (ut fecit) ipse deducere: exstat in eam legem senior, (ut ita dicam) quam illa aetas ferebat, oratio. Multae deinde causae; sed ita tacitus tribunatus, ut, nisi in eo magistratu coenavisset apud praeconem Granium, idque nobis narravisset Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse. Ita prorsus, inquit Brutus: sed ne de Scaevolae quidem tribunatu quidquam audivisse videor, et eum collegam Crassi credo fuisse. Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed tribunus anno post fuit, eoque in rostris sedente suasit Serviliam legem Crassus. Nam censuram sine Scaevola gessit. Eum enim magistratum nemo unquam Scaevolarum petivit. Sed haec Crassi cum edita oratio est, quam te saepe legisse certo scio, quatuor et triginta tum habebat annos, totidemque annis mihi aetate praestabat. His enim consulibus eam legem suasit, quibus nati sumus, cum ipse

esset Q. Caepione consule natus et C. Laelio, triennio ipso minor, quam Antonius: quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas in qua aetate exstitisset, posset notari; et intelligeretur jam ad summum pene esse perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, a jure civili, ab historia fuisset instructior.

44. Erit, inquit M. Brutus, aut jam est iste, quem exspectas? Nescio, inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu, pro Q. Caepione, defensione juncta, non brevis, ut laudatio, ut oratio autem, brevis, postrema censoris oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color. Quin etiam comprehensio, et ambitus ille verborum (si sic periodum appellari placet) erat apud illum contractus, et brevis; et in membra quaedam, quae κῶλα Graeci vocant, dispertiebat orationem lubentius. Hoc loco Brutus, Quandoquidem tu istos oratores, inquit, tantopere laudas, vellem aliquid Antonio, praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere: cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam dicendi, nobis reliquissent. Nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex iis orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. Et ego, Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Caepionis oratio: in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur; et

invidia concitatur in judicum, et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt: plura etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis, nec explicatis, intelligi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum, et orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus unquam habita majoribus. Et vero fuit in hoc et popularis dictio excellens: Antonii genus dicendi multo aptius judiciis, quam concionibus.

Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam 45.
etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis atque ingenii, quo et magistratus personam, et consularem dignitatem tueretur. Quod idem de C. Coelio dixerim, industriam in eo summam fuisse, summasque virtutes: eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis, amicis ejus; in republica, ipsius dignitati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus, Latine et diligenter loquentibus, numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum, in consulatus petitione superavit. Eodem tempore C. Clodius, etsi propter summam nobilitatem, et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiae quandam mediocritatem

afferebat. Ejusdem fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui, meo judicio, eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus orator sine Graecis literis, et sine multo usu pervenire. Hujus orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut pene Attico stilo scriptae esse videantur. Easdem argutias in tragoedias satis quidem ille acute, sed parum tragice transtulit. Quem studebat imitari L. Afranius poëta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum C. Mario judicatus est, acer et vehemens accusator. In eo genere sane probabilis, doctus autem Graecis literis, propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius, M. Antonii perfamiliaris, cujus praefectus cum esset in Cilicia, est interfectus ; qui accusavit C. Fimbriam ; M. Marii Gratidiani pater.

46. Atque etiam, apud socios et Latinos, oratores habiti sunt Q. Vettius Vettianus, e Marsis, quem ipse cognovi, prudens vir, et in dicendo brevis : Q. et D. Valerii Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles, quam docti et Graecis literis, et Latinis : C. Rusticellus, Bononiensis, is quidem et exercitatus, et natura volubilis. Omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem T. Betucius Barrus, Asculanus, cujus sunt aliquot orationes Asculi habitae. Illa Romae contra Caepionem, nobilis sane, cui orationi Caepionis ore respondit Ae-

lius; qui scriptitavit orationes multas, orator ipse nunquam fuit. Apud majores nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum, Tib Gracchi, P. filii, fere aetate: ejus etiam oratio est pro Fregellanis, coloniisque Latinis, habita in senatu. Tum Brutus, Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem, quod urbanis, praeter unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio? Et Brutus, Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio, inquam. Tantum esse quendam scio. Id tu, Brute, jam intelliges, cum in Galliam veneris. Audies tu quidem etiam verba quaedam non trita Romae: sed haec mutari, dediscique possunt. Illud est majus, quod in vocibus nostrorum oratorum recinit quiddam, et resonat urbanius. Nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in caeteris. Ego memini T. Tincam Placentinum, hominem facetissimum, cum familiari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare. Eon', inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso: sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo: ut ego jam non mirer, illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percunctaretur ex anicula quadam, quanti aliquid venderet; et respondisset illa, atque addidisset, 'hospes, non pote minoris:' tulisse eum moleste, se non effugere hospitis speciem, cum aetatem ageret Athenis, optimeque loqueretur.

Omnino sic (ut opinor) in nostris est quidam urbanorum, sicut ille Atticorum, sonus. Sed domum redeamus, id est, ad nostros revertamur.

47. Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Philippus proximus accedebat, sed longo intervallo, tamen proximus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat, qui se illi anteferret, neque secundum tamen, neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim, aut tertium, qui vix a carceribus exierit, cum palmam jam primus acceperit: nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quae, qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis: erat etiam in primis, ut temporibus illis, Graecis doctrinis institutus; in altercando cum aliquo aculeo et maledicto facetus. Horum aetati prope conjunctus L. Gellius, non tam vendibilis orator, quam ut nescires quid ei deesset. Nec enim erat indoctus, nec tardus ad excogitandum, nec Romanarum rerum immemor, et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat ejus aetas: multam tamen operam amicis, et utilem praebuit; atque ita diu vixit, ut multarum aetatum oratoribus implicaretur, multum etiam in causis versaretur. Iisdem fere temporibus D. Brutus, is, qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus literis, et Latinis.

Dicebat etiam L. Scipio non imperite: Cnaeusque Pompeius, Sexti filius, aliquem numerum obtinebat. Nam Sextus, frater ejus, praestantissimum ingenium contulerat ad summam juris civilis, et ad perfectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. Item in jure, et ante hos M. Brutus, et paulo post eum C. Bilienus, homo per se magnus, prope simili ratione summus evaserat: qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus, et in eas petitionis angustias incidisset. Cn. autem Octavii eloquentia, quae fuerat ante consulatum ignorata, in consulatu multis concionibus est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, jam ad oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus. Eloquentes enim videbare, non sedulos velle conquirere.

Festivitate igitur, et facetiis, inquam, C. Julius, L. filius, et superioribus, et aequalibus suis 48.
omnibus praestitit, oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. Sunt ejus aliquot orationes, ex quibus, sicut ex ejusdem tragoediis, lenitas ejus sine nervis perspici potest. Ejus aequalis P. Cethegus, cui de republica satis suppeditabat oratio. Totam enim tenebat eam, penitusque cognorat. Itaque in senatu consularium auctoritatem assequebatur; sed in causis publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur. Erat in privatis causis Q. Lucretius Vespillo et acutus et jurisperitus. Nam

Aphilia concionibus aptior, quam judiciis. Prudens etiam T. Annius Velina, et in ejus generis causis orator sane tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Juventius, nimis ille quidem lentus in dicendo, et pene frigidus: sed et callidus, et in capiendo adversario versutus, et praeterea nec indoctus, et magna cum juris civilis intelligentia. Cujus auditor P. Orbius, meus fere aequalis, in dicendo non nimis exercitatus, in jure autem civili non inferior, quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum, eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum. Nec sane plus frater ejus M. Virgilius, qui tribunus plebis L. Syllae imperatori diem dixit. Ejus collega P. Magius, in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium oratorum, sive rabularum, qui et plane indocti, aut inurbani, aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo, et acutissimum judico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gorgonium. Fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum, et vitae splendore multo, et ingenio sane probabili, T. Junius, L. filius, tribunicius: quo accusante, P. Sextius, praetor designatus, damnatus est ambitus. Is processisset honoribus longius, nisi semper infirma, atque etiam aegra valetudine fuisset.

49. Atque ego praeclare intelligo, me in eorum commemoratione versari, qui nec habiti sint oratores, neque fuerint, praeteririque a me ali-

quot ex veteribus, commemoratione, aut laude dignos: sed hoc quidem ignoratione. Quid enim est superioris aetatis, quod scribi possit de iis, de quibus nulla monumenta loquuntur, nec aliorum, nec ipsorum? De iis autem, quos ipsi vidimus, neminem fere praetermittimus eorum, quos aliquando dicentes vidimus. Volo enim sciri, in tanta et tam vetere republica, maximis praemiis eloquentiae propositis, omnes cupisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de unoquoque dicam, ut intelligi possit, quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. Iisdem fere temporibus, aetate inferiores paulo, quam Julius, sed aequales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fusius, M. Drusus, P. Antistius: nec ulla aetate uberior oratorum foetus fuit. Ex his Cotta et Sulpicius, cum meo judicio, tum omnium, facile primas tulerunt. Hic Atticus, Quomodo istuc dicis, inquit, cum tuo judicio, tum omnium? semperne in oratore probando, aut improbando, vulgi judicium cum intelligentium judicio congruit? an alii probantur a multitudine, alii autem ab iis, qui intelligunt? Recte requiris, inquam, Attice: sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent. An tu, inquit, id laboras, si huic modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice, disputationem hanc de oratore probando, aut improbando, multo malim tibi, et Bruto placere: eloquentiam autem meam po-

pulo probari velim. Etenim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eundem doctis probari. Nam, quid in dicendo rectum sit, aut pravum, ego judicabo, si modo is sum, qui id possim, aut sciam judicare: qualis vero sit orator, ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intelligi. Tria sunt enim (ut quidem ego sentio) quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehementius. Quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur, aut quibus vitiis orator aut non assequatur haec, aut etiam in his labatur, et cadat, artifex aliquis judicabit. Efficiatur autem ab oratore, necne, ut ii, qui audiant, ita afficiantur, ut orator velit; vulgi assensu, et populari approbatione judicari solet. Itaque nunquam de bono oratore, aut non bono, doctis hominibus cum populo dissensio fuit.

50. An censes, dum illi viguerunt, quos ante dixi, non eosdem gradus oratorum vulgi judicio, et doctorum fuisse? De populo si quem ita rogavisses, 'quis est in hac civitate eloquentissi- 'mus?' In Antonio et Crasso aut dubitaret, aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum, tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum, his anteferret, quem nosmetipsi, qui haec arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? nemo profecto. Id enim ipsum est summi oratoris, summum oratorem populo videri. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum, 'mihi

'cane, et Musis:' ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, 'mihi cane, et populo, 'mi Brute,' dixerim: ut, qui audient, quid efficiatur; ego, etiam cur id efficiatur, intelligam. Credit iis, quae dicuntur, qui audit oratorem; vera putat; assentitur; probat; fidem facit oratio. Tu artifex, quid quaeris amplius? Delectatur andiens multitudo, et ducitur oratione, et quasi voluptate quadam perfunditur. Quid habes quod disputes? Gaudet, dolet, ridet, plorat, favet, odit, contemnit, invidet; ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum; irascitur, miratur, sperat, timet: haec perinde accidunt, ut eorum, qui adsunt, mentes verbis, et sententiis, et actione tractantur. Quid est, quod expectetur docti alicujus sententia? quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. Denique hoc specimen est popularis judicii, in quo nunquam fuit populo cum doctis ntelligentibusque dissensio. Cum multi essent oratores in vario genere dicendi, quis unquam ex his excellere judicatus est vulgi judicio, qui non idem a doctis probaretur? Quando autem dubium fuisset apud patres nostros, eligendi cui patroni daretur optio, quin aut Antonium optaret, aut Crassum? Aderant multi alii; tamen utrum de his potius, dubitasset aliquis; quin alterum, nemo. Quid? adolescentibus nobis, cum esset Cotta, et Hortensius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat?

51. Tum Brutus, Quid tu, inquit, quaeris alios? de te ipso nonne, quid optarent rei, quid ipse Hortensius judicaret, videbamus? qui cum partiretur tecum causas, (saepe enim interfui) perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam: et mihi, benevolentia, credo, ductus, tribuebat omnia. Sed ego, quae de me populi sit opinio, nescio: de reliquis hoc affirmo, qui vulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intelligentium quoque judicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum Clarium poëtam ferunt, qui, cum, convocatis auditoribus, legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum, et eum legentem omnes, praeter Platonem, reliquissent, 'Legam', inquit, 'nihilo minus: Plato 'enim mihi unus instar est omnium millium.' Et recte: poëma enim reconditum, paucorum approbatione; oratio popularis ad sensum vulgi debet moveri. At, si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a caeteris, verbum facere non posset. Quid? tu, Brute, posses, si te, ut Curionem quondam, concio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum judicibus est, non cum populo, tamen si a corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet. Ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abjiciendas eas sibi tibicen putet: sic oratori populi aures

tanquam tibiae sunt: eae si inflatum non recipiunt, aut si auditor omnino tanquam equus non facit, agitandi finis faciendus est.

Hoc tamen interest, quod vulgus interdum non 52.
probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione, cum a mediocri, aut etiam a malo delectatur: eo est contentus: esse melius non sentit: illud, quod est, qualecumque est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum, quam ordo et ornatus orationis valet. Quare quis ex populo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quidquam politius, aut elegantius, aut omnino melius aut exspectaret, aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare vellet, M'. Curium, cum ita heres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset, quam in suam tutelam venisset, pupillo non nato heredem esse non posse: quid ille non dixit de testamentorum jure? de antiquis formulis? quid, quemadmodum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres institueretur? quam captiosum esset populo, quod scriptum esset, negligi, et opinione quaeri voluntates; et interpretationes disertorum, scripta simplicium hominum pervertere? Quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper jus illud esse defenderat? Quam omnino multa de conservando jure civili? Quae quidem omnia cum perite, et scienter, tum et breviter, et presse, et satis ornate, et pereleganter diceret;

quis esset in populo, qui aut exspectaret, aut fieri posse quidquam melius putaret?

53. At vero, ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui in litore ambulans scalmum reperisset, ob eamque rem aedificare navem concupivisset, exorsus est; similiter Scaevolam ex uno scalmo captionis, centum virale judicium hereditatis effecisse: hoc in illo initio consecutus, multis ejusdem generis sententiis delectavit, animosque omnium, qui aderant, in hilaritatem a severitate traduxit: quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus, sive ante mortuus, Curius heres ut esset: ita scribere plerosque, et id valere, et valuisse semper. Haec, et multa ejusmodi dicens, fidem faciebat: quod est ex tribus oratoris officiis alterum. Deinde aequum bonum testamentorum sententias, voluntatesque tutatus est: quanta esset in verbis captio, cum in caeteris rebus, tum in testamentis, si negligerentur voluntates: quantam sibi potentiam Scaevola assumeret, si nemo auderet testamentum facere postea, nisi de illius sententia. Haec cum graviter, tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule, et facete explicans, eam admirationem, assensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur. Hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximum. Hic ille de populo judex,

qui separatim alterum admiratus esset, idem, audito altero, judicium suum contemneret. At vero intelligens et doctus, audiens Scaevolam, sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatius. Ab utroque autem, causa perorata, si quaereretur uter praestaret orator, nunquam profecto sapientis judicium a judicio vulgi discreparet.

Quî praestat igitur intelligens imperito? magna re et difficili: si quidem magnum est scire, 54.
quibus rebus efficiatur, amittaturve dicendo illud quidquid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. Praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod saepe, cum oratores duo aut plures populi judicio probantur, quod dicendi genus optimum sit, intelligit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intelligenti quidem auditori probari potest. Ut enim ex nervorum sono in fidibus, quam scienter ei pulsi sint, intelligi solet; sic ex animorum motu cernitur, quid tractandis his perficiat orator. Itaque intelligens dicendi existimator, non assidens, et attente audiens, sed uno adspectu, et praeteriens, de oratore saepe judicat. Videt oscitantem judicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas; quaesitorem, ut dimittat, rogantem: intelligit, oratorem in ea causa non adessse, qui possit animis judicum admovere orationem, tanquam fidibus manum. Idem si praeteriens adspexerit erectos intuentes judices, ut aut doceri

de re, idque etiam vultu probare videantur: aut, ut avem cantu aliquo, sic illos viderit oratione, quasi suspensos, teneri: aut, id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeteriens (ut dixi) adspexerit, si nihil audierit, tamen oratorem versari in illo judicio, et opus oratorium fieri, aut perfectum jam esse, profecto intelliget.

55. Cum haec disseruissem, uterque assensus est, et ego tanquam ab integro ordiens, Quando igitur, inquam, a Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, cum hos maxime judicio illorum hominum, et illius aetatis dixissem probatos, revertar ad eos ipsos: tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quaerimus) duo genera sunt, unum attenuate, presseque; alterum sublate, ampleque dicentium: etsi id melius est, quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia, quae summa sunt, jure laudantur. Sed cavenda est presso illi oratori inopia et jejunitas: amplo autem, inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute: et ut ad infirmitatem laterum perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in ejus oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum, atque sanum: illudque maximum, quod, cum contentione orationis flectere animos judicum vix posset, nec omnino eo

genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se commoti, quod a Sulpicio concitati. Fuit enim Sulpicius vel maxime omnium, quos quidem ego audiverim, grandis, et, ut ita dicam, tragicus orator. Vox cum magna, tum suavis et splendida: gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scenam institutus videretur: incitata et volubilis, nec ea redundans tamen, nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari, Cotta malebat Antonium: sed ab hoc vis aberat Antonii, Crassi ab illo lepos.

O magnam, inquit, artem! Brutus: si quidem 56.
istis, cum summi essent oratores, duae res maximae, altera alteri defuit. Atque in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile, quam Cotta Sulpicio; et uterque aequalibus suis plurimum praestitit. Quare hoc doctoris intelligentis est, videre quo ferat natura sua quemque: et ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi, et lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frenos. Sulpicii orationes, quae feruntur, eas post mortem ejus scripsisse P. Canutius putatur, aequalis meus, homo extra nostrum ordinem, meo judicio, disertissimus. Ipsius Sulpicii nulla oratio est: saepeque ex eo audivi, cum se scribere neque consuesse, neque posse diceret. Cottae pro se, lege Varia, quae inscribitur, eam L. Ae-

lius scripsit Cottae rogatu. Fuit is omnino vir egregius, et eques Romanus cum primis honestus, idemque eruditissimus et Graecis literis et Latinis: antiquitatisque nostrae et in inventis rebus, et in actis, scriptorumque veterum literate peritus. Quam scientiam Varro noster acceptam ab illo, auctamque per sese, vir ingenio praestans, omnique doctrina, pluribus et illustrioribus literis explicavit. Sed idem Aelius, Stoicus esse voluit; orator autem nec studuit unquam, nec fuit. Scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello filio, ut Q. Caepioni, ut Q. Pompeio Rufo: quanquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. His enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Aelium adolescens, eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror summum ipsum oratorem, minimeque ineptum, Aelianas leves oratiunculas voluisse existimari suas.

57. His duobus ejusdem aetatis annumerabatur nemo tertius: sed mihi placebat Pomponius maxime; vel dicam, minime displicebat. Locus erat omnino in maximis causis, praeter eos, de quibus supra dixi, nemini: propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat; fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere, aut ad Caesarem: Cotta et Sulpicius expetebantur. Ita ab iis sex patronis causae illustres agebantur: neque tam

multa, quam nostra aetate, judicia fiebant: neque hoc, quod nunc fit, ut causae singulae defenderentur a pluribus; quo nihil est vitiosius. Respondemus iis, quos non audivimus: in quo primum saepe aliter est dictum, aliter ad nos relatum: deinde magni interest coram videre me, quemadmodum adversarius de quaque re asseveret; maxime autem, quemadmodum quaeque res audiatur. Sed nihil vitiosius, quam, cum unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab altero perorata. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio: reliquae partes, quasi membra suo quaeque loco locata suam et vim, et dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat; quanto difficilius cavere, ne quid dicas quod non conveniat ejus orationi, qui ante te dixerit? Sed quia et labor multo major est, totam causam, quam partem dicere, et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem lubenter adscivimus.

Erant tamen, quibus videretur illius aetatis 58.
tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur: et quia Latine non pessime loquebatur, usu, credo, aliquo domestico; nam literarum admodum nihil sciebat. Sed magni interest, quos quisque audiat quotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quemadmodum patres,

paedagogi, matres etiam loquantur. Legimus epistolas Corneliae, matris Gracchorum: apparet, filios non tam in gremio educatos, quam in sermone matris. Auditus est nobis Laeliae Caii filiae saepe sermo. Ergo illam patris elegantia tinctam vidimus: et filias ejus Mucias ambas, quarum sermo mihi fuit notus: et neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero, ac lubenter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod L. Crassi erat filia. Quid Crassum, inquam, illum censes istius Liciniae filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus? Summo iste quidem dicitur ingenio fuisse, inquit. Et vero hic Scipio, collega meus, mihi sane bene et loqui videtur, et dicere. Recte, inquam, judicas, Brute. Etenim istius genus est ex ipsius sapientiae stirpe generatum. Nam et de duobus avis jam diximus, Scipione et Crasso: et de tribus proavis, Q. Metello, cujus quatuor filii: P. Scipione, qui ex dominatu Tib. Gracchi privatus in libertatem rempublicam vindicavit: Q. Scaevola augure, qui peritissimus juris, idemque percomis est habitus. Jam duorum abavorum quam est illustre nomen: P. Scipionis, qui bis consul fuit, qui est Corculum dictus; alterius omnium sapientissimi, C. Laelii? O generosam, inquit, stirpem! et tanquam in unam arborem plura genera; sic in istam domum multorum insitam atque illuminatam sapientiam!

Similiter igitur suspicor, (ut conferamus parva magnis) Curionis, etsi pupillus relictus est, 59.
patrio fuisse instituto puro sermone assuefactam domum: et eo magis hoc judico, quod neminem ex iis quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. Nullum ille poëtam noverat, nullum legerat oratorem, nullam memoriam antiquitatis collegerat: non publicum jus, non privatum et civile cognoverat: quanquam id quidem fuit etiam in aliis, et magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. Sed ii tamen unum illud habebant dicendi opus elaboratum: idque cum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo in aliqua parte earum omnino nihil poterat. In quacunque enim una plane claudicaret, orator esse non posset. Sed tamen alius in alia excellebat magis: reperiebat, quid dici opus esset, et quo modo praeparari, et quo loco locari: memoriaque ea comprehendebat Antonius: excellebat autem actione: erantque ei quaedam ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora. At Crassi magis enitebat oratio. Nec vero Sulpicio, neque Cottae dicere possumus, neque cuiquam bono oratori, rem ullam ex illis quinque partibus plane, atque omnino defuisse. Itaque in Curione hoc verissime judicari potest, nulla re una magis oratorem commendari, quam verborum splendore et co-

pia. Nam cum tardus in cogitando, tum in instruendo dissipatus fuit.

60. Reliqua duo sunt, agere, et meminisse. In utroque cachinnos irridentium commovebat. Motus erat is, quem et C. Julius in perpetuum notavit, cum ex eo, in utramque partem toto corpore vacillante, quaesivit, 'quis loqueretur e 'lintre:' et Cn. Sicinius, homo impurus, sed admodum ridiculus, neque aliud in eo oratoris simile quidquam. Is cum tribunus plebis Curionem et Octavium consules produxisset, Curioque multa dixisset, sedente Cn. Octavio collega, qui devinctus erat fasciis, et multis medicamentis, propter dolorem artuum, delibutus, 'nunquam, inquit, Octavi, collegae tuo gratiam referes, qui nisi se suo more jactavisset, hodie te istic muscae comedissent.' Memoria autem ita fuit nulla, ut aliquoties, tria cum proposuisset aut quartum adderet, aut tertium quaereret. Qui in judicio privato vel maximo, cum ego pro Titinia Cottae peroravissem, ille contra me pro Ser. Naevio diceret, subito totam causam oblitus est, idque veneficiis et cantionibus Titiniae factum esse dicebat. Magna haec immemoris ingenii signa: sed nihil turpius, quam quod etiam in scriptis obliviscebatur, quid paulo ante posuisset; ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu, et cum Pansa nostro, et cum Curione filio colloquentem facit, cum senatum Caesar consul habuisset, omnisque ille sermo ductus

e percunctatione filii, quid in senatu esset actum. In quo multis verbis cum inveheretur in Caesarem Curio, disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Caesar consul habuisset, reprehendit eas res, quas idem Caesar anno post, et deinceps reliquis annis administravisset in Gallia.

Tum Brutus admirans, Tantamne fuisse obli- 61.
vionem, inquit, in scripto praesertim, ut ne legens quidem unquam senserit, quantum flagitii commisisset! Quid autem, inquam, Brute, stultius, quam, si ea vituperare volebat, quāe vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, cum illarum rerum jam tempora praeteriissent? Sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat, in senatum se, Caesare consule, non accedere, Sed id dicat ipso consule exiens e senatu. Jam qui hac parte animi, quae custos est caeterarum ingenii partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset, quid paulo ante posuisset, huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam effluere mentem. Itaque cum ei nec officium deesset, et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae deferebantur. Orator autem, vivis ejus aequalibus, proximus optimis numerabatur, propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodam modo celeritatem. Itaque ejus orationes adspiciendas tamen censeo. Sunt illae quidem languidiores; verumtamen possunt augere, et quasi

alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus: quod habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione speciem oratoris alicujus effecerit. Sed ad instituta redeamus.

62. In eodem igitur numero ejusdem aetatis C. Carbo fuit, illius eloquentissimi viri filius, non satis acutus orator; sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis gravitas, et facile dicebat, et auctoritatem naturalem quandam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inveniendis, nec minus verbis expeditus: fortis vero actor, et vehemens, et verbis nec inops nec abjectus, et quem plane oratorem dicere auderes. Cn. Pomponius lateribus pugnans, incitans animos, acer, acerbus, criminosus. Multum ab iis aberat L. Fusius: tamen ex accusatione M'. Aquilii diligentiae fructum ceperat. Nam M. Drusum, tuum magnum avunculum, gravem oratorem, ita duntaxat cum de republica diceret; L. autem Lucullum etiam acutum; patremque tuum, Brute, juris quoque et publici, et privati sane peritum; M. Lucullum; M. Octavium, Cnaei filium, qui tantum auctoritate dicendoque valuit, et legem Semproniam frumentariam, populi frequentis suffragiis abrogaverit; Cn. Octavium, M. filium; M. Catonem patrem; Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est, a judiciis, et in praesidiis reipublicae, cui facile satisfacere possint, collocemus. Eodem Q. Caepionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus, a senatu dissedisset. Cn. Carbonem,

M. Marium, et ex eodem genere complures minime dignos elegantis conventus auribus, aptissimos cognovi turbulentis concionibus. Quo in genere (ut in iis perturbem aetatum ordinem) nuper L. Quintius fuit: aptior autem etiam Palicanus auribus imperitorum. Et, quoniam hujus generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos, L. Apuleius Saturninus eloquentissimus visus est: magis specie tamen et motu, atque ipso amictu capiebat homines, quam aut dicendi copia, aut mediocritate prudentiae. Longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus, cum primisque ridiculus. Is, ex summis et fortunae et vitae sordibus, in praetura consul factus esset, si rationem ejus haberi licere judicatum esset. Nam et plebem tenebat, et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. Is praetor, eodem die quo Saturninus tribunus plebis, Mario et Flacco consulibus, publice est interfectus; homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cujus improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt. Quos Sex. Titius consecutus, homo loquax sane et satis acutus, sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum est, ne quid in agendo dicendove facias, cujus imitatio rideatur.

Sed ad paulo superiorem aetatem revecti su- 63.
mus: nunc ad eam, de qua aliquantum sumus

locuti, revertamur. Conjunctus igitur Sulpicii aetati P. Antistius fuit, rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos, neque contemni solum, sed irrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Julii illam consulatus petitionem extraordinariam, veram causam agens, est probatus: et eo magis, quod eandem causam cum ageret ejus collega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo multae ad eum causae, deinde omnes, maximae quaecumque erant, deferebantur. Rem videbat acute, componebat diligenter; memoria valebat: verbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abjectis. Expedita autem erat, et perfacile currens oratio. Et erat ejus quidem tanquam habitus non inurbanus: actio paulum, cum vitio vocis, tum etiam ineptiis, claudicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus, inter profectionem reditumque L. Syllae, sine jure fuit et sine ulla dignitate respublica. Hoc etiam autem magis probabatur, quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo. Sulpicius occiderat, Cotta aberat, et Curio: vivebat e reliquis patronis ejus aetatis nemo praeter Carbonem et Pomponium: quorum utrumque facile superabat.

64. Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir, et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus reipublicae, non sine facetiis: sed neque laboris multi, nec satis versatus in causis; interjectusque inter duas

aetates, Hortensii et Sulpicii, nec majorem consequi poterat, et minori necesse erat cedere. Hujus omnis facultas ex historia ipsius perspici potest: quae cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo, quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis literis illustratum. Nam Q. Hortensii admodum adolescentis ingenium, ut Phidiae signum, simul adspectum et probatum est. Is, L. Crasso, Q. Scaevola consulibus, primum in foro dixit, et apud hos ipsos quidem consules, et cum eorum, qui affuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnes intelligentia anteibant, judicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore. Est autem, L. Paulo, C. Marcello consulibus, mortuus: ex quo videmus eum in patronorum numero annos quatuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paulo post plura dicemus. Hoc autem loco voluimus aetatem ejus in disparem oratorum aetatem includere. Quanquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo majoribus natu, quam essent ipsi, et cum aliquanto minoribus compararentur. Ut Accius iisdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset: sic Hortensius non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate, et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore conjungitur. Siquidem et Crasso vivo dicere solebat: et magis jam etiam vigebat cum

Antonio, et cum Philippo jam sene, pro Cn. Pompeii bonis dicente. In illa causa adolescens cum esset, princeps fuit, et in eorum, quos in Sulpicii aetate posui, numerum facile pervenerat: et suos inter aequales M. Pisonem, M. Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram longe praestitit: et me adolescentem nactus octo annis minorem, quam erat ipse, multos annos in studio ejusdem laudis exercuit: et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit, paulo ante mortem.

65. Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus, tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui viverent, nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me, quid de quoque judicarem, eos, qui jam sunt mortui, nominabo. Tum Brutus, Non est, inquit, ista causa, quam dicis, quamobrem de iis, qui vivunt, nihil velis dicere. Quaenam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror, ne per nos hic sermo tuus emanet, et ii tibi succenseant, quos praeterieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror malle idipsum tacere, quam taciturnitatem nostram experiri. Tum ego, Vere, inquam, tibi, Brute, dicam: non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc aetatem esse venturum: sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut jam ad minores etiam pervenerim. Interpone igi-

tur, inquit, si quos videtur: deinde redeamus ad te, et ad Hortensium. Immo vero, inquam, ad Hortensium: de me alii dicent, si qui volent. Minime vero, inquit. Nam etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod propero audire de te: nec vero tam de virtutibus dicendi tuis, quae cum omnibus, tum certe mihi notissimae sunt, quam quod gradus tuos, et quasi processus discendi studeo cognoscere. Geretur, inquam, tibi mos: quoniam me non ingenii praedicatorem esse vis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios, et a M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensii, exordiar.

Is igitur mediocriter a doctrina instructus, 66.
angustius etiam a natura; labore et industria, et quod adhibebat ad obtinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In hujus oratione sermo Latinus erat, verba non abjecta, res compositae diligenter; nullus flos tamen, neque lumen ullum; animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. Nam hujus aequalis et inimicus C. Fimbria, non ita diu jactare se potuit: qui omnia magna voce dicens, verborum sane bonorum cursu quodam incitato, ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus. Cn. autem Lentulus multo majorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus (quan-

quam et ex facie et ex vultu videbatur) nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso: sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canora, admirando irridebat, calebat in agendo, ut ea, quae deerant, non desiderarentur. Ita tanquam Curio copia nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum; sic Cn. Lentulus caeterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit. Neque multo secus P. Lentulus, cujus et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas et magnitudo. Sic in hoc nihil praeter actionem fuit; caetera etiam minora, quam in superiore.

67. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina; maximeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus fuit. Habuit a natura genus quoddam acuminis, (quod etiam arte limaverat) quod erat in reprehendendis verbis versutum et solers; sed saepe stomachosum, nonnunquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem, quasi cursum, forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo, et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat, iracundiusque respuebat, sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Is cum satis floruisset adolescens, minor haberi est coeptus postea. Deinde ex virginum judicio magnam laudem est adeptus, et ex eo tempore quasi revocatus in cursum, te-

nuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem: postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum; literarum et studiosus, et non imperitus; multae industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis literis satis doctus; quod proposuerat, explicans expedite; non invenustus actor, sed iners, et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, saepe dicebat. Itaque ei paucae centuriae ad consulatum defuerunt. C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus: hujus si vita, si mores, si vultus denique non omnem commendationem ingenii evertisset, majus nomen in patronis fuisset. Non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio; vox, gestus, et omnis actio sine lepore; at in inveniendis, componendisque rebus mira accuratio; ut non facile in ullo diligentiorem majoremque cognoverim; sed eam ut citius veteratoriam, quam oratoriam diceres. Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in privatis illustriorem obtinebat locum.

C. deinde Piso, statarius, et sermonis plenus 68.
orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verumtamen vultu et simulatione multo etiam acutior, quam erat, videbatur. Nam ejus aequalem M'. Glabrionem, bene institutum avi Scaevolae diligentia, socors ipsius natura negli-

gensque tardaverat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem aequalis Cn. Pompeius, vir ad omnia summa natus, majorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum majoris gloriae cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. Erat oratione satis amplus: rem prudenter videbat: actio vero ejus habebat, et in voce magnum splendorem, et in motu summam dignitatem. Noster item aequalis D. Silanus, vitricus tuus, studii ille quidem habuit non multum, sed acuminis, et orationis satis. Q. Pompeius, A. filius, qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse major, summo studio discendi, multaque doctrina, incredibili labore atque industria; quod scire possum: fuit enim mecum, et cum M. Pisone, cum amicitia, tum studiis exercitationibusque conjunctus. Hujus actio non satis commendabat orationem. In hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis parum. Erat ejus aequalis P. Antronius, voce peracuta, atque magna, nec alia re ulla probabilis: et L. Octavius Reatinus, qui cum multas jam causas diceret, adolescens est mortuus; is tamen ad dicendum veniebat magis audacter, quam parate: et C. Stalenus, qui se ipse adoptaverat, et de Staleno Aelium fecerat, fervido quodam, et petulanti, et furioso genere dicendi; quod quia multis gratum erat et probabatur, adscendisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus, poenas legibus et judicio dedisset.

Eodem tempore C. et L. Caepasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et repentini, quaestores celeriter facti sunt, oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem vocalem praeteriisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine, eam tamen verborum copiam, si quam habebat, praebebat populo cum multa concursatione, magnoque clamore. Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarius. Is omnibus exemplo debet esse, quantum in hac urbe polleat multorum obedire tempori, multorumque vel honori vel periculo servire. His enim rebus, infimo loco natus, et honores, et pecuniam, et gratiam consecutus, etiam in patronorum, sine doctrina, sine ingenio, aliquem numerum pervenerat. Sed ut pugiles inexercitati, etiam si pugnos et plagas, Olympiorum cupidi, ferre possunt, solem tamen saepe ferre non possunt: sic ille, cum omni jam fortuna prospere functus, labores etiam magnos excepisset, illius judicialis anni severitatem, quasi solem, non tulit. Tum Atticus, Tu quidem de faece, inquit, hauris, idque jam dudum: sed tacebam: hoc vero non putabam, te usque ad Stalenos et Antronios esse venturum. Non puto, inquam, existimare te, ambitione me labi, quippe de mortuis: sed ordinem sequens, in memoriam notam et aequalem necessario incurro. Volo autem hoc perspici, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, me-

moria quidem dignos perpaucos; verum, qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. Sed ad sermonem institutum revertamur.

70. T. Torquatus, T. filius, et doctus vir ex Rhodia disciplina Molonis, et a natura ad dicendum satis solutus atque expeditus, (cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset) plus facultatis habuit ad dicendum, quam voluntatis. Itaque studio huic non satisfecit: officio vero nec in suorum necessariorum causis, nec in sententia senatoria defuit. Etiam M. Pontidius, municeps noster, multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens, nec hebes in causis, vel dicam, plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam (quod mirabile esset) cum judice ipso, cujus delinitor esse debet orator, jurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu, quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum: prudens, acutus, minime incautus, patronus in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae, multarumque causarum. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, nihil in causis versati, nec sine ingenio, nec indocti, hoc erant populare dicendi genus assecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus, nec unquam indisertus, et in consulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius, L. filius,

perfectus literis, sed Graecis; fastidiosus sane Latinarum: argutus orator, verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriae.

Hoc loco Brutus, Quam vellem, inquit, de 71.
his etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet. Et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus lubenter, quam audivi de iis, qui fuerunt. Cur tandem, inquam? an exspectas, quid ego judicem de istis, qui tibi sunt aeque noti, ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus; Caesar autem parum. Illum enim saepe audivi: hic, cum ego judicare jam aliquid possem, abfuit. Quid igitur de illo judicas, quem saepe audisti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus es similem tui? Nae ego, inquam, si ita est, velim tibi eum placere quam maxime. Atqui et ita est, inquit, et vehementer placet: nec vero sine causa. Nam et didicit, et, omissis caeteris studiis, unum id egit, seseque quotidianis commentationibus acerrime exercuit. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus: et splendore vocis, et dignitate motus fit speciosum et illustre, quod dicitur: omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem: maximeque laudandus est, qui, hoc tempore ipso, cum liceat, in hoc communi nostro, et quasi fatali malo, consoletur se cum conscien-

tia optimae mentis, tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae. Vidi enim Mytilenis nuper virum, atque (ut dixi) vidi plane virum. Itaque cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro, tibique, ut intellexi, amicissimo, Cratippo, instructum omni copia, multo videbam similiorem. Hic ego, Etsi, inquam, de optimi viri nobisque amicissimi laudibus lubenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quaerens, hunc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Caesare cupio audire, quid tandem Atticus judicet.

72. Et ille, Praeclare, inquit, tibi constas, ut de iis, qui nunc sint, nihil velis ipse dicere: et hercle si sic ageres, ut de iis egisti, qui jam mortui sunt, neminem ut praetermitteres; nae tu in multos Antronios et Stalenos incurreres. Quare sive hanc turbam effugere voluisti, sive veritus es, ne quis se aut praeteritum, aut non satis laudatum queri possit, de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim cum et tuum de illius ingenio notissimum judicium esset, nec illius de tuo obscurum. Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo aestimatore saepissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime. Nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus: sed, quanquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta

illa bene loquendi laus, multis literis, et iis qui-
dem reconditis et exquisitis, summoque studio
et diligentia est consecutus. Quin etiam in
maximis occupationibus, cum ad te ipsum (in-
quit, in me intuens) de ratione Latine loquendi
accuratissime scripserit; primoque in libro dixe-
rit, verborum delectum originem esse eloquen-
tiae; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui
me de illo maluit, quam se dicere, laudem sin-
gularem: (nam scripsit his verbis, cum hunc
nomine esset affatus: ‘ ac, si, ut cogitata prae-
‘ clare eloqui possent, nonnulli studio et usu
‘ elaboraverunt, cujus te pene principem copiae
‘ atque inventorem, bene de nomine ac digni-
‘ tate populi Romani meritum esse existimare
‘ debemus:’) hunc facilem et quotidianum no-
visse sermonem, nunc pro relicto est haben-
dum.

Tum Brutus, Amice, hercule, inquit, et mag- 73.
nifice te laudatum puto, quem non solum prin-
cipem atque inventorem copiae dixerit, quae
erat magna laus, sed etiam bene meritum de
populi Romani nomine et dignitate. Quo enim
uno vincebamur a victa Graecia, id aut erep-
tum illis est, aut certe nobis cum illis commu-
nicatum. Hanc autem, inquit, gloriam testi-
moniumque Caesaris tuae quidem supplicationi
non, sed triumphis multorum antepono. Et
recte quidem, inquam, Brute, modo sit hoc Cae-
saris judicii, non benevolentiae testimonium.
Plus enim certe attulit huic populo dignitatis,

quisquis est ille, si modo est aliquis, qui non illustravit modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quam illi, qui Ligurum castella expugnaverunt: ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi. Verum quidem si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus saepe constituta est, imperatorum sapientia, salus civitatis aut belli, aut domi; multo magis orator praestat minutis imperatoribus. At prodest plus imperator. Quis negat? sed tamen (non metuo ne mihi acclametis: est autem quod sentias, dicendi liber locus) malim mihi L. Crassi unam pro M'. Curio dictionem, quam castellanos triumphos duos. At plus interfuit reipublicae castellum capi Ligurum, quam bene defendi causam M'. Curii. Credo. Sed Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere, quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse mallem, quam vel optimum fabrum tignarium. Quare non, quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit, ponderandum est: praesertim cum pauci pingere egregie possint, aut fingere; operarii autem, aut bajuli deesse non possint.

74. Sed perge, Pomponi, de Caesare, et redde quae restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam: cujus penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis, aut scientiae, sed quasi bonae consuetudinis. Mitto C. Laelium, P. Scipionem. Aetatis illius ista fuit laus, tan-

quam innocentiae, sic Latine loquendi: nec omnium tamen. Nam illorum aequales, Caecilium et Pacuvium, male locutos videmus. Sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant, nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe rem deteriorem vetustas fecit et Romae, et in Graecia. Confluxerunt enim et Athenas, et in hanc urbem multi inquinate loquentes ex diversis locis. Quo magis expurgandus est sermo, et adhibenda, tamquam obrussa, ratio, quae mutari non potest; nec utendum pravissima consuetudinis regula. T. Flamininum, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus. Existimabatur bene Latine, sed literas nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut a te paulo est ante dictum: sed tamen suavitas vocis, et lenis appellatio literarum, bene loquendi famam confecerat. Cotta, quia se valde dilatandis literis a similitudine Graecae locutionis abstraxerat, sonabatque contrarium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum; alia quidem, quasi inculta et silvestri via, ad eandem laudem pervenerat. Sisenna autem, quasi emendator sermonis usitati cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri potuit, quo minus inusitatis verbis uteretur. Quidnam istuc est? inquit Brutus: aut quis est iste C. Rusius? Et ille, Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante Chritilium, Sisenna defendens, dixit, quaedam ejus sputatilica esse crimina.

Tum C. Rusius, ‘ Circumvenior, inquit, Judi-‘ ces, nisi subvenitis. Sisenna quid dicas, ne-‘ scio: metuo insidias. Sputatilica, quid est ‘ hoc? Sputa quid sit scio, Tilica nescio:’ maximi risus: sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse, inusitate loqui.

75. Caesar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum (quae etiam si orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est) adjungit illa oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere. Splendidam quandam, minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu: forma etiam magnifica, et generosa quodam modo. Tum Brutus, Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur; complures autem legi. Atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis, tanquam veste, detracto. Sed dum voluit, alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil enim est in historia, pura et illustri brevitate dulcius.

Sed ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

C. Sicinius igitur, Q. Pompeii illius, qui cen- 76.
sor fuit, ex filia nepos, quaestorius mortuus est, probabilis orator: jam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornandum, sed ad inveniendum expedita, Hermagorae disciplina. Ea dat rationes certas et praecepta dicendi: quae si minorem habent apparatum (sunt enim exilia) tamen habent ordinem, et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens, et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi jam in patronorum numerum pervenerat. Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate conjunctus. Is, cum post curulem aedilitatem judex quaestionis esset, est mortuus: in quo fateor vulgi judicium a judicio meo dissensisse. Nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam, et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida, et celeritate caecata oratio: sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim, neque sententiis crebriorem. Praeterea perfectus in literis, jurisque civilis jam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses (etsi non deerat oratio), quam ut Graeci dicunt, πολιτικόν. Erant in eo plurimae literae, nec eae vulgares, sed interiores quaedam et reconditae: divina memoria,

summa verborum et gravitas, et elegantia. Atque haec omnia vitae decorabat dignitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam Triarii, in illa aetate, plena literatae senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quantum pondus in verbis! quam nihil non consideratum exibat ex ore! Tum Brutus, Torquati et Triarii mentione commotus, (utrumque enim eorum admodum dilexerat) Nae ego, inquit, (ut omittam caetera, quae sunt innumerabilia), de istis duobus cum cogito, doleo, nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse: nam nec istos excellentes viros, nec multos alios praestantes cives respublica perdidisset. Sileamus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem: nam et praeteritorum recordatio est acerba, et acerbior exspectatio reliquorum. Itaque omittamus lugere, et tantum, quid quisque dicendo potuerit (quoniam id quaerimus,) praedicemus.

77. Sunt etiam ex iis, qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum praesertim non esset orator, et egit multa constanter: Appius Claudius, socer tuus, collega et familiaris meus; hic jam et satis studiosus, et valde cum doctus, tum etiam exercitatus orator, et cum auguralis, tum omnis publici juris antiquitatisque nostrae bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen, et multa cum libertate dicebat. Duo praeterea Lentuli consulares, quorum Publius ille, nostrarum injuriarum ultor, auctor sa-

lutis, quidquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit ex disciplina: instrumenta naturae deerant: sed tantus animi splendor, et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret adsciscere, eaque omni dignitate obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem: vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et terroris oratio: quaereres in judiciis fortasse melius: in republica, quod erat, esse judicares satis. Ne T. quidem Postumius contemnendus in dicendo: de republica vero non minus vehemens orator, quam bellator fuit: effrenatus, et acer nimis, sed bene juris publici leges atque instituta cognoverat. Hoc loco Atticus, Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si (ut dixisti) ii, quos jamdiu colligis, viverent. Omnes enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui; ut mihi imprudens M. Servilium praeteriisse videare.

Non, inquam, ego istuc ignoro, Pomponi, 78.
multos fuisse, qui verbum nunquam in publico fecissent, cum melius aliquanto possent, quam isti oratores, quos colligo, dicere: sed his commemorandis etiam illud assequor, ut intelligatis, primum ex omni numero, quam non multi ausi sint dicere, deinde ex iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. Itaque ne hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui nuper mortui sunt, P. Cominium Spoletinum, quo accu-

sante defendi C. Cornelium; in quo et compositum dicendi genus, et acre, et expeditum fuit: T. Accium Pisaurensem, cujus accusationi respondi pro A. Cluentio; qui et accurate dicebat, et satis copiose, eratque praeterea doctus Hermagorae praeceptis: quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae velitibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis causarum generibus argumenta traduntur. Studio autem neminem, nec industria majore cognovi; quanquam ne ingenio quidem qui praestiterit, facile dixerim, C. Pisoni, genero meo. Nullum tempus illi unquam vacabat aut a forensi dictione, aut a commentatione domestica, aut a scribendo, aut a cogitando. Itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur: eratque verborum et delectus elegans, et apta, et quasi rotunda constructio: cumque argumenta excogitabantur ab eo multa, et firma ad probandum, tum concinnae acutaeque sententiae: gestusque natura ita venustus, ut ars etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam videretur accedere. Vereor, ne amore videar plura, quam fuerint in illo, dicere: quod non ita est. Alia enim de illo majora dici possunt. Nam nec continentia, nec pietate, nec ullo genere virtutis quemquam ejusdem aetatis cum illo conferendum puto.

79. Nec vero M. Coelium praetereundum arbitror, quaecumque ejus in exitu vel fortuna, vel

mens fuit: qui quamdiu auctoritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo contra civium perditorum popularem turbulentamque dementiam, a senatu, et a bonorum causa steterit constantius: quam ejus actionem, multum tamen et splendida, et grandis, et eadem in primis faceta et perurbana commendabat oratio. Graves ejus conciones aliquot fuerunt, acres accusationes tres, eaeque omnes ex reipublicae contentione susceptae: defensiones, etsi illa erant in eo meliora, quae dixi, non contemnendae tamen, saneque tolerabiles. Hic cum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit a sese, ceciditque, posteaquam eos imitari coepit, quos ipse perverterat. Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis; potius inter multos prope singularis fuit: ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum, quam illius comprehensio verborum; nihil tam flexibile; nihil, quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aeque in potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil liquidius; ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret: nullum, nisi loco positum, et tanquam 'in vermiculato emblemate,' ut ait Lucilius, structum verbum videres. Nec vero ullum aut durum, aut insolens, aut humile, aut longius ductum: ac non propria verba rerum, sed pleraque tralata: sic tamen, ut ea non ir-

ruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres. Nec vero haec soluta, nec diffluentia, sed adstricta numeris, non aperte, nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque conclusis. Erant autem et verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci σχήματα, quibus tanquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. Qua de re agitur autem illud, quod multis locis in jurisconsultorum includitur formulis, et ubi esset, videbat. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis, totumque dicendi placidum et sanum genus.

80. Quod si est optimum suaviter dicere; nihil est, quod melius hoc quaerendum putes. Sed cum a nobis paulo ante dictum sit, tria videri esse, quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret; duo summe tenuit, ut et rem illustraret disserendo, et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate. Aberat tertia illa laus, qua permoveret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus. Nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos, quorum altior oratio, actioque esset ardentior, furere et bacchari arbitraretur; sive quod natura non esset ita factus; sive quod non consuesset; sive quod non posset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, abfuit: si opus erat, defuit. Quin etiam memini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset, sibi eum venenum paravisse, idque a se esse depre-

hensum, seseque chirographa, testificationes, indicia, quaestiones, manifestam rem deferre diceret, deque eo crimine accurate et exquisite disputavisset: me in respondendo, cum essem argumentatus, quantum res ferebat; hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter. 'Tu 'istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? 'praesertim cum ista eloquentia, alienorum ho'minum pericula defendere acerrime soleas; 'tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor ani'mi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere 'voces, et querelas solet? nulla perturbatio ani'mi, nulla corporis, frons non percussa, non 'femur; pedis (quod minimum est) nulla sup'plosio. Itaque tantum abfuit, ut inflammares 'nostros animos; somnum isto loco vix tene'bamus.' Sic nos summi oratoris vel sanitate, vel vitio, pro argumento ad diluendum crimen usi sumus. Tum Brutus, Atqui dubitamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit, an vitium? Quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxima, inflammare animos audientium, et, quocumque res postulet modo, flectere, qui hac virtute caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse?

Sit sane ita, inquam: sed redeamus ad eum, 81.
qui jam unus restat, Hortensium: tum de nobismetipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas,

pauca dicemus. Quanquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adolescentium; qui si diutius vixissent, magnam essent eloquentiae laudem consecuti. C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium Calvum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris: quorum quidem alter, quod verisimile dixisset, ita facile soluteque verbis volvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. Atque hic a magistris parum institutus, naturam habuit admirabilem ad dicendum: industriam non sum expertus: studium certe fuit: qui si me audire voluisset, ut coeperat, honores, quam opes, consequi maluisset. Quidnam est, inquit, istud? et quemadmodum distinguis? Hoc modo, inquam. Cum honos sit praemium virtutis, judicio studioque civium delatum ad aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est; is mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem occasione aliqua, etiam invitis suis civibus, nactus est imperium, ut ille cupiebat; hunc nomen honoris adeptum, non honorem puto. Quae si ille audire voluisset, maxima cum gratia et gloria ad summam amplitudinem pervenisset, adscendens gradibus magistratuum, ut pater ejus fecerat, ut reliqui clariores viri. Quae quidem etiam cum P. Crasso, M. filio, cum initio aetatis ad amicitiam se meam contulisset, saepe egisse me arbitror, cum eum vehementer hortarer, ut eam laudis viam rec-

tissimam esse duceret, quam majores ejus ei tritam reliquissent. Erat enim cum institutus optime, tum etiam perfecte planeque eruditus: ineratque et ingenium satis acre, et orationis non inelegans copia: praetereaque sine arrogantia gravis esse videbatur, et sine segnitia verecundus. Sed hunc quoque absorbuit aestus quidam non insolitae adolescentibus gloriae: qui quia navarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat: cui muneri mos majorum aetatem certam, sortem incertam reliquit. Ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant; et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dissimillimus.

Sed ad Calvum (is enim nobis erat proposi- 82.
tus) revertamur: qui orator fuisset cum literis eruditior, quam Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius afferebat genus: quod quanquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese observans, metuensque ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque ejus oratio nimia religione attenuata, doctis et attente audientibus erat illustris: a multitudine autem, et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur. Tum Brutus, Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur. Dicebat, inquam, ita: sed et ipse errabat, et alios etiam errare cogebat. Nam, si quis eos,

qui nec inepte dicunt, nec odiose, nec putide, Attice putat dicere, is recte, nisi Atticum, probat neminem. Insulsitatem enim et insolentiam, tanquam insaniam quandam orationis, odit: sanitatem autem et integritatem, quasi religionem et verecundiam oratoris probat. Haec omnium debet oratorum eadem esse sententia. Sin autem jejunitatem, et siccitatem, et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit; hoc recte duntaxat: sed quia sunt in Atticis alia meliora, videat ne ignoret et gradus, et dissimilitudines, et vim, et varietatem Atticorum. Atticos, inquit, volo imitari. Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile, quam Demosthenes et Lysias? quam idem, et Hyperides? quam omnium horum Aeschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem, caeteri ergo Atticè non dicebant. Si omnes; qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo etiam illud quaero, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit? mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias: natura quaedam, aut voluntas ita dicendi fuit.

83. Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se; sed Attici tamen: quorum Charisius multarum orationum; quas scribebat aliis, cum cupere videretur imitari Lysiam: Demochares autem, qui fuit Demosthenis sororis filius, et orationes scripsit aliquot, et earum rerum histori-

am, quae erant Athenis ipsius aetate gestae, non tam historico, quam oratorio genere perscripsit. At Charisii vult Hegesias esse similis, isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se pene agrestes putet. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? Atticorum similes esse volumus. Optime. Suntne igitur ii Attici oratores? Quis negare potest? hos imitamur. Quo modo, qui sunt et inter se dissimiles, et aliorum? Thucydidem, inquit, imitamur. Optime, si historiam scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus, et grandis etiam fuit: hoc forense, concertatorium, judiciale, non tractavit genus. Orationes autem, quas interposuit, (multae enim sunt) eas ego laudare soleo: imitari neque possim, si velim; nec velim fortasse, si possim. Ut, si quis Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo, ut proximis consulibus natum velit; nec rursus ita vetere, ut Opimium, aut Anicium consulem quaerat: atqui eae notae sunt optimae. Credo: sed nimia vetustas nec habet eam, quam quaerimus, suavitatem, nec est jam sane tolerabilis. Num igitur qui hoc sentiat, si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? minime: sed quandam sequatur aetatem: sic ego istis censuerim, et novam istam quasi de musto ac lacu fervidam orationem, fugiendam; nec illam praeclaram Thucydidi nimis veterem, tanquam Anicianam notam, persequendam. Ipse

enim Thucydides si posterius fuisset, multo maturior fuisset, et mitior.

84. Demosthenem igitur imitemur. O dii boni! quid, quaeso, nos aliud agimus, aut quid aliud optamus? at non assequimur. Isti enim videlicet Attici nostri, quod volunt, assequuntur. Ne illud quidem intelligunt, non modo ita memoriae proditum esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus, audiendi causa, ex tota Graecia fierent. At cum isti Attici dicunt, non modo a corona, (quod est ipsum miserabile) sed etiam ab advocatis relinquuntur. Quare si anguste, et exiliter dicere, est Atticorum, sint sane Attici: sed in comitium veniant, ad stantem judicem dicant. Subsellia grandiorem, et pleniorem vocem desiderant. Volo hoc oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subseliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribae sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, judex erectus: cum surgit is, qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebrae assensiones, multae admirationes: risus, cum velit; cum velit, fletus: ut, qui haec procul videat, etiamsi, quid agatur, nesciat; at placere tamen, et in scena esse Roscium intelligat. Haec cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audivimus, ut de Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. Sin autem acutum, prudens, et idem sincerum, et solidum, et exsicca-

tum genus orationis probant, nec illo graviore
ornatu oratorio utuntur, et hoc proprium esse
Atticorum volunt; recte laudant. Est enim in ar-
te tanta, tamque varia, etiam huic minutae subtili-
tati locus. Ita fiet, ut non omnes, qui Attice, iidem
bene; sed, ut omnes, qui bene, iidem etiam Atti-
ce dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium.

Sane quidem, inquit Brutus: quanquam ista 85.
mihi tua fuit perjucunda a proposita oratione
digressio. Tum Atticus, Aliquoties sum, inquit,
conatus, sed interpellare nolui. Nunc, quoniam
ad perorandum spectare videtur sermo tuus,
dicam, opinor, quod sentio. Tu vero, inquam,
Tite. Tum ille, Ego, inquit, ironiam illam,
quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Pla-
tonis, et Xenophontis, et Aeschinis libris uti-
tur, facetam et elegantem puto. Est enim et
minime inepti hominis, et ejusdem etiam faceti,
cum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum
detrahere, eis tribuere illudentem, qui eam sibi
arrogant: ut apud Platonem Socrates in coelum
effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum,
Gorgiam, caeteros; se autem omnium rerum
inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quo-
modo illum: nec Epicuro, qui id reprehendit,
assentior. Sed in historia, qua tu es usus in
omni sermone, cum, qualis quisque orator fuis-
set, exponeres, vide, quaeso, inquit, ne tam re-
prehendenda sit ironia, quam in testimonio.
Quorsus, inquam, istuc? non enim intelligo.
Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam

oratores, ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem, vel potius summum, et singularem virum: nemo dicet secus: sed oratorem? sed etiam Lysiae similem, quo nihil potest esse pictius? bella ironia, si jocaremur: sin asseveramus, vide, ne religio nobis tam adhibenda sit, quam si testimonium diceremus. Ego enim Catonem tuum, ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia, tum omni virtute excellentem probo: orationes autem ejus, ut illis temporibus, valde laudo: significant enim quandam formam ingenii, sed admodum impolitam, et plane rudem. Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas diceres, et Catonem cum Philisto et Thucydide comparares, Brutone te id censebas, an mihi probaturum? Quos enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, iis tu comparas hominem Tusculanum, nondum suspicantem quale esset copiose et ornate dicere.

86. Galbam laudas. Si ut illius aetatis principem, assentior: sic enim accepimus. Sin ut oratorem, cedo, quaeso, orationes, (sunt enim) et dic, hunc, quem tu plus, quam te, amas, Brutum, velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes: paulum hic tibi assentior, modo ita laudes, ut antiquas: quod item de Africano, de Laelio, cujus tu oratione negas fieri quid-

quam posse dulcius. Addis etiam nescio quid augustius: nomine nos capi volens summi viri, vitaeque elegantissimae verissimis laudibus. Remove haec: nae ista dulcis oratio ita sit abjecta, ut eam adspicere nemo velit. Carbonem in summis oratoribus habitum scio: sed cum in caeteris rebus, tum in dicendo, semper, quo nihil est melius, id laudari, qualecumque est, solet. Dico idem de Gracchis: etsi de iis ea sunt a te dicta, quibus ego assentior. Omitto caeteros: venio ad eos, in quibus jam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audivi, sine controversia magnos oratores, Crassum et Antonium. De horum laudibus tibi prorsus assentior: sed tamen non isto modo, ut Polycleti Doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae tibi magistram fuisse. Haec germana ironia est. Cur ita sentiam, non dicam, ne me tibi assentari putes. Omitto igitur, quae de iis ipsis, quae de Cotta, quae de Sulpicio, quae modo de Coelio dixeris. Ii enim fuerunt certe oratores. Quanti autem, et quales, tu videris. Nam illud minus curo, quod congessisti operarios omnes: ut mihi videantur mori voluisse nonnulli, ut a te in oratorum numerum referrentur.

Haec cum ille dixisset, Longi sermonis initium 87.
detulisti, inquam, Attice, remque commovisti, nova disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus. Volvendi enim sunt libri cum aliorum, tum in primis Catonis. Intelliges,

nihil illius lineamentis, nisi eorum pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem, et colorem defuisse. Nam de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere: alium, ut arbitror, neminem. Nec in hoc ironiam duxeris esse, quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. Nam etsi tu melius existimare videris de ea, si quam nunc habemus, facultate; tamen, adolescentes quid in Latinis potius imitaremur, non habebamus. Quod autem plures a nobis nominati sunt, eo pertinuit (ut paulo ante dixi) quod intelligi volui, in eo, cujus omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. Quare εἴρωνα me, ne si Africanus quidem fuit (ut ait in historia sua C. Fannius) existimari velim. Ut voles, inquit Atticus. Ego enim non alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset, et in Socrate. Tum Brutus, De isto postea: sed tu (inquit, me intuens) orationes nobis veteres explicabis? Vero, inquam, Brute: sed in Cumano, aut in Tusculano, aliquando, si modo licebit: quoniam utroque in loco vicini sumus. Sed jam ad id, unde digressi sumus, revertamur.

88. Hortensius igitur, cum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad majores causas adhiberi coeptus est. Quanquam inciderat in Cottae, et Sulpicii aetatem, qui annis decem majores, excellente tum Crasso, et Antonio, deinde Philippo, post Julio, cum iis ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria

tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut, quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adjumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata, et scripta, et, nullo referente, omnia adversariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium viderim. Nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum: saepissime autem eodem die utrumque faciebat. Attuleratque minime vulgare genus dicendi: duas quidem res, quas nemo alius; partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et collectiones, memor et quae essent dicta contra, quaeque ipse dixisset. Erat in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus: eaque erat cum summo ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quidquam, quod esset in causa, aut ad confirmandum, aut ad refellendum. Vox canora et suavis: motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. Hoc igitur florescente, Crassus est mortuus, Cotta pulsus, judicia intermissa bello, nos in forum venimus.

Erat Hortensius in bello, primo anno miles, 89.
altero tribunus militum: Sulpicius legatus aberat, etiam M. Antonius: exercebatur una lege judicium Varia, caeteris propter bellum intermissis; qui frequentes aderant (quanquam pro

se ipsi dicebant) oratores, non illi quidem principes, L. Memmius, et Q. Pompeius, sed oratores tamen, teste diserto uterque Philippo, cujus in testimonio contentio et vim accusatoris habebat, et copiam. Reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant, quotidieque fere a nobis in concionibus audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio: quanquam is quidem silebat, ut erat semel a concione universa relictus. Q. Metellus Celer, non ille quidem orator, sed tamen non infans: diserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius: et ii quidem habitabant in rostris. C. etiam Julius, aedilis curulis, quotidie fere accuratas conciones habebat. Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus. Reliquos frequenter audiens acerrimo studio tenebar, quotidieque et scribens, et legens, et commentans, oratoriis tamen exercitationibus contentus non eram. Jam consequente anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat. Ego autem, juris civilis studio, multum operae dabam Q. Scaevolae, P. filio, qui quanquam nemini se ad docendum dabat, tamen, consulentibus respondendo, studiosos audiendi docebat. Atque huic anno proximus Sylla consule et Pompeio fuit. Tum P. Sulpicii in tribunatu quotidie concionantis totum genus dicendi penitus cognovimus. Eodemque tempore cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset, Ro-

mamque venisset, totum ei me tradidi, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus: in quo hoc etiam commorabar attentius, quod, etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat, tamen sublata jam esse in perpetuum ratio judiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo anno; tresque proximo trium aetatum oratores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Julius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam, et actori summo causarum, et magistro.

Haec etsi videntur esse a proposita ratione 90.
diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere quoniam voluisti, Brute, possis, (nam Attico haec nota sunt) et videre, quemadmodum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti. Triennium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut interitu, aut discessu, aut fuga, (nam aberant etiam adolescentes M. Crassus, et Lentuli duo) primas in causis agebat Hortensius: magis magisque quotidie probabatur. Antistius, Piso saepe dicebant; minus saepe Pomponius; raro Carbo; semel aut iterum Philippus. At vero ego hoc tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum meditatione versabar. Eram cum Stoico Diodoro: qui cum habitavisset apud me, mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus. A quo cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialectica exercebar; quae quasi con-

tracta et adstricta eloquentia putanda est: sine qua etiam tu, Brute, judicavisti, te illam justam eloquentiam, quam dialecticam dilatatam esse putant, consequi non posse. Huic ego doctori, et ejus artibus variis atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. Commentabar declamitans (sic enim nunc loquuntur) saepe cum M. Pisone, et cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie: idque faciebam multum etiam Latine, sed Graece saepius: vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans, consuetudinem similiter Latine dicendi afferebat: vel quod a Graecis summis doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi possem, neque doceri. Tumultus interim pro recuperanda republica: et crudelis interitus oratorum trium, Scaevolae, Carbonis, Antistii: reditus Cottae, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeii: leges et judicia constituta: recuperata respublica: ex numero autem oratorum Pomponius, Censorinus, Murena sublati. Tum primum nos ad causas, et privatas et publicas, adire coepimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam: dictatore enim Sylla, legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis venerat. Itaque prima causa publica, pro Sex. Roscio dicta, tantum commendationis habuit, ut non ulla esset, quae non digna nostro patrocinio videretur. Deinceps

inde multae, quas non minus diligenter elaboratas et tanquam elucubratas afferebamus.

Nunc, quoniam totum me, non naevo aliquo, 91.
aut crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quae fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis: procerum et tenue collum: qui habitus, et quae figura non procul abesse putatur a vitae periculo, si accedit labor, et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis, et totius corporis contentione dicebam. Itaque cum me et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisterem; quodvis potius periculum mihi adeundum, quam a sperata dicendi gloria discedendum putavi. Sed, cum censerem, remissione et moderatione vocis, et commutato genere dicendi, me et periculum vitare posse, et temperatius dicere; ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem biennium versatus in causis, et jam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus. Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho, veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho, fui, studiumque philosophiae nunquam intermissum, a primaque adolescentia cultum, et semper auctum, hoc rursus summo auctore et doctore, renovavi. Eodem tamen tem-

pore Athenis apud Demetrium Syrum, veterem, et non ignobilem dicendi magistrum, studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est, cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus: quorum erat princeps Menippus Stratonicensis, meo judicio, tota Asia, illis temporibus, disertissimus: et, si nihil habere molestiarum, nec ineptiarum, Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. Assiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes. Erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramytenus Xenocles. Hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus, Rhodum veni, meque ad eundem, quem Romae audiveram, Molonem, applicavi, cum actorem in veris causis, scriptoremque praestantem, tum in notandis animadvertendisque vitiis, et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam (si modo id consequi potuit) ut nimis redundantes nos, et superfluentes juvenili quadam dicendi impunitate et licentia, reprimeret, et quasi extra ripas diffluentes coërceret. Ita recepi me biennio post, non modo exercitatior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis reciderat, et quasi deferbuerat oratio, lateribusque vires, et corpori mediocris habitus accesserat.

92. Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter remissus et lenis, et propriis verbis comprehendens solute et facile sen-

tentiam; alter ornatus, acer, et non talis, qualem tu eum, Brute, jam deflorescentem cognovisti, sed verborum, et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior, et aetate conjunctior. Etenim videram in iisdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum, et agentem, et canorum, concursus hominum, forique strepitus desiderat. Unum igitur annum, cum rediissemus ex Asia, causas nobiles egimus, cum quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret Hortensius. Interim me quaestorem Siciliensis excepit annus: Cotta ex consulatu est profectus in Galliam: princeps et erat et habebatur Hortensius. Cum autem anno post e Sicilia me recepissem, jam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum, et habere maturitatem quandam suam. Nimis multa videor de me, ipse praesertim: sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium, et eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem, et industriam. Cum igitur essem in plurimis causis, et in principibus patronis, quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen veni designatus aedilis cum designato consule Hortensio.

Sed quoniam omnis hic sermo noster non so- 93.

lum enumerationem oratoriam, verum etiam praecepta quaedam desiderat; quid tanquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio, breviter licet dicere. Nam is post consulatum (credo quod videret, ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos qui consules non fuissent) summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia voluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe, vivere. Primus, et secundus annus, et tertius tantum quasi de picturae veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existimator doctus et intelligens posset cognoscere. Longius autem procedens, et in caeteris eloquentiae partibus, tum maxime in celeritate et continuatione verborum adhaerescens, sui dissimilior videbatur fieri quotidie. Nos autem non desistebamus, cum omni genere exercitationis, tum maxime stylo, nostrum illud, quod erat, augere, quantumcumque erat. Atque (ut multa omittam) in hoc spatio, et in iis post aedilitatem annis, et praetor primus, et incredibili populari voluntate sum factus. Nam cum propter assiduitatem in causis et industriam, tum propter exquisitius et minime vulgare orationis genus, animos hominum ad me dicendi novitate converteram. Nihil de me dicam: dicam de caeteris, quorum nemo erat, qui videretur exquisitius, quam vulgus hominum, studuisse literis, quibus fons perfectae elo-

quentiae continetur: nemo, qui philosophiam complexus esset, matrem omnium bene factorum, beneque dictorum: nemo, qui jus civile didicisset, rem ad privatas causas, et ad oratoris prudentiam, maxime necessariam: nemo, qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret: nemo, qui breviter arguteque, incluso adversario, laxaret judicum animos, atque a severitate paulisper ad hilaritatem risumque traduceret: nemo, qui dilatare posset, atque a propria ac definita disputatione hominis ac temporis, ad communem quaestionem universi generis orationem traducere: nemo, qui delectandi gratia digredi parumper a causa; nemo, qui ad iracundiam magnopere judicem; nemo, qui ad fletum posset adducere; nemo, qui animum ejus (quod unum est oratoris maxime proprium) quocumque res postularet, impellere.

Itaque, cum jam pene evanuisset Horten- 94.
sius, et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam coepit: ne, cum pares honore essemus, aliqua re superiores videremur. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferret, conjunctissime versati sumus: consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude conjunxerat. Maxime

vero perspecta est utriusque nostrum exercitatio paulo ante, quam perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito, et obmutuit: cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis, ad causas simillimas inter se, vel potius easdem, novi veniebamus quotidie. Quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti, compluresque et nobiscum, et solus egisti: ut, qui non satis diu vixerit, Hortensius, tamen hunc cursum confecerit. Annis ante decem causas agere coepit, quam tu es natus: idem quarto et sexagesimo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus, quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

95. Sed, si quaerimus, cur adolescens magis floruerit dicendo, quam senior Hortensius; causas reperiemus verissimas duas. Primum, quod genus erat orationis Asiaticum, adolescentiae magis concessum, quam senectuti. Genera autem Asiaticae dictionis duo sunt. Unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis, quam concinnis et venustis: qualis in historia Timaeus; in dicendo autem, pueris nobis, Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles, frater ejus, fuit; quorum utriusque orationes sunt in primis, ut Asiatico in genere, laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum, quam verbis volucre, atque incitatum; quali est nunc Asia tota; nec

flumine solum orationis, sed etiam exornato, et faceto genere verborum: in quo fuit Aeschylus Cnidius, et meus aequalis Milesius Aeschines. In iis erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum concinnitas non erat. Haec autem (ut dixi) genera dicendi aptiora sunt adolescentibus: in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius, utroque genere florens, clamores faciebat adolescens. Habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum: in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc, erant quaedam magis venustae dulcesque sententiae, quam aut necessariae, aut interdum utiles. Et erat oratio cum incitata et vibrans, tum etiam accurata et polita. Non probantur haec senibus. Saepe videbam cum irridentem, tum etiam irascentem et stomachantem Philippum: sed mirabantur adolescentes, multitudo movebatur. Erat excellens judicio vulgi, et facile primas tenebat adolescens. Etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse aetati videbatur: et certe, quod et ingenii quaedam forma lucebat, et exercitatione perfecta erat, verborumque adstricta comprehensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed, cum jam honores, et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem, nec decebat idem: quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea

vestitu illo orationis, quo consueverat, ornata non erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagrantem studio et florentem facultate audire potuisses.

96. Tum Brutus, Ego vero, inquit, et ista, quae dicis, video qualia sint, et Hortensium magnum oratorem semper putavi, maximeque probavi pro Messalla dicentem, cum tu abfuisti. Sic ferunt, inquam, idque declarat totidem, quot dixit (ut aiunt) scripta verbis oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scaevola usque ad Paulum et Marcellum consules floruit: nos in eodem cursu fuimus a Sylla dictatore ad eosdem fere consules. Sic Q. Hortensii vox extincta fato suo est, nostra publico. Melius, quaeso, ominare, inquit Brutus. Sit sane ut vis, inquam; et id non tam mea causa, quam tua: sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quae providit futura. Saepe enim inter nos impendentes casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse. Nos autem, Brute, quoniam post Hortensii, clarissimi oratoris, mortem, orbae eloquentiae quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam septam liberali custodia: et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus, tueamurque, ut adultam virginem, caste, et ab amatorum impetu, quantum

possumus, prohibeamus. Equidem, etsi doleo me in vitam paulo serius, tanquam in viam, ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc reipublicae noctem incidisse; tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis literis; quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quae de me, etiam me tacente, ipsa loquerentur, mortuoque viverent. Quae, si recte esset, salute reipublicae; sin secus, interitu ipso, testimonium meorum de republica consiliorum darent.

Sed in te intuens, Brute, doleo; cujus in 97.
adolescentiam, per medias laudes quasi quadrigis vehentem, transversa incurrit misera fortuna reipublicae. Hic me dolor angit, haec me cura sollicitat, et hunc mecum, socium ejusdem et amoris et judicii. Tibi favemus, te tua frui virtute cupimus: tibi optamus eam rempublicam, in qua duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum: tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento, et iisdem artibus decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude junxisses. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod et ipse republica careas, et illa te. Tu tamen (etsi cursum ingenii tui, Brute, premit haec importuna clades civitatis) contine te in tuis perennibus

studiis, et effice id, quod jam propemodum, vel plane potius effeceras, ut te eripias ex ea, quam ego congessi in hunc sermonem, turba patronorum. Nec enim decet te, ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita doctrinae, numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes, vir longe eloquentissimus Graeciae? quid illa vetus Academia, atque ejus heres Aristus, hospes et familiaris meus, si quidem similes majoris partis oratorum futuri sumus? Nonne cernimus, vix singulis aetatibus binos oratores laudabiles constitisse? Galba fuit inter tot aequales unus excellens; cui (quemadmodum accepimus) et Cato cedebat senior, et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo: nam Gracchi in concionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi; quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit: Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius: nihil dico amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis * * * si operosa est concursatio magis opportunorum * * *

ORATORIAE

PARTITIONES.

DIALOGUS.

ARGUMENTUM.

Hic libellus est quoddam compendium eorum, quae in libris Oratoriis caeteris fuse docuerat. Omnem autem dicendi doctrinam in tres partes distribuit: in oratoris vim, orationem, et quaestionem. Ad vim requirit inventionem, collocationem, elocutionem, et memoriam cum pronuntiatione, a cap. 3—7. *orationis partes facit exordium, narrationem, confirmationem, et conclusionem*, a cap. 8—17. *de quaestionibus cum infinitis, tum finitis, atque adeo de generibus causarum et constitutionibus agit a* cap. 18. *usque ad finem.* Ernestus.

Utra potior sit inscriptio, De Partitione Oratoria, *an* Partitiones Oratoriae, *disputent otiosi interpretes. Utramque rectam esse constat.* Prusteus.

Quandoquidem habet hic libellus brevem duntaxat numerationem eorum omnium, quae multis hac-

tenus de ratione dicendi, variisque sunt a Cicerone disputationibus explicata; nihil esse in eo difficultatis potest, quod superiorum jam librorum explanatio non expedierit: nisi forte quam affert socia brevitatis et comes obscuritas. At haec ipsa neminem vel morabitur, vel terrebit, quisquis in libris hujus voluminis prioribus legendis fuerit bene ac diligenter versatus. Ad hunc librum sic paratus qui veniet, artem summi oratoris universam, praeceptaque omnia regustabit cum voluptate; atque hoc agnoscet quam non frustra sit a me dictum in prologo, Ciceronis interpretem esse nullum Cicerone opportuniorem. *Si tamen explicationibus carere nequeunt juvenes, vel discipuli, vel magistri; habent in has Partitiones Commentarios uberes, ad puerilem institutionem apprime accomodatos, a duobus adornatos eruditis hominibus, atque in hac palaestra valde exercitatis, M. Ant. Majoragio, et Joan. Lud. Strebaeo, quos describere neque hujus instituti est, neque vero spatii.* OLIVETUS.

CICERO PATER. CICERO FILIUS.

FILIUS. Studeo, mi pater, Latine ex te audire ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti; si modo tibi est otium, et si vis. PATER. An est, mi Cicero, quod ego malim, quam te quam doctissimum esse? otium autem primum est summum, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est: deinde ista tua studia vel

maximis occupationibus meis anteferrem libenter. Filius. Visne igitur, ut tu me Graece soles ordine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus Latine interrogem? Pater. Sane, si placet. Sic enim et ego te meminisse intelligam, quae accepisti: et tu ordine audies, quae requiris. Filius. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? Pater. In tres. Filius. Cedo quas? Pater. Primum in ipsam vim oratoris, deinde in orationem, tum in quaestionem. Filius. In quo est ipsa vis? Pater. In rebus et verbis. Sed et res et verba invenienda sunt et collocanda. Proprie autem in rebus invenire, in verbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur. Vox, motus, vultus, atque omnis actio, eloquendi comes est, earumque rerum omnium custos est memoria. Filius. Quid? orationis quot sunt partes? Pater. Quatuor. Earum duae valent ad rem docendam; narratio et confirmatio: ad impellendos animos duae; principium et peroratio. Filius. Quid? quaestio quasnam habet partes? Pater. Infinitam, quam consultationem appello: et definitam, quam causam nomino.

Filius. Quoniam igitur invenire oratoris primum est, quid quaeret? Pater. Ut inveniat, quemadmodum fidem faciat eis, quibus volet persuadere, et quemadmodum motum eorum animis afferat. Filius. Quibus rebus fides 2.

fit? Pater. Argumentis, quae ducuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut assumptis. Filius. Quos vocas locos? Pater. Eos, in quibus latent argumenta. Filius. Quid est argumentum? Pater. Probabile inventum ad faciendam fidem. Filius. Quomodo igitur duo genera ista dividis? Pater. Quae sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia. Filius. Quid insita? Pater. Quae inhaerent in ipsa re. Filius. Testimoniorum quae sunt genera? Pater. Divinum, et humanum. Divinum, ut oracula, ut auspicia, ut vaticinationes, et responsa sacerdotum, haruspicum, conjectorum. Humanum, quod spectatur ex auctoritate, et ex voluntate, et ex oratione, aut libera, aut expressa: in quo insunt scripta, pacta, promissa, jurata, quaesita. Filius. Quae sunt quae dicis insita? Pater. Quae infixa sunt rebus ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt ipsi, contrariove ejus, aut similia, aut dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea: ut ea, quae sunt quasi conjuncta, aut ea, quae sunt quasi pugnantia inter se: aut earum rerum, de quibus agitur, causae: aut causarum eventus, id est, quae sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium, generumve partes, ut primordia rerum, et quasi praecurrentia, in quibus inest aliquid argumenti: ut rerum contentiones, quid majus, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturae rerum, aut facultates comparantur.

Filius. Omnibusne igitur ex his locis argumenta sumemus? Pater. Immo vero scrutabimur et quaeremus ex omnibus: sed adhibebimus judicium, ut levia semper rejiciamus, nonnunquam etiam communia praetermittamus et non necessaria. Filius. Quoniam de fide respondisti, volo audire de motu. Pater. Loco quidem quaeris, sed planius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius quaestionumque rationem venero. Filius. Quid sequitur igitur? Pater. Cum inveneris, collocare: cujus in infinita quaestione ordo est idem fere, quem exposui locorum: in definita autem, adhibenda sunt illa etiam, quae ad motum animorum pertinent. Filius. Quomodo igitur ista explicas? Pater. Habeo communia praecepta fidem faciendi, et commovendi. Quoniam fides est firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad voluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem: (tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum:) omnem collocationem ad finem accomodo quaestionis. Nam est in proposito finis, fides: in causa et fides, et motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. Filius. Quid habes igitur de causa dicere? Pater. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est, rei sententiaeque moderator: ita, ut aut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut 3.

judex: aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, judicii, deliberationis, exornationis, quae quia in laudationes maxime confertur, proprium habet jam ex eo nomen.

4. Filius. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? Pater. Delectationem in exornatione: in judicio, aut saevitiam, aut clementiam judicis: in suasione autem, aut spem, aut reformidationem deliberantis. Filius. Cur igitur exponis hoc loco genera controversiarum? Pater. Ut rationem collocandi ad finem cujusque accommodem. Filius. Quonam tandem modo? Pater. Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam aut temporum servantur gradus, aut generum distributiones; aut a minoribus ad majora ascendimus, aut a majoribus ad minora delabimur; aut haec inaequabili varietate distinguimus, cum parva magnis, simplicia conjunctis, obscura dilucidis, laeta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus, quae in exornationem cadunt omnia. Filius. Quid? in deliberatione quid spectas? Pater. Principia, vel non longa, vel saepe nulla. Sunt enim ad audiendum, qui deliberant, sua causa parati. Nec multum sane saepe narrandum est. Est enim narratio aut praeteritarum rerum, aut praesentium: suasio autem, futurarum. Quare ad fidem, et ad motum adhibenda est omnis oratio. Filius. Quid? in judiciis quae est collocatio? Pater. Non eadem accusatoris, et rei: quod

accusator rerum ordinem prosequitur, et singula argumenta, quasi hasta in manu collocata, vehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimoniis, accuratiusque in singulis commoratur: perorationisque praeceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reliqua oratione paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, et vehementius in perorando. Est enim propositum, ut iratum efficiat judicem.

Filius. Quid faciendum est contra reo? Pater. 5.
Omnia longe secus. Sumenda principia ad benevolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandae, quae laedunt: aut relinquendae, si totae sunt molestae. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendae. Filius. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? Pater. Non sane. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti et provido; et quod respuunt, immutandum est. Filius. Expone deinceps, quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. Pater. Unum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum: alterum versum, atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis: in conjunctis secunda. Simplicia invenienda sunt: conjuncta collocanda sunt. Et simplicia verba partim nativa sunt, partim reperta. Nativa ea, quae significata sunt sensu: reperta, quae ex his facta sunt, et novata aut similitudine, aut imitatione,

aut inflexione, aut adjunctione verborum. Atque etiam est haec distinctio in verbis; altera, natura; tractatione, altera: natura, ut sint alia sonantiora, graviora, laeviora, et quodam modo nitidiora; alia contra: tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula, aut addita ad nomen, aut nova, aut prisca, aut ab oratore modificata et inflexa quodam modo; qualia sunt ea, quae transferuntur, aut immutantur, aut ea, quibus tanquam abutimur, aut ea, quae obscuramus, quae incredibiliter tollimus, quaeque mirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus.

6. Filius. Habeo de simplicibus verbis: nunc de conjunctione quaero. Pater. Numeri quidam sunt in conjunctione servandi, consecutioque verborum. Numeros aures ipsae metiuntur, ne aut non compleas verbis quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus, perturbetur oratio. Nam, ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum: sic in conjunctis, quod non est consequens, vituperandum est. Communia autem simplicium conjunctorumque sunt haec quinque quasi lumina, dilucidum, breve, probabile, illustre, suave. Dilucidum fit usitatis verbis, propriis, dispositis aut circumscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione verborum. Obscurum autem, aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immu-

tatione verborum. Brevitas autem conficitur simplicibus verbis: semel unaquaque re dicenda: nulli rei, nisi, ut dilucide dicas, serviendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atque expolitum, si est auctoritas et pondus in verbis, si sententiae vel graves, vel aptae opinionibus hominum et moribus. Illustris autem oratio est, si et verba gravitate delecta ponuntur, et translata, et superlata, et ad nomen adjuncta, et duplicata, et idem significantia, atque ab ipsa actione, atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim haec pars orationis, quae rem constituat pene ante oculos. Is enim maxime sensus attingitur: sed caeteri tamen, et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto illustre, quam illud dilucidum: altero fit ut intelligamus, altero vero, ut videre videamur. Suave autem genus erit dicendi, primum elegantia et jucunditate verborum sonantium et lenium: deinde conjunctione, quae neque asperos habeat concursus, neque disjunctos atque hiantes: et sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto, habeatque similitudinem aequalitatemque verborum: tum ex contrariis sumpta verbis: crebra crebris, paria paribus respondeant, relataque ad idem verbum: et geminata, atque duplicata, vel etiam saepius iterata ponantur: constructioque verborum tum conjunctionibus copuletur, tum disso-

lutionibus relaxetur. Fit etiam suavis oratio, cum aliquid aut invisum, aut inauditum, aut novum dicas. Delectat enim quidquid est admirabile, maximeque movet ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio; quaeque significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimuntur, aut significando judicio ipsius ex animo humano ac liberali, aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari videntur, idque comitate fieri magis, quam vanitate. Sed multa sunt suavitatis praecepta, quae orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem faciant. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, judicandum.

7. Filius. Reliquum est igitur, ut dicas de conversa oratione atque mutata. Pater. Est itaque id genus totum situm in commutatione verborum: quae simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur, aut in verbum contrahatur oratio: ex verbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum verbum in plura verba diducitur: ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur, aut assumpta verba removentur, aut in circuitus diriguntur, aut in conjunctione fit unum verbum ex duobus. In conjunctis autem verbis triplex adhiberi potest commutatio, non verborum, sed ordinis tantummodo: ut, cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo, et idem

quasi sursum versus retroque dicatur; deinde idem intercise atque permiste. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur. FILIUS. Actio igitur sequitur, ut opinor. PATER. Est ita: quae quidem oratori, et cum rerum, et cum verborum momentis, commutanda maxime est. Facit enim et dilucidam orationem, et illustrem, et probabilem, et suavem, non verbis, sed varietate vocum, motu corporis, vultu; quae plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient, ejusque vim ac varietatem subsequentur. FILIUS. Num quidnam de oratore ipso restat? PATER. Nihil sane, praeter memoriam, quae est gemina literaturae quodammodo, et in dissimili genere persimilis. Nam ut illa constat ex notis literarum, et ex eo, in quo imprimuntur illae notae; sic confectio memoriae, tanquam cera, locis utitur, et in his imagines, ut literas, collocat.

FILIUS. Quoniam igitur vis oratoris omnis ex- 8.
posita est, quid habes de orationis praeceptis dicere? PATER. Quatuor esse ejus partes: quarum prima et postrema ad motum animi valet: is enim initiis est et perorationibus concitandus. Secunda, narratio; et tertia, confirmatio, fidem facit orationi. Sed amplificatio quanquam habet proprium locum, saepe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeque cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque vel plurimum valet. Est

enim amplificatio vehemens quaedam argumentatio; ut illa docendi causa sit, haec, commovendi. Filius. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. Pater. Faciam, et a principiis primum ordiar; quae quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, adversariorum: e quibus initia benevolentiae conciliandae comparantur, aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere virtutis, et maxime liberalitatis, officii, justitiae, fidei; contrariisque rebus in adversarios conferendis, et cum iis, qui disceptant, aliqua conjunctionis aut causa aut spe significanda: et, si in nos aliquod odium offensiove collata sit, tollenda ea minuendave, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur, et attente, a rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, et, quid agatur, intelligit, si complectare a principio genus naturamque causae, si definias, si dividas, si neque prudentiam ejus impedias confusione partium, nec memoriam multitudine: quaeque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Ut attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. Nam aut magna quaedam proponemus, aut necessaria, aut conjuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in praeceptis,

ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interventus alicujus, aut interpellatio, aut ab adversario dictum aliquod, et maxime in perorando, dederit occasionem nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: et, quae suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum praecepta transferri.

Filius. Quid? in narratione quae tandem 9.
observanda sunt? Pater. Quoniam narratio est rerum explicatio, et quaedam quasi sedes ac fundamentum constituendae fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in reliquis fere dicendi partibus: quae partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide probabiliterque narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suavitatem. Ergo ad dilucide narrandum, eadem illa superiora explicandi et illustrandi praecepta repetemus, in quibus est brevitas: eaque saepissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quae narrabuntur, consentient: si cujusque facti et eventi causa ponetur: si testata dici videbuntur; si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione conjuncta: si probitas narrantis significabitur, si antiquitatis memoria, si orationis veritas, et vitae fides. Suavis autem narratio est, quae habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, interpositos motus

animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, laetitias, cupiditates. Sed jam ad reliqua pergamus. FILIUS. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem pertinent. PATER. Ita est: quae quidem in confirmationem et reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando nostra probare volumus: in reprehendendo, redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit, necne sit; aut quid sit, aut quale sit, quaeritur: in primo conjectura valet, in altero definitio, in tertio ratio. FILIUS. Teneo istam distributionem. Nunc conjecturae locos quaero.

10. PATER. In verisimilibus, et in propriis rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia verisimile, quod plerumque ita fiat: ut, adolescentiam procliviorem esse ad libidinem. Propriae autem notae argumentum, quod nunquam aliter fit, certumque declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus et quasi membris narrationis. Ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque naturis. In personis naturae primum spectantur, valetudinis, figurae, virium, aetatis, marium, foeminarum: atque haec quidem in corpore: animi autem, aut quemadmodum affecti sint, virtutibus, vitiis, artibus, inertiis; aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, voluptate, molestia. Atque haec quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitiae, liberi, propinqui, affines,

opes, honores, potestates, divitiae, libertas, et ea, quae sunt iis contraria. In locis autem et illa naturalia, maritimi, an remoti a mari; plani, an montuosi; laeves, an asperi; salubres, an pestilentes; opaci, an aprici: et illa fortuita, culti, an inculti; celebres, an deserti; coaedificati, an vasti; obscuri, an rerum gestarum vestigiis nobilitati; consecrati, an profani.

In temporibus autem, praesentia, et praeterita, 11.
et futura cernuntur: in his ipsis, vetusta, recentia, instantia, paulo post, aut aliquando futura. Insunt etiam in temporibus illa, quae temporis quasi naturam notant, ut hiems, ver, aestas, autumnus; aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas; quae sunt naturalia: fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiae. Jam facta et eventus aut consilii sunt, aut imprudentiae; quae est aut in casu, aut in quadam animi permotione: casu, cum aliter accidit, ac putatum sit: permotione, cum aut oblivio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permovit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum et malarum tria sunt genera: nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Hujus igitur materiae, ad argumentum subjectae, perlustrandae animo partes erunt omnes, et ad id, quod agetur, ex singulis conjectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio in-

constans, tremor, et eorum aliquid, quod sensu percipi possit: etiam, si praeparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea visum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula movent suo pondere; partim, etiamsi videntur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coacervata, proficiunt. Atque in his verisimilibus insunt nonnunquam etiam certae rerum et propriae notae. Maximam autem facit fidem ad similitudinem veri, primum, exemplum; deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnunquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commovet.

12. Filius. Quid? definitionis quae ratio est, et quae via? Pater. Non dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur, et proprietate quadam, aut etiam communium frequentia, ex quibus proprium quid sit, eluceat. Sed quoniam de propriis oritur plerumque magna dissensio, definiendum est saepe ex contrariis, saepe etiam ex dissimilibus, saepe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe aptae, et enumeratio consequentium, in primisque commovet explicatio vocabuli ac nominis. Filius. Sunt exposita jam fere ea, quae de facto, quaeque de facti appellatione quaeruntur. Nempe igitur ea restant, quae, cum factum constet, et nomen, qualia sint, vocatur in dubium. Pater. Est ita, ut dicis. Filius. Quae sunt igitur in eo genere partes? Pater. Aut jure factum, depellendi

aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiae, aut religionis, aut patriae nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu. Nam quae motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis judiciis non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo, quale sit, quaeritur, ex controversia, jure, et rectene actum sit, quaeri solet: quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. Filius. Agesis ergo, quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras orationis fidem, et dictum de altero est: expone nunc de reprehendendo. Pater. Aut totum est negandum, quod in argumentatione adversarius sumpserit, si fictum aut falsum esse possis docere; aut redarguenda ea, quae pro verisimilibus sumpta sint: primum dubia sumpta esse pro certis: deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici: tum ex iis, quae sumpserit, non effici, quae velit. Accedere autem oportet ad singula: sic universa frangentur. Commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit: conquerenda conditio communis periculi, si ingeniis hominum criminosorum sit exposita vita innocentium.

Filius. Quoniam unde inveniuntur quae ad fi- 13.
dem pertinent, habeo, quemadmodum in dicendo singula tractentur, exspecto. Pater. Argumentationem quaerere videris, quae est argumenti explicatio: quae sumpta ex iis locis, qui

sunt expositi, conficienda, et distinguenda dilucide est. Filius. Plane istuc ipsum desidero. Pater. Est ergo (ut supra dictum est) explicatio argumenti, argumentatio: sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium, aut minus probabile per se videtur. Argumentandi autem duo sunt genera, quorum alterum ad fidem directo spectat; alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus niteretur: atque his confirmatis ad propositum sese retulit, atque conclusit. Illa autem altera argumentatio, quasi retro et contra, prius sumit quae vult, eaque confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis jacit ad extremum. Est autem illa varietas in argumentando, et non injucunda distinctio: ut cum interrogamus nosmet ipsi, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus: quae sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper a proposito ordientes: et si non omnia disputando confirmabimus, breviterque interdum, quae erunt satis aperta, ponemus: quodque ex his efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere.

14. Filius. Quid? illa, quae sine arte appellantur, quae jamdudum assumpta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? Pater. Illa vero indigent: nec eo dicuntur sine arte, quod ita sunt, sed quod ea non parit oratoris ars, sed

foris ad se delata, tamen arte tractat, et maxime in testibus. Nam de toto genere testium, quam id sit infirmum, saepe dicendum est: et argumenta rerum esse propria; testimonia, voluntatum: utendumque est exemplis, quibus testibus creditum non sit: et de singulis testibus, si natura vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si praemio, si gratia adducti: comparandique superiore cum auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. Saepe etiam quaestionibus resistendum est, quod et dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persaepe sunt, morique maluerunt falsum fatendo, quam infitiando dolere. Multi etiam suam vitam neglexerunt, ut eos, qui his cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent. Alii autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicii, aut mortis, vim tormentorum pertulerunt. Alii ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque haec exemplis firmanda sunt. Neque est obscurum, quin (quoniam in utraque parte sunt exempla, et item ad conjecturam faciendam loci) in contrariis contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quaedam in testibus et in quaestionibus ratio. Saepe enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

Filius. Extrema tibi pars restat orationis, quae 15.
posita in perorando est, de qua sane velim audire.

Pater. Facilior est explicatio perorationis. Nam est divisa in duas partes, amplificationem et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando: et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et verborum genere conficitur, et rerum. Verba ponenda sunt, quae vim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, gravia, plena, sonantia, juncta, facta, cognominata, non vulgata, superlata, in primisque translata, nec in singulis verbis, sed in continentibus soluta, quae dicuntur sine conjunctione, ut plura videantur. Augent etiam relata verba, iterata, duplicata, et ea, quae adscendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora: omninoque semper quasi naturalis, et non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Haec igitur in verbis; quibus actio voce, vultu, et gestu congruens, et apta ad animos permovendos, accommodanda est. Sed et in verbis, et in actione causa erit tenenda, et pro re agenda. Nam haec, quia videntur perabsurda, cum graviora sunt, quam causa fert; diligenter, quid quemque deceat, judicandum est.

16. Rerum amplificatio sumitur eisdem ex locis omnibus, quibus illa, quae dicta sunt ad fidem: maximeque definitiones valent conglobatae, et consequentium frequentatio, et contrariarum, et

dissimilium, et inter se pugnantium rerum conflictio; et causae, et ea, quae sunt de causis orta, maximeque similitudines, et exempla; fictae etiam personae, muta denique loquantur; omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quae magna habentur: quorum est duplex genus. Alia enim magna natura videntur, alia usu. Natura, ut coelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae causae, ut, in terris mundoque admirabilia quae sunt: ex quibus, similibusque, si attendas, ad augendum permulta suppetunt. Usu, quae videntur hominibus aut prodesse, aut obesse vehementius: quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines; ut deorum, ut patriae, ut parentum: aut amore; ut fratrum, ut conjugum, ut liberorum, ut familiarium: aut honestate; ut virtutum, maximeque earum, quae ad communionem hominum et liberalitatem valent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea retinenda: et in eos, a quibus ea violata sunt, odia incitantur, et miseratio nascitur.

Proprius locus augendi in his rebus aut 17.
amissis, aut amittendi periculo: nihil est enim tam miserabile, quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moveat, si bona ex fortuna quis cadat; et a quorum caritate divellatur; quae amittat, aut amiserit; in quibus malis sit, futurusve sit, exprimatur breviter. Cito enim arescit lacryma, praesertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis

enucleandum est. Minuta est enim omnis diligentia: hic autem locus grandia requirit. Illud jam est judicii, quo quaque in causa genere utamur augendi. In illis enim causis, quae ad delectationem exornantur, ii loci tractandi sunt, qui movere possunt exspectationem, admirationem, voluptatem. In cohortationibus, autem, bonorum ac malorum enumerationes et exempla valent plurimum. In judiciis accusatori fere, quae ad iracundiam; reo plerumque, quae ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam movere debet, et defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suasori non saepe, accusatori saepius, quam reo, necessaria. Hujus ipsa tempora duo sunt, si aut memoriae diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis, vel longitudine orationis: aut frequentatis firmamentis orationis, et breviter expositis, vim est habitura causa majorem. Et reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria: quorum dissolutio in brevitate lucebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum, ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis. Id effugiet, qui non omnia minima repetet; sed brevia singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

18. Filius. Quoniam et de ipso oratore, et de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti, quaestionis locum. Pater. Duo sunt, ut initio dixi,

quaestionum genera: quorum alterum finitum temporibus et personis, causam appello: alterum infinitum, nullis neque personis neque temporibus notatum, propositum voco. Sed est consultatio quasi pars causae quaedam et controversiae. Inest enim infinitum in definito, et ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus; cujus genera sunt duo: cognitionis alterum; ejus scientia est finis, ut, verine sint sensus: alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid, ut, si quaeratur, quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit, necne; quid sit; quale sit. Sit, necne; ut, jus in natura sit, an in more: quid autem sit; sitne jus, id, quod majori parti sit utile: quale autem sit; juste vivere, sit, necne, utile. Actionis autem duo sunt genera: unum, ad persequendum aliquid, aut declinandum; ut, quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quomodo invidia vitetur: alterum, quod ad aliquod commodum usumque refertur; ut, quemadmodum sit respublica administranda, aut, quemadmodum in paupertate vivendum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit, necne sit, aut fuerit, futurumve sit, quaeritur, unum genus est quaestionis, possitne aliquid effici; ut, cum quaeritur, ecquisnam perfecte sapiens esse possit: alterum, quemadmodum quidque fiat; ut, quonam pacto virtus pariatur, naturane, an ratione, an usu. Cujus generis

sunt omnes, in quibus, ut in obscuris naturalibusque quaestionibus, causae rationesque rerum explicantur.

19. Illius autem generis, in quo, quid sit id, de quo agitur, quaeritur, duo sunt genera; quorum in altero disputandum est, aliud, an idem sit, ut pertinacia et perseverantia: in altero autem descriptio generis alicujus, et quasi imago exprimenda est, ut, qualis sit avarus, aut quid sit superbia. Tertio autem in genere, in quo, quale sit, quaeritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de aequitate dicendum est. De honestate sic: ut, Honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sitne utile in republica administranda versari. De aequitate vero sic: ut, Sitne aequum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quaeritur, quid honestum sit, quid utile, quid aequum; sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid aequius; atque etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum: cujus generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas vitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis: cujus alterum est praecipiendi genus, quod ad rationem officii pertinet, ut, quemadmodum colendi sint parentes: alterum autem ad sedandos animos, et oratione sanandos, ut in consolandis

moeroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus, ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignendos vel concitandos. Atque haec fere est partitio consultationum.

Filius. Cognovi: sed quae ratio est in his 20.
inveniendi, et disponendi, requiro. Pater. Quid? Tu aliamne censes, et non eandem esse, quae est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem, et ad inveniendum ducantur omnia? Collocandi autem quae est exposita in aliis ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, causarum genera restant omnino. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium: alterius, ut obtineat, probet, et efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius, exornatio dicitur: quod cum latum genus esse possit, saneque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros suscepimus, et ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius civitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque versetur. Reliquum autem genus causarum, aut in provisione posteri temporis, aut in praeteriti disceptatione versatur: quorum alterum deliberationis est, alterum judicii. Ex qua par-

titione tria genera causarum exstiterunt: unum, quod a meliori parte, laudationis est appellatum; deliberationis alterum; tertium judiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. Filius. Mihi vero placet.

21. Pater. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter, atque a principiis exordiar et laudandi et vituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quae conjuncta cum virtute sunt: et quae cum vitiis, vituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis exponendisque factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodate. Non enim dubia firmantur, sed ea, quae certa, aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex iis, quae ante dicta sunt, et narrandi, et augendi praecepta repetentur. Et, quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit iis in oratione singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis: id est, ut factis verbis, aut vetustis, aut translatis frequenter utamur; et in ipsa constructione verborum, ut paria paribus, et similia similibus saepe referantur: ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium sensum, apto

quodam quasi verborum modo. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, sive quae admirabilia, et nec-opinata, sive significata monstris, prodigiis, et oraculis: sive quae videbuntur ei, de quo agimus, accidisse divina atque fatalia. Omnis enim exspectatio ejus, qui audit, et admiratio, et improvisi exitus, habent aliquam in audiendo voluptatem.

Sed quoniam in tribus generibus bona mala- 22.
ve versantur, externis, corporis, et animi; prima sunt externa, quae ducuntur a genere: quo breviter modiceque laudato, aut, si erit infame, praetermisso; si humile, vel praeterito, vel ad augendam ejus, quem laudas, gloriam, tacto; deinceps, si res patietur, de fortunis erit, et facultatibus dicendum: postea de corporis bonis; in quibus quidem, quae virtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta veniendum, quorum collocatio triplex est. Aut enim temporum servandus est ordo, aut in primis recentissimum quodque dicendum, aut multa et varia facta in propria virtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus virtutum atque vitiorum latissime patens, ex multis et variis disputationibus nunc in quandam angustam et brevem concludetur. Est igitur vis virtutis duplex. Aut enim scientia cernitur virtus, aut actione. Nam, quae prudentia, quae calliditas, quaeque gravissimo nomine sapientia appellatur, haec scientia pollet una. Quae vero moderandis cupiditatibus, regendisque animi

motibus laudatur, ejus est munus in agendo: cui temperantiae nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus, domestica; in publicis, civilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res, et in communes distributa est, duobusque modis in rebus commodis discernitur; et ea, quae absunt, non expetendo, et ab iis, quae in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. Nam quae venientibus malis obstat, fortitudo; quae, quod jam adest, tolerat et perfert, patientia nominatur. Quae autem haec uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cujus est liberalitas in usu pecuniae: simulque altitudo animi in capiendis incommodis, et maxime injuriis: et omne quod est ejus generis, grave, sedatum, non turbulentum. In communione autem quae posita pars est, justitia dicitur; eaque erga deos, religio; erga parentes, pietas; vulgo autem, bonitas; creditis in rebus, fides; in moderatione animadvertendi, lenitas; amicitia in benevolentia nominatur.

23. Atque hae quidem virtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliae quasi ministrae comitesque sapientiae: quarum altera, quae sint in disputando vera atque falsa, quibusque positis quid sequatur, distinguit et judicat: quae virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita est: altera autem oratoria: nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia; quae ex eodem hausta genere, quo illa,

quae in disputando, uberior est, atque latior, et ad motus animorum vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum omnium, dedecus fugiens, laudemque maxime consequens, verecundia est. Atque hi sunt quidem fere quasi quidam habitus animi, sic affecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio virtutis genere distincti; a quibus ut quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeque laudabilis. Sunt autem alii quidam perfecti animi habitus ad virtutem quasi praeculti et praeparati rectis studiis et artibus; ut, in suis rebus, studia literarum, ut numerorum, ut sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in communibus, propensiora studia in aliquo genere virtutis praecipue colendo, aut divinis rebus deserviendo, aut parentibus, amicis, hospitibus, praecipue atque insigniter diligendis. Atque haec quidem virtutum. Vitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae virtutem videntur imitari. Nam et prudentiam malitia, et temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis, et magnitudinem animi superbia in animis extollendis, et despicientia in contemnendis honoribus, et liberalitatem effusio, et fortitudinem audacia imitatur, et patientiam duritia immanis, et justitiam acerbitas, et religionem superstitio, et lenitatem mollitia animi, et verecundiam timiditas, et illam disputandi prudentiam concertatio

captatioque verborum, et hanc oratoriam vim inanis quaedam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia videntur ea, quae sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis vis laudandi vituperandique ex his sumetur virtutum vitiorumque partibus: sed in toto quasi contextu orationis haec erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusque fuerit: et, si quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeque si id divinitus accidisse potuerit videri: tum quae quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, virtutum genera accommodabuntur, ex illisque iisdem inveniendi locis causae rerum, et eventus, et consequentia requirentur. Neque vero mors eorum, quorum vita laudabitur, silentio praeteriri debebit, si modo quid erit animadvertendum aut in ipso genere mortis, aut in iis rebus, quae post mortem erunt consecutae.

24. Filius. Accepi ista, didicique breviter, non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse jure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententia dicenda, quam viam et quae praecepta teneamus. Pater. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori, aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri, aut non possit, et quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam et, si quid ef-

fici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit: et, si quid necesse est, (necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus,) id est reliquis et honestatibus in civili ratione, et commodis anteponendum. Cum autem quaeritur, quid fieri possit, videndum etiam est, quam facile possit: nam quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium videbitur, videndum tamen erit, quam sit magnum: quod enim permagni interest, pro necessario saepe habetur. Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasione et dissuasione; suasori proponitur simplex ratio: si et utile est, et fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat: altera, si fieri non potest, ne suscipiatur. Sic suasori utrumque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare, quoniam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque versatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, conjuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quae sita sunt in officiis, atque virtutibus; alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et copiae. Eorum autem, quae propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honestate ea, quae proficiscuntur ab iis virtutibus, de quibus paulo

ante est dictum : quae sunt laudabilia ipsa per se. Commoditate autem aliqua, quae sunt in corporis aut fortunae bonis expetenda : quorum alia sunt quasi quodam modo cum honestate conjuncta, ut honos, ut gloria : alia diversa, ut vires, forma, valetudo, nobilitas, divitiae, clientelae.

25. Est etiam quasi quaedam materies subjecta honestati : quae maxime spectatur in amicitiis. Amicitiae autem caritate et amore cernuntur. Nam cum deorum, tum parentum, patriaeque cultus, eorumque hominum, qui aut sapientia aut opibus excellunt, ad caritatem referri solet. Conjuges autem, et liberi, et fratres, et alii, quos usus familiaritasque conjunxit, quanquam etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu, quae sint contraria. Quod si semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quae vim habent maximam, persaepe evenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit : ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus. Et quoniam non ad veritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio : hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera ; alterum

indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati; alterum expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, justitia, omnisque virtus; illi autem alteri, quaestus, emolumentum, fructusque proponitur. Atque etiam voluptas, quae maxime est inimica virtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed etiam necessariis anteponit, in suadendo, cum ei generi hominum consilium des, saepe sane laudanda est.

Et illud videndum, quanto magis homines mala 26.
fugiant, quam sequantur bona: nam neque honesta tam expetunt, quam devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quam ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor gravis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu pravisque opinionibus corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus, qua vi bona consequi, malaque vitare possimus. Sed apud homines bene institutos, plurimum de laude et de honestate dicemus: maximeque ea virtutum genera tractabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur. Sin apud indoctos imperitosque dicemus; fructus, emolumenta, voluptates, vitationesque dolorum

proferantur: addantur etiam contumeliae atque ignominiae. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen et dedecus magnopere moveat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex iis, quae dicta sunt, reperietur. Quod autem possit effici, necne possit, in quo etiam, quam facile possit, quamque expediat, quaeri solet, maxime ex causis iis, quae quamque rem efficiant, est videndum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliae, quae ipsae conficiunt; aliae, quae vim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illae superiores conficientes vocentur: hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta, et perfecta per se: alia aliquid adjuvans, et efficiendi socia quaedam: cujus generis vis varia est, et saepe aut major, aut minor, ut et illa, quae maximam vim habet, sola saepe causa dicatur. Sunt autem aliae causae, quae aut propter principium, aut propter exitum, conficientes vocantur. Cum autem quaeritur, quid sit optimum factu; aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et, quoniam de utilitate jam diximus, de efficiendi ratione dicamus.

27. Quo toto genere, quibuscum, et contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniae, sociorum, earumve rerum, quae ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea

sunt, quae nobis suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda. Et, si ex contentione procliviora erunt nostra; non solum effici posse quae suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam, ut illa facilia, proclivia, jucunda videantur. Dissuadentibus autem, aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendae, neque aliis ex praeceptis, sed iisdem ex suasionis locis. Uterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam: maximeque sit in hoc genere meditatus, ut possit vel utilia, ac necessaria saepe honestis, vel haec illis anteferre. Ad commovendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, hujusmodi sententiae, quae ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas injurias pertinebunt. Sin autem reprimendi; de incerto statu fortunae, dubiisque eventis rerum futurarum, et retinendis suis fortunis, si erunt secundae; sin autem adversae, de periculo commonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententiis dicendis brevia esse debent. Non enim supplex, ut ad judicem, venit orator, sed hortator, atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortarique ad se breviter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, et gravis, et sententiis debet ornatior esse, quam verbis.

28. Filius. Cognovi jam laudationis et suasionis locos. Nunc, quae judiciis accommodata sunt, expecto: idque nobis genus restare unum puto. Pater. Recte intelligis. Atque ejus quidem generis finis est aequitas; quae non simpliciter spectatur, sed ex comparatione nonnunquam: ut, cum de verissimo accusatore disputatur, aut cum hereditatis sine lege, aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis quid aequius, aequissimumve sit, quaeritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. Atque etiam ante judicium de constituendo ipso judicio solet esse contentio, cum aut, sitne actio illi, qui agit, aut jamne sit, aut num jam esse desierit, aut illane lege, hisne verbis sit actio, quaeritur. Quae etiamsi ante quam res in judicium venit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta sunt; tamen in ipsis judiciis permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur: plus petisti: sero petisti: non fuit tua petitio: non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc judicio. Quarum causarum genus est positum in jure civili: quod est in privatarum ac publicarum rerum lege, aut more positum; cujus scientia neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis subeundisque judiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate,

quod ea fere generis ejus sunt, ut, quanquam in ipsum judicium saepe delabantur, tamen ante judicium tractanda videantur, paululum ea separo a judiciis, tempore magis agendi, quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quae de jure civili, aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit, ambigitur, de qua dicturi sumus: quae in aequitate et jure maxime consistit.

In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex 29.
quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quod objicitur, factum neges; aut illud, quod factum fateare, neges eam vim habere, atque id esse, quod adversarius criminetur; aut, si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, et rectum esse quod feceris, concedendumve, defendas. Ita primus ille status, et quasi conflictio cum adversario, conjectura quadam; secundus autem definitione, atque descriptione, aut informatione verbi; tertius aequi, et veri, et recti, et humani, ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet, aliquo statu, aut infitiando, aut definiendo, aut aequitate opponenda, sed etiam rationem subjiciat recusationis suae: primus ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem infitiationemque facti; secundus, quod non sit in re, quod ab adversario ponitur

in verbo; tertius, quod id recte factum esse defendat, quod sine ulla nominis controversia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est, ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocentur: quanquam non ea magis, quae contra rationem defensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes, continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quae affertur a reo ad recusandum, depellendi criminis causa; quae nisi esset, quid defenderet, non haberet: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest.

30. Ex rationis autem, et ex firmamenti conflictione et quasi concursu, quaestio exoritur quaedam, quam disceptationem voco: in qua, quid veniat in judicium, et de quo disceptetur, quaeri solet. Nam prima adversariorum contentio diffusam habet quaestionem, ut in conjectura, Ceperitne pecunias Decius: in definitione, Minueritne majestatem Norbanus: in aequitate, Jurene occiderit Opimius Gracchum. Haec, quae primam contentionem habent ex arguendo et resistendo, lata, ut dixi, et confusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. Ea in conjectura nulla est. Nemo enim ejus, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem et prima

quaestio, et disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit majestatem, quod egit de Caepione turbulentius; populi enim Romani dolor justus vim illam excitavit, non tribuni actio; majestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi Romani, in ejus potestate ac jure retinendo, aucta est potius, quam diminuta: et ubi ita refertur, Majestas est in imperii, atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit: exsistit illa disceptatio, Minueritne majestatem, qui voluntate populi Romani rem gratam et aequam per vim egerit. In his autem causis, ubi aliquid recte factum, aut concedendum esse factum defenditur, cum est facti subjecta ratio, sicut ab Opimio, Jure feci, salutis omnium, et conservandae reipublicae causa: relatumque est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem civem sine judicio jure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, Potueritne recte, salutis reipublicae causa, civem, eversorem civitatis, indemnatum necare. Ita disceptationes eae, quae in his controversiis oriuntur, quae sunt certis personis et temporibus notatae, fiunt rursus infinitae, detractisque temporibus et personis, rursum ad consultationis formam rationemque revocantur.

Sed in gravissimis firmamentis, etiam illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut verborum ipsius judicii, aut alicujus stipulationis, aut cautionis opponuntur defensioni 31.

contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quae conjectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. Ne in definitionem quidem venit genere scripti ipsius. Nam etiamsi verbum aliquod de scripto definiendum est, quam vim habeat: ut, cum ex testamentis, quid sit penus, aut cum ex lege praedii quaeritur, quae sint ruta caesa: non scripti genus, sed verbi interpretatio controversiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter verbi aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat, aut velit: aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis voluntatem et sententiam scriptoris abducere, vel alio se eadem de re contrarie scripto defendere: tum disceptatio ex scripti contentione exsistit; ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti sententiaeque contentione, utrum potius sequatur judex: in contrariis scriptis, utrum magis sit comprobandum. Disceptatio autem cum est constituta, proposita esse debet oratori, quo omnes argumentationes repetitae ex inveniendi locis conjiciantur. Quod quanquam satis est ei, qui videt, quid in quoque loco lateat, quique illos locos, tanquam thesauros aliquos argumentorum, notatos habet; tamen ea, quae sunt certarum causarum propria, tangemus.

32. In conjectura igitur, cum est in infitiando reus, accusatori haec duo prima sunt; (sed

accusatorem pro omni actore et petitore appello: possunt enim etiam sine accusatore in causis haec eadem controversiarum genera versari,) sed haec duo sunt ei prima, causa et eventus. Causam appello rationem efficiendi: eventum, id, quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis distributa est. Quae enim in consilio capiendo futuri temporis praecipiebantur, quamobrem aut utilitatem viderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit, quamobrem et utilia illi, quem arguet, fuisse, et ab eo effici potuisse demonstret. Utilitatis conjectura movetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu, fecisse dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroque genere majora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti, motus animorum, si ira recens, si odium vetus, si ulciscendi studium, si injuriae dolor: si honoris, si gloriae, si imperii, si pecuniae cupiditas: si periculi timor, si aes alienum, si angustiae rei familiaris: si audax, si levis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi, aut, si patefactum esset, depellendi criminis, vel perrumpendi periculi, vel in longinquum tempus differendi: aut si judicii poena levior, quam facti praemium: aut si facinoris voluptas major, quam damnationis dolor. His fere rebus facti suspicio

confirmatur, cum et voluntatis in reo causae reperiuntur, et facultas. In voluntate autem utilitas ex adeptione alicujus commodi, vitatione que alicujus incommodi quaeritur, ut aut spes, aut metus impulisse videatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quam ratio utilitatis, impellit. Quamobrem sint haec dicta de causis. Filius. Teneo, et quaero, qui sint illi eventus, quos ex causis effici dixisti.

33. Pater. Consequentia quaedam signa praeteriti, et quasi impressa facti vestigia: quae quidem vel maxime suspicionem movent, et quasi tacita sunt criminum testimonia. Atque hoc quidem graviora, quod causae communiter videntur insimulare, et arguere omnes posse, quorum modo interfuerit aliquid: haec proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum inconstanter, ut haesitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus, ex quo supicio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Haec enim, et talia sunt, quae aut in re ipsa, aut etiam ante quam factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant. Quae si non erunt, tamen causis ipsis, et efficiendi facultatibus niti oportebit, adjuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere aut oc-

cultare non posset: ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiae, esse conjunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur: argumentis peccata convinci: et hic etiam exempla ponentur.

Atque haec quidem de argumentis. Sin au- 34.
tem erit etiam testium facultas: primum genus erit ipsum laudandum, dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quae autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo; quia tamen saepe falsum est, posse recte non credi: viro bono et firmo, sine vitio judicis, non posse non credi. Atqui etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues: dicendum erit, non esse ex fortuna fidem ponderandam, et eos esse cujusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quaestiones habitae, aut postulatio ut habeantur, causam adjuvabunt: confirmandum genus primum quaestionum erit: dicendum de vi doloris, de opinione majorum, qui eam rem totam, nisi probassent, certe repudiassent: de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam (id quod acerbissimum est) liberi civesque torquentur; de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum de servis in dominos quaeri noluissent, de incestu tamen, et conju-

ratione, quae facta me consule est, quaerendum putaverunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quaestiones, et meditata puerilisque dicenda. Tum facienda fides, diligenter esse et sine cupiditate quaesitum: dictaque quaestionis argumentis et conjectura ponderanda. Atque haec accusationis fere membra sunt.

35. Defensionis autem primum infirmatio causarum: aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut se commodius potuisse idem consequi; aut non iis esse moribus, non ea vita; aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut vires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac judicia contemneret. Consequentia autem diluet, exponendo, non esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo admisso consequi possent: consistetque in singulis: et ea, aut eorum, quae ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius, quam criminis: aut si sibi cum accusatore communia essent, pro periculo potius, quam contra salutem valere debere: testiumque, et quaestionum genus universum, et quod poterit, in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. Ha-

rum causarum principia, suspiciosa ad acerbitatem, ab accusatore ponentur: denunciabiturque insidiarum commune periculum, excitabunturque animi, ut attendant. A reo autem querela conflati criminis collectarumque suspicionum, et accusatoris insidiae, et item commune periculum proferetur, animique ad misericordiam allicientur, et modice benevolentia judicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori, aut praeteritis, aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandisque contrariis, saepe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque haec quidem utrique maxime in peroratione facienda: alteri, frequentatione argumentorum, et coacervatione universa; alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad extremum.

Filius. Scire mihi jam videor, quemadmodum 36.
conjectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. Pater. Communia dantur in isto genere accusatori defensorique praecepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum judicis opinionemque penetrarit, et uter ad communem verbi vim, et ad eam praeceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ii, qui audient, magis et propius acces-

serit, is vincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendoque verbo: ut, si in reo pecunia absoluto, rursusque revocato, praevaricationem accusator esse definiat, omnem judicii corruptelam ab reo: defensor autem, non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo haec contentio prima verborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem mentemque sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserunt, ratum habere judicium, si totum corruptum sit: si unus accusator corruptus sit, rescindere. Nititur aequitate: ut illa quasi scribenda lex sic esset, quaeque tamen complecteretur in judiciis corruptis, ea verbo uno praevaricationis comprehendisse dicitur. Defensor autem testatur consuetudinem sermonis, verbique vim ex contrario reperiet quasi ex vero accusatore, cui contrarium est nomen praevaricatoris: ex consequentibus, quod ea litera de accusatore solet dari judici: ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrariis causis quasi varie esse positus videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequitatis locos, ad rerum judicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi: communeque sit hoc praeceptum, ut, cum uterque definierit, quam maxime potuerit ad communem sensum vimque verbi, tum similibus, exemplisque eorum, qui ita locu-

ti sunt, suam definitionem sententiamque confirmet. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione defendat. Defensor autem et ea, quam proposui, aequitate nitatur, et, ea cum secum faciat, non re, sed depravatione verbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inveniendi locos. Nam et similibus utetur, et contrariis, et conseqentibus; quanquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi autem causa, quae, aut cum digredientur a causa, dici solent, aut cum perorabunt, haec vel ad odium, vel ad misericordiam, vel omnino ad animos judicum movendos ex iis, quae sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo, hominumve aut invidia, aut dignitas postulabit.

Filius. Habeo ista: nunc ea, quae, cum 37.
quale sit quippiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat, velim audire. Pater. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur: sed, quoniam jure se fecisse dicunt, juris est omnis ratio nobis explicanda. Quod dividitur in duas partes primas, naturam atque legem: et utriusque generis vis in divinum et humanum jus est distributa: quorum aequitatis est unum; alterum, religionis. Aequitatis autem vis est duplex: cujus altera, directi, et veri, et justi, et, ut di-

citur, aequi et boni ratione defenditur: altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet: quod in beneficio, gratia; in injuria, ultio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis: sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine literis, aut gentium jure, aut majorum more retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum, lex, senatusconsultum, foedus; privatum, tabulae, pactum conventum, stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conventis hominum, et quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali jure praescriptum est. Et quoniam breviter aperti fontes sunt quasi quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quae dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more majorum, de propulsanda injuria, de ulciscenda, de omni parte juris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur iis, qui sua sponte et voluntate fecissent: ad ejus facti deprecationem, ignoscendi petenda venia est: quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi praeterea tu quid requiris.

38. Filius. Illud equidem, quod jam unum restare video, quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. Pater. Recte intelligis: eo enim

5

exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia. Uterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet. Uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum caeteris scriptis, vel aliorum, vel maxime, si poterit, ejusdem: quamque defendet ipse, eam rem et sententiam, quemvis prudentem et justum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius: eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii: contrariam autem si probarit, fore ut multa vitia, stulta, iniqua, contraria consequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse videtur, et aliud scripsisse; qui scripto nitetur, eum, re exposita, recitatione uti oportebit: deinde instare adversario, iterare, renovare, interrogare, num aut scriptum neget, aut contra factum infitietur. Post, judicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus, amplificet rem lege laudanda, audaciamque confutet ejus, qui, cum palam contra fecerit, idque fateatur, adsit tamen, factumque defendat. Deinde infirmet defensionem: cum adversarius aliud voluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum, a quoquam potius latoris sensum, quam a lege, explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea,

quae plane scripta sint, neglexerit, quae nunquam scripta sint, proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summae stultitiae putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud, quod adversarius, tanquam si exceptum esset, ita dicit se secutum? Utetur exemplis iis, quibus idem scriptor: aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi: dissentire adversarii vocem atque legis. Deinde amplificandi causa, de conservandis legibus, de periculo rerum publicarum atque privatarum, cum aliis locis, tum in perorando maxime graviter erit vehementerque dicendum.

39. Ille autem, qui se sententia legis voluntateque defendet, in consilio atque in mente scriptoris, non in verbis ac literis, vim legis positam esse defendet: quodque nihil exceperit in lege, laudabit, ne diverticula peccatis darentur, atque ut ex facto cujusque judex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis aequitas perturbetur, si verbis legum, ac non sententiis pareatur. Deinde genus ejusmodi calliditatis et calumniae retrahatur in odium judicis, cum quadam invidiosa querela. Et, si incidet imprudentiae causa, quae non ad delictum, sed ad casum necessitatemve pertineat, quod genus paulo ante attigimus: erit iis-

dem aequitatis sententiis contra acerbitatem verborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient: tanta series artis est, et sic inter se sunt pleraque connexa et apta, ut, quae paulo ante praecepta dedimus ambigui, quaeque proxime sententiae et scripti, eadem ad hoc genus causae tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quae nos adjuvat, eisdem in contrariis legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius verba defendamus. Ita quae modo de scripto sententiaque praecepta sunt, eadem huc omnia transferemus.

Expositae sunt tibi omnes oratoriae partitio- 41.
nes, quae quidem e media illa nostra Academia floruerunt: neque sine ea aut inveniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nam et partiri ipsum, et definire, et ambigui partitiones dividere, et argumentorum locos nosse, et argumentationem ipsam concludere, et videre, quae sumenda in argumentando sint, quidque ex iis, quae sumpta sunt, efficiatur, et vera a falsis, verisimilia ab incredibilibus dijudicare et distinguere, et aut male sumpta, aut male conclusa reprehendere, et eadem vel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis et subtiliter disputandi, et copiose dicendi artis est. De bonis vero rebus, et malis; aequis, iniquis; utilibus, inutilibus; honestis, turpibus; quam

potest habere orator, sine illis maximarum rerum artibus, facultatem, aut copiam? Quare haec tibi sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si, nobis eisdem ducibus, aliisve, perveneris, tum et haec ipsa melius, et multo majora alia cognosces. Filius. Ego vero, ac magno quidem studio, mi pater: multisque ex tuis praeclarissimis muneribus nullum majus exspecto.

TOPICA.

AD

C. TREBATIUM.

ARGUMENTUM.

Trebatii voluntati satisfacturus hoc quasi compendium Topicorum Aristoteleorum fecit. Primo locis argumentorum, cum artificiosorum, tum ἀτέχνων, breviter enumeratis, definit quodque genus, et exemplis illustrat, cap. 2, 4. *deinde fusius de singulis disserit:* cap. 5—20. *postremo, de quaestionibus, ac variis causarum generibus, quorum aliis alii loci sunt aptiores, paucis disserit.* Ernestus.

Majores nos res scribere ingressos, C. Trebati, 1.
et iis libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, digniores, e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum enim mecum in Tusculano esses, et in bibliotheca separatim uterque nostrum ad

suum studium libellos, quos vellet, evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata. Qua inscriptione commotus, continuo a me eorum librorum sententiam requisisti. Quam tibi cum exposuissem, disciplinam inveniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam rationem via perveniremus ab Aristotele inventa, libris illis contineri: verecunde tu quidem, ut omnia, sed tamen ut facile cernerem te ardere studio, mecum, ut tibi illa traderem, egisti. Cum autem ego te non tam vitandi laboris mei causa, quam quod id tua interesse arbitrarer, vel ut eos per te ipse legeres, vel ut totam rationem a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem; utrumque, ut a te audiebam, es expertus. Sed a libris te obscuritas rejecit. Rhetor autem ille magnus, haec, ut opinor, Aristotelica se ignorare respondit. Quod quidem minime sum admiratus, eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis, praeter admodum paucos, ignoretur. Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae et inventae sunt, allici debuerunt; sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suavitate. Non potui igitur tibi, saepius hoc roganti, et tamen verenti, ne mihi gravis esses, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi juris interpreti fieri videretur injuria. Etenim cum tu mihi meisque multa saepe scripsisses, veritus sum, ne, si ego grava-

rer, aut ingratum id, aut superbum videretur. Sed, dum fuimus una, tu optimus es testis, quam fuerim occupatus. Ut autem a te discessi, in Graeciam proficiscens, cum opera mea nec respublica, nec amici uterentur, nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret: ut veni Veliam, tuaque et tuos vidi, admonitus hujus aeris alieni, nolui deesse ne tacitae quidem flagitationi tuae. Itaque haec, cum mecum libros non haberem, memoria repetita, in ipsa navigatione conscripsi, tibique ex itinere misi: ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed jam tempus est ad id quod instituimus, accedere.

Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inveniendi, alteram judicandi; utriusque princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaboraverunt. Judicandi enim vias diligenter persecuti sunt, ea scientia, quam Dialecticen appellant. Inveniendi vero artem, quae Topice dicitur, quaeque ad usum potior erat, et ordine naturae certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est, et utramque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, ordiemur. Ut igitur earum rerum, quae absconditae sunt, demonstrato et notato loco, facilis inventio est; sic, cum pervestigare argumentum aliquod volumus, locos nosse debemus. Sic enim appellatae ab 2.

Aristotele sunt hae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire, Locum esse argumenti sedem: Argumentum autem, rationem, quae rei dubiae faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent; alii assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus ejus, tum ex nota, tum ex his rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo quaeritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quae absunt, longeque disjuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evolvit id, de quo quaeritur. Ejus argumenti talis est formula: Jus civile est aequitas constituta iis, qui ejusdem civitatis sunt, ad res suas obtinendas: ejus autem aequitatis utilis est cognitio: utilis est ergo juris civilis scientia. Tum partium enumeratio, quae tractatur hoc modo: Si neque censu, neque vindicta, nec testamento liber factus est, non est liber: neque est ulla earum rerum: non est igitur liber. Tum notatio, cum ex vi verbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex assiduo vindicem assiduum esse jubeat, locupletem jubet locupleti: locuples enim est assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab asse dando.

3. Ducuntur etiam argumenta ex iis rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo quaeritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nam alia conjugata appellamus, alia

ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adjunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione majorum, aut parium, aut minorum. Conjugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis ejusdem. Ejusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno varie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. Haec verborum conjugatio συζυγία dicitur, ex qua hujuscemodi est argumentum: Si compascuus ager est, jus est compascere. A genere sic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae numerata domi relicta est, non esse legata: forma enim a genere, quoad suum nomen retinet, nunquam sejungitur: numerata autem pecunia nomen argenti retinet: legata igitur videtur. A forma generis; quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata est a viro, si ei viro materfamilias esset; si ea in manum viri non convenerat, nihil debetur. Genus enim est uxor: ejus duae formae; una matrumfamilias, earum, quae in manum convenerunt; altera earum, quae tantummodo uxores habentur: qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non videtur. A similitudine, hoc modo: Si aedes eae corruerunt, vitiumve fecerunt, quarum ususfructus legatus est, heres restituere non debet, nec reficere, non magis, quam servum restitu-

ere, si is, cujus ususfructus legatus est, deperisset. A differentia: Non, si uxori vir legavit omne argentum, quod suum esset; idcirco, quae in nominibus fuerunt, legata sunt: multum enim differt, in arcane positum sit argentum, an in tabulis debeatur. Ex contrario autem, sic: Non debet ea mulier, cui vir bonorum suorum usumfructum legavit, cellis vinariis et oleariis plenis relictis, putare id ad se pertinere: usus enim, non abusus, legatus est; ea sunt inter se contraria.

4. Ab adjunctis: si ea mulier testamentum fecit, quae se capite nunquam diminuit, non videtur ex edicto praetoris secundum eas tabulas possessio dari: adjungitur enim, ut secundum servorum, secundum exulum, secundum puerorum tabulas possessio videatur ex edicto dari. Ab antecedentibus autem, et consequentibus, et repugnantibus, hoc modo: ab antecedentibus, Si viri culpa factum est divortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet: a consequentibus, Si mulier, cum fuisset nupta cum eo quicum connubii jus non esset, nuntium remisit; quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet; a repugnantibus, Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legavit a filio, neque a secundo herede legavit, mortuo filio mulier usumfructum non amittet. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum est, auferri non potest. Re-

pugnat enim recte accipere, et invitum reddere. Ab efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est jus parietem directum ad parietem communem adjungere, vel solidum, vel fornicatum: at si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit praestare quod fornix vitii fecerit: non enim ejus vitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed ejus operis vitio, quod ita aedificatum est, ut suspendi non posset. Ab effectis rebus, hoc modo: Cum mulier viro in manum convenit, omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia valent, quae sunt ejusmodi: Quod in re majore valet, valeat in minore: ut, si in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contra: quod in minore valet, valeat in majore. Licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re pari valet, valeat in hac, quae par est: ut, quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium. At in lege aedes non appellantur, et sunt caeterarum rerum omnium, quarum annuus est usus. Valeat aequitas, quae paribus in causis paria jura desiderat. Quae autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci tales argumentationes ἀτέχνους vocant, id est, artis expertes: ut, si ita respondeas: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum projiceretur, ex quo in tectum ejus, aedes qui protexisset, aqua de-

flueret, id tibi jus videri. His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum, tanquam elementis quibusdam, significatio et demonstratio datur. Utrum igitur hactenus satis est? Tibi quidem tam acuto, et tam occupato, puto.

5. Sed quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quam te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quaedam membra habet, ea quam subtilissime persequamur; et primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quae id, quod definitur, explicat, quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima: unum earum rerum, quae sunt; alterum earum, quae intelliguntur. Esse ea dico, quae cerni tangive possunt, ut fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, caetera: quo ex genere quaedam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt; cerni tamen animo atque intelligi possunt: ut, si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias; quarum rerum nullum subest quasi corpus: est tamen quaedam conformatio insignita, et impressa in intelligentia: quam notionem voco. Ea saepe in argumentando definitione explicanda sunt. Atque etiam definitiones, aliae sunt partitionum, aliae divisionum: partitionum, cum res

ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur; ut, si quis jus civile dicat id esse, quod in legibus, senatusconsultis, rebus judicatis, jurisperitorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistat: divisionum autem definitio formas omnes complectitur, quae sub eo genere sunt, quod definitur; hoc modo: Abalienatio est ejus rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in jure cessio, inter quos ea jure civili fieri posunt.

Sunt et alia genera definitionum: sed ad hu- 6.
jus libri institutum illa nihil pertinent: tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres praecipiunt; cum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Ut hoc, 'Hereditas est pecunia.' Commune adhuc: multa enim genera sunt pecuniae. Adde quod sequitur: 'quae morte ali'cujus ad quempiam pervenit.' Nondum est definitio: multis enim modis sine hereditate teneri mortuorum pecuniae possunt. Unum adde verbum, 'jure.' Jam a communitate res disjuncta videbitur, ut sit explicata definitio, sic: 'Hereditas est pecunia, quae morte alicujus ad 'quempiam pervenit jure.' Nondum est satis: adde, 'Nec ea aut legata testamento, aut pos'sessione retenta:' confectum est. Itemque, ut illud, 'Gentiles sunt, qui inter se eodem no'mine sunt.' Non est satis. Qui ab inge-

'nuis oriundi sunt.' Ne id quidem satis est. 'Quorum majorum nemo servitutem servivit.' Abest etiam nunc. 'Qui capite non sunt diminuti.' Hoc fortasse satis est. Nihil enim video Scaevolam, pontificem, ad hanc definitionem addidisse. Atque haec ratio valet in utroque genere definitionum, sive id, quod est, sive id, quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem et divisionum genus quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt: ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, caetera.

7. In divisione formae sunt, quas Graeci ἰδέας vocant: nostri, si qui haec forte tractant, Species appellant: non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem dici possit, Specierum, et Speciebus dicere: et saepe his casibus utendum est: at Formis et Formarum velim. Cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cujus differentia ad caput generis et quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Graeci tum ἔννοιαν tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita, et ante percepta cujusque formae cognitio, enodationis indigens. Formae igitur sunt hae, in quas genus sine ullius praetermissione dividitur: ut si quis jus in legem,

morem, aequitatem dividat. Formas qui putat idem esse, quod partes, confundit artem; et similitudine quadam conturbatus, non satis acute, quae sunt secernenda, distinguit. Saepe etiam definiunt et oratores et poëtae per translationem verbi, ex similitudine, cum quadam suavitate. Sed ego a vestris exemplis, nisi necessario, non recedam. Solebat igitur Aquilius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse vultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset Litus, ita definire, 'qua fluctus eluderet:' hoc est, quasi qui adolescentiam, florem aetatis; senectutem, occasum vitae, velit definire. Translatione utens discedebat a verbis propriis rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus. Reliqua videamus.

Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquas; ut si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum aut judiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subjiciantur. Partium distributio saepe est infinitior, tanquam rivorum a fonte deductio. Itaque in oratoriis artibus, quaestionis genere proposito, quot ejus formae sint, subjungitur absolute. At cum de ornamentis verborum sententiarumque praecipitur, quae vocantur σχήματα, non fit idem. Res enim est

infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quanquam enim vocabula prope idem valere videantur; tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt. Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argumentum elicitur: quam Graeci ἐτυμολογίαν vocant, id est, verbum ex verbo, veriloquium. Nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc idem Aristoteles σύμβολον appellat: quod Latine est nota. Sed cum intelligitur, quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo, ut, cum quaeritur, *postliminium*, quid sit, (non dico, quae sint postliminii: nam id caderet in divisionem, quae talis est: postliminio redeunt haec, homo, navis, mulus clitellarius, equus, equa, quae frena recipere solet: sed cum ipsius postliminii vis quaeritur, et verbum ipsum notatur:) in quo Servius noster (ut opinor) nihil putat esse notandum, nisi *post;* et *liminium* illud, productionem esse verbi vult, ut in *finitimo*, *legitimo*, *aeditimo*, non plus esse *timum*, quam in *meditullio tullium*. Scaevola autem, Publii filius, junctum putat esse verbum, ut sit in eo, et *post* et *limen:* ut quae a nobis alienata sunt, cum ad hostem pervenerint, et ex suo tanquam limine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio videantur re-

diisse. Quo in genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio rediisse: deditum non esse, quoniam non sit receptus. Nam neque deditionem, neque donationem sine acceptione intelligi posse.

Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, 9.
quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo ambigitur: quem modo dixi in plures partes distributum. Cujus primus est locus ex conjugatione, quam Graeci συζυγίαν vocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est: ut, si aquam pluviam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam videremus; veniret Mucius, qui, quia conjugata verba essent pluvia, et pluendo, diceret, omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset. Cum autem a genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque a capite arcessere. Saepe etiam citra licet, dummodo supra sit quod sumitur, quam id, ad quod sumitur: ut aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de coelo veniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi jus arcendi continetur, genus est, aqua pluvia nocens: ejus generis formae, loci vitio, et manu nocens: quarum altera jubetur ab arbitrio coërceri, altera non jubetur. Commode etiam tractatur haec argumentatio, quae ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: Si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur; enumerare licet, quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, inclu-

dere: quod genus argumenti in primis firmum videri solet.

10. Similitudo sequitur, quae late patet; sed oratoribus et philosophis magis, quam vobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis angustius. Itaque genera tibi nota sint: ubi autem his utare, quaestiones ipsae te admonebunt. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus collationibus perveniunt quo volunt, hoc modo: Si tutor fidem praestare debet, si socius, si, cui mandaris, si qui fiduciam acceperit; debet etiam procurator. Haec ex pluribus perveniens quo vult, appellatur inductio: quae Graece ἐπαγωγὴ nominatur; qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum si in urbe de finibus controversia est, quia fines magis agrorum videntur esse, quam urbis, finibus regendis adigere arbitrum non possis: sic, si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluviae arcendae adigere non possis arbitrum. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Curiana causa exemplis plurimis usus est, agens de eo, qui testamento sic heredem instituisset, ut, si filius natus esset in decem mensibus, isque mortuus prius, quam in suam tutelam venisset; secundus heres hereditatem obtineret. Quae

commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in respondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla similitudinis habent vim: sed ea oratoria magis sunt, quam vestra: quanquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest: num idcirco id ejus factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligavit? In hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur, aut minuendae, quae *hyperbole* dicitur, et multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum. Eisdem tamen ex locis (ut ante dixi) et in maximis, et in minimis quaestionibus argumenta ducuntur.

Sequitur similitudinem differentia rei, maxi- 11.
me contraria superiori: sed est ejusdem dissimile et simile invenire. Ejus generis haec sunt: Non quemadmodum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri, sine tutore auctore, solvas: ita quod aut pupillae, aut pupillo, debeas, recte possis eodem modo solvere. Deinceps locus est, qui a contrario dicitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia et stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam e regione quaedam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. Ex quibus contrariis argumenta talia ex-

istunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur; et bonitatem, si malitiam. Haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. Sunt enim alia contraria, quae privantia licet appellemus Latine, Graece appellantur στερητικά. Praepositio enim IN privat verbum ea vi, quam haberet, si IN praepositum non fuisset: ut *dignitas*, *indignitas*, *humanitas*, *inhumanitas*, et caetera generis ejusdem: quorum tractatio est eadem, quae superiorum, quae adversa dixi. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea quae cum aliquo conferuntur: ut duplum, simplum; multa, pauca; longum, breve; majus, minus. Sunt etiam valde contraria illa quae appellantur negantia. Ea ἀποφατικά Graeci, contraria aientibus: ut, Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? Tantum intelligatur, argumento quaerendo, contrariis omnibus contraria non convenire. Ab adjunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adjungi, quae suscipienda essent, si statuissemus, ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad conjecturales causas, quae versantur in judiciis, valet: cum quaeritur, quid aut sit, aut evenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est.

12. Admonet autem hic locus, ut quaeratur, quid ante rem, quid cum re, quid post rem evenerit.

Nihil hoc ad jus; ad Ciceronem, inquibat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen patiere, nullum a me artis institutae locum praeteriri, ne si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare videare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non jurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quaeruntur, quae talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum, convivium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbrae, et si quid ejusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, et si qua alia signa conturbationis et conscientiae: praeterea restinctus ignis, gladius cruentus, caeteraque, quae suspicionem facti possunt movere. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus, et antecedentibus, et repugnantibus, qui etiam ab adjunctis longe diversus est. Nam adjuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt: consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur: itemque et antecedentia, et repugnantia. Quidquid enim antecedit quamque rem, id cohaeret cum re necessario: et quidquid repugnat, id ejusmodi est, ut cohaerere nunquam possit.

Cum tripartito igitur distribuatur locus hic, 13.
in consecutionem, antecessionem, repugnantiam; reperiendi argumenti locus simplex est,

tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? 'Si pecunia sig-'nata argentum est, legata est mulieri: est 'autem pecunia signata argentum: legata igi-'tur:' an illo modo? 'Si numerata pecunia 'non est legata; non est numerata pecunia ar-'gentum: est autem numerata pecunia ar-'gentum: legata igitur est:' an illo modo? 'Non et legatum argentum est, et non est le-'gata numerata pecunia: legatum autem ar-'gentum est: legata igitur numerata pecu-'nia est.' Appellant autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum assumpseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum. Cum id, quod annexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum sit: secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua conjuncta negaris, et his alia negatio rursus adjungitur, et ex his primum sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit: is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrariis conclusa, quae ipsi enthymemata appellant: non quod non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed, ut Homerus, propter excellentiam, commune poëtarum nomen efficit apud Graecos suum; sic, cum omnis sententia enthymema dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficiatur, acutissi-

ma, sola proprie nomen commune possidet. Ejus generis haec sunt. 'Hunc metuere, alte-'rum in metu non ponere. Eam, quam nihil 'accusas, damnas. Bene quam meritam esse 'autumas, dicis male mereri. Id, quod scis, 'prodest nihil: id, quod nescis, obest.'

Hoc disserendi genus attingit omnino vestras 14.
quoque in respondendo disputationes: sed philosophorum magis; quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disjunctionibus constant: 'Aut hoc, aut illud: hoc au-'tem: non igitur illud.' Itemque, 'Aut hoc, 'aut illud: non autem hoc: illud igitur.' Quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in disjunctione plus uno verum esse non potest. Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus; posterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt conjunctionum negantiam, sic: 'Non et hoc est, et illud: hoc 'autem: non igitur illud.' Hic modus est sextus. Septimus autem, 'Non et hoc, et illud: 'non autem hoc: illud igitur.' Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est fere tota dialectica. Sed ne eae quidem, quas exposui, ad hanc institutionem sunt necessariae. Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur: deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla,

ut reliquorum locorum, paulo ante posui, et quidem ex jure civili: sed haec patent latius.

15. Causarum igitur genera duo sunt: unum, quod vi sua id, quod sub ea subjectum est, certo efficit, ut ignis accendit: alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: ut, si quis aes causam statuae velit dicere, quod sine eo non possit effici. Hujus generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodam modo; ut locus, tempus, materiae, ferramenta, et caetera generis ejusdem: alia autem praecursionem quandam adhibent ad efficiendum, et quaedam afferunt per se adjuvantia, etsi non necessaria, ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum, ex aeternitate pendentium, fatum a Stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi, sic etiam efficientium dividi possunt. Sunt enim aliae causae, quae plane efficiant, nulla re adjuvante: aliae, quae adjuvari velint: ut sapientia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat necne sola per se, quaestio est. Quare, cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit, quod efficitur ab ea causa, concludere.

16. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas; necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet vim efficiendi necessariam, errorem

afferre non fere solet: hoc autem, sine quo non efficitur, saepe conturbat. Non enim, si sine parentibus filii esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim est tanquam:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes!

nisi enim cecidissent abiegnae ad terram trabes, Argo illa facta non esset. Nec tamen fuit in his trabibus efficiendi vis necessaria. At cum in Ajacis navim 'crispisulcans igneum fulmen' injectum est, inflammatur navis necessario. Atque etiam est causarum dissimilitudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate, sine opinione, suum quasi opus efficiant, velut, ut omne intereat, quod ortum est: aliae autem aut voluntate efficiunt, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu; voluntate, ut tu, cum hunc libellum legis; perturbatione, ut si quis eventum horum temporum timeat; habitu, ut facile et cito irascatur; natura, ut vitium in dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum sine causa, nec quidquam omnino; sed hujusmodi causae non necessariae. Omnium autem causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura, et in arte constantia est, in caeteris nulla.

17. Sed tamen earum causarum, quae non sunt constantes, aliae sunt perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appetitionem animi judiciumque tangunt: latent, quae subjectae sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat; hoc ipsum est fortunae eventus, obscura causa, quae latenter efficit. Etiam ea, quae fiunt, partim sunt ignorata, partim voluntaria: ignorata, quae necessitate effecta sunt; voluntaria, quae consilio. Quae autem fortuna, vel ignorata, vel voluntaria. Nam jacere telum, voluntatis est: ferire quem nolueris, fortunae. Ex quo aries ille subjicitur in vestris actionibus: si telum manu fugit magis, quam jecit. Cadunt etiam in ignorationem, atque in imprudentiam perturbationes animi: quae quanquam sunt voluntariae, (objurgatione enim, et admonitione dejiciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea quae voluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata videantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum, vel philosophorum, magna argumentorum suppetit copia. In vestris autem si non uberior, at fortasse subtilior. Privata enim judicia maximarum quidem rerum, in jurisconsultorum mihi videntur esse prudentia. Nam et adsunt multum, et adhibentur in consilio: et patronis diligentibus, ad eorum prudentiam confugientibus, hastas ministrant. In omnibus igitur iis judiciis, in qui-

bus, EX FIDE BONA, est additum; ubi vero etiam, UT INTER BONOS BENE AGIER; imprimisque in arbitrio rei uxoriae, in quo est, QUID EQUIUS, MELIUS; parati esse debent. Illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi aequum, bonum, illi quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cujus ea negotia fuissent; quid eum, qui mandasset, eumve, cui mandatum esset, alterum alteri praestare oporteret; quid virum uxori, quid uxorem viro, tradiderunt. Licebit igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus et philosophis, sed juris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare.

Conjunctis huic causarum loco locus ille est, 18.
qui efficitur ex causis. Ut enim causa quid sit effectum indicat, sic, quod effectum est, quae fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poëtis, saepe etiam philosophis, sed iis, qui ornate et copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant, quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit. Reliquus est comparationis locus, cujus genus et exemplum supra positum est, ut caeterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae aut majora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur haec, numerus, species, vis, quaedam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis antepo-

nantur; pauciora mala, malis pluribus; diuturniora bona, brevioribus; longe, et late pervagata, angustis: ex quibus plura bona propagentur, quaeque plures imitentur et faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt, iis, quae propter aliud; et ut innata atque insita, assumptis et adventitiis; integra, contaminatis; jucunda, minus jucundis; honesta, ipsis etiam utilibus; proclivia, laboriosis; necessaria, non necessariis; sua, alienis; rara, vulgaribus; desiderabilia, iis, quibus facile carere possis; perfecta, inchoatis; tota, partibus; ratione utentia, rationis expertibus; voluntaria, necessariis; animata, inanimatis; naturalia, non naturalibus; artificiosa, non artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa gravior, quam non efficiens; quae seipsis contenta sunt, meliora, quam quae egent aliis; quae in nostra, quam quae in aliorum potestate sunt; stabilia, incertis; quae eripi non possunt, iis, quae possunt. Affectio autem ad res aliquas est hujusmodi, principum commoda majora, quam reliquorum: itemque, quae jucundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata. Atque, ut haec in comparatione meliora, sic deteriora, quae iis sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem habet, nec submissionem: est enim aequalis. Multa autem sunt, quae aequalitate ipsa comparantur: quae ita fere concluduntur. Si consilio juvare cives et auxilio, aequa in lau-

de ponendum est; pari gloria debent esse ii, qui consulunt, et ii, qui defendunt. At quod primum, est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a conjugatis, a genere, a forma, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adjunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione majorum, minorum, parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.

Sed quoniam ita a principio divisimus, ut 19.
alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum; alios assumi extrinsecus; de iis pauca dicamus: etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es, quem nihil, nisi jus civile, delectet: et, quoniam ad te haec ita scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum iis, quos recta studia delectant, prodesse possimus. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus, omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscumque testimonii pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quaeritur: sed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturae auctoritas in virtute inest maxime. In tempore autem multa sunt,

quae afferant auctoritatem; ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos, et opulentos, et aetatis spatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest, ad eamque omnia dirigunt, et qui judicant, et qui existimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsa virtute videntur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quanquam in iis nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam adhibetur; (magna enim est vis ad persuadendum, scientiae;) aut usus; plerumque enim creditur iis, qui experti sunt.

20. Facit etiam necessitas fidem, quae cum a corporibus, tum ab animis nascitur. Nam et verberibus, tormentis, igni fatigati, quae dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere, et, quae a perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim habent, afferunt auctoritatem et fidem. Cujus etiam generis illa sunt, ex quibus verum nonnunquam invenitur, pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, insania. Nam et pueri saepe indicaverunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: et per somnum, vinum, insaniam, multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit: qui ea locutus est, bonis viris subauscultantibus,

pariete interposito, quibus patefactis, in judiciumque prolatis, rei capitalis jure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedemonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorum talis est, ut, si interventum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem conjecta suspicionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum veritas vix potest. Hujus etiam generis est fama vulgi, quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute fidem faciunt, ea bipartita sunt: ex quibus alterum natura valet, alterum industria. Deorum enim virtus natura excellit: hominum autem, industria. Divina haec fere sunt testimonia. Primum orationis: oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus insunt quasi opera divina quaedam: primum ipse mundus, ejusque omnis ordo, et ornatus: deinceps aërei volatus avium, atque cantus: deinde ejusdem aëris sonitus et ardores, multarumque rerum in terra portenta: atque etiam per exta, inventa praesensio. A dormientibus quoque multa significata visis; quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine virtutis opinio valet plurimum. Opinio autem est, non modo eos virtutem habere, qui habeant, sed eos etiam, qui habere videantur. Itaque, quos ingenio, quos studio, quos doctrina praeditos vi-

dent, quorumque vitam constantem, et probatam, ut Catonis, Laelii, Scipionis, aliorumque plurium, rentur eos esse, quales seipsi velint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atque in republica versantur, sed et oratores, et philosophos, et poëtas, et historicos: ex quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur ad faciendam fidem.

21. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat; nec fere omnes locos incidere in omnem quaestionem, et quibusdam quaestionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quaestionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est, quod ὑπόθεσιν Graeci, nos Causam: Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos Propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum: Propositum autem, in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causae est. Sed omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quaestionum autem, quacumque de re sint, duo sunt genera: unum, cognitionis; alterum actionis. Cognitionis sunt hae, quarum finis est scientia: ut, si quaeratur, a naturane jus profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum et pactione. Actionis au-

tem hujusmodi exempla sunt: Sitne sapientis ad rempublicam accedere. Cognitionis quaestiones tripartitae sunt, cum, an sit; aut, quid sit; aut, quale sit, quaeritur. Horum primum, conjectura; secundum, definitione; tertium, juris et injuriae distinctione explicatur. Conjecturae ratio in quatuor partes distributa est: quarum una est, cum quaeritur, sitne aliquid; altera, unde ortum sit; tertia, quae id causa effecerit; quarta, in qua de mutatione rei quaeritur, sit, necne sit: sic, Ecquidnam honestum sit, ecquid aequum re vera, an haec tantum in opinione sint. Unde autem sit ortum, ut, cum quaeritur, natura, an doctrina possit effici virtus. Causa autem efficiens sic, ut, cum quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione, sic: Possitne eloquentia commutatione aliqua converti in infantiam.

Cum autem, quid sit, quaeritur; notio expli- 22.
canda est, et proprietas, et divisio, et partitio. Haec enim sunt definitioni attributa. Additur etiam descriptio, quam Graeci χαρακτῆρα vocant. Notio sic quaeritur: Sitne id aequum, quod ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic: In hominemne solum cadat, an etiam in belluas aegritudo. Divisio, et eodem pacto partitio, sic: Triane genera bonorum sint. Descriptio, Qualis sit avarus, qualis assentator, caeteraque ejusdem generis, in quibus natura et vita describitur. Cum autem quaeritur, quale quid sit; aut simpliciter quaeritur, aut comparate: sim-

pliciter, Expetendane sit gloria: comparate, Praeponendane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera sunt: de expetendo fugiendoque: de aequo et iniquo: de honesto et turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem et alio: alterum de majore et minore. De expetendo et fugiendo, hujusmodi: Si expetendae divitiae, si fugienda paupertas. De aequo et iniquo: Aequumne sit ulcisci, a quocumque injuriam acceperis. De honesto et turpi: Honestumne sit pro patria mori. Ex altero autem genere, quod erat bipartitum, unum est de eodem et alio: ut, si quaeratur, quid intersit inter amicum, et assentatorem; regem, et tyrannum. Alterum de majore et minore: ut, si quaeratur, eloquentiane pluris sit, an juris civilis scientia. De cognitionis quaestionibus hactenus. Actionis reliquae sunt: quarum duo sunt genera: unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum, vel sedandum, planeve tollendum. Ad officium sic; ut, cum quaeritur, suscipiendine sint liberi. Ad movendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam rempublicam, ad gloriam, et ad laudem: quo ex genere sunt querelae, incitationes, miserationesque flebiles, rursusque oratio cum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstergens. Haec cum in propositis quaestionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.

Loci autem qui ad quasque quaestiones accommodati sunt, deinceps est videndum. Omnes quidem illi, quos supra diximus, ad plerasque sunt: sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad conjecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex conjunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio, et scientia definiendi. Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem et altero diximus: quod genus forma quaedam definitionis est. Si enim quaeratur, idemne sit pertinacia et perseverantia, definitionibus judicandum est. Loci autem convenient in ejus generis quaestionem, consequentes, antecedentes, repugnantes, adjunctis etiam duobus iis, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si hujus rei haec, illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quovis horum id, de quo quaeritur, idemne, an aliud sit, inveniri potest. Ad tertium genus quaestionis, in quo, quale sit, quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea, quae sunt aut animi, aut corporis, aut externa, vel commoda, vel incommoda. Itemque cum de honesto turpique quaeritur, ad animi bona vel mala, omnis dirigenda 23.

oratio est. Cum autem de aequo et iniquo disseritur, aequitatis loci colliguntur. Hi cernuntur bipartito, et natura, et instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, et ulciscendi jus. Institutio autem aequitatis tripartita est. Una pars legitima est, altera conveniens, tertia moris vetustate confirmata. Atque etiam rursus aequitas tripartita dicitur esse: una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima, pietas: secunda, sanctitas: tertia, justitia, aut aequitas nominatur.

24. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda sunt. Pleraque enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum; judicii, deliberationis, laudationis. Quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam judicii finis est jus: ex quo etiam nomen. Juris autem partes tum expositae, cum aequitatis. Deliberandi finis, utilitas: cujus hae partes, quae modo expositae, rerum expetendarum. Laudationis finis, honestas: de qua item est ante dictum. Sed definitae quaestiones a suis quaeque locis, quasi propriis, instituuntur, in accusationem, defensionemque partitae. In quibus exsistunt haec genera, ut accusator personam arguat facti: defensor aliquid opponat de tribus: aut non esse factum; aut, si sit factum, aliud ejus facti nomen esse; aut jure esse factum. Itaque aut infitialis, aut conjecturalis prima appelletur: definitiva, altera: tertia, quamvis mo-

lestum nomen hoc sit, juridicialis vocetur. Harum causarum propria argumenta ex iis sumpta locis, quos exposuimus, in praeceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quae Graece ϛάσις dicitur, Latine appelletur Status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus et laudationibus iidem existunt status. Nam et negantur saepe ea futura, quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt, aut sine summa difficultate non possunt. In qua argumentatione status conjecturalis exsistit. At, cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur, deque iis rebus, quae iis sunt contrariae: incurrunt status aut juris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest, id factum esse, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit; aut omnino non esse laudabile quod non recte, non jure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. Sed quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci κρινόμενον vocant. Mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, 'qua de re agitur,' vocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, haec continentia vocentur, quasi firmamenta defensionis: quibus sublatis, defensio nulla sit. Sed, quoniam lege firmius in controversiis disceptandis esse nihil debet, danda est opera,

ut legem adjutricem et testem adhibeamus. In qua re alii quasi status exsistunt novi, qui appellantur legitimae disceptationes. Tum enim defenditur non id legem dicere, quod adversarius velit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum est, ut duae differentes sententiae accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quaeratur verbane plus, an sententia valere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera, quae controversiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis, scripta contraria.

25. Jam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse controversias easdem exsistere. Horum tractationes in aliis libris explicantur. Nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis iisdem locis adjuvantur, partim propriis, partim communibus: ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attenti sint, qui audiant, efficiendum est propriis locis. Itemque narrationes, ut ad suos fines spectent, id est, ut planae sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moratae, ut cum dignitate: quae quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narranti. Quae autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant, dictum est in iis, in quibus de omni ratione di-

cendi. Peroratio autem et alia quaedam habet, et maxime amplificationem: cujus effectus is debet esse, ut, aut perturbentur animi, aut tranquillentur: et si ita jam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo et misericordia, et iracundia, et odium, et invidia, et caeterae animi affectiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis in libris, quos poteris mecum legere, cum voles. Ad id autem, quod te velle senseram, cumulate satisfactum esse debet voluntati tuae. Nam, ne praeterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura quam a te desiderata erant, sum complexus; fecique, quod saepe liberales venditores solent, ut, cum aedes fundumve vendiderunt, rutis caesis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte et loco positum esse videatur. Sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quaedam voluimus non debita accedere.

ANNOTATIONES.

ANNOTATIONES

IN

LIBRUM PRIMUM DE ORATORE.

Pag. 1. lin. 7. *Ac fuit quidem.*] Sic pro vulgato, *ac fuit tempus illud*, Ernestus rescripsit e vestigiis librorum scriptorum et editionum veterum; Pearcii MSS. omnes caruere pronomine *illud*, plerique etiam *tempus*. Quod Ernestus restituit est exquisitius, et optimis scriptoribus usitatum.

Pag. 2. lin. 27. *ex commentariolis nostris.*] Libros de Inventione Rhetorica sub annum aetatis vicesimum Cicero scripserat, rudes et impolitos, si cum his conferantur. PRUSTEUS.

Pag. 6. lin. 12. *Multum ceteris omnium gentium.*] Vulgati ante *omnium* habent *hominibus*, quod plane spurium est: opponuntur enim ingenia Romanorum et hominum aliarum gentium. Itaque, Ernesto admonente, rejeci.

Pag. 14. lin. 23. *interdicto tecum contenderent.*] Interdictum praetoris est edictum, quo jubet aliquid vel fieri, vel omitti. Sententia est: Multi litem tibi intenderent, et lege, ac praetoris edicto tecum agerent, quod eam rem, quae pertinet ad alias artes, nimirum in omni disputatione copiose versari, tanquam oratori vindices illi, ac tribuas. PRUSTEUS.

Pag. 14. lin. 24. *ex jure manum consertum vocarent.*] Manum conserere est proprie in proelio venire ad manus. Transfertur autem a militiae certaminibus ad fori contentiones. Scilicet petitor, et is a quo petebatur, dicto die, in agrum litigiosum conveniebant, simulatoque conflictu, quasi per vim expellebatur ex agro petitor: hic deinde ad praetorem appellabat de vi, ac petebat ut sua sibi restituerentur. Caeterum hujus loci sententia est: Multi repeterent ac restitui postularent, adhibita solenni juris formula, rem a te contra jus fasque occupatam. IDEM.

Ibid. lin. 29. *Justo sacramento contendere.*] In foro sacramentum erat pecunia quae a litigantibus deponebatur apud Pontificem, ut, qui causa cecidisset, amitteret eam pecuniam; quod ejus rei causâ fiebat, ne impune alicui negotium petendo, aut justa petenti inficiando, frustra crearetur. Differt a sponsione sacramentum in eo, quod in sponsione non deponitur pecunia, sed tantum promittitur. ERNESTUS in Clav.

Pag. 42. lin. 23. *modice et scienter.*] Modice non est, quod vulgo; nam id per se intelligitur in iis qui mediocria habent dona naturae: Sed ratione, sc. modo et ratione, ut Cicero dicere solet, ad legem certam. ERNESTUS.

Pag. 46. lin. 14. *atque id egisse.*] Frigidum esse videtur. Lambinus proposuit *in artem redegisse*, quod tota sententia et res desiderat. Manutius dedit *atque selegisse.*

Pag. 51. lin. 12. *quasi per transennam praetereuntes, &c.*] Per cancellos fenestris oppositos, visui tamen pervios. Metaphora ducta est a mercatoribus, qui mercibus pretiosis, quas a praeteriuntibus nolunt contrectari, tales cancellos objiciunt. Itaque per transennam adspicere idem est, quod nec propius, nec sigillatim. PRUSTEUS.

Pag. 53. lin. 12. *in tribunali sedentibus.*] Nempe, in consilio praetoris, qui assessores inde paulatim dicti. ERNESTUS.

Ibid. lin. 21. *In judicium antea venisset.*] Nempe sic olim erat receptum in foro, ut, si petitor temere et alieno

tempore rem in judicium deduxisset, et actione cecidisset, nec postea agere posset. Sed illa severitas juris a Justiniano mollita est. Idem.

Pag. 54. lin. 28. *in causis centumviralibus.*] Centumviri erant minores judices apud Romanos e singulis tribubus lecti, ad excercenda privata de causis minoris, ut plurimum, momenti judicia. Porro erant illi centum quinque, terni scilicet ex unaquaque tribu; tribus autem erant triginta quinque: attamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt appellati. His praesidebat praetor, ut colligimus ex Plinio juniore, ex quo etiam intelligimus centumvirorum numerum ad centum octoginta excrevisse. Prusteus.

Ibid. lin. 29. *usucapionum.*] Usucapio, sive ususcapio, est jus possidendi et capiendi rem aliquam, quia usus illa fuisti per certum tempus lege constitutum, eamque possedisti. Idem.

Ibid. *tutelarum.*] Tutela a Servio Sulpitio definitur, vis ac potestas in capite libero ad defendendum eum, qui per aetatem seipsum defendere nequit, jure civili data ac permissa. Idem.

Ibid. lin. 30. *gentilitatum.*] Gentilitas est ordo et series hominum, qui sunt ex eadem familia, quique ob eam causam jura quaedam habent sibi propria; *v. g.* hereditatis adeundae, suscipiendae tutelae, &c. Haec autem jura non obtinebant, neque gentilitate gaudebant, servi, liberti, libertini, et capite diminuti. *Cic. in Topicis.* Idem.

Ibid. *agnationum.*] Agnati virilis sexûs propinquitate juncti sunt, quibus, ut gentilibus, propria jura sunt. Idem.

Ibid. *alluvionum, circumluvionum.*] Alluit praedium vel agrum fluvius, quando praeter illum it: circumluit quando totum, instar insulae cingit. *Alluvio,* inquit Justinianus, *est incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adjiciatur.* Ex alluvione, autem, variae controversiae nascuntur, *v. g.* si vis fluminis de praedio tuo partem aliquam detraxerit, et vicini praedio adjunxe-

rit, cuja sit ea pars? si arbores tuae in vicini praedium delatae fluvio, in eo praedio radices egerint, fructum tulerint, &c. IDEM.

Ibid. lin. 31. *nexorum.*] Nexum, sive nexus, est ritus vendendi per aes et libram, praesentibus quinque testibus, quo venditor obligatur ad evictionem praestandam. ERNESTUS *in Clav.* Praeterea civis ille nexus dicebatur, qui, cum esset liber, pecuniamque alteri deberet, illi addicebatur in servitutem, ut ipsi pro pecunia, quam deberet, nec posset solvere, servilem operam praestaret, dum aes alienum dissolveret. Nexus autem dicebatur, quod necteretur, id est, compedibus aut nervo vinctus et clausus teneretur. *Livius lib. viii.* Addictus etiam vocabatur. PRUSTEUS.

Ibid. *mancipiorum.*] Mancipium, inquit Isidorus, est quidquid manu capi potest. Aliquando sumitur pro quolibet servo: hic pro aliqua re, quae accipitur, aut alteri possidenda traditur: vel pro actione, qua id fit. IDEM.

Ibid. *parietum, luminum.*] De pariete communi saepe incidit controversia; de tigno in parietem immisso, de alio pariete aut adjuncto, aut supra communem exaedificato, &c. Item de luminibus; *v. g.* si quis altius aedificet, ac vicini luminibus officiat: si quis prospectum in aedes tuas habeat, &c. IDEM.

Pag. 55. lin. 1. *stillicidiorum.*] Stillicidium est aquae pluviae lapsus e tecto. Unde possunt oriri lites de servitute stillicidii, de immittendis et recipiendis stillicidiis. IDEM.

Ibid. lin. 10. *cum in circulo,* &c.] Intellige in conventu privato, cum privatim aguntur res, sponsiones, vadimonia, &c. *tabellas, v. c.* emtionis, venditionis, syngraphas, &c. ERNESTUS.

Ibid. *stipulatiuncula.*] Obligatio est quam aliquis in se recipit, cum certis verbis interrogatus respondet: *Spondes? spondeo: fide jubes? fide jubeo.* PRUSTEUS.

Ibid. lin. 27. *testamento exhaeres filius.*] Haec uncis, ut spuria, inclusi; nam mediocriter adsuetus latinitati veteris

juris facile sentiat, haec esse inepta, et a glossatore adscripta, qui e sequentibus glossam hanc sumsit. ERNESTUS.

Pag. 56. lin. 10. *intestatoque esset mortuus.*] Hic lacuna sit necesse est, quam neminem reperi deprehendisse. Nempe consequens deest, quo genus causae et quaestionis tradatur, nempe, an hereditas ea ad patronum illum redeat, ut libertorum necne, &c.* IDEM.

Pag. 57. lin. 24. *Capitis nostri,* &c.] Causa capitis apud Romanos ea dicebatur, in qua agebatur de status mutatione, sive capitis diminutione. Triplex est autem capitis diminutio: maxima, cum aliquis simul et civitatem, et libertatem amittit: minor, sive media, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: minima, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. Maxima servum facit; media peregrinum; minima filium familias, vel patrem familias. *Justinian. lib. i. Institut. cap.* 16. PRUSTEUS.

Ibid. lin. 28. *paterpatratus.*] Is unus e fecialibus erat, sanctiori quadam ornatus dignitate atque auctoritate, ad patrandum, *h. e.* sanciendum aliquod foedus, res repetendas, bellum indicendum hosti, &c. Feciales autem fidei publicae inter populos praeerant; nec licebat bellum inferre, nisi ipsi justis de causis susceptum declarassent, atque indixissent. *Livius, lib.* 1. IDEM.

Pag. 58. lin. 5. *nullum esse postliminium.*] Postliminium, ἐπάνοδος, reversio, reditus. Topic. 8. *Quae a nobis alienata sunt, cum ad hostem pervenerint, et ex suo tanquam limine exierint, cum redierint ad idem limen, postliminio dicuntur redire.* Sed totus ille locus, et ibi Boëthius legendus. Confer Or. 1. 10. Balb. 11. Postliminio fieri potest civitatis mutatio. ibid. 12. *civi Romano licet esse Gaditanum, sive exsilio, sive postliminio,* &c. *h. e.* si redierit Gades, ubi ante civis fuerat, quam civis Romanus factus erat, et ejus civitatis jus recipit, civitate Romana accepta, amissum. ERNESTUS *in Clav.*

29. Ibid. lin. 19. *qui domini voluntate census sit,* &c.] Quinto quoque anno a censoribus in tabulas referebantur ci-

vium Romanorum tam nomina, quam opes. Si quis dominus tunc temporis servo suo permisit, ut in civium numero ab iis magistratibus recenseretur, is liber factus est: sed inter jurisconsultos quaerebatur, utrum *continuo,* id est, eo ipso die recensendi, is liber esset, an nonnisi post totum censum absolutum, *sive lustrum conditum,* quod solenni sacrificio finiebatur. PEARCIUS.

Pag. 63. lin. 30. *qui, cum ingenio sibi auctore,* &c.] Locus hic non una parte vitiosus videtur. Primum *cum* alienum et delendum puto; deinde, cum Pearcio, verbum *auctore,* quod sane ineptum est. Quis ita dixit *ingenio auctore sibi reperit?* Edd. s. l. et a. Med. Lips. habent peperissent, quod est verissimum. Quid porro est, *in respondendo jure?* ut vulgati habent. Quis ita dixit? Eaedem editiones habent *de jure;* recte. Et videntur etiam verba hic transposita. Totus locus sic est constituendus: *multique praeterea, qui ingenio sibi dignitatem peperissent, perfecerunt respondendo de jure, ut auctoritate, plus etiam quam ingenio, valerent.* Ceterum tantum in textu correximus, quod libris auctoribu potuimus. ERNESTUS.

Pag. 65. lin. 7. *non tam caduceo.*] Caduceus erat virga, quam feciales gerebant, cum ad hostes Romanorum mitterentur, seu belli seu pacis causa, quamque prae se ferentes sacri et ideo non violandi putabantur. PEARCIUS. Qui virgam illam, insigne pacis, gestabant, erant jure gentium ubique tuti et incolumes. Haec est porro hujus loci sententia: Orator non tam oratoris persona, quam orationis auctoritate tutus sit. PRUSTEUS.

Pag. 71. lin. 8. *duodecim scriptis ludere.*] Alii legunt *scrupis.* Scriptus autem est lapis, quo utebantur veteres in hoc ludi genere. Duodecim scripti totidem sedibus alternis, albo et nigro colore signatis, disponebantur. Hic ludus similis fuisse videtur hodierno ludo, *draughts.*

Pag. 75. lin. 16. *tanquam in procinctu testamentum,* &c.] Milites Romani pugnam commissuri, tribus pluribusve commilitonibus audientibus, heredem nominare solebant ut si

caderent in proelio, testamento condito morerentur; hoc est *in procinctu, testamentum facere.* PEARCIUS.

Ibid. lin. 17. *sine libra atque tabulis.*] Aliud erat testamenti genus per familiae emancipationem, quo paterfamilias imaginaria venditione jus omne suum, ac bona, transferebat in alium. Is porro ritus erat: Quinque testibus, ac libripende, praesentibus, futurus heres imaginarii pretii nomine nummum aeneum dabat patrifamilias, ac solennem verborum formulam pronunciabat: *Hujus ego familiam, quae mihi empta est hoc aere, aeneaque librâ, jure Quiritium, meam esse aio.* Deinde aere percutiens libram illud aes dabat patrifamilias, qui tum hereditatis adeundae jus emptori concedebat. Is, autem, qui emebat, vocabatur emptor familiae: eaque testamenta in tabulis scribebantur. PRUSTEUS.

Pag. 79. lin. 8. *Quibus verbis coëmtio fiat.*] Coëmtio fuit formula quaedam matrimonii contrahendi, qua mulier, (teste Varrone) assem unum, tanquam emendi causa, marito dare solebat, verbisque quibusdam solennibus uti, *quibus coëmtionem fererit.* PEARCIUS.

Ibid. lin. 12. *erctum cieri.*] *Ercisci*, sive *hercisci*, verbum vetus, significat dividere: herciscundae familiae judicium illud est, quod fit in rei, vel pecuniae hereditariae, divisione. Erctum, ut ait Donatus, citatus a Servio in III. AENEID. hereditatem significat, et citum divisionem. PRUSTEUS.

Pag. 82. lin. 16. UTI LINGUA NUNCUPASSET.] Haec erant concepta verba duodecim tabularum; *Uti lingua nuncupasset ita jus esto.* Cujus formulae et carminis ea sententia est, in dicendo jure ac statuendo habendam esse verborum et scripti rationem, et ita judicandum, *v. g.* de pactione, stipulatione, venditione, uti ea pactio et venditio verbis concepta fuerit, seu uti lingua vendentium et contrahentium nuncupaverit, seu pronuntiaverit. IDEM.

Pag. 85. lin. 9. *paeanem aut munionem.*] In hoc loco haesere omnes interpretes. Nobis maxime placet conjectura eorum, qui legere volunt, *paeanem aut nomionem.* Nempe

paean et nomion hymni sunt in honorem Apollinis, olim celebrati et cantati, et ex ipsius dei cognominibus sic appellati. Nam Apollo a Graecis cognominatus est Paean, vel ἀπο τοῦ παίειν, id est, a feriendo, quod radiis feriat; vel ἀπο του πανειν τας ἀνιας, id est a sedandis molestiis. Et Arcades Apollinem Νομιῶνα appellant, quod ab eo se ferunt leges accepisse: ut ait Cicero, *lib. de nat. deor.* Consule Aldum Manuccium, Paulum Manutium, Turnebum, et Prusteum, in loc.

ANNOTATIONES

IN

LIBRUM SECUNDUM DE ORATORE.

Pag. 93. lin. 17. *Septa teneatur.*] Intellige *ars ea,* e superiori, *ceterae artes.* Ita non necesse erit, cum Lambino corrigere *septum,* quod et Pearcio placebat. Ernestus.

Pag. 97. lin. 31. *haud scio an nulla sit,* &c.] Sic edidi e MS. Erlangensi pro *an ulla:* quod vitiosum esse, etiam sine libris intelligi debet: quia ista forma *haud scio* modeste affirmat. Idem.

Pag. 99. lin. 19. *Sic enim se res habet, ut, quemadmodum,* &c.] Sic vulgati omnes. At primum, in seqq. libri omnes habent indicativos *gestiunt, cupiunt:* deinde Cicero solet hoc, *sic se res habet,* absolute ponere, non per conjunctionem cum sequentibus copulare. Itaque *ut* inducendum puto cum Lambino. Uncis inclusi. In Ed. W. est *habent:* unde forte natum est *ut,* eademque cum ceteris editionibus prioribus mox *effingere,* ut MSS. quidam apud Gruter. et E— Fingere de nido est verbum proprium. Idem.

Pag. 112. lin. 1. *orationem meam illorum cantu,* &c.] Sic vulgati. Ernesto quosdam juvenes in his libris exercenti, unus ex iis, vir illustris et generosus *de Roeder* proposuit hanc conjecturam, ut pro cantu, qui nimis abhorreret

L l

a *colorandi* verbo, etsi per *quasi* emollito, legendum diceret videri, *tactu*. Ipse vestigiis vulgatae similius putarat *contactu*, e cujus verbi scriptura compendiaria *cantu* nasci potuisset: idque est proprium et usitatissimum verbum de solis hac vi ad colorandum, &c. In MS. Erl. reperit *tactu*, quae profecto non est librarii aberratio. Sic *solis tactus*. N. D. 11, 15.

Pag. 119. lin. 6. *de altera parte dicendi.*] *Dicendi* plane vitiosum est. Pearcius corrigit *divisionis*, quod in MSS. suis reperit, quanquam alieno loco; sc. *rem positam in infinita divisionis dubitatione*. Lambinus secutus suos codices delevit *dicendi*, probatque Ernestus. Itaque uncis inclusi.

Pag. 127. lin. 9. *In quo est—offensio vel negligentiae*, &c.] *Negligentiae* crimen est, siquis sua sponte, non rogatus, causam aliquam agit: (nam hoc est *suscipere causam*,) et eam agit propter multitudinem causarum, quas agit, male: at *perfidiae*, si rogatus agit ad se delatam, (nam hoc est *recipere causam*) et non diligenter et bene agit; nam ita fallit fidem. Hinc intelligenda sequentia: ita committunt, ut dupliciter reprehendantur; primum, quod causas non diligenter et cum fide egerint, deinde quod non satis intellexerint vel cognoscere potuerint, sintque tardi ingenio, quod maxime volunt effugere. *Assequuntur etiam*, eleganter pro eo quod alias dicit Cicero, *incidunt in illam*. Ernestus.

Ibid. lin. 13. *ita dum inertiae*, &c.] Locus hic Lambinum et alios exercuit, cum non viderent, quomodo inertiae vituperatio possit dici major quam tarditatis. *Inertia* nihil aliud designat, quam artis ignorantiam, quae in oratore sane vitium est maximum. Verburgius.

Pag. 131. lin. 23. *non pariuntur ab oratore.*] Sic dedi ex edd. W. S. L. et. a. et Lips. In media vitio operarum est *periuntur*, (ut infra *seperatim* pro *separ.*) ; unde vulgatum *reperiuntur* factum. Ernestus.

Pag. 140. lin. 7. *debilitati a jure cognoscendo.*] Hoc exquisite dicitur, nec opus est addere *metu* ut videtur Pearcio. Nam quemadmodum vulnerati, et membro aliquo capti, sim-

pliciter *debilitari*, et *debilitati* dicuntur, omisso corporis aut membri nomine, quo debilitantur; sic etiam animus *debilitatus* simpliciter dici potest, pro metu *debilitatus*. Idem. *in Clav.*

Pag. 160. lin. 4. *vi pulsum ex templo.*] E tribunali unde conciones haberentur. Idem.

Pag. 161. lin. 14. *atque revocabam.*] Delevit haec Pearcius e MSS. auctoritate. Alterutrum verbum esse spurium, et duplicem lectionem in textu conjunctam, facile agnosco; idque clare docet MS. Erl. in quo est unum *revocabam*, suprascriptum alia manu *renovabam*. Sed quia *renovabam* pulcrius est, id praeferendum puto. Saltem uncis inclusi. Idem.

Pag. 162. lin. 26. *tractusque verborum*] Pronunciatio tarda.

Pag. 170. lin. 2. *Minime mirum, inquit, &c.*] Sic vulgati. "Ni fallor," inquit Pearcius, "non modo non jocus, "sed ne sensus quidem in hac lectione inveniri potest. Brutus dixerat, *se sine causa sudare:* respondit autem Crassus, non esse mirum illum sine causa sudare; modo enim exierat e balneis. Voces *minime mirum* non solum ad *sudare*, sed etiam ad *sine causa* referri debent, si vulgatae lectioni haereamus. Solebant ii, qui e balneis exierant, sudare, et aqua diffluere. Vides, igitur, lector, in hac vulgata lectione Crassum negare Brutum habere causam sudandi, et tamen causam cur sudet, afferre. Quis ferre possit haec tam secum pugnantia? MSS. Joan. et Harl. 1. omittunt voces *mirum* et *inquit:* unde statim sic locum emendavi. *Atque illa brevia, cum ille diceret se sine causa sudare: Minime, inquit; modo enim existi de balneis.* Clara nunc exhibetur sententia. Brutus dixerat se sine causa sudare, id est, in impugnanda Planci contra Crassum causa nimis vehementer agere, cum sine sudore accusari Plancus et vinci Crassus potuerit. *Minime,* inquit Crassus, non sudas *sine causa; modo enim existi, &c.* Jocus est in ancipiti significatione verbi *existi*, quod significat, et vendere

" balnea, et e balneis lotum egredi. Voces *minime*, et *mi-* " *rum*, adeo simili literarum ductu scribuntur, ut festinantes " librarii facile possint errare."

Pag. 178. lin. 24. *manus lava.*] Exprobrat facetissime sordes avaritiae e pecuniis captis. Ernestus.

Pag. 180. lin. 14. *Calvus satis est.*] Intellige hoc de Calvo malo oratore dictum: Sensus est, si plura diceret minus bene diceret; jam istud, quod dixit, satis est, quia parum (seu paucis verbis) dixit. Pearcius.

Pag. 182. lin. 6. *addito ambiguo.*] Nempe *nihil addo;* quod est ex auctionibus: non plus liceor; habe tibi mancipium. Ernestus.

Pag. 183. lin. 12. *Agas asellum.*] Proverbium est, *Agas asellum, si bovem agere non queas,* quod tum de Claudia Asello, quorum gerebat inimicitias, usurpavit Scipio. Turnebus.

Pag. 184. lin. 2. *Ex tui animi sententia.*] Lusit Nasica in ambiguo sensu hujus dictionis. Quinctil. Instit. Or. lib. 8. c. 5. ait, *juraturi ex animi nostri sententia dicimus.* Quaerebatur a censore de singulis civibus, Habuerintne uxores, an coelibes fuerint; formulaque quaerendi haec erat, *Ex animi tui sententia tu uxorem habes?* i. e. dic vere et fide, seu quod animus tuus sentit. Catoni hoc roganti Nasica respondit, *Non hercule ex mei animi sententia;* quibus verbis non negavit Nasica se uxorem habuisse: sed significavit se non habuisse uxorem talem, qualem ipsam voluit esse. Pearcius.

Ibid. lin. 10. *Ex immutatione.*] Id est ἀλληγορία, ut patet exemplo, *Ut sementem feceris, ita metes. Verba immutata* sunt translationes, tropi: at *oratio immutata,* cum tota est tropica, id est, in allegoria. Ernestus.

Ibid. lin. 18. *turmales dixit displicere.*] Statuae *turmales* proprie dicuntur, et translate. Proprie dictae sunt statuae equestres: nam turma sunt equitum, non peditum. Improprie et translate dicuntur gregales, et in turba collocatae, cujusmodi non expetebat Scipio. Strebaeus.

Pag. 186. lin. 10. *sub Novis distortum.*] *Sub Novis* dic-

ta pars aedificiorum in foro: vocabantur vero hae Tabernae Novae, quia aliae erant vetustiores: hinc illud Plinii, *sub veteribus,* sc. tabernis. PEARCIUS.

Pag. 189. lin. 5. *per dissimulationem non intelligendi.*] Hic locus manifestus est vitii: sed ubi sit vitium, pro certo dici non potest. Pearcius corrigit *simulationem non intelligendi.* Ego deleverim *non.* MS. Erl. habet *dissimulationem non intelligi.* An totum hoc *non intelligendi* est fortasse a glossatore? Nam species non intellectorum verborum sequitur, et genus illius dissimulationis dicitur. ERNESTUS.

Pag. 191. lin. 14. *cum ejus tabulis.*] Hic locus est vitiosus: nec sanatur, si maxime *ab Albutio* legas, ut placebat Lambino et aliis; et *neque* accipias pro *et non,* cum Pearcio. Omnino non intelligo: atque sine dubio est lacuna post *judicatum.* Nempe deest dictum facetum Albii, quod si extaret, priora etiam faciliora judicaremus. Id non animadversum a viris doctis inanes conjecturas peperit. IDEM.

Pag. 199. lin. 17. *in adversariis exprobrando.*] Si *in* genuinum est, notanda est forma loquendi, in aliquo quid exprobrare; quam nuspiam notavi, aut notatam reperi: sed ego id delendum puto. Vicinia praepositionis hujus ante et post, in fraudem induxit librarios, aut operas primas. IDEM.

Pag. 204. lin. 5. *atque infrequentibus causis.*] Per *causas infrequentes* intellige causas parum frequentatas, sive eas, quae non tanti erant momenti, ut quamplurimi iis judicandis interesse solerent. PEARCIUS.

Pag. 206. lin. 4. *His fere decem verbis.*] Edidimus *verbis* pro vulgato *versiculis* et *his* ex editionibus prioribus, quae habent *in his decem. Verbis* a Cicerone scriptum esse, non *versiculis,* clarum est. Nam refertur non ad totam narrationem Terentii, sed ad compendium narrationis, quod praecedit. Id constat novem, i. e. *decem fere verbis:* quod librarii s. correctores non animadverterunt, sed retulerunt ad totum illud Terentianum, et ex verbis fecere versiculis. ERNESTUS.

ANNOTATIONES

IN

LIBRUM TERTIUM DE ORATORE.

Pag. 224. lin. 26. *reipublicae dignitate.*] i. e. dignitate e republica bene gesta. ERNESTUS.

Ibid. lin. 28. *honorum perfunctione.*] i. e. a consulatu, in quo est finis honorum. IDEM.

Pag. 233. lin. 24. *ego autem, quanquam,* &c.] Laborant in hoc loco Lambinus et Pearcius. Et sententia, ut textus est, non sane satis constat. Mihi venit in mentem, transpositionem esse factam. Fac periculum, et verba, *quid tam dissimile—Antonius?* pone post *conjungar*, et vide an sic constet sensus, et apte cohaereat oratio. Mihi quidem videtur. IDEM.

Pag. 241. lin. 5. *ut rerum, ut personarum dignitates.*] Dignitas est, hoc loco, in modo et magnitudine rei, prout aut magna, aut mediocris, aut parva est. Graeci sic ἀξίας dicunt. Porro mox aut *laudandi* aut *laudis* spurium atque ejiciendum est. Denique pro *nominem* rescripsi *nomino* cum Pearcio; nam non dubitanter loquitur: et sic habent edd. ante Aldum omnes, et Lips. item MS. Erl. IDEM.

Pag. 244. lin. 9. *Nam cum essent.*] Hic aliquid desit necesse est, nempe cujus ratio redditur, scil. Socratis discipulos non idem sensisse. Antecedentia sunt de Socrate. Idem.

Pag. 245. lin. 10. *Non enim repelletur.*] Haec nullum sensum habent: et variant edd. pr. An, *non enim revelletur, unde aggredi cupiet?* quod sequentibus bene convenit, nempe ab hortulis suis. Idem.

Pag. 246. lin. 11. *attamen ejusmodi.*] *Attamen* ab hoc abhorrere, omnes sentiunt, sed varie corrigunt: in hic optime Lambinus *ac tandem;* quod etiam quaedam edd. habent. Mihi hoc languere videtur, malimque *ac totum ejusmodi.* Ortum est vitium e scriptura compendiaria. Idem.

Pag. 248. lin. 16.] *dissociati a Socrate, diserti a doctis.*] Hoc vitiosum esse facile apparet. Non male Lambinus *dissociatis a Socrate disertis a doctis:* melius Pearcius *disertis et doctis*, ne τὸ *a* saepius concurrat; *a Socraticis* respondet τῷ *a Socrate.* Quod Socrates primus fecit, id imitati sunt Socratici. Idem.

Pag. 251. lin. 1. *istos quidem nostros.*] *Nostros* sine dubio vitiosum est. Ineptum enim est, *hic noster verberabit nostros.* Intelligendi autem sunt Stoici, et fortasse rescribendum est *Stoicos;* quanquam id non est necessarium. Paullo post Pearcius ex edd. pr. edidit, *in utramque partem sententiae possit dicere.* Aldus delevit *partem* recte: est enim glossa. Idem.

Pag. 255. lin. 19. *ad annum.*] Respicit ad aedilitatem, cujus annus e lege annali instabat: ad cujus ludos et munera, ut satisfieret populo, etiam diu ante erant providenda, quae ornarent et illustrarent illa munera. Idem.

Pag. 257. lin. 2. *Non enim a me—aetates.*] Haec in parenthesi dicta sunt; quod jam notatum est a Pearcio. Nam in *difficile dictu,* &c. redditur ratio praecepti de genere dicendi, quod sine satietate delectet.

Ibid. lin. 23. *magis laudari quod terram, quam quod crocum.*] Alii *ceram* pro *terram* hic legunt, sed perperam. Juvat Plinii locum cum hoc conferre, qui ei lucem praeferat.

Igitur lib. xvii. cap. 5. *Certe*, inquit, *Cicero*, *lux doctrinarum altera*, meliora, *inquit*, unguenta sunt quae terram, quam quae crocum sapiunt. *Hoc enim maluit dixisse, quam redolent. Ita est profecto: illa erit optima quae unguenta sapiat. Quod si admonendi sumus qualis sit terrae odor ille qui quaeritur, contingit saepe etiam quiescente ea sub occasum solis, in quo loco arcus celestis dejecerit capita sua, et cum a siccitate continua immaduit imbre: tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit.* Petavius.

Pag. 271. lin. 17. *ad clepsydram latrare,* &c.] Oratoribus ad causas agendas certum tempus definiebatur per clepsydram, quo elapso silere necesse erat. Clepsydra vas est habens exiguum foramen in fundo, quod in judicio plenum aqua ponebatur, ad quam oratores dicebant. Falso sibi persuaderet aliquis, clepsydram nostris fuisse clepsammidiis similem, hoc est, horologiis, ut quidam vocant, pulverariis, quibus scilicet horarum intervalla partimur effluxu arenae. Nam neque duobus ex vasculis veterum clepsydra constabat, quorum ex altera aqua in alterum per vices deflueret; sed uno tantum. Neque in eo aqua erat perpetua; sed quae effusa identidem transmitteretur, subjecto, ut opinor, vase recepta: aut certe quae singulis causis nova atque appensa transfunderetur. Eam publicus lictor appendebat; quae ubi omnis effluxerat, monebatur orator esse desinendum. Quod si sermonem interrumperet casu quopiam, aut aliquid de scripto recitaret, jubebat praeconem, aquam sistere. Idem.

Pag. 276. lin. 20. *sed tamen raro.*] Vox *raro*, cum adjecta, ut hic, voce *etiam*, significat *aliquando*, *nonnunquam*: quo sensu iterum noster idem adverbium usurpat, cap. 52. *Translatis utamur frequenter, interdumque factis,* raro *autem* etiam, *pervetustis*: et in lib. 2. c. 25. *plerumque ex futuri,* raro etiam *ex instantis,* &c. Pearcius.

Pag. 278. lin. 22. *ut pes in navi.*] In navibus *pedes* sunt funes, quibus interiores veli anguli versus puppim trahuntur. Ernestus *in Clav.*

Pag. 280. lin. 26. *nec qui plus luminis afferat orationi.*] Manifestum esse arbitror hic esse lacunam. Nam ille modus non expressus est, et sequitur *ex hoc genere,* quod tamen non commemoratur. Fuit, ut opinor, *quam ἀλληγορία,* vide Orat. cap. 27. Quia spatium relictum erat Graeco verbo, quod in principio formulae typographicae literarum Graecarum non erant, excidit etiam *quam* per errorem typographorum. Mirum est, id a nemine animadversum esse. IDEM.

Pag. 283. lin. 7. *Quam lepide lexeis,* &c.] Sensus est: Lexeis, id est, verba tua, ô Albuti, lepide et eleganter composita coagmentataque sunt in oratione, ut in pavimento, vel in emblemate vermiculato, omnes tesserulae sunt arte compositae. Tesserulae sunt lapilli aut lateres quadrati, quibus aedium solum consternitur. Opus tesserulis apte consertum, et effigie rerum animaliumque distinctum, emblema vermiculatum vocatur. STREBAEUS.

Ibid. lin. 11. *rhetoricotero'.*] Vox Graeca, ῥητορικώτερος, *artis Rhetoricae peritior.*

Ibid. lin. 19. *si verba extrema cum consequentibus.*] Intellige ultimam et primam literam utriusque verbi; quod in gratiam eorum lectorum monui, qui exquisitiori latinitati nondum satis sunt adsueti. ERNESTUS.

Pag. 284. lin. 23.] *Nam cum vinxit modis et forma.*] *Modi* sunt pedes; *forma* est in structura sententiae. In modis relaxatio est, cum non severe exiguntur pedes ad certum versus metrum: in forma cum non exiguntur tot pedes, quot sunt in versu poetico. IDEM.

Pag. 290. lin. 18. *carpenda membris.*] Carpere membris orationem, est, non uti comprehensione verborum, sed membratim caesimque scribere. ERNESTUS *in Clav.*

Pag. 293. lin. 19. *tendebant tamen.*] Pro vulgato *tenebant,* quod sane explicari satis commode potest, ex edd. pr. restitui *tendebant,* quod huic loco est aptissimum. Nec tam facile quis *tenebant* mutet in tendebant, quam contra. IDEM.

Pag. 295. lin. 3. *huic contraria saepe percursio est.*] Restitui hoc ex edd. pr. in quibus W. unus *percussio,* quod

et MS. E. habet. Verum est *percursio:* primum, quod opponitur clare *commorationi in una re:* deinde, quia *praecisio* post separatim exprimitur *in concisa brevitate:* denique supra idem praecepit: in *aliis esse immorandum, alia esse percurrenda.* IDEM.

Pag. 296. lin. 31. *dissipatio.*] Hoc primus edidit Pearcius, pro vulgato *disputatio,* quod hic nemo, quid sit, dixerit. Locus Quintilian. IX. cap. 3. ubi tota haec ῥῆσις repetitur clarum facit, *dissipatio* verum esse. *Ut haec in unum congeruntur, ita contra illa dispersa sunt, quae a Cicerone* DISSIPATA *dici puto*

> *Hic segetes, illic veniunt felicius uvae*
> *Arborei foetus alibi;* et deinceps.

Pag. 303. lin. 6. *Nam ad vocem obtinendam.*] *Obtinere vocem* dicitur vel universe, vel de certo actu. In illo genere est idem, quod ante, *tueri vocem,* per temperantiam, &c. in hoc, de actu dicendi, *obtinere vocem*, est, efficere, ut ad finem eadem maneat, nec obtundatur aut raucescat. Et sic hoc loco, dicitur, exquisita latinitate: idque voluit explicare glossator, qui addidit *in dicendo:* quod Aldus in textum male receperat, ejectum deinde ab aliis. Abest etiam a MS. E. ERNESTUS.

ANNOTATIONES

IN

BRUTUM;

SEU,

DE CLARIS ORATORIBUS.

Pag. 312. lin. 20. *ex conditis.*] Intellige libris, quos scriptos, sed nondum editos habet. Post, *ad quos pene solis nobis aditus patuit*, intellige, quos prope nemini legendos dedimus. Illo, quo scripsit, tempore, ab illis libris aberat, ut legere, aut aliis dare, non posset. IDEM.

Pag. 321. lin. 25. *controversa natura.*] Significat, gentem Siculam natura proclivem ad controversias et lites fuisse: quod consentit iis, quae de Siculorum ingenio veteres tradidere. IDEM.

Pag. 324. lin. 28. *lege Moenia lata.*] Lata a Moenio, tribuno plebis, anno urbis 467, ut patres ante inita a populo suffragia, fierent auctores ejus rei, quam populus jussurus esset, neque adeo reprehendere comitia, hoc est, irrita facere possent. Vide Gronovium. Observ. I. 25. qui locum hunc Ciceronis egregie illustrat. IDEM.

Pag. 336. lin. 21. *silentio praeteriretur.*] Intellige audientium, sine plausu, et acclamatione. IDEM.

Pag. 337. lin. 9. *Tum igitur recusans*, &c.] Vereor ego

ne legendum sit hoc loco, *Tum nihil recusans pro se;* nam *recusare* verbo sic utitur Cicero; et Valerius Maximus, qui non res modo, sed verba etiam solet mutuari, hanc rem sic in suum lib. viii. transtulit; *Reus Galba pro se jam nihil recusans, parvulos liberos suos, et Galli sanguine conjunctum sibi filium, flens commendare coepit.* CORRADUS.

Pag. 341. lin. 1. *unus enim sonus,* &c.] Haec, primum, usque ad *objecisset,* sunt in parenthesi accipienda. Deinde *stylus* non placet: nec enim Cicero verbum hoc sic dicit; sed tantum de exercitatione scribendi. *Orationis stylus* plane inepte dicitur. Credo Ciceronem scripsisse *idem filum;* quo verbo libenter utitur Cicero in exprimenda orationis forma, qua e materia est. ERNESTUS.

Pag. 346. lin. 20. *statarios.*] Statarius est actor, qui sedatius agit neque in scena discurrit. IDEM.

Pag. 357. lin. 19. *Licet omnia hoc modo.*] Intellige, de ipsis, eorumque virtutibus sic dicere. IDEM.

Pag. 360. lin. 17. *non translata sint sed—devenerint.*] Nempe res dicuntur honeste *transferri,* ut testamento, hereditate, &c. *devenire* etiam per injuriam, malas artes. *Ista* intell. de republica. IDEM.

Pag. 375. lin. 26. *Mittentem ad horas.*] Intellige servum ad clepsydras judiciarias, ut videat et referat, an tempus datum ad dicendum mox exiturum sit; quod est taedii et impatientiae signum. IDEM.

Pag. 390. lin. 4. *admirando irridebat, calebat,* &c.] Hoc est sine dubio vitiosum. Quomodo corrigi debeat, non pro certo dicam: nisi quod aliquid esse debet, quod ad dictionem pertineat. Corradus conjungit *sic—calebat,* cetera in parenthesi accipit. Lambinus corrigit *admirando, irridendo, agendo denique latebat.* Non displicet *admirando, irridendo,* sed pro *calebat* legam *valebat,* quod omnibus convenit. IDEM.

Pag. 393. lin. 22. *illius judicialis anni.*] Intellige annum, quo a Pompeio legibus pluribus forma judiciorum immutata, et oratores, brevi mora interposita, dicere jussi sunt;

quod cum non possent minus exercitati, ii relinquere actiones coacti sunt. IDEM.

Pag. 397. lin. 17. *nunc pro relicto est habendum.*] Locum hunc vitiosum esse omnes suspicantur. Lambinus corrigit, *non pro derelicto:* Alemannus *num pro derelicto est habendum?*

Pag. 412. lin. 15. *ad stantem judicem,* &c.] De *judice stante* haerent viri docti. Credo cum Manutio ad Epp. ad Div. xiii. 10. intelligi judices leviorum causarum, quorum inter judices, qui vulgo dicuntur, aut proprie, nulla mentio. Nisi quis malit praetorem intelligere, cum de plano respondet, aut arbitrum privatim sumtum. ERNESTUS.

ANNOTATIONES

IN

ORATORIAS PARTITIONES.

Pag. 434. lin. 17. *quaesita.*] Intellige quae per tormenta expressa sunt.

Pag. 436. lin. 3. *proprium habet ex eo nomen.*] Nempe ut dicatur ἐπιδεικτικὸν, in quo non demonstratio vulgari sensu intelligitur, sed ostentatio ingenii ad placendum, &c. unde *exornationis* genus hoc loco dicitur. Ernestus.

Pag. 437. lin. 29. *quae significata sunt sensu.*] Intelligo; quae indicata et suppeditata sunt per sensum sc. rerum, de quibus proprie dicuntur, facta ex sensu. Mox *adjunctio verborum* est, quam Grammatici dicunt compositionem. Idem.

Pag. 440. lin. 17. *id genus—in commutatione verborum.*] Quia in hoc loco plures modi loquendi sunt rhetorici; qui in libellis vulgaribus ac praeceptis de oratione, sive, ut loquuntur, de stilo, non usurpantur aut explanantur, explicabimus singula, in quibus haerere studiosi possint. Primum igitur *verba singula* in plura diducuntur, per synonymiam, periphrasin, formulam verborum, quam mox *orationem* dicit, ut cum pro *mori* dicitur, *fato fungi, diem obire, e conspectu discedere*, &c. Verbum *factum* est compositum. *Oratione* con-

trahuntur verba, hoc modo: definitio contrahitur sic, cum, exempli causa, pro definitione ponitur verbum cujus est definitio; item res exprimitur per partitionem, per descriptionem, deinde per suum nomen: *assumpta verba removentur,* cum, sublata synonymia, exergasia, epithetis, solum verbum subjicitur: *in circuitus diriguntur,* cum, quae membratim dicta sunt, ad copiae speciem, per periodum enunciantur; quod saepe facit Cicero in orationibus: *in conjunctione fit unum verbum e duobus,* i. e. per compositionem, cum pro *qui patrem occidit,* dicas *parricida.* Idem.

Ibid. lin. 30. *dictum sit directe,* &c.] *Directe dicere* est cum res dicuntur ordine naturae, ut quod in eo est primum, etiam primo loco dicatur, et sic deinceps; deinde contra, ultimum primo loco, primum ultimo; item porro sine ordine naturali, quod est *intercise* atque *permiste:* ut si dixeris, *omnia parent necessitati,* quod est directe; dicas inverse *necessitati parent omnia,* vel intercise, *omnia necessitati parent.* Cujus generis multa sunt in orationibus Ciceronis, cum eadem res saepius erat dicenda. Idem.

ANNOTATIONES

IN

TOPICA.

Pag. 486. lin. 24. *Cum lex assiduo.*] Haec verba *Aëlia Sentia*, quae Victorius, Manutius, Gruterus hic admiserunt, inducenda censet ac tollenda Lambinus, quem Prusteus secutus est. Praeiverat Goveanus, qui certe non ignorabat *Aeliam Sentiam* non nisi multis post Ciceronis obitum annis sancitam fuisse, anno scilicet DCCLV. OLIVETUS. Lex est duodecim tabulis, quemadmodum testatur Gellius, lib. XVI. c. 10. iis verbis scripta, ASSIDUO ASSIDUUS VINDEX ESTO: PROLETARIO CIVI QUIVIS VOLET VINDEX ESTO. Cujus vis et sententia haec est: Locuplete fidejussor locuples sit, inopi quivis. GOVEANUS.

Pag. 489. lin. 20. *usus auctoritas fundi.*] Lex duodecim Tabularum est: USUS AUCTORITAS FUNDI BIENNIUM, CETERARUM RERUM USUS, ANNUS ESTO.

Ibid. lin. 31. *aedes qui protexisset.*] Protegere est tectum projicere, inquit Budaeus: protecta et projecta partes sunt domus prominentes, qualia sunt meniana, et podia pen-

silia, unde aspectus est nobis in vicos et plateas. PRUSTEUS.

Pag. 491. lin. 6. *jure cessio.*] Hoc fiebat modo. Apud magistratum populi Romani, vel apud praetorem (hoc enim est, in jure) vel praesidem provinciae, is cui in jure ceditur, rem tenens ita vindicat, *Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio.* Deinde postquam hic vindicaverit, praetor interrogat eum qui cedit, an contra vindicet. Quo negante aut tacente, tunc ei qui vindicaverit, eam rem addicit: idque legis actio vocabatur. GOVEANUS. Jure civili fieri aliquid non inter alios, nisi inter cives Romanos potest, quorum est etiam jus civile, quod duodecim tabulis continetur. BOETIUS.

Pag. 493. lin. 1. *Formas qui putat idem esse*, &c.] *Formae* ad genus, *partes* ad totum referuntur. Inter genus et totum hoc interest; quod genus de suis formis affirmatur, totum de partibus nunquam: genus ex suis formis non constat, totum ex suis partibus constituitur: genus formis prius natura est, totum partibus et tempore et natura posterius: generis natura universa in unaquaque forma includitur, natura totius universa in nulla suarum partium inest. GOVEANUS.

Pag. 499. lin. 6. *nimium te amare videare.*] Jocatur Tullius cum Trebatio, quem Epicureum esse sciebat, cujus disciplinae erat se ipsum amare, et sua causa omnia facere. IDEM.

Pag. 500. lin. 25. *enthymemata appellant.*] Vulgari notione significat *enthymema* syllogismum imperfectum ex duabus constantem partibus, qualis est hic: *Laudanda est omnis virtus, ergo et ipsa justitia.* Hic autem enthymema sumitur pro acuta sententia, quae ex contrariis efficitur. Tale est illud Ciceronis pro Milone: *Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis?* Enthymema proprie est cogitatio, inventum, ἀπὸ τοῦ ἐνθυμεῖσθαι *intelligere, concipere.* PRUSTEUS.

Pag. 504. lin. 13. *aries ille subjicitur.*] Id est, ex quo firmissima illa defensio. Metaphora ducta a machina bellica, quae *aries* dicitur. IDEM.

Pag. 517. lin. 16. *rutis caesis receptis.*] *Ruta caesa* dicitur omnis supellex, quae loco moveri potest, eique opponuntur fixa. ERNESTUS.

FINIS.

Excudebat C. Stewart.

BINDING DEPT. JUL 23 1962

LL C5626rS
Cicero, Marcus Tullius. Rhetorica
De oratore libri tres, De claris
oratoribus ... ed. by Stewart.
11279

NAME OF BORROWER

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED